

О С Н О В И Н А Н А У Ч Н И Я А Т Е И З Ъ М

Превели от руски:

*Нядя Узунова, Райна Спирова,
Роза Бъчварова. Борис Мисирков*

Издателство
на Българската комунистическа
партия — София 1962

Редакционна колегия:

И. П. ЦАМЕРЯН (ръководител на авторския колектив),
Ф. И. ДОЛГИХ, П. Ф. КОЛОНИЦКИ, М. М. ШЕЙНМАН

**ОСНОВЫ НАУЧНОГО
АТЕИЗМА**

Государственное издательство политической
литературы
Москва 1961

ПРЕДГОВОР

Книгата, която предлагаме на вниманието на читателя, представлява систематизирано изложение на основите на научния атеизъм.

В нея са разяснени най-актуалните въпроси, които трябва да се познават, за да се води атеистична пропаганда: същността на атеизма и етапите на неговото развитие, критиката на религиозния мироглед и религиозния морал, отношението на комунистическата партия и на съветската държава към религията и църквата, причините за съществуването на религиозните предразсъдъци в нашата страна и пътищата за тяхното преодоляване, формите и методите на атеистичната пропаганда. Отделни глави от книгата са посветени на борбата между науката и религията, на произхода на религията, на критиката на религиозните вероучения на юдаизма, исляма, будизма, християнството и главните негови направления: православие, католичеството, протестантизъм и сектантството.

Книгата „Основни на научния атеизъм“ може да бъде използвана като учебно помагало за студентите от висшите учебни заведения, а също и като полезно ръководство за широките кръгове пропагандисти и за всички онези, които се интересуват от въпросите на атеизма.

Книгата е подготвена от Института по философия при АН на СССР. Глава 1 е написана от доктора по философските науки, проф. И. П. Цамерян; глава 2 — от кандидатите на философските науки А. С. Арсенев, Д. Н. Плющ, Ю. А. Левада и научния сътрудник М. П. Гинючки; глава 3 — от доктора по историческите науки, професор С. А. Токарев; глава 4 — от доцент М. С. Беленский и от кандидата на историческите науки, доцент М. И. Шахнович; глава 5 — от доктора по историческите науки, професор С. И. Ковальов; глава 6 — от

доктора по историческите науки, професор Н. Н. Розентал и от научния сътрудник Е. Г. Филимонов; глава 7 — от доктора по историческите науки М. М. Шейнман и от кандидата на историческите науки Л. Н. Великович; глава 8 — от кандидата на философските науки А. Н. Чанишев; глава 9 — от кандидата на философските науки Л. Н. Митрохин; глава 10 — от професор Л. И. Климович; глава 11 — от кандидата на историческите науки А. Т. Якимов; глава 12 — от кандидата на философските науки Ф. И. Долгих и кандидата на историческите науки А. Т. Вешчиков; глава 13 — от кандидата на философските науки П. Ф. Колоницки; глава 14 — от доктора по философските науки Н. И. Губанов, от кандидата на философските науки Г. Л. Андреев и Е. Г. Филимонов.

Ръкописът на „Основи на научния атеизъм“ е рецензиран от научни сътрудници при Музея по история на религията и атеизма, от сътрудници при институтите по етнография, по история, при института на азиатските народи към Академията на науките на СССР, както и от преподаватели по основите на научния атеизъм във висшите учебни заведения. Редколегията и авторският колектив благодарят на всички другари, които им помогнаха при подготвянето на книгата със своите бележки и предложения.

Изготвянето на учебно помагало по основите на научния атеизъм е сложна работа. Ясно е, че предприятият за пръв път от много години насам олит да се разяснят в един труд основните проблеми на научния атеизъм не може да няма недостатъци.

Авторският колектив очаква от читателите критични бележки, отзиви и предложения, които ще бъдат взети под внимание при по-нататъшната работа върху книгата.

Първи раздел

РЕЛИГИЯ
АТЕИЗЪМ
НАУКА

ГЛАВА I

ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА АТЕИЗМА

Атеизъм и религия. Атеизъм, материализъм и наука. Религия и идеализъм. Социална роля на религията („Религията — опium за народа“). — *Домарксисткият атеизъм.* Атеизъмът в древния свят. Атеизъмът и свободомислието във феодалното средновековие. Буржоазният атеизъм. Атеизъмът на руските революционни демократи. — *Марксисткият атеизъм — висша форма на атеизма.* Социалната и философската основа на марксисткия атеизъм. Марксизмът за социалните и гносеологическите корени на религията. Диалектическият и историческият материализъм — теоретична основа на марксисткия атеизъм.

В историята на човешкото общество отдавна се води непримирима борба между развиващата се научна, атеистична мисъл и религията. Тази борба е била и е идеологична форма на онази ожесточена класова борба, която е характерна за всички класови антагонистични формации. Атеизъмът и материализмът като правилни сили са служили за идейно оръжие на напредничавите, прогресивните класи и социални групи на обществото в борбата им срещу реакцията. А религията и идеалистическата философия са служили и служат за оръжие на реакционните и консервативни социални групи и класи. През хилядолетното си съществуване тя е оказвала рязането на всички страни на обществения живот на хората. В миналото, навлизайки здраво в живота на хората, в техния бит, религиозните предразсъдъци са притъпявали класовото самосъзнание на експлоатираните маси, водили са до вражда и омраза между хората от различните вероизповедания, до масово избиване на друговерците, до кръвопролитни войни, до жестоко преследване на свободната човешка мисъл. Духовното разкрепостяване на масите, освобождаването им от реакционната религиозна идеология е неразривно свързано с унищожаването на социалните корени на

религията, с ликвидирането на онзи обществен строй, който поражда и подхранва религиозните вярвания. Едва с унищожаването на класовия експлоататорски строй и с изграждането на социалистическото общество се създават условия за пълно и окончателно преодоляване на религията. Атеизмът, който отразява в своето развитие постъпателния ход на историята и развитието на научните знания, достига най-висшата си форма в марксисткия атеизъм и в социалистическото общество става достойние на широките маси.

Атеизъм и религия

Преведена буквално, гръцката дума „атеизъм“ означава „отричане на бога“, „безбожие“. Но не всяко безрелигиозно съзнание (или миросглед) може да бъде наречено атеистично. Примитивното съзнание на първобитните хора през онзи твърде дълъг начален период от историята на човечеството, когато още не е имало никакви религиозни вярвания¹, не може да бъде наречено атеистично. Защото не може да се отрича онова, което още не съществува. По-правилно, по-точно ще бъде да наричаме това съзнание дорелигиозно или безрелигиозно. Едва след възникването на религиозните вярвания възникват и атеистичните възгледи, които ги отричат. *Атеизъм се нарича системата от материалистически, научно обосновани възгледи, които отричат вярата в бога (или богове), в свръхестествени сили и изобщо всяка религия.*

Възникването и развитието на атеизма е неразривно свързано със зараждането и развитието на научните знания, на материалистическата философия. Научният атеизъм не е голословно отричане на религията; той представлява научно аргументирана критика срещу религиозните възгледи, опровергаване на тези възгледи като неверни, неотговарящи на действителността. В процеса на своето развитие научните знания се сблъскват остро с религиозните възгледи. Но само материали-

¹ Религиозните вярвания са възникнали преди около 40—50 хиляди години, а историята на възникването, формирането и развитието на човека и на човешкото общество обхваща около 1 милион години.

стическата философия обобщава всички конкретни научни знания в един цялостен мироглед, който обяснява явленията в заобикалящата човека действителност с техните собствени закономерности. Именно поради това материализмът е философска основа на атеизма.

С развитието на научните, материалистическите знания се развива също и атеизмът. А самата история на развитието на атеизма и материализма (както и историята на цялата духовна култура) има за своя определяща основа развитието на материалното производство, на икономическите и класовите отношения.

Характерът, съдържанието и степента на научната обосновааност и последователност на атеизма са обусловени от конкретните социалноикономически условия, от равнището на развитие на научните знания и на материалистическата философия във всяка дадена историческа епоха. Разбира се, конкретното съдържание на атеистичните възгледи в една или друга епоха се определя също така и от характера на онези религиозни учения, които са съществували през тази епоха и против които се е борел атеизмът. Защото религиозните учения също така не остават неизменни; те променят формата си във връзка с развитието и изменението на обществените отношения, като се приспособяват към тях. Но тук ние стигахме непосредствено до въпроса — какво представлява религията. Да разгледаме този въпрос.

Религията е една от формите на общественото съзнание, една от формите на отражение в съзнанието на хората заобикалящата ги действителност. Форми на общественото съзнание са също така науката, философията, изкуството, моралът и други. Всяка от тези форми има свои специфика. Така например науката и философията отразяват света в понятия, категории, закони. При това науката и материалистическата философия дават обективно, общо взето правилно отражение на действителността; те разкриват и обясняват съществуващите в природата и обществото обективни закономерности. Идеалистическата философия пък дава изопачено обяснение на действителността. Изкуството отразява живота в конкретно-сетивна форма, чрез художествени образи. Истинското изкуство дава правдиво отражение на света. Моралът отразява в определени

принципи, категории и норми на поведение изискванията, които обществото или социалните групи и класи предявяват към човека.

По какво се различава религията от всички други форми на общественото съзнание? Кои са нейните специфични особености?

Специфична особеност на религията е фантастичното отражение на действителността. Същността на това фантастично отражение се състои в това, че в религията реалните условия, при които живеят хората, природните и обществените явления получават изопачено, погрешно тълкуване. Над реалния сетивно възприемаи свят религиозната фантазия поставя свръхсетивния, свръхестествен свят, от който било зависело всичко съществуващо. Всяка религия, като се почне от първобитните ѝ форми и се свърши със съвременните, изтънчени форми, обяснява всички процеси и явления в природата и в обществения живот, а също така и личния живот на човека с повелите или действията на някакви си свръхестествени сили.

Вярата в свръхестествени сили — в богове, духове, чудеса и др. — и прекланянето пред тях образуват същността на всяка религия. Без вяра в свръхестествени сили няма и не може да има никаква религия.

Но религиозното, фантастичното отражение на действителността не е безпочвено. Марксизмът отрича възгледа, че религията е възникнала случайно или в резултат на съзнателна измама. Научният анализ на всяка религия показва какви конкретни исторически условия, при които е живяло едно или друго племе или народ, са породили съдържащите се в нея фантастични образи и митове. Във всяка религия са отразени жизнените условия на народа в страната и епохата, където и когато е възникнала тя.

В първобитното общество примитивните условия, при които са живеели хората, тяхната зависимост от природните сили се отразявали в преклонение пред тези сили, в приписване свръхестествени черти на тези сили. Формите на религията се изменили във връзка с ѝ в зависимост от историческите промени в обществения живот. Така например многобожието (политеизмът) се заменя с еднобожие (монотеизъм) едва тогава, когато възниква класовото общество и монархическият строй.

Религиозните представи за „небесния цар“ са фантастично отражение на властта на земния цар.

Всички фантастични образи, фантастични измислици на религиозните учения: картините на рая и ада, на страшния съд, на всевъзможните чудеса и т. н., са изградени от същия материал, от същите представи, които хората получават във всекидневния си живот от реалните предмети и явления. От различните елементи на тези реални представи религиозната фантазия комбинира и създава такива образи и картини, каквито не съществуват в реалната действителност.

Характеризирайки същността на религията и основните източници за нейното възникване и съществуване, Ф. Енгелс ѝ дава следното определение: „Всяка религия не е нищо друго освен фантастично отражение в главите на хората на ония външни сили, които господствуват в техния всекидневен живот — отражение, в което земните сили вземат формата на неземни.“ В началото на историята, разяснява Енгелс, обекти на това отражение са преди всичко природните сили, а после, след възникването на класите — обществените сили, „които се изпречват пред хората също тъй чужди и първоначално също тъй необясними за тях и господствуват над тях със същата привидна природна необходимост, както и самите природни сили“¹.

Източник на религиозните вярвания в началото на тяхното възникване е безсилието, безпомощността на човека пред стихийните природни сили, обусловена от изначално ниското равнище на производителните сили. Страхът пред разрушителните страшни явления на природата, постоянната тревога и неувереност, неразбирането на истинските причини за тези явления пораждали представите за свръхестествени сили, водели до обожествяване на тези природни явления, до прекланение пред тях.

По-късно, с възникването на класовия строй, се появява такъв източник на религията като безсилието на хората пред класовото потисничество и експлоатацията. В класовото общество главен източник на религията е социалното потисничество.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията, стр. 137.

Маркс нарича религията „изопачен мироглед“, породен от „изопачен свят“; а според сполучливия израз на Ленин религията представлява негоден продукт на един негоден обществен строй.

Религиозната идеология има много общи черти с идеалистическата философия, а по редица съществени въпроси съвпада с нея.

Кое е общото между религията и идеализма и по какво се различават те? Идеализмът твърди, че материята (природата) е рожба на някаква си духовна субстанция, на някакъв си дух, идея. Това духовно (нематериално, свръхестествено) начало в различните идеалистически системи носи различни имена. Но същността е една: материалният свят, природата има духовна първопричина. Така че изходното положение на всеки идеализъм — че идеята, духът е първичен, а материята, природата е вторична, производна — представлява само изтънчена форма на изразяване основната идея на религията за бога-творец, за духовното, свръхестественото начало на света и т. н.

„Ако природата е производно — пише Ленин, — от само себе си се разбира, че тя може да бъде производно само от нещо такова, което е по-голямо, по-богато, по-всеобхватно, по-могъщо от природата, от нещо такова, което съществува, защото, за да „произведе“ природата, необходимо е то да съществува независимо от природата. Значи съществува нещо *вън* от природата и при това такова, което *произвежда* природата. По руски това се нарича бог. Философите идеалисти винаги са се старали да изменят това последно название, да го направят по-абстрактно, по-замъглено... Абсолютна идея, универсален дух, световна воля, „*всеобща подставка*“ на психическото под физическото — това е една и съща идея, само че в различни формулировки.“¹

Идеализмът се стреми с всички средства да стесни научното познание, да го принизи, да го ограничи, за да прокара попщината. При това методите, с които си служат идеалистите, са различни. Така например идеалистите агностици твърдят, че научното познание е ограничено по своя характер, че за него е абсолютно недостъпен реалният свят, или, както го нарича Кант, „не-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 14, стр. 237, 238.

щата в себе си“. Обективният идеалист Хегел възразява на Кант, отрича неговия агностицизъм и смята, че познанието, разумът имат неограничени възможности. Но и единият, и другият вид идеализъм, макар и по различен начин, служат на една и съща цел: обосноваване на религиозната идея за вярата в бога. По този повод В. И. Ленин пише: „Кант подценява знанието, за да очисти място на вярата: Хегел възвишава знанието, уверявайки, че знанието е знание на бога.“¹

Основната линия на всички идеалистически учения е прокарване на попщината, на фидеизма². И това не е случайно, тъй като идеализмът представлява, според израза на Ленин, „рафинирана“ форма на попщината. Това не значи, че всички философи идеалисти лично, субективно трябва да бъдат свързани с попщината или трябва да бъдат вярващи. В историята на философията има не малко факти, когато един или друг идеалист лично е невярващ, но неговото учение служи на попщината, води към религията. Идейното родство, общността между религията и идеализма, не може да бъде основание за тяхното отъждествяване. *Идеализмът е път към попщината, философска основа на религията.*

Марксисткото, научното обяснение на религията разобличава фалша на всички тези концепции, които се опитват да докажат, че религията е вечна. Сред теолозите най-разпространен начин за доказване на това е отъждествяването на религиозните чувства с морала, с нравствените чувства. Други свързват религията с едни или други биологични свойства на човека, с отношението на човека към природата или с отношенията между хората и т. н. В класическата марксистка литература е направена съкрушителна критика на подобни концепции.

Марксизмът ни най-малко не отрича, че религиозната идеология е свързана с известни преживявания (емоции, чувства). Но фактът, че религиозните вярвания пораждат у човека известни емоции, не дава абсолютно никакви основания да се твърди, че хората имат никакви вродени религиозни чувства.

¹ В. И. Ленин, Философски тетрадки, стр. 147.

² Фидеизъм (от лат. „fides“ — „вяра“) — всяко учение, което прокарва попщината и предпочита вярата пред знанието.

Религиозният култ, системата от определени обреди, присъща в една или друга степен на всички религии, предизвиква и подклажда известно емоционално състояние у вярващите. Тези обреди, извършвани в продължение на векове, се превръщат в навик, в традиция, която поддържа съществуването на религиозните вярвания дори тогава, когато нейните непосредствени източници изчезват.

Марксизмът разкрива дълбоката, непримирима противоположност между религията и науката. Докато главното в религиозния мироглед е вярата в свръхестествени сили, то главното в науката е познаването на обективните (съществуващи независимо от съзнанието на хората) закони за развитието на природата и човешкото общество и тяхното правилно обяснение.

Противоположният характер на отражението на общественото битие в религията и в науката се обяснява с противоречивостта на самото обществено битие и на условията, при които живеят хората. Общественият живот се характеризира с активна дейност на хората, насочена към борба срещу природните сили и производството на материални блага, необходими за съществуване на обществото. Но хората често се оказват безсилни, безпомощни в борбата с господстващите над тях стихийни природни и обществени сили.

Научните знания са се зародили и са се развивали на базата на активната борба на човека срещу природните сили, на базата на активното въздействие върху природата в процеса на производството на материални блага. В процеса на материалното производство хората постепенно са разкривали и познавали законите на природата и са ги използвали за свои интереси. Всички природни науки са се развивали от практиката, от нуждите и потребностите на общественото производство и върху неговата основа. Развитие на производителните сили винаги е било могъщ двигател за научното познание на природата, въз основа на което се е развивала материалистическата и атеистичната мисъл. Науката за обществото е възникнала и се е оформила по-късно върху почвата на революционната борба на пролетариата за преустройство на обществото. Материалистическото обяснение на обществените явления, открито от Маркс през 40-те години

на XIX век, отговаряло на възникналата историческа необходимост да се обоснове научно неизбежната замяна на капитализма с нов обществен строй — комунистическата формация. Откриването на законите за развитието на обществото и научното обяснение на обществените явления обогатили атеизма и го издигнали на по-високо стъпало.

Противоположно на науката, религиозните вярвания са възникнали и се крепят на почвата на безсилието на човека в борбата със стихийните природни и обществени сили.

Характеризирайки социалната същност на религията, марксизмът разкри нейната реакционна роля в живота на обществото.

Религиозните вярвания, породени от тъпата потиснатост на човека от външната природа и от класовия гнет, винаги са засилвали тази потиснатост, приспивали са класовото самосъзнание на експлоатираните. Религията дава утеха на потиснатите, на експлоатираните, на трудещите се, замъглява тяхното съзнание с вяра в задгробния свят, с вяра, че ще получат отплата на онзи свят, възнаграждение в задгробния живот. В този именно смисъл Маркс нарича религията „опиум за народа“, а Ленин — „духовна ракия“.

Непримиримата борба на атеизма и материализма против религията и идеализма е била във всички етапи на тяхното историческо развитие идеологически израз на класовата борба.

В. И. Ленин пише, че враговете на демокрацията се стараеха „с всички сили да „опровергават“, да подкопаят, да оклеветят материализма и защитаваха разните форми на философския идеализъм, който винаги се свежда, така или иначе, до защита или поддръжка на религията“¹.

Колкото повече се е развивала науката и материалистическата философия, колкото по-остро са се поставяли пред прогресивните класи или социални групи задачите да се борят срещу реакцията, толкова по-остро, открито и последователно е действувал и атеизмът. Но във всяка историческа епоха атеистичните възгледи, така или иначе, са носели отпечатъка на епохата, отра-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 19, стр. 4.

звявали са достигнатото равнище на научните знания и интересите на онези класи, чието идейно оръжие са били те. При това атеистичната мисъл, неразривно свързана с материализма, непрестанно се развивала и обогатявала, преминавайки от по-низши форми към по-висши. Прието е да различаваме следните исторически форми на атеизма: атеизъм в древния свят, средновековен атеизъм и свободомислие, буржоазен атеизъм, атеизъм на руските революционни демократи от XIX век и марксистки атеизъм.

Да разгледаме сега всяка една от основните исторически форми на атеизма.

Домарксистки атеизъм

Атеизмът в древния свят. Първата форма на атеизма е възникнала исторически в древното, робовладелското общество.

Преминаването от първобитно-общинния строй към робовладелския открил огромни за тази епоха възможности за развитие на материалното производство, а на негова основа — за зараждане и развитие на научните знания. Според стигналите до нас източници още в дълбока древност, в ранните робовладелски държави Вавилония и Египет възникнали елементи на астрономически, математически, географски и медицински знания, въз основа на които се зараждали и развивали атеистичните и материалистическите възгледи. Така например още в един литературен паметник на древна Вавилония — „Беседа между господар и роб“, написан преди повече от три хиляди и петстотин години¹, се изразяват съмнения относно истинността на разпространените тогава религиозни представи. Такива паметници на древноегипетската литература като например „Песен на арфиста“ и „Разговор между разочарования и неговия дух“ говорят за наченки на атеистични възгледи също и в древния Египет. Например в тях се дават първите аргументи против вярата в задгробния живот.

Елементите на стихийните атеистични възгледи на древните египтяни и вавилонци оказали сериозно влия-

¹ Приблизително около XIX—XVI в. преди н. е.

ние върху по-нататъшното развитие на материалистическата философия и на атеизма в древния свят, особено в Гърция.

Атеистичните възгледи се развили значително в древния Китай и Индия.

В един паметник на древнокитайската литература — „Книга на промените“ (IX—VIII в. преди н. е.) — се съдържат материалистически идеи за възникването на съзнанието. В учението на *Лао Цзи* (VI—V в. преди н. е.) има материалистически и атеистични схващания, че природата се е развивала по свои естествени пътища, независими от „волята на небето“.

В древна Индия в продължение на няколко столетия (от IV до II в. преди н. е.) атеистичните възгледи се развивали в учението на локаятиците (или чарваките), което представлявало стихийно материалистическо направление във философията.

В епохата на робовладелския строй атеистичните възгледи се развили най-сериозно в древна Гърция. Тук атеизмът се поддържал от много философи, които критикували остро тогавашните религиозни вярвания. Атеистични идеи се съдържат по същество във всички учения на древногръцките философи материалисти, чиито изказвания се отнасят още към VI в. преди н. е. Острата борба, която се водела в древна Гърция между материализма и атеизма, от една страна, и идеализма и религията — от друга, отразявала изострящата се класова борба между робовладелската демокрация и робовладелската аристокрация. Критиката на религията била обусловена от интересите и нуждите на прогресивните слоеве на робовладелската класа, непосредствено заинтересовани от развитието на занаятчийското производство, търговията, мореплаването и свързаните с тях научни знания.

Атеизмът на древногръцките мислители почивал на току-що зараждащите се научни знания и поради това имал твърде наивен характер. Той представлявал първоначална, стихийна и наивна форма на отричане на религиозното обяснение на явленията в заобикалящия човека свят, първи опити да се обясни този свят с естествени причини. Бележит представител на този атеизъм бил философът материалист *Хераклит* (около 530—470 г. преди н. е.). Според сигнали до нас източници

този мислител развивал атеистичната идея, че светът е вечен и не е сътворен от никого. Негови са думите: „Светът, единен от всичко, не е създаден от никого измежду боговете и от никого измежду хората, а е бил, е и ще бъде вечно жив огън, който закономерно пламва и закономерно угасва.“

Древногръцкият атеизъм бил развит най-задълбочено (за онова време) от големите философи материалисти *Демокрит* (460—370 г. преди н. е.) и *Епикур* (341—270 г. преди н. е.).

Демокрит бил бележит учен природоизследовател и философ, според израза на Маркс „енциклопедичен ум“ за своето време. Огромна негова заслуга е създаването на първото атомистично учение за строежа на материята и опитът да обясни природата със самата нея, без да прибегва до каквито и да било свръхестествени сили, богове и пр. Според неговите възгледи природата (светът) се състои от безброй много атоми, които вечно се движат в безпределното празно пространство. В света съществуват само атоми и празно пространство. Движението на атомите е вечно и няма начало във времето.

Учението на Демокрит отричало всякакви свръхестествени сили — богове, духове и пр., — които уж управляват света. Според учението на Демокрит душата е материална и се състои от съчетаване на кръгли подвижни атоми, от които се състои и огънят. Душата е огненото начало в тялото. Тя е също тъй смъртна, както и тялото. Смъртта представлява разединяване (разпадане) на атомите на тялото и душата. Демокрит бил против религиозното и идеалистическото учение за предвечната целесъобразност в природата (телеологията) и му противопоставил схващането, че в природата господствуват причинността и закономерността. Той отричал чудесата и всичко свръхестествено, отричал вярата в задгробния живот.

Едно от главните положения на Демокритовия атеизъм е това, че той обяснява причините за възникването на религията. *За пръв път в историята на атеизма този мислител изказва идеята, че вярата в боговете е възникнала поради неразбиране на природата от страна на хората и поради страха им пред нейните страшни сили.* Тази идея сама по себе си вече имала твърде

важно значение в критиката на религията. Тя залегнала в основата на по-нататъшното развитие на научните възгледи за произхода на религията.

Демокрит обаче не можал да се отърси напълно от някои предразсъдъци и дори допускал съществуването на богове. На него приписват също така вярата в предзнаменования и в пророчески сънища. Това се обяснява с известната противоречивост и двойственост в отношението на робовладелската демокрация към религията, от една страна, и с ограничеността, с твърде ниското равнище на знанията — от друга.

Учението на Демокрит било продължено и развито по-нататък от *Епикур*. Атеизмът на Епикур представлявал завършек на древногръцкия атеизъм. Развивайки атомистичното учение на Демокрит, Епикур изказва идеята за самопроизволното отклонение на атомите от праволинейното движение, която идея изразявала в примитивна форма догадката за вътрешния източник на движението на материята. Тази идея имала голямо значение в борбата против идеалистическото и религиозното учение за свръхестественния, духовен, божествен първодвигател на света. Във „Философски тетрадки“ Ленин отбелязва, че съвременното природознание е потвърдило тази дълбока догадка.

В обосноваването на атеизма от Епикур важно място заема *идеята, че вселената е вечна и безкрайна, че има безброй много и безгранични светове*. Епикур отричал каквато и да било намеса на бог или богове в живота на природата, както и в съдбата на човека.

Развивайки възгледите на Демокрит за произхода на религията, *Епикур подчертава още по-силно мисълта, че страхът и невежеството са породили вярата в богове*. В основата на своето етическо учение философът е положил освобождаването на хората от страха пред боговете и от страха пред смъртта. Той твърди, че хората трябва да се наслаждават свободно на живота, като се освободят от този страх. Трябва да се преодолее тази пречка, да се води борба срещу страха от смъртта и страха пред боговете. Той смята, че целта на човешкия живот е удоволствието, под което разбира липсата на страдание.

Враговете на материализма и атеизма — идеалистите и църковниците — клеветнически изопачават уче-

нието на Епикур за нравствеността и за да дискредитират материализма и атеизма, му приписват характер на аморален стремеж към чувствени наслади. В действителност в своята етика Епикур е имал за цел да освободи хората от унизителния страх пред боговете и от страха пред смъртта.

Атеизмът на Епикур, който представлявал най-високо постижение на древногръцкия атеизъм, също така не бил лишен от недостатъци и непоследователност. Тази непоследователност се изразява в това, че великият атеист формално все пак не отричал съществуването на богове, като наистина той ги поставял в промеждутъците между световите и твърдял, че те нямат никакво отношение към природата и човека. Допущането от древните атеисти, че съществуват богове, било данък на времето — израз на тяхната класова ограниченост и на извънредно оскъдните научни знания в онази епоха.

Характеризирайки възгледите на Епикур, Маркс и Енгелс пишат, че той „бил същинският радикален просветител на древността, той открито нападал античната религия и от него води началото си атеизмът на римляните, доколкото последният е съществувал у тях“¹.

Бележит последовател и талантлив пропагандатор на учението на Епикур бил римският философ и поет *Тит Лукреций Кар* (99—55 г. преди н. е.). Известната негова поема „За природата на нещата“ е своеобразна енциклопедия на античния материализъм и атеизъм. В нея са развити най-пълно и систематизирано идеите на античния материализъм и атеизъм. Централната идея на това произведение е, че религията представлява за хората зло, бreme, което потиска живота им. Тя често тласка хората към безнравствени постъпки и престъпления. За да живее човек щастливо, той трябва да се освободи от религиозните вярвания.

Лукреций обяснявал възникването на религията с невежеството на първобитния човек и с неговия страх пред силите и явленията, които той не разбирал. Лукреций пише:

„Смъртните виждали известен ред в явленията,
ставащи в небето, на годишните времена кръговрата,
но не могли да си обяснят защо всичко това става.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 3, стр. 126.

Един изход само виждали те: на боговете всичко да припишат.
И да допуснат, че всичко в света се върши по волята на
боговете.

Но страхът суеверен дотам обхваща смъртните,
че и в нещата, наблюдавани тук, на земята, и на небето,
много неща са склонни да обяснят с волята на боговете,
тъй като не можели да открият главната причина на
явленията¹

Като не разбира причините на страшните явления в природата, човек приписва тяхното действие на боговете. Измислените от човека религиозни вярвания му донесли много мъки и страдания. Лукреций показва колко несъстоятелни и безсмислени са религиозните възгледи за божествения произход на света (на всичко съществуващо). Той доказва, че нищо не възниква от нищо. Вселената, твърди философът, е вечна, безкрайна и безпределна. В нея съществуват безброй много светове, едни от които възникват и се развиват, а други загиват. Светът (материята) се намира в постоянно, вечно движение. Лукреций се стреми да обясни с естествени причини всички явления в природата, всичко, с което човек се сблъсква и което наблюдава: земетресенията, действията на вулканите, слънчевите и лунните затъмнения, дъжда, снега и т. н.

Лукреций дава забележителна за онази епоха критика на религиозните представи за безсмъртието на душата, за преселването на душите, за задгробния живот и за отплатата след смъртта и т. н., като ги нарича безсмислени и празни измислици.

Атеизмът на Лукреций отива по-далеч от атеизма на Епикур, но и той не може да се отърси напълно от признанието, че съществуват богове.

Атеизмът на древността, както отбелязахме по-горе, е първата историческа форма на критика срещу религията. Главните му черти са: 1) стремеж да се обяснят всички явления в света с естествени причини; 2) стихиян, наивен, в много отношения неподкрепен с доказателства характер на възгледите, което се обяснява с недостатъчните научни знания; 3) непоследователност, която се изразява в противоречиво съчетаване на ос-

¹ Цит. по кн.: „Хрестоматия по истории атеизма“, М., 1931, стр. 13, 10.

новната линия — отричане на вярата в богове и в други свръхестествени сили — с формално допускане, че съществуват богове.

Древните мислители поставили такива основни въпроси от теорията на атеизма като същността на религията, причините за възникването на религиозните вярвания и техните източници. Макар и да не са дали задоволително разрешение на тези въпроси, в техните учения вече били заложени изходните положения за понататъшни изследвания в тази област.

Атеизмът и свободомислието във феодаалното средновековие. В епохата на феодализма религията става господстваща идеология. Това се обяснява с факта, че религиозно-идеалистическата идеология най-пълно отразявала и изразявала интересите на феодаалната класа. Освен това самото духовенство било съставна част на феодаалната класа. Църквата, религиозните организации били едри феодаални собственици, а в редица страни съсредоточили в свои ръце и политическата власт. Религиозно-идеалистическата идеология станала господстваща напълно. Ф. Енгелс характеризира нейното господство по следния начин: „Църквата с нейното феодаално земевладелие е служела за реална връзка между различните страни; феодаалната организация на църквата е била религиозно освещаване на светския феодаален държавен строй. Духовенството е било при това единствената образована класа. Оттук от само себе си произтичало, че църковната догма била изходен момент и основа на всяко мислене. Юриспруденцията, природознанието, философията — цялото съдържание на тези науки се привеждало в съответствие с учението на църквата.“¹

Ясно е, че при абсолютното господство на религиозната идеология, при жестокото преследване на всяка опозиция спрямо религията от страна на светските и духовните власти и при стремежа на църковниците да подчинят напълно научната и философската мисъл на религията прогресивните мислители на тази епоха, атеистите и свободомислещите не са можели открито да изказват възгледите си и често ги излагали в замаскирана форма. Така например материализмът и атеизмът

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията, стр. 254.

често се прикривали под формата на деизъм¹ и пантеизъм². К. Маркс пише, че „деизмът — поне за материалиста — е не повече от удобен и лесен начин за отърване от религията“³.

Това обаче не значи, че в епохата на феодализма не е имало открита критика против религията. Така например още в ранния период на феодализма в Китай големият философ *Ван Чун* (27—97 г.) отстоявал атеистичните и материалистическите идеи. Той критикувал конфуцианството, отричал мистичната идея за безсмъртието на душата и твърдял, че всичко съществуващо се състои от материалната субстанция „ци“. По-късно друг китайски мислител — *Фан Чжен* (405—507 г.), автор на атеистичния трактат „За смъртността на душата“ — критикува будизма и доказва неразривната връзка между душата на човека и неговото тяло.

В Индия през епохата на феодализма защитници на материалистическата и атеистичната линия в борбата срещу идеализма били последователите на философското учение на чарваките-локаятици. Тази материалистическа линия била тясно свързана с развитието на индийската наука, особено с развитието на астрономическите, математическите, физическите, химическите и медицинските знания.

В борбата за освобождаване на научната мисъл от религиозната идеология през епохата на феодализма широко се използвала теорията за двойствената истина, която признавала равнопоставеността между научните истини и религиозните догми.

Типични за онова време са възгледите на известния арабски мислител и учен *Ибн-Рошда* (Авероес; 1126—1198 г.). Авероес отричал религиозната идея, че светът е сътворен от бога, отричал чудесата, божественото откровение и силата на молитвите и смятал, че материалният свят няма начало и край във времето и е неограничен в пространството. Но наред с това той допускал

¹ Деизмът (от лат. „deus“ — „бог“) представлява учение, което отрича вярата в „личен“ бог и всяка религия с обреди, но признава бог като първопричина и творец на света. Според учението на деизма бог е сътворил света и по-нататък не се меси в неговия живот.

² Пантеизъм (от гръцк. „pan“ — „всичко“ и „theos“ — „бог“) — учение, което отъждествява природата с бога.

³ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията, стр. 61.

съществуването на бог като идеална крайна причина. Привърженик на теорията за двойствената истина бил също и друг един бележит учен и философ от тази епоха — *Абу Али ибн Сина*, известен в Европа под името *Авицена* (980—1037 г.), родом от Бухара. Той учел, че материалният свят е вечен, че не е сътворен от никого; всички тела се състоят от материя; но той признавал съществуването на бога и твърдял, че има две различни субстанции — материална и идеална. Учението на ибн Сина всъщност било насочено против религиозната идеология, макар че поради условията на епохата било невъзможно да се отправят преки и открити нападки срещу религията. Мюсюлманското духовенство се отнасяло враждебно към учението на ибн Сина и го обвинило в ерес заради скептичното му отношение към мюсюлманската догматика.

Векове наред, като се почне от X—XI в., в средновековната философия се водела борба между две течения — номинализма и реализма. Номинализмът представлявал форма на изразяване на опозиционните настроения спрямо господстващата църква и често довеждал до ереси. В борбата между номинализма и реализма се съдържа в скрита форма борбата между двете тенденции във философията — материализма и идеализма. През тази епоха имало и отделни смели изказвания против господстващата схоластика, в защита на свободното научно изследване на природата. Така например английският мислител *Роджър Бейкън* (1214—1294 г.), францискански монах, който прекарал 14 години в църковните затвори, доказвал безпочвеността, безсмислието и формализма на схоластическата философия и поставил въпроса за опита като основа на знанията, въпроса за необходимостта от изследване и познаване на истинските причини на реалните явления в природата.

И така, дори през периода на средновековието, въпреки пълното господство на религиозната идеология, гнета на църквата, безпощадното преследване на научната мисъл и на атеизма, църковниците не успели да задушат напълно атеизма и свободомислието. *Отличителна особеност на атеистичната мисъл през тази епоха е това, че тя не се проявявала открито, а понякога дори се маскирала в религиозни одежди, правела компроми-*

си, като се съгласявала, че религиозните догми и научните истини са равноправни (учението за двойствената истина).

При обясняването на произхода на религията много учени от онази епоха, като се почне приблизително от началото на XIII в., поддържали идеята за тримата измамници — Мойсей, Христос и Мохамед, — които създали трите световни религии (юдаизма, християнството и исляма). При обясняването на произхода на религията теорията за измамата още през тази епоха придобива твърде конкретна форма и е доказателство за съзнателното критично съпоставяне на различните религии. В по-нататъшното развитие на атеистичната мисъл тази идея се развива и систематизира. Още през XVI в. става широко известен анонимният „Трактат за тримата измамници“.

През следващия период, когато в резултат на развитието на науката и културата, на зараждането и развитието на капиталистическите отношения и на разлагането на феодализма прогресивната мисъл се освобождава постепенно от религиозно-схоластичния гнет на църквата, борбата на атеизма против религията става по-открита и последователна.

Буржоазният атеизъм. Още през XV—XVI в. в Западна Европа възникват наченки на капиталистическия начин на производство. Развитието на производителните сили на зараждащия се капитализъм допринася за сериозното развитие на научните знания. Към този период спадат редица географски открития (откриването на Америка от Колумб в 1492 г., околосветските пътешествия в началото на XVI в. и др.), големи технически изобретения и т. н.

През този период класовата борба се засилва, разширява се антифеодалното движение на селяните и занаятчиите.

В началото антифеодалните движения протичат още под религиозна одежда (всевъзможните ереси, реформацията). Но с течение на времето, с развитието на капиталистическите отношения тази религиозна одежда постепенно се отхвърля.

Капиталистическите отношения се зараждат най-напред в Италия, в нейните икономически най-развити републики — Венеция, Генуа и Флоренция.

Прието е този период да се нарича епоха на Възраждането. При формирането на културата на новата класа — буржоазията — се използва класическото наследство на Гърция и Рим. Противоположно на църковната (религиозната) култура на средновековието се развива нова, светска култура, получила названието хуманизъм¹. Този буржоазен хуманизъм има за задача да освободи личността от феодализмe, църковните окови. Въпреки ограничеността му (той не си поставял за задача да освободи трудещите се от експлоатацията), в онези условия буржоазният хуманизъм играел сериозна прогресивна роля. През епохата на Възраждането на историческата арена се появили цяла плеяда забележителни дейци на културата — учени, философи, живописци, скулптори, писатели и др. Между тях имало също така доста мислители, които критикували религиозната идеология. Падуанецът *Пиетро Помпонаци* (1462—1524 г.), германецът *Улрих фон Хутен* (1488—1523 г.), холандецът *Еразъм Ротердамски* (1466—1536 г.) и много други дейци от тази епоха критикували остро в ярки, образни произведения основните догми на религията, разобличавали и осмивали пороците на феодализма и на католическата църква.

През тази епоха се изостря и борбата на науката против религията. Най-големият представител на природонаучната мисъл, който нанесъл съкрушителен удар на религиозната идеология, бил великият полски учен-астроном *Николай Коперник* (1473—1543 г.), съзателят на хелиоцентричната теория². Неговото откритие опровергало библейската картина за света и всички свързани с нея религиозни митове. Идеите на Коперник били развити от бележития италиански философ-атеист *Джордано Бруно* (1548—1600 г.). Осмивайки библейското учение, че Земята е център на вселената, че човекът е единственото разумно същество, създадено уж от бога, Бруно твърдял, че Земята е само прашичка в безкрайната вселена, а обитаемите светове са безброй много. *Учението на Коперник и Бруно изиграло голяма роля в историята на атеизма, за неговото природонаучно обосноваване. Този атеизъм обаче не бил (а и не*

¹ От лат. „*humanus*“ — човечен.

² По-подробно за учението на Коперник виж в гл. 2.

можел да бъде) докрай последователен. Той се съчетавал с елементи на пантеизъм. Възвеличавайки природата, материалния свят, Бруно твърдял, че бог е именно природата. Правейки отстъпки на идеализма, той смятал цялата природа за одушевена. За обявяването си против господстващите религиозни възгледи след дълги години заточение в 1600 г. Д. Бруно бил изгорен жив от инквизиторите.

За по-нататъшното развитие на атеистичните идеи сериозна роля изиграл английският философ-материалист *Томас Хобс* (1588—1679 г.). Той развенчавал с голяма сила религията като плод на измислици и измама, но същевременно смятал, че тя може да играе положителна роля като социална юзда за народа. Тук ясно проличава буржоазната ограниченост на миросгледа на философа, неговият страх от народните маси.

Най-бележит атеист през XVII в. бил знаменитият холандски философ-материалист *Бенедикт (Барух) Спиноза* (1632—1677 г.). Той дал забележително цялостно (за онази епоха) обосноваване на учението, че природата е единна материална субстанция. Няма нищо извън природата, тя е безгранична и безкрайна в пространството и времето. Природата сама е причина за своето съществуване. Тя съществува благодарение на своята „абсолютно безкрайна способност за съществуване“, подчинява се на собствените си закони и не се нуждае от никакви свръхестествени сили. Спиноза отрича всякакви свръхприродни, свръхестествени сили и явления. В неговата философия няма място за религията, макар той да употребява думата бог, използвайки я като понятие, тъждествено с природа. Но думата „бог“ е само теологична притурка в учението на Спиноза. Ако я махнем, това учение с нищо няма да се промени. Наличието на тази „притурка“ се обяснява като данък на времето, опит да се прикрие от преследванията на религиозните мракобесници.

За Спиноза бог и природа са синоними. Той отричал, че в природата съществува някаква духовна субстанция. Велика заслуга на Спиноза е това, че *той пръв в историята на атеизма задълбочено и сериозно критикува библията*. Като разобличава фалшивите твърдения на теолозите за божествения произход на библията, Спиноза убедително показва, че тя представлява

сборник от книги, написани от различни автори през различно време. Критикувайки библията, философът се стреми да подходи исторически към всяка от влизащите в нея книги, да обясни техния произход.

Спиноза убедително доказва несъстоятелността на твърденията на теолозите, че божествената мъдрост на „свещеното писание“ е непостижима за разума на обикновения човек. „Учението на писанието съдържа не възвишени умозрения и не философски въпроси, а най-прости неща, които могат да бъдат възприети от всеки глупак“¹ — пише философът.

Спиноза дава свой принос и при решаването на въпроса за произхода на религията. Той изказва правилната мисъл, че религията не е съществувала винаги, че първоначално хората, докато са били в естественото си състояние, не са познавали никаква религия. Според него причината за възникването на религията се крие в незнанието на законите на природата и в страха пред нейните сили. „Страхът е причината, поради която суеверието възниква, запазва се и се поддържа“² — пише той. Тук Спиноза, както и много други атеисти от домарксисткия период, правилно е доловил и обяснил една от страните на проблема за произхода на религията. Това било вече сериозна крачка напред в сравнение с теорията за измамата.

Великият философ-атеист отричал най-категорично религиозните представи за безсмъртието на душата, за задгробния свят, „чудесата“, за които се говори в „свещеното писание“. Той подлага на съкрушителна критика християнската догма за богочовека — божия син, който приел мъченическа смърт, за да спаси хората от първородния грях.

Атеизмът на Спиноза бил насочен против всички религиозни учения. Той подчертава, че нито една религия няма предимства, пред другите. Всички религии съдържат само „фантазии и бълнувания на потиснатата и робска душа“.

Спиноза защищавал веротърпимостта и свободата на вероизповедание, като ги смятал за едно от усло-

¹ Б. Спиноза, Избранные произведения в двух томах, М., 1957, т. 2, стр. 179—180.

² Пак там, стр. 8.

вията за просвета, за прогрес на науката и изкуството. Същевременно той считал, че е невъзможно цялата народна маса да бъде освободена от религиозните вярвания: само една малка част от хората, способни да се издигнат до върховете на разумното познание, може да се откаже от религиозните предразсъдъци. Тук е ясно изразена буржоазната ограниченост на неговите възгледи.

Буржоазният атеизъм достига най-високо развитие при френските материалисти от XVIII в. и при немския философ материалист от XIX в. Л. Фойербах.

В средата на XVIII в. във Франция назрявала буржоазната революция. В условията преди революцията, когато се извършвала усилена идеологическа подготовка за събаряне на феодалното господство, Волтер, Монтескьо и други идеолози на революционната френска буржоазия излезли с разобличителна критика срещу феодализма, католическата църква и религията. Енгелс ги характеризира по следния начин: „Великите хора, които във Франция просвещаваха умовете за приближавщата се революция, сами се проявявали крайно революционно. Те не признавали никакви външни авторитети от какъвто и да било род. Религията, възгледите върху природата, обществото, държавният строй — всичко било подхвърлено на най-безпощадна критика; всичко трябвало да застане пред съда на разума и или да оправдае своето съществуване, или да се откаже от него.“¹

Между тези мислители най-радикална позиция заемали материалистите атеисти: *Дени Дидро* (1713—1784 г.), *Клод Адриан Хелвеций* (1715—1771 г.), *Пол Анри Холбах* (1723—1789 г.) и *Жулиен Офре Ламетри* (1709—1751 г.).

Въпреки някои различия във възгледите на всеки един от тези философи, те всички са единни в материалистическото решаване на основните проблеми на философията, в непримиримостта си към религията. Като се опирали на постиженията на тогавашното природознание, те си поставяли за задача да освободят философията и науката от всякакво влияние на религията и

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани произведения в два тома, т. 2, стр. 129.

идеализма. В техните произведения се дава забележително остра, талантлива и блестяща по форма критика на религията.

Като съпоставяли различните религиозни учения, те доказвали, че всяка религия представлява система от нелепи приказки за богове, чудеса и свръхестествени сили. Не прави изключение и християнската религия; тя е не по-малко безсмислена от всички други религии.

Отговаряйки на твърденията, че религиите имали божествен произход, Холбах пише: „Всички религии, каквито познаваме на земята, ни дават само маса измислици и бълнувания, които възмущават ума. Така че въпреки своите претенции християнската религия няма никакво предимство пред другите суеверия, с които е заразен светът, и нейният небесен произход се оспорва от всички други религии със същото основание, с каквото тя го оспорва на другите.“¹

Френските материалисти опровергавали блестящо богословските доказателства за съществуването на бог. Едно от тези най-разпространени доказателства е така нареченото телеологично доказателство за съществуването на бог. Привържениците на това доказателство твърдят, че целесъобразността и съвършенството на света свидетелствува, че съществува божествен майстор, архитект, който е сътворил този свят. Философите опровергавали този довод, доказвайки, че в природата няма абсолютно съвършенство и целесъобразност.

Като систематизирали изказваните още от техните предшественици възгледи по въпроса за произхода на религията, те дали солидна обосновка на теорията, която обяснява възникването на религията от невежеството и страха пред непонятните природни стихии. В техните произведения могат да се срещнат много ярки мисли за социалната роля на религията. Френските материалисти показали, че за да поддържа и разпространява религиозните предразсъдъци сред народните маси, духовенството широко използва измамата и мошеничеството, като фабрикува религиозни реликви и съчинява всевъзможни митове за светии и чудеса. От съществуването на религията са заинтересовани силните на деня, тунейдците и паразитите, които експлоатират невеже-

¹ П. Гольбах, Разоблаченное христианство, М., 1924, стр. 60.

ството на масите и разпространяват религиозните суеверия, за да затвърдят господството си, пише Холбах. „На духовенството са нужни роби, които да пледат на всичко с неговите очи.“¹

В атеистичните схващания на френските материалисти има много неверни неща. Невежеството на хората, тяхното непознаване на истинските причини на явленията в природата, страхът пред нейните страшни стихии играели немаловажна роля за възникването на религията. Поддържането на религиозните вярвания от господстващите класи (силните на деня) действително е един от факторите, които спомагат за тяхното разпространяване. Но в онази епоха още нямало необходимите данни за правилно и последователно научно разрешаване на тази проблема. При обясняването на обществения живот, на социалните явления френските мислители от XVIII в., както и всички материалисти преди Маркс, още стоели на идеалистически позиции, а само от позициите на материалистическото разбиране на историята е можело да се решат правилно споменатите проблеми.

Разобличавайки твърдението на теолозите, че обществото не може да съществува без религия, че само тя именно осигурявала нравственото поведение на хората, френските материалисти доказвали, че религията, напротив, принася не полза, а огромна вреда на обществото, тъй като тя е източник на фанатизъм и раздори между хората, като оправдава и осветява дивия фанатизъм, тиранията и престъпленията и действа като праг на свободната мисъл, разума и просветата. „Най-безпътните хора често са много религиозни — пише Холбах, — религията им дава възможност да компенсират с извършване на обреди онова, което им липсва в областта на нравите; много по-лесно е да усвоиш някакви догми и да се съобразяваш с известни церемонии, отколкото да се откажеш от своите навици или да се съпротивяваш на страстите си.“²

В историята на развитието на атеистичните възгледи *голямо значение има даденото от френските материалисти философско обосноваване на атеизма.* В техните трудове е обосновано схващането, че природата (мате-

¹ П. Гольбах, Священная зараза, М., 1936, стр. 61.

² П. Гольбах, Система природы, 1940, стр. 351.

рията) е основа, начало и източник на всичко съществуващо. За своето обяснение природата (материята) не се нуждае от свръхестествени, духовни сили. Съзнанието не съществува отделно от тялото, от материята, а е нейно свойство. Материята (природата) е активна, тя се намира в постоянно движение, което се извършва не в резултат на намеса на някакви си измислени свръхестествени, духовни сили, а благодарение на нейните вътрешни стимули.

Дидро пише: „По мнението на някои философи тялото не е надарено само по себе си нито с действие, нито със сила. Това е ужасна заблуда, която пряко противоречи на всяка физика, на всяка химия. Само по себе си, по характера на присъщите му свойства, тялото е пълно с действие и сила, все едно дали го разглеждате в молекули или в маса.“¹ Опирайки се на данните на тогавашното природознание, френските материалисти учели, че движението е всеобщо, че няма абсолютен покой.

Тогава тези възгледи имали изключително важно значение в борбата срещу религиозните и идеалистическите концепции, според които природата (материята) сама по себе си е пасивна и мъртва и се оживява от духовни, свръхестествени сили — бог, духове и т. н. Наистина учението на френските материалисти за движението имало механистически и метафизически характер, тъй като те още не могли да обяснят правилно вътрешния източник на движението, същността на движението.

Френските материалисти пренасяли принципите на движението от механиката (която по онова време била най-развита измежду природните науки) в областта на философията. Но механическото движение представлява само просто преместване на телата в пространството под въздействието на външна сила, на външен тласък. Движението и развитието, разглеждани от тези позиции, се схващат в най-добрия случай като количествено увеличаване или намаляване. Приложено към материята като цяло, механистическото и метафизическото разбиране на движението и развитието води до допускане на съществуването на някакъв намиращ се извън материята (природата) източник на движението. Както

¹ Д. Дидро, Собрание сочинений, т. I, М.-Л., 1935, стр. 358.

и да наречем този източник, щом той се намира извън материята, значи представлява не материална, а свръхестествена сила, т. е. в края на краищата това е „бог“, „дух“, „абсолютна идея“.

Разбира се, самите материалисти не са правели такива изводи и по всякакъв начин са подчертавали, че движението е резултат на вътрешните свойства на материята. Но всичко това си оставало фраза, неподкрепена с доказателства, тъй като от метафизически позиции не било възможно да се докаже, че съществуват вътрешни източници на движението на материята. Трябва обаче да се отбележи, че в условията на своята епоха френските материалисти са стоели на равнището на постиженията на природознанието. Механицизмът в техните възгледи е неизбежен резултат от исторически ограниченото равнище на научните знания през тяхната епоха. Този недостатък бива преодолян едва от диалектическия материализъм.

Сериозен принос в атеизма била критиката на френските материалисти срещу религиозното и идеалистическото учение за предвечната хармония на света, за свръхестествения произход на Земята, на човека и т. н. На това религиозно учение те противопоставяли материалистическия принцип за обективната закономерност, за необходимостта в природата. Всичко, което става в света, всички промени са подчинени на закона за причинността. Но същевременно френските атеисти неправилно твърдели, че в природата господства абсолютната необходимост, че в нея няма нищо случайно. Според техните представи случайността е израз на нашето непознаване на причините за едно или друго явление и поради това тя обективно не съществува. Като отричали случайността, материалистите и атеистите смятали, че по този начин нанасят удар по идеалистическите и религиозните учения за сляпата съдба, за предопределението, за непредвидения и необусловен от никакви причини божествен промисъл и т. н.

В действителност обаче тяхното метафизическо противопоставяне на необходимостта и случайността и отричането на обективността на последната довеждали в крайна сметка до противоположен резултат — до фатализъм.

От тази гледна точка всичко в живота на природата и обществото, в живота на хората е обусловено от неумолимата необходимост. Според този възглед човекът е сляпа играчка в ръцете на незнайни сили. Защото съвсем невъзможно е да се предвидят безброй многото най-различни случайности, които дебнат хората на всяка крачка. Всяка от тези случайности може да доведе (според мнението на метафизиците) до най-неочаквани събития, до резки исторически поврати и т. н.

Като характеризира метафизическото разбиране на необходимостта, Енгелс пише, че „с този вид необходимост ние също не излизаме извън теологическото схващане за природата. Дали ние заедно с Августин и Калвин ще наречем това вечен божи промисъл, или заедно с турците — късмет, или пък ще го наречем необходимост — за науката това е почти безразлично.“¹

Ясно е, че метафизическото разбиране на старите материалисти за необходимостта и случайността ограничавало възможностите на атеистите в тяхната борба срещу религиозния фатализъм, срещу учението за господството на предопределението, съдбата, волята на бога.

Теорията на познанието на френските материалисти-атеисти също така била насочена против религиозните и идеалистическите учения, които ограничават и принижават познавателните възможности на науката, на разума с цел да възвеличават вярата, религията. Тези мислители били дълбоко убедени в безграничната сила на разума, на науката.

Така че всички основни принципи в миросгледа на френските материалисти имали атеистичен характер. Тяхната критика срещу религиозната идеология, разобличаването на реакционната роля на църквата изиграли огромна историческа роля в борбата срещу феодализма, в развенчаването на неговата идеология и в подготвянето на условията за неговото събаряне. Атеизмът на френските материалисти от XVIII в. направи важен принос в развитието на атеистичната мисъл. Тяхната талантлива и остроумна критика срещу религиозната догматика може да бъде използвана успешно и днес.

Важно място в историята на атеизма от периода преди Маркс заема големият немски материалист Луд-

¹ Ф. Енгелс, Диалектика на природата, стр. 240.

и *Фойербах* (1804—1872 г.). Голяма част от неговите произведения са посветени на критика на религията. „За мене — пише Фойербах, — както по-рано, така и сега, най-важното е да осветя тъмната същност на религията с факела на разума, за да престане човек най-сетне да бъде плячка, играчка на всички онези човешки истински сили, които открай време, а и досега още използват мрака на религията за потискане на хората.“¹ Той си поставил за цел да докаже, че силите, пред които човек се прекланя в религията, не са нищо друго освен създаване на неговия собствен несвободен, боязлив дух на невежествения, непросветен ум“.

Изследвайки същността на религията, причините за нейното възникване и източниците за съществуването ѝ, Фойербах правилно поставя въпроса, че корените на религиозните вярвания трябва да се търсят в условията, при които живеят хората. У хората няма никакви вродени религиозни чувства, за каквито твърдят теолозите. Религията не съществува вечно, но тя и не е възникнала случайно. Защищавайки принципа за историчността на религията, въз основа на исторически и етнографски данни Фойербах прави опит да установи основните етапи на нейното развитие. Най-старата религия е „естествената“ религия, езичеството, формата на обожествяване на природните явления. Причините за това обожествяване се крият в зависимостта на дивака от природата. При това философът отбелязва, че той, за разлика от другите атеисти и по-специално от Спиноза, разглежда тази зависимост широко. В чувството за зависимост той включва не само страха пред природните сили, но и радостта, благодарността, любовта и почтението.

По-късно Фойербах насочва своите изследвания към изясняване на основния психологически процес на религиозното мислене с цел да разкрие неговото реално съдържание. Но философът вижда реалното съдържание на религиозната фантастика само в областта на съзнанието на човека, в неговите емоции, чувства и желания, а не в сферата на конкретно-историческите социални отношения на хората.

¹ Л. Фейербах, Избранные философские произведения в двух томах, т. II, 1955, стр. 516.

Вече самото поставяне на въпроса за историчността на религията — че нейните корени трябва да се търсят в условията, при които живеят хората, че същността на религията се корени в същността на човека — имало голямо прогресивно значение за развитието на атеистичната мисъл. Но философът сам не съумял да тръгне по този път на конкретно-историческо изследване на земните корени на религията. Той разбирал твърде ограничено корените на религията, условията на живота на хората, пораждащи религиозните вярвания. За него оставали в сянка социалната природа и същността на обществения живот на хората. Фойербах виждал основите на религията в антропологията и в психологията на човека. Това се обяснява с обстоятелството, че в своите възгледи за религията той изхождал от така наречения антропологически принцип. Същността на този принцип се състои в това, че в основата на разрешаването на проблемите на философията се поставя учението за човека (антропологията) като биологично същество, което притежава способност да мисли (съзнание).

Самият философ формулира същността на антропологическия принцип по следния начин: „Новата философия превръща човека, включително и природата като база на човека, в единствен, универсален и най-висш предмет на философията; следователно тя превръща антропологията, включително и физиологията, в универсална наука.“¹

Изхождайки от този именно принцип, Фойербах се опитва да разкрие същността на религията, в основата на която, твърди той, лежи същността на човека. Но Фойербах свежда същността на човека до неговата физическа природа, до психофизиологическите свойства. Затова именно той не е можал да разкрие истинската същност на религията като форма на общественото съзнание, нейните исторически, социални корени.

Сериозна заслуга на Фойербах е забележително яркото и дълбоко аргументирано обосноваване на принципа, че *религията и идеализмът имат общи идейни основи*. Така например, като критикува идеализма на Хегел, той показва, че неговото учение за „абсолютния дух“ е тъждествено с религиозното учение за бог

¹ Л. Фойербах, Избрани произведения, т. I, стр. 203.

Идеализмът и религията са опора, оправдание едно на друго, отбелязва Фойербах. И идеалистическата философия, и религията еднакво приписват на идеите, на общите понятия самостоятелно съществуване. „Абсолютният дух“ на Хегел е човешкият дух, откъснат и абстрахиран от него, а преминаването на „абсолютната идея“ в своето „инобитие“, в природата (в системата на Хегеловия идеализъм) е само философска интерпретация на религиозната догма, че природата е сътворена от бога.

Както идеализмът, така и религиозната фантастика възникват в резултат на откъсване на идеите, на понятията от реалната действителност и на превръщане на тези идеи и понятия в самостоятелни същества. „Щом отричат идеализма — отричайте и бога! Само бог е първопричинителят на идеализма“¹ — пише Фойербах.

Критикувайки религията рязко и остроумно и изтъквайки основателно, че тя води до умствен застои, спъва развитието на науката и културата, философът стига до извода, че за хората е необходима просвета.

Като се обявява против всички съществуващи религии, Фойербах, за разлика от френските материалисти, смята, че е необходимо да се създаде нова религия, религия без бог. Всички религии са изразявали изопачено същността на човека, а новата религия според Фойербах трябва да изразява правилно тази същност, в центъра ѝ трябва да стои човекът с неговите чувства.

Съгласно учението на Фойербах неговата нова религия е емоционално, сърдечно отношение между човек и човек. В края на краищата според Фойербах излиза, че половата любов е една от най-висшите форми — ако не и най-висшата на изповядване на неговата нова религия, пише Енгелс.

Енгелс отбелязва, че Фойербах разглежда половата любов, дружбата, състраданието, самоотвержеността и др. не в онова значение, каквото те имат сами по себе си, а се съгласява да ги признае за пълноценни само ако им бъде ударен печатът на религията. Като изхожда от чисто етимологическия произход на думата „религия“ от глагола „geligare“, което означава „свързвам“, Фойербах прави извода, че всяка взаимна връзка меж-

¹ Л. Фойербах, Избрани произведения, т. I, стр. 160.

ду двама души е религия. Енгелс забелязва с пълно право, че подобни фокуси, когато на думите се придава не онова значение, което те са получили в резултат на историческото им развитие и употреба, а такова, каквото те би трябвало да имат по силата на етимологичното си родословие, са последна вратичка за идеалистическата философия.

Буржоазният атеизъм — първите представители на който са работили още в епохата на Възраждането, — достигнал върха си в учението на френските материалисти и на Фойербах, заема твърде важно място в историята на атеизма. Той е изиграл голяма историческа роля за подкопаване господството на религиозната идеология и за освобождаване на научната мисъл от опеката и гнета на религиозното мракобесничество. Същевременно той носи печата на класова и историческа ограниченост.

Класовата ограниченост на този атеизъм (както и на стария материализъм) се изразявала в неговата съзерцателност, в откъснатостта му от практическите задачи за революционно изменение на обществените отношения. Буржоазният атеизъм има дълбоко просветителски характер и е предназначен за тесен кръг хора, а не за народа, не за масите.

Ограничеността на стария атеизъм била израз на недостатъците и ограничеността на неговата философска основа — домарксисткия материализъм. Този материализъм бил метафизически и механистически. При това той се ограничавал с обяснение само на природата и не обхващал областта на историята, областта на обществения живот.

С това именно се обясняват празнотите, непоследователността и незавършеността на атеизма, които са характерни за буржоазните атеисти.

Атеизмът на руските революционни демократи. Измежду материалистите и атеистите преди Маркс трябва да изтъкнем особено руските материалисти и атеисти от 40—60-те години на XIX век, революционните демократи В. Г. Белински (1811—1848 г.), А. И. Херцен (1812—1870 г.), Н. Г. Чернишевски (1828—1889 г.), Н. А. Добролюбов (1836—1861 г.), Д. И. Писарев (1840—1868 г.).

Техният атеизъм бил закономерно продължение на прогресивната общественно-политическа мисъл в Русия, опирал се на здравите атеистични традиции на миналото. Най-видно място измежду техните предшественици заемат *М. В. Ломоносов* и *А. Н. Радищев*. Ломоносов с право е влязъл в историята на философията като родоначалник на материализма в Русия. В своите съчинения *А. Н. Радищев* обстойно и задълбочено критикува религиозните догми за безсмъртието на душата, за загробния свят, за небесното царство. „Душата, или онава, което наричаме мислено същество, е свойство на изкусно създаденото тяло, също както здравето или животът са свойства на органичните тела.“¹ Под влиянието на идеите на *М. В. Ломоносов* и *А. Н. Радищев* се формирала прогресивната руска обществена мисъл, в това число и възгледите на руските революционни демократи.

Материализмът и атеизмът на революционните демократи били свързани с антикрепостническата, революционната борба на селяните и служели като теоретично обоснование на тази борба. Във втората четвъртина и в средата на XIX в. в Русия все по-широко се развивала стихийната революционна борба на селяните против крепостничеството и самодържавието. Отражение на съчувствието към тази борба било широкото разпространение на антикрепостническите идеи сред напредничавите представители на руското общество. Интересите на антикрепостническото, революционното движение на селяните били изразени най-пълно от революционните демократи.

В исторически създалите се условия през 40—60-те години в Русия тези мислители развивали възгледи, които излизали извън рамките на буржоазния мироглед. Макар през това време вече да е съществувал и да се развивал марксизмът, ограничените условия в самодържавно-крепостническа Русия и липсата на съответна социална база не давали възможност това учение да се разпространи в страната. Ето защо прогресивните руски мислители и революционери тогава не могли да се приобщат към марксизма. Но макар и да не били

¹ *А. Н. Радищев, Полноме собрание сочинений, т. 2, М.-Л., 1941, стр. 103.*

марксиста, диалектически материалисти, по редица важни въпроси те отишли по-напред от френските материалисти от XVIII в. и от Фойербах.

Забележителен паметник на атеизма през тази епоха е писмото на Белински до Гогол от 3 юли 1847 г. Разобличавайки антинародната, реакционната роля на православната църква, Белински пише, че „тя винаги е била опора на камшика и угодница на деспотизма“, а православното духовенство „е спечелило всеобщото презрение на руското общество и на руския народ“¹. С особена сила той подчертава, че никаква сила не може да спаси народа от игото на потисниците. „Русия вижда спасението си не в мистицизма, не в аскетизма, не в пиетизма, а в успехите на цивилизацията, просветата и хуманността“².

Във философското обосноваване на материализма руските материалисти направили голяма крачка напред в сравнение с френските материалисти от XVIII в. и Фойербах. Те били вече значително свободни от метафизическата ограниченост, характерна за западните материалисти от периода преди Маркс. Тъй като били не само материалисти, но и диалектици, те критикували позадълбочено и последователно всички форми на идеализма, с което подкопавали философските основи на религията. Опирайки се на постиженията на тогавашното природознание, те, особено Херцен и Чернишевски, разобличавали и подлагали на унищожителна критика фидеистическите извъртания на разните идеалисти, които паразитствували върху трудностите на науката. В техните трудове се дава убедително доказателство за несъстоятелността и безсмислието на религиозното раздвояване на човека на две различни същности: материално тяло и душа, уж несвързана с него. Така например Чернишевски пише: „Принцип на философския възглед за човешкия живот с всички негови феномени е създадената от природните науки идея за единството на човешкия организъм; с наблюденията на физиолозите, зоолозите и медиците е отстранена всяка мисъл за дуализъм на човека. Философията вижда в него онава, което виждат медицината, физиологията и химията;

¹ В. Г. Белинский, Избранные философские сочинения, т. 2, М., 1948, стр. 515, 516.

² Пак там, стр. 513—514.

тези науки доказват, че в човека няма никакъв дуализъм.“¹

В условията на крепостническия режим, на най-строга цензура и жестоки преследвания, Белински, Чернишевски, Добролюбов и Писарев не са могли да критикуват религията открито и направо. Но в своите подлагани на цензура произведения те критикували твърде задълбочено самите основи на религиозния мироглед. Те доказвали несъвместимостта и непримиримата противоположност между религията и науката, тъй като религията има за предмет вярата в измислени свръхестествени сили и явления, а науката — действително съществуващия, реалния свят.

Атеистичните позиции на руските революционни демократи и материалисти се засилвали и от обстоятелството, че във възгледите им за обществения живот, в обяснението на обществените явления се съдържаха отделни елементи от материалистическо разбиране на историята (по въпросите за ролята на народните маси, за класовата борба, за ролята на икономическите условия в живота на обществото и др.). Именно затова у тях се срещат много дълбоки и верни изказвания за условията и причините, поради които е възникнала религията, за нейната реакционна роля в живота на хората, за историческия характер на религията и др.

Те разкривали със забележителна сила социалната роля на религията. Херцен доказвал, че всички религии учат хората на смирение и покорност, на доброволно робство. Религията е юзда за масите, средство за сплашване на простите хора. Той сравнява религията с огромни паравани, „които пречат на народа да вижда ясно какво се върши на земята, като го карат да вдига очи към небесата“². Добролюбов пише:

Религията ни внушава на враговете си да не мъстим и да мълчим. когато цар жесток ни мъчи и гнети.

Тъй като нямал възможност да се бори открито и направо против господстващата в Русия православна религия, в редица свои статии Добролюбов прави кри-

¹ Н. Г. Чернышевский, Избранные философские сочинения, т. III. М., 1951, стр. 185.

² А. И. Герцен, Полное собрание сочинений и писем, т. XX. М.-Л., 1923, стр. 78.

тически разбор на будизма и мюсюлманството, като довежда читателя до широки атеистични изводи. „Свещените книги“ не могат да ни дадат достоверни данни за произхода на една или друга религия, твърди мислителят. Всяка религия има земен произход. Основателите на религиите — Буда и Мохамед — не са богове, а обикновени хора, проповедници, които последователите на тяхното учение по-късно са обожествявали. По такъв начин читателят се насочва към мисълта, че и Христос не е бил бог, че евангелията не могат да служат като достоверен източник за произхода на християнството. Като критикува догмите на будизма и разобличава всевъзможните безсмислици в него, Добролюбов отбелязва, че „и в догмите, и в нравственото учение, и в самите обреди той има много сходни черти с християнското учение“¹.

Обобщавайки характеристиката на възгледите на руските революционни демократи, трябва да отбележим, че на по-развнтия и последователен материализъм на тези мислители съответствувал и по-задълбочен и обоснован атеизъм, по-задълбочена критика на религията. *Особено важен е фактът, че техният атеизъм бил предназначен не за тесен кръг хора, а за народа.* Те поставяли философската теория в служба на освободителната, антикрепостническата борба. Именно затова техният атеизъм не страдал от онази съзерцателност, която била един от основните недостатъци на домарксисткия материализъм на Запад.

Руските революционни демократи като идеолози на революционното селско движение имали значително по-широка социална база, по-широки връзки с народа, отколкото материалистите от XVIII в. и Фойербах. Дълбоката им вяра в силите на народа ги вдъхновявала в неравната борба срещу крепостничеството и неговата идеология. С това се обяснява и по-голямата последователност на техния атеизъм, непримиримостта им към всички прояви на мистиката и попщината.

Но поради ограничените исторически условия на техния живот руските мислители не могли напълно да преодолеят недостатъците на домарксисткия материализъм и да застанат на позициите на диалектическия материализъм.

¹ Н. А. Добролюбов, Полное собрание сочинений, т. 3, 1936, стр. 423.

лизъм. Едва на базата на пролетарското революционно движение могла да бъде разработена философията на диалектическия материализъм. Диалектиката на Херцен, Чернишевски и други руски философи още не била органически свързана с материализма. Те също така не могли да стигнат до цялостно материалистическо обяснение на обществения живот и в тази област общо взето са останали на идеалистически позиции.

Затова именно *техният атеизъм не бил докрай последователен атеизъм*. Те не стигнали до последователно научно обяснение на религията като форма на общественото съзнание, до разбиране на дълбоките, социални корени на религията и истинския път за нейното преодоляване.

От краткия преглед на историческите форми на домарксисткия атеизъм следва изводът, че той изиграл огромна исторически прогресивна роля за съкрушаване на духовната диктатура на църквата, за унищожаване на пълното господство на религиозната идеология, за многостранното, талантливо и остроумно критикуване на религиозните догми. Домарксисткият атеизъм сложил началото на научната критика на религията.

Домарксисткият атеизъм обаче имал съществени недостатъци, обусловени от историческата ограниченост на научните знания през онази епоха и социалната класова база на този атеизъм.

Философската основа на домарксисткия атеизъм — материалистическата философия — имала метафизически и предимно механистически и съзерцателен характер.

Най-голям недостатък на този материализъм било това, че той не включвал обяснението на обществения живот. В тази област по онова време господствувал идеалистическият възглед. Тази ограниченост на материализма (която се обяснява със слабото развитие на науката) лишавала атеизма от научна последователност и не му давала възможност да разобличи религията докрай.

Домарксисткият атеизъм страдал от надисторичност при решаването на проблемата за произхода на религията. Той не можел да даде задълбочено обяснение на същността на религията и нейните социални корени. Старите атеисти ограничавали формите на борба срещу религията само с абстрактно, голо просветителство и

били далеч от правилното разрешаване на въпроса за пътищата за преодоляване на религиозните вярвания.

Атеистите от домарксисткия период, с изключение на революционните демократи, общо взето били представители на експлоататорските класи и това слагало печата на класова ограниченост върху техните възгледи. Всички те били далеч от трудещите се маси, от народа. Така например буржоазните атеисти, които критикували религията много решително и остро като плод на измамничеството на поповете и невежеството на хората, смятали, че не е възможно освобождаване на масите от религиозния опиум. Те се отзовавали за народа: твърде недружелюбно, понеже смятали, че той е неспособен да възприема научни и атеистични истини. Холбах пише: „Може би някой ще попита — може ли да се надяваме, че някога ще бъдат изкоренени религиозните представи в целия народ? На този въпрос аз отговарям, че подобно нещо ми се струва съвсем невъзможно и че не трябва да си го поставяме за цел.“¹

Всички форми на домарксисткия атеизъм, които били идеен продукт на своята епоха, отразявали историческата ограниченост на научните и философските знания, както и ограничените интереси и идеология на онези класи, които те представлявали. Домарксисткият атеизъм оставял много „бели петна“, неизследвани или неправилно решени проблеми. Но тази историческа ограниченост и недостатъците на стария атеизъм не намаляват неговите изключителни заслуги.

Атеизмът от домарксисткия период изиграл исторически прогресивна роля в борбата срещу религията и църквата, при разчистването на пътищата за утвърждаване и развиване на научните знания и за подготвянето на висшата, последователно научна форма на атеизма — марксисткия атеизъм.

Марксисткият атеизъм — висша форма на атеизма

Марксисткият атеизъм представлява последователна и цялостна система от научни възгледи, опровергаващи религиозните възгледи в каквато и форма да се изразя-

¹ П. Голбах, Система природы, стр. 427.

баг те. Този атеизъм не оставя никакви вратички за пощината и за всякакъв вид мистика при обясняването на явленията в природата и обществото.

Докрай последователната научност на марксисткия атеизъм е обусловена от неговата нова, особена класова база и от научно-философската му основа.

Социална основа на марксисткия атеизъм е революционната борба на пролетариата за социализъм и комунизъм. Марксизмът е възникнал и се е развивал като революционна теория на пролетариата — онази последователно революционна класа, която е призвана от самата история да извърши закономерното преминаване от капиталистическото общество към социализма. Интересите на тази класа са обусловени от нейното положение и роля в обществото и напълно съвпадат с обективните закономерности на развитието на обществото. С това се обяснява фактът, че марксисткият атеизъм не страда от класова ограниченост, която е характерна за всички домарксистки и немарксистки форми на атеизма.

Философска основа на марксисткия атеизъм е диалектическият и историческият материализъм. Самата тази философия е възникнала и се развива на базата на завоеванията на цялата научна мисъл на човечеството, в неразривна връзка с развитието на природознанието.

Една от най-важните предпоставки за преодоляване на метафизическата ограниченост на стария материализъм и за формиране на диалектическият материализъм бяха успехите на природознанието в средата на XIX в. и особено трите велики открития: откриването на клетката (клетъчният строеж на организма), закона за съхранение и превръщане на енергията и теорията на Дарвин за произхода и развитието на животинските и растителните видове. „Благодарение на тези три велики открития и на останалите грамадни успехи на природознанието ние можем сега да разкрием не само взаимната връзка между процесите на природата в отделните ѝ области, но също така — общо взето — и връзката, която обединява тези отделни области. По този начин можем в достатъчно систематична форма, чрез факти, доставени от самото емпирично природознание, да дадем общата картина на природата като едно свър-

зано цяло“¹ — пише Енгелс. В резултат на създаването на диалектическия материализъм бяха преодолените недостатъците и ограничеността на стария материализъм и бе дадено последователно научно обяснение на природата, на материалния свят като едно цяло, развиващо се по свои обективни закони. С това бе нанесен сериозен удар върху идеализма и религията, унищожени бяха онези вратички, онези слабости и заблуждения във възгледите за природата, които бяха присъщи на стария материализъм и които се използваха от идеализма и религията. Ето защо *възникването на диалектическия материализъм като висша форма на материализма означава същевременно и появяването на нова, висша форма на атеизма.*

Велико постижение на научната мисъл е също така създаването на историческия материализъм от Маркс и Енгелс. Историческият материализъм откри обективните закони за развитието на обществото, даде единствено правилното, научно, материалистическо обяснение на историята и изгони от тази област идеализма, който господствуваше в нея дотогава.

И тъй, марксистката философия представлява последователно научен мироглед, който обхваща всички области на природата и обществото, цялата реална действителност. Диалектическият и историческият материализъм, който е философска основа на марксисткия атеизъм, му придава необорима по сила научна последователност и войнствуваща непримиримост към всички прояви на попщината. Благодарение на това марксисткият атеизъм преодоля всички недостатъци на стария атеизъм и разреши всички въпроси, които бяха поставени от атеистите през домарксистката епоха, но не получи тогава задоволително разрешение.

Развитието на диалектическия и историческия материализъм от В. И. Ленин издигна марксисткия атеизъм на ново, по-високо стъпало.

Едно от най-важните завоевания на марксисткия атеизъм е изясняването на социалните корени на религията и на тази основа определянето на истинските пътища и средства за освобождаване на трудещите се от религиозния опиум.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани произведения, т. 2, стр. 443.

А какво представляват социалните корени на религията? *Под социални корени марксизмът разбира системата от икономическо и класово потисничество и експлоатация на трудещите се маси от страна на експлоататорите, потиснатостта на трудещите се от вечното работене за други, от нуждата и самотата, привидното им безсилие в борбата срещу експлоататорите.*

Като характеризира социалните корени на религията и капиталистическото общество, В. И. Ленин пише: „Социалната потиснатост на трудещите се маси, пълната им на глед безпомощност пред слепите сили на капитализма, който причинява всекидневно и всекичасно хиляди пъти повече ужасни страдания, най-диви мъчения на обикновените трудови хора, отколкото всякакви извънредни събития като войни, земетресения и т. н. — ето къде е най-дълбокият съвременен корен на религията.“¹

В тясна и неразривна връзка със социалните корени на религията се намират и нейните гносеологически корени, т. е. заложените в самия процес на познаване от човека на заобикалящата го действителност *възможности* за нейното изопачено, фантастично отражение. Марксизмът-ленинизмът показва в какво се състои възможността за изопачаване на познавателния процес, как и при какви условия тази *възможност* за фантастично, илюзорно отражение на действителността води до възникване на религиозни идеи и възгледи.

В условията на първобитното общество, в ранните етапи от развитието на човека и неговото съзнание процесът на познаване на действителността се намирал още в зачатъчно състояние. В съзнанието на човека преобладавали елементите на примитивни, изопачени възгледи и представи както за собствената му природа, така и за заобикалящия го свят. „Вярното отражение на *природата* — пише Ф. Енгелс — е извънредно трудно, то е продукт на дългата история на опита. За първобитния човек природните сили са нещо чуждо, тайнствено, превъзхождащо го. На известен етап, през който преминават *всички* културни народи, човекът ги уподобява на себе си чрез олицетворяване. Тъкмо този стремеж към олицетворяване е създал нався-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 15, стр. 412.

къде богове...“¹ По-късно заедно със зараждането и разширяването на научните знания, примитивните представи на хората за заобикалящия ги свят постепенно започнали да отстъпват място на повече или по-малко правилни възгледи и представи.

В диалектически сложния, противоречив процес на познаване на действителността извънредно важна роля играе абстрактното мислене, изграждането на научни понятия и категории. Без научни абстракции, без логически понятия е невъзможно да се познаят дълбоките закономерни връзки и отношения, които съществуват между явленията в природата и обществото. Но същевременно тези абстракции, понятия, които представляват отделяне на общите признаци или черти на конкретни неща и явления, представляват един вид откъсване от действителността, съдържат в себе си елемент на фантазия, понеже сами по себе си те нямат реалност, не съществуват във от отделните, единичните неща и явления.

В. И. Ленин дава забележително обяснение на този процес: „Приближаването на ума (на човека) към отделното нещо, снемането на отпечатък (= понятието) от него *не е* прост, непосредствен, огледално мъртъв акт, а сложен, раздвоен, зигзагообразен, *включващ в себе си* възможността за отлитане на фантазията от живота; нещо повече: възможност за *превръщане* (и при това незабележимо, несъзнавано от човека превръщане) на абстрактното понятие, на идеята във *фантазия* (в последна сметка = бог). Защото и в най-простото обобщение, в най-елементарната обща идея („маса“ изобщо) *има* известен къс *фантазия*.“²

Ленин отбелязва, че е безсмислено да отричаме ролята на фантазията и в най-строгата наука. Но трябва да различаваме научните фантазии, които играят плодотворна роля в познанието, тласкат към по-нататъшни задълбочени изследвания, от безпочвените фантазии, от неосъществимите мечти, които само пречат за познаването на действителността.

Идеализмът развива едностранчиво, преувеличава елемента на фантазия, съдържащ се във всяка абст-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията, стр. 140.

² В. И. Ленин, Философски тетрадки, стр. 308.

ракция, в общите понятия; той разглежда понятията като самостоятелни същности, надарени с фантастична творческа сила. При това между детински нелепите представи на първобитния идеализъм за общото понятие като за отделна същност, възгледите на идеалиста Хегел и религиозната идея за бога няма принципна разлика.

Философският идеализъм, посочва Ленин, представлява преувеличаване, раздуване на една от страните на познанието в абсолютен, откъснат от материята, от природата, обожествен. Той сравнява сложния процес на познаването на действителността от човека с крива, спираловидна линия. Всеки отрез, всяко парче от тази крива линия може да бъде едностранчиво превърнато в самостоятелна цяла, права линия, „която (ако зад дърветата не се вижда гората) води тогава в блатото, в попщината (където я *закрепва* класовият интерес на господстващите класи). Праволинейност и едностранчивост, вдървеност и закостенялост, субективизъм и субективна слепота — voilà гносеологическите корени на идеализма. А попщината (= философският идеализъм), разбира се, има *гносеологически* корени, тя не е безпочвена, тя е *безплоден цвят*, безспорно, но безплоден цвят, който расте на живото дърво, на живото, плодотворно, истинско, могъщо, всесилно, обективно, абсолютно човешко познание.“¹

Разглеждайки гносеологическите корени на идеализма и религията, Ленин отбелязва органическата връзка между тях и социалните им корени. Възможностите за фантастично изопачаване на действителността в процеса на познанието могат да имат реално значение само при определени социални условия. Липсата на тези условия свежда до нула и споменатите възможности. С други думи, не бива да разглеждаме гносеологическите корени на идеализма и религията като вечна, присъща на характера на човешкото познание категория. Там, където липсват подхранващи религията и идеализма социални източници, корени, липсват и техните гносеологически корени. Без съмнение елементи на фантазия ще има в процеса на познанието и в бъдещото комунистическо общество. Те обаче няма да имат

¹ В. И. Ленин, Философски тетрадки, стр. 330.

характер на гносеологически корени на идеализма и религията, т. е. няма да съдържат възможности за идеалистическо и религиозно, за изопачено отражение на действителността.

И тъй, марксисткият атеизъм е въоръжен с правилно, последователно научно обяснение на социалната същност на религията и нейните корени, което има не-оценимо важно значение за установяване на пътищата и средствата за преодоляване на религията. Това разбиране липсваше на стария материализъм и атеизъм. В най-добрия случай у отделните материалисти атеисти от миналото ние намираме догадки и някои елементи на правилно разбиране на едни или други страни на тази проблема — и толкова.

Трябва да отбележим също така, че много от старите материалисти и атеисти са се доближавали до правилното разбиране на социалната роля на религията в обществото като някаква духовна юзда за усмиряване на недоволството на масите от господстващите в обществото отношения. Но тъй като тези мислители не познавали социалните корени на религията и разглеждали нейната роля откъснато от социално-икономическите, от конкретно-историческите условия на нейното съществуване, то и по този въпрос техните възгледи нямали научно обоснован характер.

Едва материализмът даде дълбоко, научно обяснение на социалната функция на религията, на нейната реакционна роля в живота на хората. Религиозните идеи никога не са помагали на хората в тяхната борба срещу стихийните сили на природата и обществото, а, напротив, обожествявайки тези сили, обричали хората на преклонение пред тях. Религията винаги е оправдавала социалното потисничество и експлоатацията, невежеството и нищетата. Всички религиозни учения без никакво изключение винаги са карали хората (вярващите) да се подчиняват и прекланят пред потискащите ги сили.

В. И. Ленин изтъква извънредно важното значение на известния израз на Маркс, който разкрива реакционната роля на религията: Той пише: „Религията е опиум за народа — това изречение на Маркс е крайгълният камък на целия миروглед на марксизма по въпроса за религията. Марксизмът разглежда винаги

всички съвременни религии и църкви, всевъзможните религиозни организации като органи на буржоазната реакция, служещи за защита на експлоатацията и замъгляване съзнанието на работническата класа.“¹

Като оръдие за духовно потискане на трудещите се маси, религията в класовото общество представлява една от формите на експлоататорската идеология. Ето защо естествена е огромната заинтересованост, която експлоататорските класи проявяват към поддържането на религията и религиозните организации.

Във всички антагонистични класови общества религията и църквата се намират в служба на държавата и са свързани чрез хиляди нишки с господстващите експлоататорски класи. Капиталистическите монополи пръскат огромни средства за издръжка на религиозните организации и за пропагандиране на религиозните идеи, с помощта на които те се стремят да затвърдят господството на капитала и да предотвратят неговата гибел.

В СССР и другите страни от социалистическия лагер религията и църквата също играят реакционна роля. Те спъват разгръщането на творческата инициатива и активността в изграждането на социализма и комунизма на ония трудещи се, които още не са се освободили от религиозните предразсъдъци.

Поради идеалистическия си възглед за историята и поради непознаването на социалните корени на религията домарксисткият атеизъм стоеше на абстрактно-просветителски позиции в борбата срещу религията.

Още в 1909 г. в статията си „За отношението на работническата партия към религията“ В. И. Ленин пише: „Ние трябва да се борим с религията. Това е азбуката на *целия* материализъм и следователно на марксизма. Но марксизмът не е материализъм, който се е спрял на азбуката. Марксизмът отива по-нататък. Той казва: трябва *да умееш* да се бориш с религията, а за тая цел трябва *материалистически* да обясниш източника на вярата и религията в масите. Борбата с религията не трябва да се ограничава с абстрактно-идеологична проповед, не трябва да се свежда до такава проповед; тази борба трябва да

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 15, стр. 408—409.

се свърже с конкретната практика на класовото движение, насочено към премахване социалните корени на религията.“¹

Марксисткият пролетарски атеизъм си поставя за задача да освободи трудещите се маси от духовния гнет на религията. Но за да се осъществи тази задача, не е достатъчно само просвещаването на масите. Не-що повече — би било самоизмама да се смята, че в условията на капиталистическия строй трудещите се могат да бъдат освободени от религиозните предразсъдъци само чрез просвета. За тази цел е необходимо преди всичко да се организира планомерна и съзнателна борба на експлоатираните маси против главния корен на религията в обществото — против господството на капитала. Само в процеса на активната революционна борба против буржоазията работниците и трудещите се добиват вяра в своите сили, във възможността да се освободят от господството на експлоататорите и да преустроят живота си на нови, социалистически начала. Опитът от класовата борба на пролетариата в целия свят, опитът от изграждането на социализма и комунизма в СССР и в страните с народна демокрация показва, че колкото по-активно участвуват трудещите се в революционната борба против господството на експлоататорите и в социалистическото преустройство на обществото, толкова по-бързо те се освобождават от религиозните предразсъдъци.

За разлика от стария атеизъм последователността на марксисткия атеизъм се състои още и в това, че той не само разобличава безсмислието на религиозния мироглед, но и му противопоставя истински научна картина на света — научно обяснение на закономерностите на развитието на природата и обществото.

Главна изходна основа на всеки материализъм и атеизъм е учението за материята (природата), учението, че тя е вечна, безкрайна и безгранична. Враговете на атеизма добре разбират какво значение има това учение за обосноваването на атеизма. Така например още в 1710 г. английският епископ и философ (субективен идеалист) Беркли пише: „Въз основа на учение-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 15, стр. 411.

то за материята или за телесната субстанция са били издигнати всички безбожни построения на атеизма и отричания на религията.“¹ Но поради своята метафизическа ограниченост старите материалисти не можаха да обосноват последователно това учение. В техните възгледи понятието материя се свързваше с представата за крайните, неизменните елементи, от които е съставена тя. Тогава за такива елементарни крайни частици се смятаха атомите. Ограничеността на тази представа се прояви особено нагледно и ясно в резултат на започналата в края на миналия век революция в природознанието — най-големите открития в областта на строежа на веществото, които опровергаха старите, механистическите възгледи в тази област. Оказа се, че атомът има твърде сложна структура и съвсем не е крайната тухличка на мирозданието.

Враговете на материализма и атеизма — идеалистите и поповете — започнаха да крещат, че „материята е изчезнала“, а материализмът е опроверган. В действителност обаче бяха опровергани само старите механистически представи за материята. Диалектическият материализъм учи, че материята е безкрайна и неизчерпаема. Новите открития в природознанието само потвърдиха извода на диалектическия материализъм, че материята е неизчерпаема. В. И. Ленин обобщи философски новите открития в областта на природознанието и на тази основа разви по-нататък диалектическия материализъм. Същевременно той нанесе унищожителен удар на всички опити на идеалистите и фидеистите да използват откритията в природознанието за обосноваване на идеализма и попщината. Неговото гениално произведение „Материализъм и емпириокритицизъм“, в което е дадено философско обобщение на новите открития в природознанието, има извънредно важно значение за обосноваването на марксисткия атеизъм.

В. И. Ленин отдели голямо внимание на обосноваването на учението на диалектическия материализъм, че материята е вечна, неунищожима и безкрайна и че движението, пространството и времето са форми на съществуването на материята.

¹ Цит. по кн.: В. И. Ленин, Материализъм и емпириокритицизъм, Съч., т. 14, стр. 17.

Старият материализъм учеше също, че материята (природата) се намира в постоянно движение, но — както вече изяснихме по-горе — той не беше в състояние да разкрие истинския източник на това движение.

Само диалектическият материализъм даде правилно, последователно научно определение на понятието движение и разкри вътрешния му източник. „Движението — пише Енгелс, — разглеждано в най-общия смисъл на думата, т. е. разбираемо като начин на съществуване на материята, като вътрешно присъщ атрибут на материята, обхваща всички извършващи се във вселената изменения и процеси — от простото преместване до мисленето.“¹ Източникът на движението (развитието) на материята се намира в самата нея. Този източник се крие във вътрешните противоречия, в противоположните тенденции и страни на явленията и предметите в природата и обществото. Диалектическият закон за единството и борбата на противоположностите разкрива и изразява този вътрешен източник на развитие на материята. Характеризирайки двете противоположни една на друга концепции за движението — метафизическата и диалектическата, Ленин пише: „При първата концепция за движението остава в сянка *само* движението, неговата *двигателна* сила, неговият източник, неговият мотив (или този източник се пренася въвн — бог, субект etc.). При втората концепция главното внимание се устремява именно върху познаването на *източника* на „*само*“ движението. Първата концепция е мъртва, бедна, суха. Втората е жизнена. *Само* втората дава ключа към „самодвижението“ на всичко съществуващо; само тя дава ключа към „скоковете“, към „прекъсването на постепеността, към „превръщането в противоположност“, към унищожаването на старото и възникването на новото.“²

По такъв начин диалектическият материализъм преодоля погрешната метафизическа концепция на старите материалисти за движението и с това ликвидира онази празнота в материализма и атеизма, която се използваше от неговите противници.

По-нататък, механицизмът на старите материалисти и атеисти не им позволяваше да решат правилно про-

¹ Ф. Енгелс, Диалектика на природата, стр. 78.

² В. И. Ленин, Философски тетрадки, стр. 328.

блемата за качественото многообразие на света. Те разглеждаха материалния свят като различно количествено съчетание на еднородни елементи. Чисто количественият, механистически, метафизически възглед за света не може да служи като основа за правилно разбиране на преминаването от едно качествено състояние на предмета или явлението в друго, например преминаването от неживата природа към живата, от неусещащата материя към усещащата, от усещанията към съзнанието и т. н. Метафизическият материализъм свежда всички явления от надмеханическите области до най-простата, механическата форма на материята.

Фойербах преодоля само донякъде тази механистическа концепция, но като метафизик той не можа да даде правилно решение на проблемата за количествените и качествените изменения.

Този сериозен недостатък на стария материализъм и атеизъм — тяхната неспособност да дадат научно обосновано обяснение за произхода на живота, за произхода на съзнанието, произхода на човека и т. н. — се използваше от техните противници, от идеалистите и теолозите, за да укрепват своите концепции за свръхестествения (божествен) произход на живота, на човека и т. н.

Въз основа на философското обобщаване постиженията на природознанието диалектическият материализъм реши правилно проблемата за съотношението между количествените и качествените изменения, за качественото многообразие и материалното единство на света. Всички многообразни, качествено различни предмети и явления представляват различни форми на единната движеща се материя. Единството на света е в неговата материалност.

На тази именно философска основа учените-материалисти решават успешно такива конкретни проблеми като например възникването на живота от неживата природа, произхода на човека от животинския свят и т. н., което опровергава религиозните представи за сътворението на света и човека.

Следователно диалектическият материализъм разобличава напълно всички опити на фидеистите и теолозите да паразитират върху трудностите на научното обясняване на такива сложни проблеми като произхо-

да на живота или произхода на съзнанието. Основавайки се на диалектическия материализъм, марксисткият атеизъм се явява напълно подготвен в борбата срещу всички съвременни форми на фидеизма и попщината.

Диалектическият материализъм разкри най-общите закони на движещата се материя, всестранно обоснова обективния характер на закономерностите в развитието на света и по този начин премахна всяка възможност за допускане на каквито и да било свръхестествени явления, чудеса и т. н. в природата и обществения живот.

Старите материалисти и атеисти с право отбелязваха, че природата живее и се развива по свои собствени закони и не се нуждае от никакви свръхестествени сили. Но те не можеха да обосноват достатъчно аргументирано и да докажат този общо взето правилен извод. Пречеше им техният антидиалектически, метафизически подход при решаването на проблемата за закономерностите в природата. Те не познаваха общите, диалектическите закономерности и често смятаха за такива законите на механиката (френските материалисти). Тяхната метафизическа и механистическа ограниченост често довеждаше до погрешни, неправилни концепции. За пример може да ни служи обяснението, което даваха на категориите причинност, необходимост и случайност.

Тези материалисти и атеисти с право твърдяха, че всички съществуващи тела и явления са свързани помежду си с причинно-следствени връзки. С това те отричаха всички идеалистически и религиозни учения за свръхестественото, за чудесата, за бога. Те обаче разбираха причинността само в нейната механическа форма, като нещо външно по отношение на следствието. А формите на причинните връзки са твърде многообразни, съответно на качественото многообразие на самите явления в действителността. Но грешката им се състоеше не само в това. Те отъждествяваха причинността с необходимостта и — както вече отбелязахме по-горе — отричаха съществуването на случайността. А това неизбежно водеше до концепцията за фатализма.

Но колкото и да отричаме съществуването на случайности, от това те няма да изчезнат. В живота — както в природата, така и в обществото — наред с не-

обходимите явления и процеси, т. е. такива, чието съществуване неизбежно произтича от вътрешните закономерности на развитието в една или друга област на природата или обществото, има и случайни явления, т. е. такива, които могат да съществуват, а могат и да не съществуват. Но всяка случайност има причина за своето възникване и съществува обективно.

Диалектическият материализъм даде единствено правилното, научно разрешение на проблемата за случайността и необходимостта, показва тяхната диалектическа противоположност и единство, тяхното взаимно проникване. Случайността не е нещо външно, откъснато от необходимостта. Всеки случаен факт (явление) представлява форма на проявяване на необходимостта, а самата необходимост си проправя път през много случайности. Така например индивидуалните черти и биографичните особености на всеки бележит исторически деец са чиста случайност по отношение на историческия процес изобщо. Но в тази случайност намира израз историческата необходимост, нуждата именно от подобна личност.

Необходимостта е израз на решаващата, определящата линия на закономерния процес на развитие на природата и обществото. Противоположно на нея всяка случайност, взета отделно, не играе съществена роля, макар и да оказва известно влияние — положително или отрицателно — върху развитието на едни или други явления. А в своята съвкупност случайностите преминават в необходимост. При такова научно разбиране на необходимостта и случайността напълно се разкрива несъстоятелността на всички религиозни концепции на фатализма, провиденциализма, учението за съдбата, за предопределението и пр. Всичко съществуващо, всички явления в природата и обществото се обясняват с присъщите им закономерности. *По такъв начин правилното, научно разрешение на проблемата за необходимостта и случайността въоръжава марксисткия атеизъм в борбата против идеализма и религията.*

В борбата на атеизма против религията и фидеизма голямо значение има правилното решаване на основните проблеми на теорията на познанието.

Старият материализъм се бореше против агностицизма и защитаваше становището, че човешкият разум

и знание са неограничени. Това имаше огромно значение за борбата против религията, против нейното учение, че човешкият ум е безсилен, а божественият разум — всесилен и т. н. Но старите материалисти и атеисти не можаха да доведат тази борба докрай, тъй като те разглеждаха процеса на познанието откъснато от общественно-историческата дейност на хората, откъснато от практиката. В резултат на това те не можеха да намерят верния критерий за истинността на нашите знания. Противниците на материализма — агностиците и всевъзможните фидеисти — твърдят, че няма такъв критерий, който би могъл да реши точно въпроса за истинността или неистинността на човешките знания. С това те искат да подкопаят научните знания, за да разчистят място за религиозната вяра.

Само диалектическият материализъм разреши правилно този въпрос, като изтъкна, че истински критерий на истината е практиката, разбрана в широкия ѝ смисъл като материално-производствена и общественно-революционна дейност на хората през цялата история на човечеството.

Правилността на едни или други природонаучни знания се проверява в промишлеността, селското стопанство или чрез лабораторен експеримент. А обществените теории и учения се проверяват в историческия процес на развитието на обществото, в революционно-образователната дейност на хората.

Посоченият по-горе недостатък на старите материалисти в теорията на познанието беше свързан с тяхната съзерцателност, с неразбирането на активно-действената, на практическата революционна преобразуваща роля на научното познание, на теорията. Тази слабост на стария материализъм се използваше от неговите противници — идеалистите и богословите, които поставяха на пръв план активната роля на съзнанието, като му придаваха изопачена, религиозна форма на творчески „божествен разум“, „абсолютен дух“ и т. н.

Диалектическият материализъм обясни единствено правилно същността на научното познание и неговата преобразуваща роля в обществената и материално-производствената дейност на хората. И по този въпрос марксисткият атеизъм се оказа напълно подготвен в борбата с попщината.

И тъй, марксистко-ленинският атеизъм дава все-странна, докрай последователна критика на религията и сочи истинските пътища и средства за пълното ѝ преодоляване.

Марксистко-ленинският атеизъм е войнстващ атеизъм, непримирим към разните видове попщина и фидеизъм. Той разобличава докрай фидеизма на съвременната буржоазна философия, която фалшифицира науката, за да оправдае и защити религията.

Но никакво фалшифициране на науката, никакви напъни на фидеистите не могат да прикрият, да замаскират реакционната същност на религията, нейната коренна противоположност спрямо науката. Цялата история на науката — от зараждането ѝ до наши дни — е история на непримиримата ѝ борба против религията.

ГЛАВА 2

БОРБАТА МЕЖДУ НАУКАТА И РЕЛИГИЯТА

Непримиримостта на науката и религията. — Борбата между науката и религията в древния свят и през епохата на Средновековието. — Освобождаването на природознанието от теологията. — Съвременният етап от борбата между науката и религията — Коренната противоположност между научното и религиозното разбиране на обществения живот.

Историята на взаимоотношенията между науката и религията представлява история на една непрекъсната борба между прогресивната мисъл и закостенелите догми, между знанието и суеверието. Мъченията, кладите и анатемосването били изпитано оръжие на църквата в тази борба. Опирайки се на подкрепата на експлоататорската държава, църквата в продължение на много векове се е опитвала да спре прогреса на културата и науката. Едва след като научните постижения въпреки ожесточеното противодействие на църквата получавали всеобщо признание, проповедниците на религията бивали принуждавани да отстъпват крачка след крачка позициите си.

Представителите на църквата често говорят, че „признават“ науката, но правят това само за да се опитат да подчинят науката на религиозните догми. Тъкмо затова те се стремят да замажат противоречията между науката и религията, да придадат научен и съвременен вид на овехтелите догми на „свещените книги“. Лицемерните декларации за уважение към науката в устата на представителите на църквата са една от формите за борба срещу науката и научния, материалистическия мироглед.

Непримиримостта на науката и религията

Научното и религиозното обяснения на което и да било явление в живота се изключват взаимно. Тълкуването на природните и обществените явления, дадено от която и да било религиозна система, винаги е диаметрално противоположно на научното им обяснение. Науките за природата и обществото разкриват вътрешните закономерности на заобикалящия ни свят.

Според „свещените книги“ бог е създал реда в света и пак той — лично или чрез посредници: ангели и светци, чудотворци и пророци — го нарушава, като прави чудеса. Позоваването на чудесата е същността на цялото религиозно „обясняване“ на света. Религията изисква да се вярва в чудесата, вместо да се търсят естествените причини на едни или други явления. Тя кара хората да се молят за изпращане на чудо, вместо да използват съзнателно законите на природата за собственото си благо.

Всички постижения на науката водят към извода за вечността на материалния свят, за несътворимостта и неунищожимостта на безкрайно развиващата се материя. А религията провъзгласява, че светът е сътворен от свръхестествена сила — от бог. На създадената от цялата прогресивна мисъл на човечеството и непрекъснато потвърждавана от постиженията на природознанието идея за постъпателното развитие на материята църквата противопоставя митовете за „сътворяването“ на света и на човека от бог.

Според учението на църквата и образуването на небесните тела, и появяването на живота на земята, и произходът на човека, и развитието на съзнанието — всичко това са „актове на божествено творчество“.

Науката разкрива в заобикалящия ни свят безкрайно сложна верига от естествени причини и следствия. Научното изследване е изследване на естествените причини и закономерности на едни или други явления.

А религията уверява, че всичко, което става на този свят, е израз на някакъв божествен план, че служи на някаква установена от бога висша цел. „Всеки дом се съгражда от някого, а този, който е сътворил всичко, е бог“ — се казва в Библията (Евр., III, 4). От телеоло-

гическото (от гръцката дума „телос“ — „цел“) схващане на религията за света произтича, че стихийните бедствия и болестите, класовото потисничество и войните — всичко това е създадено от бога с някаква цел, и на човек му остава само да благодари на господ за тези „благодения“.

Потвърдените и проверените в практиката успехи на науката показват, че на света няма нищо непознаваемо, недостъпно за научно изследване. За човешкия разум няма никакви непреодолими граници, никакви забранени области. Днес най-сложните процеси в развитието на живите организми и произходът на небесните тела, законите на микрокосмоса и законите на живота на обществото, за които доскоро хората дори не подозираха, станаха достъпни за изучаване.

Според религиозното учение възможностите на човешкото познание са крайно ограничени. Представителите на църквата уверяват, че разумът е способен — и то пак по божия милост — само да описва и класифицира резултатите от божественото творчество. Същността на природните явления, смисълът на обществения живот, природата на съзнанието, законите на нравствеността — всичко това било достъпно само за религиозната вяра. Науката според фидеистите трябва само да подпомага вярата в бога, като подкрепя „откровението“.

Развитието на науката и практиката показва, че всяко явление, колкото и необикновено да изглежда то на пръв поглед, си има естествени причини и се обяснява с действието на едни или други закони на движението на материята. От изучаването на външните страни на явленията науката преминава към опознаването на тяхната същност, т. е. на онези обективни закони, които управляват това явление. А религията учи, че коренната причина на явленията, които се извършват в света, се намира извън реалния свят, а именно във волята на бога или боговете.

Науката увеличава властта на човека над природните сили, разширява областта на действията му; като опознава закономерностите на явленията в света, тя въоръжава човека за борба със стихията; марксистката наука дава на трудещите се могъщо оръжие за ос-

побождаване от експлоатацията и за изграждане на комунистическото общество.

Религията провъзгласява за най-висша добродетел смирението, покорността пред божията воля и преклонението пред могъществото на бога. По този начин тя потвърждава и осветява робството и безсилието на човека пред противостоящите нему природни и обществени сили.

Въз основа на това, че познава законите на развитието на природата и обществото, науката има възможност да предвиди светлото бъдеще на човечеството. Висш продукт на научното предвиждане е учението за комунистическото общество.

Религията провъзгласява за принципно невъзможно научното познаване на бъдещето. Легендите на „свещените книги“ казват, че само в божественото откровение се разкрива пред човечеството неговото бъдеще, а там то е „край на света“ и „страшен съд“.

Науката апелира към разума, иска осмисляне, проверка, всестранен анализ на всяка своя теза.

Религията изисква сляпа вяра в правотата на „свещеното писание“, в авторитета на „отците“ на църквата, папите и пророците. Тя отхвърля самата мисъл за някаква проверка на своите догми, отхвърля и най-малкото съмнение в истинността им. Всяко съмнение, всяка трезва мисъл е смъртно опасна за религиозната идеология.

Науката се опира в развитието си на опита, на цялостна практика на човешкото общество. Практическата дейност, производството е наковалнята, на която се изковават научните истини. Именно практиката е критерий за правилността на получените от науката изводи.

Религията не може да намери потвърждение в опита. Нейните защитници използват за оправдаване на суеверията измислици, продукти на извратена фантазия. Те твърдят, че „истините на откровението“ са недостъпни за човешкия разум. В действителност целият опит на човечеството, всички постижения на знанието показват лъжливостта на тези „истини“.

Основните идеи на науката непрекъснато се развиват, обогатяват и усъвършенствуват, остарелите се заменят с нови, по-пълно отразяващи действителността.

Това е доказателство за силата на науката, която винаги е свързана с практиката, с прогреса.

Религията се опира на мъртви догми. Тя представя за истина фантастичните представи за света, създадени преди хилядолетия, когато са възниквали представите, образуващи основата на такива религии като юдейската, християнската, будистката и др.

Религията скована мисълта, тъпче творческите възможности на човека, спъва развоя на неговите знания. Науката пък е знаме на човешкия прогрес.

Борбата между науката и религията в древния свят и през епохата на Средновековието

Защитниците на религията често се опитват да изкарат, че науката дължала произхода си на религията: според тях изследването на природата се е зародило от религиозния култ. Подобни твърдения са напълно неверни. *Първите кълнове на научните знания са възниквали и са се развивали в хода на материалното производство.* Нуждите на производствената практика винаги са били решаващ стимул за развитие на научните знания. Така например математиката и по-специално геометрията се е появила във връзка с необходимостта да се измерват участъци земя, да се проектират канали и да се строят сгради. За напояването е било важно и да се предсказва времето, когато ще се разлеят реките, а за това е необходимо изчисляване на годишните времена, което се прави на базата на астрономически наблюдения и изчисления. Древните вавилоняни можали да определят дължината на годината. Те познавали „сароса“ — периода между две еднакви затъмнения. Тяхното определение на величината на този период се отклонява от истинското само с 19,5 минути (продължителността на един сарос е повече от 6 585 денонощия).

Много по-малко сведения били събрани в древността в областта на геологията, химията, ботаниката и зоологията. Тук не се отивало по-далеч от изброяването на минерали, вещества, видове растения и животни. Химическите знания на древността са стигнали

до нас във вид на записани рецепти за получаване на някои вещества.

Още древната медицина била натрупала известни познания по физиология и била изработила редица методи за лекуване. Египтяните например свързвали функционалните разстройства на частите на тялото и органите с мозъчните повреди.

Тези наченки на научни знания изиграли важна роля в развитието на културата на човечеството в условията на древните държави на Изтока и античността. Обаче през оня период рамките на достъпното и известното на човека били крайно тесни, а самите знания — откъслечни и непълни. Затова с елементите на верни представи за природата се съчетавали груби заблуди и суеверия, с правилни практически методи в производството и в лекуването на болестите — магьосничество и блене, които трябвало да повлияят на добрите или лошите духове, да накарат боговете да помогнат и т. н.

Човек още в първобитно състояние и в древността бил реалист в практиката и разчитал преди всичко на своите сили, но в представите си за недосегаемите за практиката и разума му явления, за земята и небето, за живота на природата и обществото той неизбежно бил пленник на фантастичните възгледи. По силата на това в самото изследване на природата в първите му етапи тясно се преплитали враждебни един на друг елементи. Дори най-прогресивните умове на древността и Средновековието обикновено плащали данък на разпространените суеверия. Астрономическите знания се използвали и развивали не само за нуждите на мореплаването, но и в услуга на астрологията — лъженаука, която претендирала, че предсказва съдбите на хората по движението на небесните светила. По същия начин химическите знания чак до края на средните векове били свързани не само с нуждите на металургията, но и с търсенето на фантастичния „философски камък“. В древната медицина имало значителна доза прилучване.

До голяма степен това положение било свързано с факта, че в древния свят и в епохата на Средновековието грамотността и почти всички видове духовна култура били монопол на жреците и духовенството. Те се

стремели да използват известните им сведения за природата за укрепване на религиозната вяра.

Но това не означава, че в древността науката и религията са били слети, както твърдят мнозина буржоазни учени. Съсредоточаването на астрономическите знания в ръцете на астролога не означава, че астрономията се е сливала със съчиняването на хороскопи също както и изучаването на периодичността на затъмненията от египетските жреци не се е побирано в рамките на религията. Бавното натрупване на научни знания и появяването на наченките на научното изследване (най-простите астрономически инструменти и др.) полека-лека подкопавали религиозните догми. От друга страна, натрупването на знания за природата създавало условия за появяването на философски теории, които се противопоставяли на религиозния авторитет.

Господството на религията никога не е било абсолютно, винаги е имало скептици, невярващи, атеисти. От дълбока древност до нас са стигнали изказвания, които изразяват съмнения в религията, в съществуването на боговете, на задгробния живот.

Остри били формите на борбата на науката срещу религията в древна Гърция и в древен Рим.

Жреците, а заедно с тях и идеалистите, яростно се облъчвали срещу учените, които изказвали атеистични идеи. Понеже по онова време нямало отделни науки, преследванията били насочвани срещу материалистическите идеи във философията.

Идеалистът Платон (V—IV в. пр. н. е.) например твърдял, че разпространяването на материалистическите идеи на Демокрит било причината за това, че младежите пренебрегват религията и казват, че не съществуват боговете, в които ни задължава да вярваме законът. В това се състои причината за революциите. За борба с материалистите той предлагал: „Едни трябва да се избият, други — да се бичуват и хвърлят в затвора, трети да се лишават от граждански права, четвърти да се наказват с бедност и изгонване от държавата“.

Първите векове на нашата ера се характеризират със задязването на античната култура. Християнската религия започнала да преследва цялото научно и културно наследство на миналото като „езическо“.

Патриарх Теофил убедил император Теодоси да издаде заповед за унищожаване на събираната дълги векове най-голяма библиотека на древния свят, която се намирала в Александрия и представлявала базата за работа на учените от Александрийската академия. Библиотеката била изгорена. В резултат на този акт на злобен религиозен фанатизъм човечеството загубило много съчинения на древни учени, много извънредно важни паметници на античната култура.

В Александрия тълпа монаси-фанатици под водачеството на християнския „светец“ патриарх Кирил убил математичката Ипатия. Тялото ѝ било насечено на парчета, с мидени черупки орязали „прекрасната ѝ плът“, а останките ѝ хвърлили в огън. науката изглеждала ненужна. Настъпила тъмната нощ на Средновековието. Започнали преследванията на еретиците (вероотстъпниците). За еретици били смятани почти всички учени. Било забранено преподаването на философия, били закрити всички философски школи.

науката се допускала само като помощно средство на Библията, което обосновава религиозните догми и представи. Неоспорими авторитети били съчиненията на „отците“ на църквата, например на основателя на теологията Августин (354—430 г.), който се опитвал да подкрепи с различни логически доводи Библията.

Църквата със злоба унищожавала остатъците от така наречената светска наука, т. е. действителните знания, които излизали извън рамките на теологията.

„Отците“ на църквата осъдили и обявили за еретично учението за кълбовидността на Земята. Неговите привърженици били преследвани жестоко. В VI в. се появило съчинението на Козма Индикоплевст „Християнска топография на вселената, изградена върху свидетелството на свещеното писание, в която християните иямат право да се съмняват“. Според това съчинение вселената има формата на сандък. Дъното му се заема от земята, а стените и капакът се образуват от небосвода. По него ангелите движели звездите. Всяка вечер Слънцето се скривало зад една планина, а на сутринта отново се издигало в небето.

Наследените от древността медицински знания също били осъдени. Болестите се смятали за божие наказание и според учението на църквата човек трябвало

да им се покорява. Избавление можело да се измолва само с молитва. Лекуването на болестите се смятало за негодно на бога, за внушение на врага господен — дявола.

Заслугата за запазването на постиженията на античната наука до голяма степен принадлежи на арабите. Арабските завоеватели частично унищожили културата на „неверниците“, защото не се покривала с учението на Корана. Съществува предание, според което халиф Омар заповядал на свой пълководец, който бил превзел нов град, да изгори всички намиращи се там книги, като мотивирал нареждането си по следния начин: „Ако в книгите се казва това, което е написано в Корана, те са безполезни. А ако в тях се казва нещо друго, те са вредни. Затова и в единия, и в другия случай трябва да бъдат изгорени.“ Обаче арабските учени все пак можали да запазят и развият много нещо от културното наследство на завоюваните народи. В условията на Средновековието науката на арабите неизбежно придобила „книжен“ характер. Учените се обръщали не към фактите, наблюденията и опитите, а изучавали древните книги, опитвали се да ги разтълкуват, да намерят в тях отговор на всички въпроси.

През периода на Средновековието се оформил схоластичният метод в науката, който бил характерната черта на средновековната духовна култура. Особеност на този метод била сляпата вяра в авторитетите. Учените спорели, като се позовавали на авторитетите, като противопоставяли едни цитати на други и изплитали от тези цитати много сложна и много изкусна логическа мрежа. И никой не се запитвал: а доколко е вярно това, което се казва в цитатите? Никой не се опитвал да реши спорния въпрос, като се обърне към изследването на самия материален предмет, за който се води спор.

Освен това за схоластиката е характерна вярата в различни магически действия и заклинания, в тайнствени връзки между природните явления и съдбата на човека или неговите действия. Алхимиците търсели чудотворния „философски камък“, с помощта на който всички метали биха могли да се превръщат в злато, астролозите се опитвали да предскажат съдбата на хора и страни по положението на небесните светила,

разни шарлатани „врачували“ с помощта на магически средства и заклинания.

През средните векове християнска Европа била подчинена на църквата във всички области на живота и културата. В условията на феодалната раздробеност, на съществуването на множество дребни и микроскопични държави с техните постоянни ежби църквата била единствената централизирана организация. Много векове тя била и културна сила, защото грамотността и книгите били монопол на църквата. Свещениците били секретари, министри и наставници на кралете, които често били неграмотни (Карл Велики с големи усилия се научил да чете, но не можел да пише). Църквата съперничела с кралете и светските феодали в борбата за власт и доходи, но ревностно служела на феодалия строй, била най-консервативната сила.

В духовния, културния живот на средновековна Европа църквата господствувала почти напълно. Всичко, което противоречало на „свещеното писание“, се обявявало за еретично и се преследвало. Науката била слугиня на богословието и нейна задача било да потвърждава чрез схоластични, наукообразни разсъждения тезите на „свещеното писание“.

Обръщането към фактите на природата и природонаучните изследвания се обявявали за греховни, сравнявали се с чародейството и „черната магия“. На учепите се нареждало да разсъждават само за едни или други тези на „свещените книги“. Университетите се контролирали от църквата, науката в тях имала схоластичен характер, главен предмет в тях било богословието. Едва по-късно се появяват и започват да играят видна роля медицинските факултети. В споровете между учените решаващата дума принадлежала на папата и епископите, непокорните учени постоянно се намирали под заплахата да бъдат обвинени в ерес и изгорени на клада. Всяко свободомислие се потискало безпоощадно.

Във връзка с това, че запазената от арабите антична мисъл се разпространила в Западна Европа, църквата взема мерки да превърне античната философия и наука в слугиня на християнското богословие. Схоластиците се заловили да нагаждат Аристотел към нуждите на църквата. Неговите тези, съответно прерабо-

тени, били превърнати в догми, в които никой не можел да се съмнява. Грубо примитивното изображение на строежа на вселената в „Християнската топография“ на Козма Индикоплевст било заменено с геоцентричната система на света на древногръцкия учен Птоломей (II в. пр. н. е.). Тази система давала възможност да се изчисляват предварително с голяма точност небесните явления и да се извършва ориентировка по звездите. Същевременно тя давала възможност на църквата да обосновава основната си догма за сътворяването на човека по образ и подобие на бога и за вселената, създадена от бога, за да служи на човека. Птоломеевата система на света била канонизирана от църквата. Смятало се, че Земята като сфера на дейността на Христос-спасител е център на света, а около нея, прикрепени към кристални сфери, се движат Слънцето и планетите.

Обаче дори схоластическата наука представлявала заплаха за религиозната догматика: колкото повече книги и учени хора се появявали — та макар тези хора да били дори и с монашеско звание, — колкото повече спорове се водели по въпросите на богословието, философията, устройството на природата и обществото, толкова повече съмнения и противоречия възниквали. Намерили се учени-богослови, които дори обосновавали ползата от съмнението. Пиер Абеляр (1079—1143 г.) писал: „Ние минаваме през съмнението, за да стигнем до изследването, а чрез изследването стигаме до истината.“ Други мислители отначало предпазливо, а след това все по-настойчиво провеждат идеята за двойствеността на истината, според която научното познание трябва да съществува независимо от религията.

Според това учение науката не трябва да навлиза в областта на религията и да засяга божествените въпроси, но и религията също не трябва да се меси в работите на науката, да я потиска, да я принуждава да се подчинява на нейните догми. Това учение, макар и да стои далеч от атеизма, все пак е било опит на науката да се освободи от властта на религията, да престане да бъде слугиня на богословието. Учението за двойствената истина било преследвано от църквата, но изиграло голяма роля в освобождаването на науката от

нистта на църквата през настъпилата скоро след това епоха на Възраждането.

Развитието на занаятите в градовете, появяването и укрепването на търговските и културните връзки, на промяната, създаването на нови пътища, началото на епохата на географските открития — всичко това създадо необходимостта от разширяване на научните знания. *Никакви репресии от страна на църквата вече не можели да спрат развитието на науката, понеже това развитие се изисквало от самите материални условия на живота.*

Освобождаването на природознанието от теологията

Крайт на средните векове се нарича епоха на Възраждането, защото той наистина бележи началото на възрождането на античната култура, изкуство и наука, освободили се от църковното потисничество. Но защо настъпила всесилната дотогава църква? Главна причина за това било развитието на производството и на обшествените от него обществени отношения. В недра на феодаалното общество се зараждали и се развивали и буржуазен, капиталистически начин на производство и нови обществени отношения.

Църквата осветявала и укрепвала феодаалния строй, но в процеса на развитие на обществото вече възникнала историческа необходимост от промяна на този строй. Върху тази основа протича постепенното освобождаване на науката и културата от духовното потисничество на религията и църквата, а по-нататък и идеологическата подготовка за революцията, която сменя феодаалния строй с буржуазен.

Заедно с възхода на буржуазията — пише Енгелс — стъпка по стъпка се развивал могъщият размах на науката. Наново започнали да се занимават с астрономия, механика, физика, анатомия и физиология. За развитието на своята промишленост буржуазията се нуждела от наука, която да изследва свойствата на физическите тела и формите на проявяване на природните сили. Но дотогава науката била само смирена служиня на църквата и не ѝ било позволено да излиза извън поставените ѝ от вярата прегради — накъсо, тя била

всичко друго, но не и наука. Сега науката въстана
против църквата; буржоазията имала пужда от наука
та и взела участие в това въстание.“¹

За да се развива нормално, науката трябвало пре-
ди всичко да разкъса букаите на религиозния догма-
тизъм.

На съда на разума започнали да се подлагат много
основни положения, които преди се смятали за безспор-
ни, включително и самите устои на католицизма и ре-
лигиозните догми.

Заражда се хуманизмът — прогресивно течение в
ранната буржоазна култура, пропито с уважение към
човека. Той възникнал като реакция срещу поробванес-
то на човешката личност от църквата и бил свързан
със събудилия се интерес към античната култура. Ху-
манистите въстанали срещу лицемерния религиозен мо-
рал, като отхвърлили религиозната проповед на стра-
данието, покорността и чакането на награда в задгроб-
ния живот и издигнали на нейно място достойнството
на човешката личност, правата на човека да се на-
слаждава на радостите на земния, действителния живот.
Хуманизмът от XIV—XVI в. изиграл голяма роля в
развитието на науката. На базата на хуманистическите
идеи възникнали първите утопични комунистически уче-
ния. От идеите на хуманизма се вдъхновявали литера-
турата и изкуството на Възраждането, които достиг-
нали невиджани дотогава върхове.

Центрове на развитие на хуманизма, изкуството и
науката били градовете — центровете на занаятите, про-
мишлеността и търговията. Развитието на феодализма
се извършвало на базата на земеделието и селото. Но
все по-голяма роля започват да играят промишленост-
та и градовете, развиват се паричното обръщение и
търговията. Големите търговски пътешествия разширя-
ват кръгозора. Към това време спадат пътешествията
на Васко да Гама и Колумб, околосоветското пътеше-
ствие на Магелан. Светът се разкрил съвсем не такъв,
какъвто го рисувала Библията.

В тясна връзка с развитието на хуманизма, свобо-
домислието, литературата и изкуството започват да се

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани произведения, т. II, стр.
112—113.

полагат основите на новата наука, която се опира на опитното изследване и отхвърля вярата в древните авторитети и църковните догми. Николай Кузански (1401—1464 г.) изказва мисълта за движението на Земята около Слънцето и за въртенето ѝ около нейната ос. Леонардо да Винчи (1452—1519 г.) — художник, музикант, изобретател и учен — провъзгласява принципа на опитното знание. Но начало на същинската революция в природознанието, в представите за света, било провъзгласяването в 1543 г. на хелиоцентричната система на света от Николай Коперник.

Като отхвърлил представата, че Земята е център на света, Коперник съборил антропоцентризма, който стои в основата на всяка религиозна идеология. Щом се оказва, че човекът живее на една обикновена планета, лишава се от всяко основание догмата за човека като венец на творението, следователно и легендата за Христос-спасител: защото излиза — според тази легенда, — че господ изпраща единствения си син на една от многото планети. Освен това идеята на Коперник показала безсмислието на описаната в Библията картина на божественото сътворяване (според която Земята е създадена преди Слънцето). Най-сетне учението на Коперник отваряло пътя към направения по-късно (от Нютон) извод за естествения характер на движението на небесните тела. Ангелите-„тикачи“, които играели толкова важна роля у Индикоплевст, останали без работа.

Енгелс пише: „Революционният акт, с който изследването на природата обяви своята независимост... беше издаването на безсмъртното творение, с което Коперник — наистина плахо и тъй да се каже, едва на смъртното си легло — призова църковния авторитет на двубой по въпросите на природата. Оттогава започва летоброенето на освобождаването на природознанието от теологията, макар изясняването на отделни взаимни претенции да се проточи до наши дни, а в някои глави още далеч не е завършено.“¹

Разпространяването на науката и на свързаното с нея неверие накарало църквата да се нахвърли с още по-голямо ожесточение върху прогресивната мисъл.

¹ Фр. Енгелс, Диалектика на природата, 1956, стр. 30.

В 1553 г. в Женева за свободомислие бил изгорен на клада лекарят М. Сервет, който почти стигнал до откриването на кръвообръщението; при това го пекли жив два часа. Знаменитият анатом А. Везалий (1514—1564 г.) заедно опровергавал по експериментален път религиозните догми за строежа на човешкото тяло, бил преследван от инквизицията, която искала смъртното му наказание, заменено с императорски указ с поклонение в светите места; на връщане оттам той загинал.

През 1559 г. папата учредил специална „Конгрегация на Индекса“ за проверка на всички книги и за унищожаване на онези от тях, които били в противоречие с догмите на църквата.

Първи жертви на „Конгрегацията“ станали учените-коперниканци. Учението на Коперник било осъдено като невярна, противоречаща на свещеното писание доктрина.

Акт на безумно варварство на църквата било изгарянето на клада през 1600 г. на големия италиански мислител и горещ привърженик на новата астрономия Джордано Бруно. С такива мерки църковниците се опитвали да спрат разпространението на прогресивните идеи в науката.

Учението на Коперник било развито от Г. Галилей (1564—1642 г.). Той изобретил телескопа и можал да докаже нагледно, че небесните тела, противно на учението на църквата, не са идеални: на Луната има планини, на Слънцето — петна. Известността на Галилей като учен си магала да се разпространява Коперниковата система, изложена в съчинението на Галилей „Диалог за двете най-главни системи на света“. Галилей вече на преклонна възраст бил съден от инквизицията и от страх да не би да по изгорят на клада — бил принуден да заяви, че се отрича от своето учение. Това формално отричане не било взето сериозно от прогресивните хора; Коперниковото учение се разпространявало все повече.

На Галилей принадлежи заслугата за провъзгласяването на експерименталния, опитния метод в изследването на природата, който се наричал още индуктивен (обобщаващ). Той сложил основите на механиката — науката, която след това изигра изключителна роля в

природознанието на XVII — XVIII в. и в борбата на науката срещу религията.

В 1624 г. парижкият парламент (съд), изразявайки молбата на духовенството, издал постановление, с което се забранявало под страх от смъртно наказание да се противоречи на одобрените от църквата истини и авторитети. Но никакви усилия на църковниците и на техните покровители вече не могли да спрат развитието на природознанието и техниката, което се стимулирало от нуждите на епохата и преди всичко от развитието на капитализма. През XV—XVI в. в напредналите европейски страни и особено в Англия значително се развива капиталистическият начин на производство. След Англия по пътя на капиталистическото развитие тръгва Франция. Новата класа — буржоазията — постепенно започва да играе главната роля в икономическия живот на обществото и повежда борба за главната роля в политиката.

XVII век в Англия и XVIII век във Франция е време на подготовка и провеждане на буржоазни революции. Идеологическата подготовка на тези революции се състояла в критика на икономическите, политическите, правните, моралните и мирогледните устои на феодализма. Преди всичко на решителна критика от страна на идеолозите на буржоазията била подложена религията.

Появява се цяла плеяда мислители-материалисти, които критикували религиозната идеология. Научна база на материализма, атеизма и скептицизма става първо развиващото се природознание. Трудовете на И. Нютон (1642—1727 г.) и особено откриването на закон за привличането завършва в общи черти системата на механиката. Интересно е да се отбележи, че Нютон, който бил религиозен човек, изобщо не предполагал, че с дейността си фактически кове оръжието на атеизма. Но това било така. Във въпроса за строежа на вселената благодарение на откриването на закона за привличането божествените сили били изтикани най-малко някъде в далечното минало, около момента на сътворяването. А движението на небесните тела в съвременността било представено като чисто механическо, естествено, несвързано с действията на божеството.

Колосално издигнали научно-атеистичната мисъл френското просвещение и френският материализъм от XVIII в. Това е свързано с обстоятелството, че по силата на създалите се исторически и икономически условия буржоазната революция във Франция протичала в много по-остра, решителна и последователна форма, отколкото в Англия. Съответна роля придобила и идеологическата борба, която се отразила върху развитието на науката. Развитието на механиката (т. е. на фактически единствената теоретична база на науката по онова време) след Нютон е свързано предимно с имената на френски учени. Бурно се развива механическото природознание и във връзка с него — математиката.

Голямо постижение на науката и решаващ етап в борбата ѝ с религията било създаването през XVIII в. на първата научна картина на света — механическата. Успехите на механиката в обясняването на природата (теорията за падането на телата, теорията за еластичността, теорията за движението на планетите и т. н.) създали сред учените мнението, че механиката по принцип може да обясни абсолютно всичко в природата и обществото. Ако досега съществуват необяснени явления, това зависи само от недостатъчната точност на наблюденията и от недостатъчното съвършенство на математическия апарат. Достатъчно е да се усъвършенствува едното и другото — и съответната теория ще бъде построена. По принцип науката (механиката) може, така предполагали, да изрази целия свят в една формула.

Преди създаването на механическата картина на света науката била предимно събирателна. Сега целият събираем материал се обединявал в обща система. Основа на тази система бил механическият детерминизъм — убеждението в това, че всички явления във вселената имат механически причини и могат да бъдат обяснени с помощта на механиката.

Разбира се, механическият детерминизъм отразявал грубо и приблизително дори явленията в неорганичната природа. Но през тази епоха от всички науки най-много се развила именно механиката. Тя била природонаучната основа на материализма и атеизма през XVII—XVIII в., по-специално на великите френски материалисти от XVIII в. Тези атеисти нападали религия

та смело, открито и безпощадно, като осмивали догмите ѝ. Атеистичната тенденция минава през цялата френска наука от XVIII — началото на XIX в. Например на астронома Лаланд (1732—1807 г.) се приписват думите: „Огледал съм цялото небе и никъде не съм намерил следи от присъствие на бог“, а математикът, механикът и астрономът Лаплас (1749—1827 г.) на въпроса на Наполеон, защо в неговата петтомна „Небесна механика“ не се споменава името божие, отговорил: „Не се нуждаех от тази хипотеза“.

Макар в науката на XVIII в. да преобладавали още метафизичните методи, дори тогава прогресивни дейци на природознанието и мислители направили важни стъпки към разбирането на природата в нейното материално единство и развитие. Огромно значение имала в този отношение формулировката на закона за запазването на материята и движението, направена от М. В. Ломоносов. Този закон, експериментално обоснован и развит вече през следващия, XIX век, доказва несътворимостта и неунищожимостта на материята и по този начин опровергава представите за някаква чудодейна намеса на свръхестествени сили в нейното развитие.

М. В. Ломоносов и други природоизследователи от неговото време изказвали и предположението за закономерното развитие на природата. Важна крачка в този отношение било зараждането на научната космогония. Първата научна космогонична хипотеза била създадена от Е. Кант (1724—1804 г.) и П. Лаплас. Независимо един от друг те формулирали идеята за естественото развитие на слънчевата система от първоначалната мъглявина под въздействието на механически сили. Тази идея отхвърляла библейския мит за божествено сътворяване на света.

Първите научни космогонични хипотези били механистически и затова не можели да се справят докрай с поставената проблема. Механиката изобщо не може да включи в своето разглеждане качествените преходи и следователно да обясни процеса на развитието. Това се отнася и за механическата картина на света като цяло. Тази картина представя света като система от механични движения, където се извършва само вечно повтаряне на едно и също и няма действително развитие.

Въпреки очевидното възтържествуване на новите идеи в природознанието църквата до края на XVIII в. и дори през първите десетилетия на XIX в. отказвала да признае поражението си. В науката била единодушно приета системата на Коперник, обсъждали се идеите за обитаемостта на другите планети, а в одобрените от църквата учебници все още се излагала системата на Птоломея. Църквата се опитвала да скрие от народа научната истина.

Когато идеите на новата астрономия започнали да проникват в Русия, църквата направила редица опити да не допусне разпространението им. В 1756 г. синодът се обърнал към царя с предложение да се забрани издаването на книги, които са противни на вярата, „та никой, никога да не посмее да пише и печата нищо за множествеността на светове и за всичко друго противно на светата вяра и намиращо се в разрез с честните нрави“. По-специално синодът бил против издаването на книгата на Фонтенел „Разговори за множествеността на светове“. Църквата забранила да се публикува преводът на поемата на английския поет А. Поуп „Опитът за човека“, за чието издаване настоявал М. В. Ломоносов. Издателят на горната книга — се казвало в решението на синода, — без да вземе нищо нито от св. писание, нито от приетите в православна църква закони, основава всички свои мнения единствено на естествените и природните понятия, прибавяйки към тях и Коперниковата система, както и мнението за множествеността на светове, които мнения са в пълно противоречие със св. писание. Ще напомним, че това е било писано двеста години след издаването на книгата на Коперник.

И все пак църквата била принудена да отстъпва крачка по крачка позициите си на науката. През първата половина на XIX в. Християнските църкви трябвало да се откажат да обсъждат астрономията и да признаят, макар и със съществена уговорка, правото на науката да изучава самостоятелно природата. На църквенниците вече все по-често им се налагало да преминат от настъпателни действия спрямо науката към отбракителни, да търсят начини за спасяване на своите догми.

Общо взето можем да кажем, че ако епохата на Възраждането първа създава научния метод, то епохата на буржоазните революции създава на базата на този метод нова картина на света, атеистична по същността си. Ролята на науката нараства неизмеримо. И в очите на просветителите от XVIII — началото на XIX в. науката е единствената сила, на която е писано с течение на времето да преобрази целия свят.

Върху основата на бурно развиващата се капиталистическа икономика бързо се развиват културата, науката и просветата. Промислеността изисква развитие на механиката, физиката и химията. Затова буржуазията подкрепяла искането да се ликвидира опеката на църквата над науката.

Промисленото производство породило необходимостта от нови изследвания. Увеличава се финансирането на науката. Расте броят на научните учреждения и лаборатории. От друга страна, производството, размяната, разширяването на връзките и използването на новите суровинни бази в световен мащаб дали на науката голямо количество нов материал. С развитието на техниката, със засилването на експерименталната база на науката се разширяват и възможностите за изследване. Развива се приборостроенето. Благодарение на развитието на съобщителните средства и на телеграфо-пощенската техника учените имат възможност да събират интересувания ги материал едва ли не от цял свят. Бурно се развиват почти всички науки: математиката, механиката, физиката, химията. Бързо се развива биологията в многото ѝ отрасли: зоология, ботаника, сравнителна анатомия, ембриология, палеонтология. Развиват се географията и геологията. Общо оживление се наблюдава и в хуманитарните науки — историята, антропологията, археологията, лингвистиката.

Последните науки за ужас и отчаяние на църквата откриват с пълна очевидност такива истини, които събарят учението на християнството и на всички други редигии. Археологията, историята и разшифроването на древните писмени паметници показват, че през епохите, които се описват в Библията, са съществували мощни, развити държави — Египет, Вавилон, Индия, Китай. Тези държави не знаят никакъв потоп. нещо повече, те са съществували много преди изчисленото от

богословите на базата на Библията и на други „свещени книги“ време на сътворяването на света. Данните на историята и астрономията показали, че са живели хора много хиляди години преди времето, когато уж бил създаден Адам. И най-сетне самата Библия станала обект на строго научно изследване. Започват да се публикуват трудове, показващи, че тя съвсем не е божествено откровение, а представлява сборник от откъслечни текстове, написани от различни автори през различно време. При това учените не само посочват историческите грешки и противоречия в Библията, но и научно обясняват кога и защо е било написано в едни случаи така, а в други — иначе. Църковниците оказвали упорита съпротива срещу тези и други открития, но вече не можели да заповядват на учените, както по времето на Джордано Бруно и Галилей, да се отрекат от своите открития и възгледи.

Обаче капитализмът не осигурил истинска свобода за развитието на науката. Буржоазията е заинтересована от науката, която развива производството. Но същевременно тя е заинтересована и от религията, която обуздава трудовите маси, и затова поддържа религията, авторитета и влиянието на църквата. Църквата продължавала да разполага с богословски факултети, училища и печат, с хиляди църковни амвони, запазила връзките и влиянието си в кръговете на висшето общество и в държавния апарат. Известно е влиянието на католическите кръгове във Френската академия на науките, натискът на православната църква върху университетите в царска Русия.

Затова църквата продължава да оказва силно забавящо влияние върху развитието на науката. И преди всичко това засяга миросгледните, философските изводи на науката, които потвърждават материалистическите възгледи за света. Под влияние на църквата някои учени правят отстъпки, проявяват нерешителност, правят угодни за религията уговорки, изпълняват общата поръчка на капитализма да примиряват непримиримото: науката и религията. Обаче науката се развива. И нейното развитие — въпреки всички спънки и зигзаги — води към крах на религиозния миросглед ту в една област, ту в друга. През XIX в. се завършва в общи линии научната картина на строежа и развитието на света,

на всичките му области, картина, представляваща основа на материалистическия мироглед, който обяснява природата, изхождайки от самата нея, без бог, без намеса на свръхестествени сили. Нека разгледаме как се оформили главните линии на тази картина.

Едно от най-важните постижения на науката през тази епоха е било обосноваването на единството и взаимната връзка между различните форми на движение на материята. През 30-те години на миналия век редица учени (Я. Пуркине, а след него Шлайден и Шван) открили клетъчния строеж на живите тела, което водело към мисълта за единството на природата на растенията, животните и човека. В трудовете на Дж. Джоул и Р. Майер получил научна формулировка и експериментална обосновка законът за запазването и превръщането на енергията, на базата на който се извършвало цялото по-нататъшно развитие на природонауката и техниката и който изиграл огромна роля в победата на материалистическия мироглед в науката.

Прилагането на спектралния анализ довело до откриването на химическия състав на далечните звезди. Това разширило значително рамките на изучения свят, при което било изяснено единството на химическия състав на Земята и звездите. Идеята за материалното единство на света получила ново потвърждение.

Важен етап в победоносното настъпление на науката било откриването на периодичния закон на химическите елементи от Д. И. Менделеев. В резултат на това откритие била установена взаимната връзка между елементите. Откриването на трите елемента, предсказани от Менделеев, било блестящ триумф на научното предвиждане.

Всестранна подкрепа получила през XIX в. идеята за развитието на природата.

Ч. Лайел (1797—1895 г.) се опитва да разглежда геологията като наука за процесите на закономерно изменение на земната кора. Неговият труд „Основи на геологията“ (1830—1833 г.) задълбочено изследва процеса на еволюцията на Земята като естествен процес, без каквато и да било намеса на божествени сили.

Дошъл редът на биологията, където ролята на божеството, действията на „духа в природата“ все още изглеждали необходими за мнозина.

Църквата смятала биологията за опора на възгледите си. Книгите по биология били пропити с религиозни идеи. Създавали се специални музеи, дето въз основа на изложените растения и животни се демонстрирала „мъдростта на твореца“.

Извънредно тежък удар, от който църквата вече не можела да дойде на себе си, било публикуването в 1859 г. на труда на Чарлз Дарвин „Произход на видовете“.

Дарвин показал, че видовете растения и животни не са били създавани от „твореца“, а са се развивали в продължение на стотици милиони години, от най-прости форми към все по-сложни. Това развитие се е извършвало по пътя на естествения подбор. В процеса на размножението организмите-потомци до известна степен се различават от родителите си. Индивидите, които се отклоняват по посока към по-малката приспособеност към условията за живот, постепенно измират, а онези, които се изменят по посока към по-доброто приспособяване, се запазват и предават особеностите си на своето потомство. Така дребните, незначителни изменения, натрупвани в продължение на милиони години, са довели до възникването на съществуващите сега високоорганизирани видове растения и животни. Целесъобразността в живата природа се оказала резултат от извършващия се в природата естествен подбор, от натрупването и затвърдяването на полезните изменения. Това, което изглеждало чудо, получило научно, материалистическо обяснение.

Еволюционното учение на Дарвин било подготвено от развитието на науката и затова скоро след публикуването си получило широко разпространение и признание. *За религията дарвинизмът бил смъртоносен удар.* Общата научна картина на света, която не оставяла място за бога, била допълнена в една своя съществена област: в областта на живия свят. Не е чудно, че църквата оказала яростна съпротива на дарвинизма.

Върху Дарвин, върху неговите привърженици и върху теорията на еволюцията се изсипал поток от ругатни, клевети и проклетия. Църковниците и учените им съюзници се възмущавали най-много от извода на дарвинизма, че човекът не е създаден от бога, а е произлязъл от маймуноподобните си прадеди. Този извод

се провъзгласявал за оскърбителен, циничен и разрушаващ морала. Защитниците на еволюционното учение Т. Хъксли (1825—1895 г.), Е. Хекел (1834—1919 г.), Аза Грей (1810—1888 г.), К. А. Тимирязев (1843—1920 г.) и др. водили дълга мъжествена борба срещу привържениците на религията.

Противниците на дарвинизма, църковници и идеалисти, добре разбирали атеистичното значение на дарвинизма. Бившият приятел и учител на Дарвин Седжуик писал, че дарвинизмът е „твърде вреден и атеистически материализъм“. В Русия Н. Я. Данилевски (1822—1885 г.) станал главен опонент на Дарвин, като събрал в обширния си труд „Дарвинизъм“ всички аргументи на противниците на еволюционното учение. Писанията на Данилевски за дарвинизма били опровергани от К. А. Тимирязев. Самият той описва силите, които тогава се обединили против дарвинизма, по следния начин: „Министрите, влиятелните петербургски кръгове, услужливият капитал... литературата... господстващите по онова време органи на ежедневния печат, философите и официалната наука... — всичко беше на страната на Данилевски.“

И когато учението на Дарвин въпреки преследванията и нападките победило, църквата просто се опитала да скрие дарвинизма от широките маси, да го заобиколи с мълчание. В Англия, в родината на Дарвин, неговото учение дълго време не можело да се преподава. В САЩ и досега специални закони в редица щати забраняват преподаването на дарвинизма в училищата. В 1925 г. американските реакционери пропедоха скандалния „Маймунски процес“ срещу учителя Скопс, който се осмелил да преподава дарвинизма.

Яростните атаки на защитниците на религията не можали да подкопаят дарвинизма. Огромен принос за обосноваването на идеята за произхода на човека от животинския свят дало учението на Фр. Енгелс за ролята на труда в този процес.

През последните години на XIX век за пръв път били намерени и кости на предисторическите прадеди на съвременния човек — човекомаймуните.

Своеобразен завършък на цялата серия от велики открития, които изтласкали религиозните представи от биологията, станало научното обяснение на психическа-

та дейност. В знаменития си труд „Рефлекси на главния мозък“ И. М. Сеченов (1829—1905 г.) показал, че всички съзнателни движения по своя характер са рефлекторни, т. е. представляват реакция на въшни възбуди. Рухвали митовете за душата и за „свободата на волята“, които се поддържали от църквата. Не случайно книгата на Сеченов предизвикала яростни атаки от страна на църквата и царските чиновници. Настоявайки да се забрани книгата, петербургският цензурен комитет писал, че материалистическата теория на Сеченов „унищожава религиозния догмат на бъдещия живот: не е в съответствие нито с християнското, нито с углавно-юридическото гледище и положително води към развращаване на нравите“. Само страхът, че може да се привлече твърде много вниманието на обществеността към опасната книга, принудил царизма да се откаже от преследване на нейния автор. Идеите на Сеченов били развити по-нататък в трудовете на И. П. Павлов, който със своята теория на условните рефлекси дал строго научно и последователно материалистическо обяснение на закономерностите на психическата дейност на човешкия мозък. Изследванията на Павлов и на другите физиолози-материалисти изградиха непоклатима природонаучна основа на материалистическото разбиране на психиката, не оставиха място за религиозно-идеалистически спекулации в тази област.

И така, ние можем да констатираме, че развитието на природознанието към края на ХІХ — началото на ХХ в. доведе до изгонването на религията от всички природни науки, като се започне от астрономията и се свърши с биологията.

Обаче трябва да отбележим, че едва след възникването на диалектическия материализъм се появила възможност да бъде изведена до пълна победа борбата на природознанието срещу религията. Работата е там, че най-важните методологически положения за материалното единство и развитието на света влезли в природознанието не в научната си, диалектико-материалистическа форма, а във вулгаризиран от буржоазната философия вид. Значителна част от природоизследователите разглеждали тези идеи метафизически. Така например те си представяли материалността като единство на неделими атоми, а развитието — като чисто еволю-

ционен процес на плавно, непротиворечиво изкачване. Това довело по-специално до положението, че мнозина учени от края на XIX — началото на XX в. направили сериозни отстъпки на идеализма и религията.

Физиката от края на XIX — началото на XX в. разкрива структурата на атома, открива електрона и прави редица други извънредно големи открития. Откритията във физиката, които били същинска революция в науката, наложили коренна промяна на старите представи за материята, масата, енергията, законите на излъчването и т. н. Тези открития показали, че атомът е разложим на по-дребни частици, че масата на тези частици се изменя и зависи от скоростта на движението им, че излъчването не е непрекъснато, а се състои от отделни порции — кванти. Законите на движението на електроните и квантите, законите на строежа на атома нямали почти нищо общо с традиционните механически представи.

Механическата картина на света била подкопана из основи. Революционното рушене на основните понятия на класическата физика изисквало преминаване към друга, по-точна, диалектико-материалистическа картина на света. Но повечето физици, понеже не владеели научната диалектика, не били в състояние да направят такъв преход, объркали се във философските въпроси на природознанието. Крахът на старите, метафизическите представи за материята се тълкувал като „изчезване на материята“. В науката нахлул поток от субективно-идеалистически теории. Носителите на реакционната буржоазна идеология вземали всички мерки за да въвлекат учените природоизследователи в блатото на мистицизма и попщината, като използвали временните трудности, възникнали в науката. В резултат на това част от физиците преминали от природонаучния материализъм върху позициите на идеализма и религията.

На цялото това настъпление на реакционната идеология дава достоен отговор В. И. Ленин в своята излязла през 1909 г. книга „Материализъм и емпириокритицизъм“. От позициите на диалектическия материализъм Ленин разкрива обективните и субективните условия, породили теоретичната криза във физиката от началото на XX в., и анализира нейната природа. Из-

ходът от кризата, както доказва Ленин, се намира в овладяването на диалектическия материализъм от физиците. Развивайки тая теза в статията „За значението на войнствуващия материализъм“, Ленин подчертава, че само на базата на диалектическия материализъм съвременното природознание ще може да устои пред натиска на идеалистическите и религиозните теории.

Съвременният етап на борбата между науката и религията

XX век е епоха на велики победи на науката, на нейното растящо влияние върху всички области на човешкия живот, епоха на действително възтържествуване на материалистическия мироглед. Днес религиозните суеверия са изтласкани от всички области на опознаването на природата, доверието към тях от страна на масите е сериозно подкопано от широкото разпространение на научните знания и от обществената практика.

Главна роля в природознанието на XX в. играе физиката. Най-големите ѝ постижения: откриването на радиоактивността и на квантовата природа на светлината, разработването на теорията на относителността и на квантовата физика закономерно доведоха до откриването и използването на атомната енергия. Значението на това завоевание на науката и техниката е наистина неограничено. То потвърди могъществото на научното знание, което прониква в най-съкровените тайни на природата. Откриването на атомната енергия още веднъж показва, че най-сложните и необикновени от гледна точка на всекидневния опит процеси на микрокосмоса имат напълно „земен“, материален характер. Потвърди се Лениновата мисъл за „безкрайността на материята в дълбочина“. Но преди всичко това откритие даде в ръцете на човечеството мощен и практически неизчерпаем източник на енергия, който при разумно използване може да увеличи безгранично господството на човека над природата. Именно към тази хуманна цел са насочени работата на съветските учени и техници по мирното използване на атомната енергия, техните

търсения на начини за управляване на термоядрените реакции.

Химията на нашия век с преди всичко химия на полимерите и синтетичните вещества, създавани в лабораторни и промишлени условия. Благодарение на нейните постижения значително намаля зависимостта на човека от природните материали. Химията оказва особено голяма услуга на обществото, като създаде нови лекарства, които позволиха да се ликвидират практически редица опасни заболявания.

През последните десетилетия астрономията се обогати с нови средства за изследване — с гигантски оптически телескопи и радиотелескопи, благодарение на които станаха достъпни за изследване галактики, отдалечени от нас на милиарди светлинни години, бяха открити голям брой „тъмни“ небесни тела, беше открита малозвездна материя. Много напредна разработването на космогоничните проблеми. По-специално много популярни станаха хипотезите на О. Ю. Шмит за произхода на слънчевата система и на В. Г. Фесенков за произхода на звездите.

Най-значително явление в изучаването на космоса стана изстрелването на изкуствените спътници и космичните ракети. Епохата на проникването на човека в космическото пространство, чието начало беше сложено с изстрелването на първия съветски изкуствен спътник на Земята (на 4 октомври 1957 г.), е убедително потвърждение на могъществото на научното знание. Извеждането на орбита на небесни тела, създадени от човешка ръка, изстрелването и връщането на Земята на космически кораби разширяват неимоверно областта на научното изследване. Благодарение на този научен подвиг са открити поясите от частици с високи енергии, съществуващи в магнитното поле на Земята, стана достъпна за наблюдаване невидимата страна на Луната, направени са много други важни открития. Осъществяването на космическите полéти говори, че за науката няма забранени зони, че няма нищо недостъпно за нея; има само неща, които още не са постигнати, но ще бъдат постигнати утре, с новите победи на човешкия гений.

Най-важният резултат от изстрелването на космическите кораби се състои в това, че сега практически е

доказана възможността за полет на човека в космическото пространство. Това означава, че в близко бъдеще „земният“ човешки разум ще може да разпространи влиянието си върху далечните светове, да използва в интерес на обществото нови неизчерпаеми ресурси на космоса.

Въздействието на тези постижения на науката върху умовете на хората е огромно. Космическите кораби са най-убедителният, най-тежкият аргумент в полза на науката и научния мироглед в очите на милиони хора в целия свят. Пред тях са безсилни всички проповеди за ограничеността на човешкия разум, всички твърдения на религията, че човек бил само безпомощен „земен червей“.

С нови успехи обогатиха съкровищницата на науката съвременната биология и биохимия. Постиженията на бележития преобразовател на природата И. В. Мичурин (1855—1935 г.) и на неговите ученици убедително доказаха, че човек може да променя формите на организмите в необходимата му насока. Стотиците нови сортове полезни растения и многобройните ценни породи животни, отгледани от новаторите в селскостопанската наука, представляват убедителни опровержения на религиозните измислици, че свойствата на организмите са създадени от „твореца“. Голямо значение имат в тази насока и успехите на новите клонове на биологията — радиогенетиката и радиоселекцията, прилагането на радиоактивните излъчвания за насочвано изменение на наследствените свойства на организма.

От началото на нашия век науката постигна големи успехи в изучаването на произхода на живота. Широко признание си извоюва създадената от А. И. Опарин теория за произхода на живота, която набелязва главните етапи в превръщането на белтъчните съединения в живи организми. Напоследък учените в различни страни пресъздадоха експериментално някои от тези етапи. Така например изкуствено бяха получени някои белтъкоподобни съединения, можа да бъде синтезиран активен вирус от неживи негови съставни части. Тези успехи на науката нанасят сериозни удари по религиозните представи за създаването на живите същества от бога.

В края на 40-те години се появи нова научна област — кибернетиката, която изработи общи принципи

ил управлението, които действуват както в живия организъм, така и в машините. Създаването на бързодействащи електронни машини, способни да изпълняват известни логически действия (да решават най-сложни математически задачи, да превеждат от един език на друг), беше убедителна демонстрация на това, че процесът на мисленето не съдържа нищо свръхестествено. Кибернетиката дава възможност да се решават успешно редица задачи, които по-рано изглеждаха практически неразрешими, като например да се даде прогноза за времето.

Така съвременното природознание се движи успешно напред по всички линии и помита овехтелите догми и предразсъдъци.

През последния век успехите на прогресивната научна мисъл престанаха да бъдат достойние на сравнително тесен кръг от хора: заедно с техниката, електричеството и атомната енергия те все по-здравео влизат в живота на цялото общество. Съвременната наука не само внася сериозни промени в производствените процеси, но и учи хората да разбират обективната закономерност на природните процеси, убеждава ги във всемогъществото на разума.

Великите обществени промени през ХХ в. — възникването на социалистическите страни — откриха нов етап в развитието на науката и атеизма. Появиха се цели страни, където господствува атеистическият мироглед. Съветският народ и народите от другите социалистически страни на практика опровергаха насажданата векове наред религиозна представа, че човек по силата на своята „греховност“ бил обречен да търпи гнет и страдания. Светлите идеали на социализма вдъхновяват трудещите се от Запада и Изтока, които повече не желаят да чакат обещаното от религията „царство небесно“.

При такива условия религията неизбежно губи влиянието си. Милионни маси в социалистическите страни скъсаха завинаги с църквата. Дори в капиталистическия свят — въпреки отчаяните опити на господстващата буржоазия да опази религията — неудържимо расте неверието.

Но привържениците на религията съвсем не възнамеряват да предадат оръжието си в борбата срещу науката, те не прекратяват опитите си да спъват развитието

и разпространяването на научната мисъл. Нещо повече, империалистическата буржоазия се стреми с всички средства да активизира дейността на църквата, която служи на нейните класови интереси. Като изпълняват тази социална поръчка, църковниците настойчиво търсят начини за запазване на позициите на антинаучния мироглед сред широките народни маси. Църквата се стреми да не допусне разпространяване на научния мироглед сред трудовите маси, като затвърдява в съзнанието им старите, станали „навик“ суеверия. За тази цел проповедниците на религията се опитват да изтълкуват съвременната действителност в духа на учението на Библията.

Към проклятията по адрес на прогресивните учени днес те прибавят по-изтънчени методи. „Във висша степен характерно е — пише по повод на тези методи В. И. Ленин, — както давящият се се хваща за сламката, с какви изтънчени средства представителите на образованата буржоазия се опитват изкуствено да запазят или да намерят местенце за фидеизма, който се поражда в низините на народните маси от невежеството, изостаналостта и от нелепата дивост на капиталистическите противоречия.“¹

Църквата полага доста усилия, за да предаде на възгледите си „съвременен“ вид. Често пъти религиозните проповедници прибегват до нови, заимствувани от различни течения на философския идеализъм методи за борба против науката.

Съвременните богослови се стремят да създадат впечатление, че религията изобщо не е водила и сега не води никаква борба срещу природознанието. Те казват, че дори и да е имало някога в миналото „конфликти“ между църквата и учените, това е ставало по случайни причини, например заради прекалената разпаленост на изследователите и прекалената нетърпимост на свещениците. Един американски проповедник дори съчинил специална молитва, в която според него учените и представителите на църквата трябва да заявят на бога: „Ние искрено се разкайваме и сме много потиснати от тези наши неправилни действия. Прости ни, прости ни, милосърдни отче“ и т. н. Католическите проповедници се

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 14, стр. 326.

стараят да потулят трагедията на Бруно, обявяват за „анекдотичен“ факта на осъждането на Галилей. На свой ред православната църква твърди, че за преследването на науката е виновно само славолубието на папите.

Обаче анатемите и кладите на инквизицията, с които църквата отбелязала зараждането на новата наука, съвсем не били случайно. Те отразявали непримиримата враждебност на религиозния мироглед спрямо научния.

Декларациите на теолозите за „съгласие“ с науката не са нищо друго освен тактически похват, с който се цели да бъде приспана бдителността на привържениците на науката и да се промъкнат под обновена, понякога дори „научна“, фирма старите, неверни представи за света и живота на хората.

В борбата си срещу науката съвременните фидеисти насочват главните си усилия към следните цели: първо, да дадат религиозно тълкуване на научните данни и да използват науката в религиозната пропаганда сред широките маси, второ, да ограничат „правата“ на науката в тясната област на изследването на природните явления и, трето, да представят в невярна светлина значението на науката за обществото, като изкарат религията необходима опора на реда и нравствеността.

Именно по тези основни линии се разгръща в наши дни упоритата борба между научния и религиозния мирогледи.

В края на миналия век за официална идеология на католическата църква беше обявено учението на средновековния схоластик Тома Аквински, живял през XIII в. Ватикана придаде толкова важно значение на неговите разсъждения тъкмо защото те бяха насочени към подчиняване на всички завоевания на човешкия разум на религиозната вяра. Тома твърдял, че науката е един от начините за разбиране на бога. По-специално той подробно бил разработил цяла система от така наречени доказателства за съществуването на бога с помощта на логиката (разбира се, фалшифицирана).

Днешните последователи на средновековната схоластика (неотомистите) продължават неговото дело, като изпочапват постиженията на съвременното природознание. Към Ватикана съществува така наречената „папска академия“, чиято главна задача се състои именно

в „научното“ потвърждаване на съществуването на бога, рая, ада и т. н. В 1951 г. папа Пий XII държал пред своите академици реч на тема „Доказателствата за съществуването на бога в светлината на данните на съвременната наука“. Богословите търсят такива доказателства обикновено или в реакционните теории, които се отхвърлят от самото развитие на природознанието, или в произволното тълкуване на недостатъчно изучените въпроси в науката.

През последните тридесет години проповедниците на религията, които търсят научно оправдание на възгледите си, често се позовават на така нареченото червено отклонение. Същността на това явление се състои от това, че в спектрите на много отдалечените от нас звездни системи линиите са отклонени към червения край. Причините му още не са достатъчно ясни, но — както предполагат повечето изследователи, — червеното отклонение показва, че далечните галактики се отдалечават от нас с голяма скорост и се разпръскват на различни страни.

Във връзка с това редица богослови твърдят, че светът бил създаден във вид на първоатом и цялата материя някога била събрана на едно място, а след това по божия воля започнала да се разпръсква. Те дори са изчислили „датата“, когато е станало това — преди близо 10 милиарда години. Самото червено отклонение е установен научен факт, но разсъжденията, с помощта на които се преминава от този факт към мита, за сътворяването на света, нямат нищо общо с науката. Според последните данни на астрономите, по-специално на съветския академик В. А. Амбарцумян, „разширяването“ на този малък район от вселената, който ние виждаме, не би могло да трае милиарди години. Може да се предполага, че понякога то е било сменено със свиване, така че целият този район (Метагалактиката) един вид пулсира.

Що се касае до мнимата „възраст“ на вселената, богословите и някои буржоазни учени са били готови да я смятат за равна на „възрастта“ на най-древните от известните ни галактики. Именно оттук започваха опитите за „научно“ датиране на сътворяването. Но ето че неотдавна се появиха съобщения, които не оставят буквално камък върху камък от тези изчисления. Извест-

ният американски астроном Ф. Цвики например смята, че „възрастта“ на нашата Галактика се измерва с величина от мащаба на един квадрилион години.

В изследването на природата естествено винаги е имало и ще има едни или други неясни, спорни въпроси. В научните дискусии, при съпоставяне на различните експериментални и теоретични данни се изработва по-пълно и по-точно знание за съответните научни проблеми, постигнатите изводи се проверяват в практиката, чрез опит. Така става преминаването от относителните истини към абсолютни. А богословите се опитват да натрапят на науката диаметрално противоположен, чужд на науката метод: те „обясняват“ всяка трудно разрешима засега проблема с действието на свръхестествени сили, на бога. Пий XII твърдял, че бог „чака зад всяка врата, отваряна от науката“. Но, както е известно, откак съществува, природознанието е отворило хиляди такива врати, т. е. тайни на природата, и никъде не е открило бога, някакви свръхестествени сили. Навсякъде науката е намирала само материя, която безкрайно се развива, движи се, преминава от една форма в друга. Тъкмо това ни дава увереност, че каквито и тайни на природата да разкрие науката, зад тях винаги ще бъдат намерени само разнообразни форми на движение на материята.

Напоследък църковниците правят отчаяни усилия, за да изопачат значението на победите на човека в завоюването на космоса.

„Такова завоевание на науката — писа за първия спътник католическият вестник „Кроа“ — ще бъде победа за материализма, ако изразява прометеево възгордяване на цивилизованите хора и не насочи възгледите ни към твореца на всичко.“ С ужас писа този църковен орган, че „спътникът става символ на науката без бог, че той предвестява райска ера, в която човек сам ще укротява силите на природата и ще празнува победата на осквернител на старите вярвания“. Авторът на статията иска да обърнем смирено погледи към бога, за да се избавим от кошмарната „материалистическа съблизъм“. Понеже не е в състояние да оспори победата на науката, църквата полага всички усилия, за да смали и изопачи нейното значение, за да намери край спътниците място за своите овехтели догми. Скоро след из-

стрелването на първия спътник официалният орган на Ватикана вестник „Осерваторе Романо“ писа, че това постижение „не разклаща основите на католическата вяра“, защото именно бог е дарил човека с разум и само по негова милост науката прониквала в космоса. В своята книжка под заглавие „Космосът, атомите и бог“, издадена през 1959 г., американският пастор Дж. Файнеган твърди, че дори в космическото пространство човек ще търпи страдания и страх и затова ще се нуждае от религия. Тези разсъждения говорят само за безпочвеността на позициите на техните автори — съвременните фидейсти.

Никой не може да отрича, че всички успехи на съвременното природознание се опират на материалистическото разбиране на природата и на свой ред го подкрепят. Това се вижда особено ясно от факта, че родина на първите изкуствени спътници стана Съветският съюз, където развитието на науката е неотделимо от миросгледа на диалектическия материализъм.

Също толкова неоспоримо е и това, че днешните победи на науката и техниката биха били немислими без освобождаването на природознанието от влиянието на религията, без упоритата и струвала толкова жертви борба на прогресивната мисъл срещу религията. Ако науката и до ден днешен живуркаше в ролята на слугиня на религията, ние нямаше да имаме нито спътници, нито атомна енергия, нито дори парна машина.

Най-сетне не подлежи на съмнение и това, че успехите на природознанието и техниката освобождават човечеството от властта на сляпата стихия; при социализма те пестят труда и облекчават живота на трудещите се, като ликвидират по този начин един от „вечните“ според твърдението на фидейстите устои на религията.

Опитите на богословите да изтълкуват научните положения в религиозен дух представляват най-груба фалшификация на науката. След много десетки години безплодна открита война срещу теорията за развитието на живата природа значителна част от църковниците преминаха към други методи. Едни от тях казват, че не бива да се отрича еволюцията на живота, но че трябва да се вижда в нея „действие на бога“. Други заявяват, че бог е сътворил само „първата клетка“, а по-нататъшното развитие вече се е извършило по законите

на природата. Според думите на трети бог е създал по една клетка за всеки вид растения и животни. Четвърти са готови да допуснат, че тялото на човека може би е произлязло от тялото на маймуната, но за сметка на това душата му е дадена от бога (последната теза беше изказана в папската енциклика от август 1950 г.).

За всички тези разсъждения е характерно едно: откъслечи от научни положения или просто отделни термини на науката произволно се „допълнят“ с абсолютно противоречещи на науката тези за „божествено управляване“ на развитието на организмите. Очевидно е, че тези „допълнения“ са принципно враждебни на науката. Дарвин пише: „Теорията на естествения подбор не би имала в моите очи никаква цена, ако изискваше чудодейни добавки в някой от стадията на развитието“. Силата на всички действително научни теории се състои именно в това, че те обясняват света със самия него, без да допускат позовавания на чудеса.

Тълкуването на откритията на съвременната физика продължава да бъде арена на напрегната борба между противоположните мирогледи. Църквата, включително и православната, също се стреми да участва в тази борба. Така например православните проповедници заминаха не много отдавна, че съвременната физика скоро щяла да открие „най-фини видове енергия“, които били „полуматериални същности“, а оттук не е далеч и до откриването на търсеното от религията „духовно начало“. Дава ли развитието на природознанието повод за подобни надежди? Ни най-малък. През последните шейсет години в атомната физика станаха известни няколко десетки най-дребни „елементарни частици“, чието движение е твърде своеобразно в сравнение с всички известни по-преди форми. Но въпреки това всички тези частици не са по-малко материални, отколкото, да речем, планетите или континентите, а законите на тяхното движение са също толкова обективни по своя характер. Природознанието е материалистично по природа. По силата на това неизбежно претърпяват неуспех всички опити за подчиняването му на религията.

Представителите на православната църква и значителна част от протестантите обикновено твърдят, че религията се градяла само върху вярата и затова не подлежала на съда на човешкия разум. Като пренасят в

проповедите си съвременната политическа терминология, те казват, че науката трябвало да има своя „сфера на влияние“, както и религията, при което между тях трябвало да се установи „мирно съвместно съществуване“.

Тия възгледи не са нови. Това представлява приспособяване към съвременните условия на старата теория за двойствената истина. Но ако в средните векове тя е била издигната, за да осигури на науката правото на свободно развитие, макар и в някакви тесни граници, сега положението е променено. Сега разсъжденията за „двете истини“ се подеват от онези, които искат да защитят религиозните идеи, да спасят религията от науката. Сега богословите предлагат да се прокара „граница“ между религията и науката по такъв начин, че да се позволи на науката да изучава само отделните, частните закони на природата, а на религията да се оставят общите миросгледни въпроси, обясняването на света и особено обясняването на човешкия живот. Не е мъчно да се забележи, че по този начин се прави опит пак да се направи науката зависима от религията.

Представителите на православната църква твърдят: „Науката си има граници: науката се занимава само с онова, което човек вижда, което осезава, което чува или за което може да умозаклучава, като изхожда от онова, което вижда и наблюдава. Но има и друга област, област на друго, особено знание — това е областта на вярата. Освен видимия свят има и свят невидим... Вярата разкрива пред нас духовния свят, вечния свят, като отговаря на търсенията на нашата мисъл.“

Съвременните средства за научно изследване и анализ ни разкриват не само онова, което е достъпно за нашите сетива, но и цели „невидими светове“ на атомите, микроорганизмите, бързите движения и т. н. Опирайки се на данните на практиката, учените създават дълбоки обобщения, които отразяват законите на развитието на различните области на природата и на живота на човешкото общество. Математическите формули и категориите на политическата икономия, разбира се, не могат да бъдат взети в ръка, но това не им пречи да бъдат обект на научно изследване. Науката отдавна проникна и в духовния свят на човека, изучавайки законите на психичната дейност, различните форми на

обществено съзнание, включително и религията. Изучавайки ограничени във времето процеси и преходни явления, научната мисъл същевременно разкрива на човека и вечното — именно вечното развитие на материята. А в религиозния и измислен свят на боговете и ангелите, на дяволите и светците остава място само в съзнанието на суеверните хора.

Никакви хитрини не помагат на защитниците на религията да установят никакви „граници“ за развитието на науката, за да могат да настанят извън тези граници „областта на религията“. Целият свят — природата, обществото и човешкото съзнание — е област на науката, предмет на безкрайно развиващо се човешко познание. *Съществува само една истина — правилното отражение на света, давано от науката.*

Някои богослови говорят, че религиозният и научният подход към света трябва да се допълват взаимно. При това се прави сравнение например със светлинните явления, които могат да бъдат изучавани с помощта на две различни физически теории — на вълновата и квантовата. Но и едната, и другата теория са научни, опират се на точни факти. Само затова може да става дума, че те се допълват взаимно. А що се отнася до религията и науката, това са противоположни миросгледения, които взаимно се изключват. Тъкмо затова тук не е възможно никакво „съчетаване“ или „съвместно съществуване“.

Опитите на фидеистите да „примирят“ религията със съвременното природознание, както видяхме, се опират преди всичко на фалшифицирането на науката. Но се оказва, че това все пак не е достатъчно, за да се съгласуват библейските тези макар и привидно с науката. Многочислената част от богословите казват, че за спасяването на религията е необходимо известно коригиране и модернизиране на отделни нейни принципи, че трябва да се даде „съвременно“ тълкуване на старите митове. Тези привърженици на „осъвременяването“ на религията биха наречени модернисти. Макар че на думи такива църкви като православната или католическата са за „неизменност“ на религията, на практика те са принудени да подновяват до известна степен своето учение, като се надяват да заздравят по такъв начин доверието към религиозните догми.

Библейският разказ за това, как бог преди около 7 466 години създал за 6 дена света¹, толкова явно противоречи на съвременната наука, че повечето църкви фактически не се решават да защищават буквалното му разбиране. Сега богословите казват, че този разказ не трябвало да се разбира буквално, че трябвало да се тълкува в съответствие с науката; например под „дните на сътворяването“, за които се говори в Библията, трябва да се разбират продължителни исторически периоди, обхващащи много хиляди и милиони години.

Според Библията Земята се е появила на втория ден от сътворяването, а Слънцето и звездите — на четвъртия ден. Но сега всеки ученик знае, че нашата планета в никакъв случай не би могла да възникне преди Слънцето. Опитвайки се да намерят изход от това противоречие, църковниците предлагат съответното място в Библията да се тълкува така: Слънцето е създадено преди Земята, но отначало било закрито от облаци и се показало чак на четвъртия ден. Според техните думи, ако в Библията е казано, че бог е създал отначало светлината, трябва да се разбира, че отначало са се появили фотоните и т. н. Във всички случаи богословите се опитват да оправдаят Библията, като заявяват, че в образна, алегорична форма в нея били изложени дълбоки научни истини.

Обаче за част от съвременните богослови алегоричното тълкуване на древните митове не е достатъчно. Те предлагат изобщо да не се придава особено значение на библейските разкази за сътворяването, грехопадението, чудесата и т. н. и да се запази само основният смисъл на религиозното учение, а именно представата за бога и евангелския морал.

Но тези хитроумия на модернистите никак не облекчават положението на религията.

Преди всичко опитите за алегорично или „морално“ тълкуване на библейските догми, независимо от желанието на техните автори, излагат на удар цялото религиозно учение. Пред вярващите естествено възниква въпросът: щом не можем по всеки въпрос и напълно да

¹ През XVII в. един ирландски епископ „пресметнал“ на базата на библейските данни, че „сътворяването“ е започнало в 9 часа сутринта в петък на 23 октомври 4004 г. преди н. е.

разчитаме на правотата на „свещеното писание“, то можем ли да му вярваме поне в нещо? Ако допуснем, че и тази книга има известни неточности, това означава, че изобщо не можем да я смятаме за вдъхновена от бога. А ако тази книга не е божествено, а обикновено човешко произведение, тогава не могат да се приемат на доверие и всички поучения, които се съдържат в нея!

Богословите-модернисти поставиха под съмнение правотата на Библията, но не бяха в състояние да защитят религиозните възгледи.

Като настояват за „обновяване“ на религията, модерниците са принудени да се отказват повече или по-малко от представите за бог, подобен на абсолютен монарх; у тях бог представлява само някакво мъгляво „първоначало“. Тази изтънчена представа за бога по-трудно се критикува. Затова определена част от образованите хора, от интелигенцията в буржоазното общество са склонни да повярват в такъв „пречистен“ бог, т. е. да повярват на богословите-модернисти и на техните съюзници измежду идеалистите. Но ако бог не прилича на човек, значи той не може нито да наказва грешниците, нито да награждава праведниците, от него не може да се очаква утеха, на него човек няма защо да му се моли. Прав е бил великият немски материалист Фойербах, когато е писал: „Ако се унищожи човечността или човекоподобие на бога, с това се унищожава и самото божество.“

Напоследък фидеистите са принудени да признават, че модернизмът се е оказал опасен за религията. Сред богословите все по-високо започва да се говори, че трябва да се върнат назад, към „старата“ вяра, да се откажат от опитите да я съгласуват с науката.

Но главната причина за провала на религиозния модернизъм се състои в това, че предложените от неговите проповедници „нововъведения“ засягат второстепенни и десетостепенни черти на религиозното учение, но не и неговата същност. Науката доказва вечността на материята. Тя е непримиливо враждебна не само към библейския мит за „шестдневното“ сътворяване, но и към учението за сътворяване на шест хиляди или шест милиарди години и към самата идея за съществуване на бог — творец и законодател на света.

Науката закономерно води към атеизма. Съвременното природознание разобличава несъстоятелността на религиозния мироглед, принуждава хората да скъсват с религиозните догми. Академик И. П. Павлов разказва кое го е довело до неверието: „Аз съм син на свещеник, пораснал съм в религиозна среда и т. н. Но когато на 15—16-годишна възраст започнах да чета разни книги и се натъкнах на този въпрос, аз се преустроих.“ Нееднократните декларации и особено трудовете на великия физиолог говорят, че той е бил атеист, че е защищавал решително позициите на материализма в науката.

Чарлз Дарвин пише в своята „Автобиография“ как под влияние на научните занимания той „постепенно стигнал до съзнанието, че Вехтият завет — с неговата очевидно фалшива история на света, с неговата вавилонска кула и с дъгата, използвана като знамение, с неговото приписване на бога чувства на отмъстителен тиранин — заслужава доверие не повече, отколкото свещените книги на индусите или вярванията на някой дивак“. Той нарича християнското учение „отвратително“. Прогресивното природознание отворило очите на хиляди и хиляди хора, помогнало им да се освободят от оковите на религията.

Въпреки това съвременните богослови придават извънредно голямо значение на това — да се позовават на религиозността на отделни учени. С тяхна помощ те се надяват да потвърдят възможността за „съюз“ между науката и религията.

Между дейците на природознанието в миналото е имало и религиозни хора. В капиталистическото общество и сега известна част от интелгенцията се намира под влияние на религията. В това проличава въздействието, което оказват върху миросгледа на учените навиците и предразсъдъците на буржоазното общество, в което усилено се култивира религията. Значителна роля в това играе реакционната идеалистическа философия, в чиито обятия попадат мнозина буржоазни природозследователи, които не умеят да се ориентират във въпросите на миросгледа от истински научни позиции. Бясното преследване на атеистите, особено в САЩ, също кара част от хората на науката в капиталистическите страни поне формално да поддържат връзки с църквата.

Именно подобни факти дават повод на църковниците да заявяват, че „съвременната наука се съгласява с религията“. Фалшивостта на тези декларации е очевидна.

Първо, в мрежите на религията попадат не самата физика, биология, астрономия или някой друг клон на знанието, а отделни представители на науката. При това, както свидетелствуват фактите, учените плащат данък на религията и църквата не под влияние на научните изследвания, а под въздействието на околната среда и на реакционната идеология.

Второ, религиозността, за която говорят някои буржоазни учени, в огромното мнозинство от случаите има чисто външен характер. Западните богослови обичат да разсъждават например за религиозността на знаменития физик Алберт Айнщайн. Но фактически Айнщайн е казал, че отхвърля всяка идея за личен бог и е приетствувал борбата против религиозните догми. Същевременно той предлагал например „да се отъждествява световният ред с бога“. Тук виждаме непоследозателността на великия учен и неговите колебания между материализма и идеализма, но в никакъв случай не вярата му в бог. Същото може да се каже за декларациите по повод на религията и на някои други буржоазни учени.

Трето, практическата дейност, откритията и изследванията на всички учени, независимо от това, какво говорят и какво мислят за религията, свидетелствуват в полза на атеизма. Това е най-важното. *Дори онези природоизследователи, които действително вярват в бога, и трудовете си се опират на изучаването на природните закони, а не на библейските легенди. „С бог никога не се отнася по-лошо, отколкото вярващите в него природоизследователи“ — отбелязва по този повод Фр. Енгелс. В техните изследвания бог няма работа.*

Последен довод в разсъжденията на съвременните богослови за науката винаги е декларацията, че въпреки всичките си успехи науката не донася на човечеството щастие и благополучие. Църковниците говорят за бедствията на световните войни, за опасностите от атомната бомба, за бедността и страданията на трудещите се в буржоазния свят, за да направят извод за „безсилното“ на човешкия разум. На световния конгрес на баб-

гистите, състоял се в Лондон през 1955 г., известният проповедник Грем казал: „Ние се покланяме на човешкото знание, а то ни остави да мръзнем и гладуваме, доведе ни до... интелектуална безизходица“. Църковниците непрекъснато повтарят, че след като останат без ръководството на религията, науката и техниката само увеличавали нещастията и водели до разрушение. Оттук се прави заключението за необходимостта отново да се подчини разумът на вярата и да се възлагат надежди на „духовното спасение“, а не на научния прогрес.

Тези декларации фактически оправдават капиталистическия строй, който поставя природознанието и техниката в служба на войната. А у богословите излиза, че е виновен човешният разум. Разбира се, успехите на природознанието сами не могат да премахнат социалните бедствия и дори могат да се използват в ущърб на хората. Само след смяната на капиталистическия строй със социалистически всички завоевания на научната мисъл се поставят в служба на интересите на трудещите се, развитието на природознанието се подчинява на благородните цели на освобождението на човечеството. Тези цели са определени от марксистко-ленинската наука за обществото. Марксизмът довежда до край победата на науката над религията, като изтласква религиозните представи от последното им убежище.

След като ликвидираха експлоататорския строй, трудещите се в нашата страна, въоръжени с научното разбиране на природата и обществото, на практика доказват, че човечеството може да си извоюва щастливо бъдеще.

Дълбоко фалшиви са твърденията на религиозните проповедници, че науката, изучавайки закономерностите на обществото и дейността на класите и държавите, отминавала „нуждите на човешката личност“. В действителност личността не съществува извън обществото и затова осигуряването на истинска свобода за развитие на човешката личност и нейните способности е възможно само в общество, което е свободно от експлоатация и бедност. Фактът, че в нашата страна през годините на съветската власт средната продължителност на живота на населението се увеличи двойно (от 32 на 68 години), че изчезнаха много извънредно опасни болести,

че всеки има възможност да получи образование — говори за действително освобождаване на личността при социализма. Доказателство за това е израстването на духовната култура на съветския народ. А религията не може да предложи на човека нищо освен безплодната надежда да се спаси след смъртта си.

Безсилни да оспорят постиженията на науката, религиозните проповедници продължават да твърдят, че научният, материалистическият мироглед „унижава“ човека и че само религията го била „възвишавала“. Мнозина богослови например искат да се отхвърли дарвинизмът, като се позовават на това, че било „унизително“ да се говори за произлизане на човека от маймуната. Според думите им, като не признава божествената природа на човека, материалистическата наука „отрича морала“, „изравнява хората с животните“. В действителност именно религиозните измислици, според които човек е безпомощен „раб божи“ и грешен „земен червей“, унижават достойнството на хората и сковават силите им. У научният извод, че човек се е отделил от животинския свят благодарение на развитието на труда, че човек подчинява силите на природата, като опознава нейните закони, утвърждава достойнството на човека.

Както виждаме, с никакви средства богословите не успяват да защитят мирогледа, който е в непримиримо противоречие с науката. Всичките им „теории“, предназначени за „свързване“ на религията с науката, рухнат при първия досег с действителността.

Противоположността между научното и религиозното разбиране за обществения живот

Напоследък, след като претърпяха явно поражение в опитите си да защитят антинаучното разбиране на природата, църковниците от всички религии и техните учени помощници с особена настойчивост противопоставят на научния възглед за развитието на обществото религиозното обяснение на движещите сили на историята, на природата на социалното зло, на съотношението между личността и обществото и т. н. Въпросите на обществения живот и сега са арена за упорита принципна борба между научния и религиозния мироглед.

Откритата борба на науката срещу религията по социалните въпроси се разгърна значително по-късно, отколкото в природознанието.

В продължение на много векове тълкуването на обществения живот си оставало монопол на религията. Учението на „отците“ на църквата и особено на Августин се смятало за ръководство за разбиране на всички събития в човешката история. Съдбата на хората и народите е в божиите ръце — твърдяла църквата. Човешката история се изобразявала в светлината на легендата за първородния грях, в нея се виждала само борбата на доброто срещу злото, на божественото срещу дяволското; за цел на живота се обявявало спасението на душата. Това тълкуване на обществения живот не признавало никакво развитие на обществото, никакви закони на обществения живот.

Дори прогресивните дейци чак до края на епохата на Средновековието влагали своите програмни обществени идеали в тази религиозна схема. Така например ръководителите на народното движение на таборитите в Чехия (XV в.), вождът на немската народна реформация Томас Мюнцер (около 1490—1525 г.), както и дейците на английската буржоазна революция от XVII в. се опитвали да изтълкуват обществения живот от позициите на библейското вероучение. Наистина те му придавали съвсем не такъв смисъл, какъвто му придавала господстващата църква: например те обявявали „царството божие“ за справедлив обществен ред и насочвали библейските заповеди срещу земевладелците.

Първите стъпки към научното обясняване на обществения живот били направени от комунистите и просветителите през XVI—XVIII в., които започнали да търсят движещите сили на историята в дейността на самите хора, предимно в съзнателните им постъпки. Така Томас Мор (1478—1535 г.) в своята „Утопия“ предвидил някои черти на бъдещето именно затова, защото се отказал от религиозните догми в обясняването на социалните явления. Италианският учен Джамбатиста Вико (1668—1744 г.), който се стремил да разбере вътрешните закономерности на историческото развитие, провъзгласил: „Човешкото общество е създадено от хората, следователно човек може да го разбере.“ Това било

смело предизвикателство спрямо религиозната идеология.

Голямо значение за борбата срещу религиозното разбиране на обществения живот имала създадената от просветителите теория за естественото право, според която устройството на обществото трябва да отговаря на потребностите на човешката природа. Противно на твърдението на религията, че човешката природа била „извратена от греха“, те заявявали, че религията е извратила човешките учреждения. Просветителите остро се опълчвали срещу декларациите на църквите, че човек е само играчка в ръцете на божественото провидение.

Голяма роля в историята на борбата между науката и религията по въпросите на обществения живот изиграли руските революционни демократи.

Характерна черта на техния атеизъм било подчиняването на борбата срещу религията на задачите на революционната борба на селячеството, разобличаването на религията и църквата като духовна опора на крепостния ред. Те разобличавали религиозните идеи за невъзможността да се промени експлоататорският обществен ред, установен уж от самия бог. В. Г. Белински в своето „Писмо до Гогол“ писал, че на Русия „й трябва не проповеди (много ги е слушала!), не молитви (много ги е повтаряла!), а събуждане в народа чувството за човешко достойнство, от толкова векове загубено в калта и тора, права и закони, съобразени не с учението на църквата, а със здравия разум и справедливостта“.

Характеризирайки социалния смисъл на основните тези на религиозното учение за обществото, революционните демократи изказвали идеи, които били близки до научния възглед за религията. „Народната вяра във фатализма на божия произвол е робски страх пред властта, призната формално, без никакво нравствено съдържание... който поддържа закостенялостта, робската плахост и унищожава самостоятелността на човека, пречи му да използва изучаването на природните сили, а всички нравствени понятия свежда до жалкия формализъм на църковните постановления“ — писал П. П. Огарьов.

Най-видният представител на революционната демокрация Н. Г. Чернишевски противопоставял на религиоз-

ното учение за обществото тезата за народа — движеща сила на историята. Противно на религиозното отричане на ролята на материалните интереси и материалните условия на живота в обществения прогрес той говорел за „материалните условия на бита, които играят едва ли не първа роля в живота и са главната причина за почти всички явления...“

Макар че революционните демократи направили голяма крачка напред в опитите си да разберат научно явленията на обществения живот, те все пак не съумели да създадат наука за обществото.

Всички постижения на социалната мисъл преди появяването на марксизма или засягали само отделни страни на обществения живот, или си оставали смели догадки, лишени от истинска научна обосновка. Те не можели да подкопаят господството на религиозните представи за човешкия живот. Това направил едва марксизмът, който пръв сложил социологията на научна основа. *Историческият материализъм дал ключ за научно решаване на всички въпроси на общественото развитие,* които не можела и не искала да решава буржоазната наука и чието тълкуване си оставало монопол на църквата. В наши дни правотата на марксистко-ленинското учение за обществото е проверена и потвърдена от практиката на социалистическото и комунистическото строителство, от целия развой на световния исторически процес. Не е чудно, че именно в материалистическото разбиране на обществения живот виждат главната опасност за своето учение съвременните защитници на религията. Всичките им разсъждения за обществото, всичките им „социални доктрини“ и „социални креды“, всички форми на социална демагогия на църквите са насочени всъщност преди всичко против марксизма.

Религията учи, че определяща сила на всички събития в живота на обществото като цяло, на отделните страни и народи и на отделните хора в крайна сметка е всемогъщото и всезнаещо божество. Тя иска причините за което и да е социално явление да се търсят не в обществените отношения и особено в материалните, производствените отношения, а в отношенията между бог и хората. Според твърденията на религиозните проповедници цялата история на човечеството е история на някаква игра на наказващия и милостивия бог (или

богове) с безпомощното човешко „стадо“, което било способно или покорно да изпълнява волята на всевишния, или да я нарушава.

А такива процеси като развитието на общественото производство, смяна на остарелите обществени отношения с нови, класовата борба и революциите, културният и научният прогрес, т. е. всичко онова, което образува действителното съдържание на историята на човечеството, за църквата е ако не „богопротивно“, то и най-добрия случай нещо второстепенно, маловажно. Оттук произтича, че познаването на действителните причини на обществените явления и особено активната обществена дейност от религиозна гледна точка са само празна и вредна суета. Не техническият прогрес и не социалните революции, а само вярата в бога издига човека — повтарят в хор католическите, протестантските и православните проповедници заедно с проповедниците на мюсюлманството, будизма и другите религии.

Във века на най-великите социални промени, преживявани някога от човешкото общество, през епохата на световноисторическите победи на социалистическия строй църковниците унило разсъждават за преходността на живота. Всички блага на света, поучават православните проповедници, са лесно увехващи цветя, томи са облаци, които преминават по небето и не оставят следа, това е пара, която се издига към небето и се разтпя във въздуха.

Естествено такъв подход към човешкия живот води до извода за необходимостта да се посвещават всички сили главно на „приготвянето за вечния живот“ (т. е. за идгробния) и „да се спасява душата“ в очакване на „страшния съд“.

Стотици и хиляди години църквата е говорила за неизменността на реда на нещата, който бил установен или земята от бога или от боговете. А днес нейните проповедници често заявяват, че всички промени на общественото устройство: и победата на социализма над капитализма, и победата на националноосвободителното движение над колониализма не засягали коренните проблеми на съществуването на човека. Според православните теоретици например всички тези промени засягат „външните страни на обществения живот“. На последния си конгрес, проведен в Лондон през 1955 г.,

баптистите провъзгласиха, че основен проблем на целия човешки живот си остава „проблемът за греха“, а следователно главна задача си остава спасяването на личността от греховете, а не избавянето на обществото от едни или други социални недъзи.

Противопоставянето на личното и общественото е стар похват за религиозно изопачаване на въпросите на обществения живот. С особена готовност прибегват до него проповедниците на християнството, защото тази религия е провъзгласила, че отговорност пред бога носи не някой народ или племе, а отделните хора. Християнските богослови не си жаят думите, когато описват колко „високо“ тяхната вяра издига личността на човека. Православният философ Н. Бердяев писал дори, че за религията личността не е част от обществото, а напротив, обществото е част от личността. Зад тези разсъждения се крие невярно, антинаучно разбиране на природата на човека. Защитниците на религията твърдят, че личността била надарена с безсмъртна душа и създадена по образ и подобие на бога, докато обществото представлява само сбор от личности, арена, на която те изпълняват призиванието си — служат на бога.

Но митът за безсмъртието на душата отдавна е погребан от природознанието; религиозното учение за природата на човека е опровергано от марксизма. Когато християнските църковници разсъждават за човека, те боравят не с реални хора, а с празни абстракции — с безтелесни души, които са създадени от религиозната фантазия.

А реалният човек не съществува извън обществото и извън класата. На историческата арена действуват не отделни личности, а преди всичко определени класи, народи, човешки колективи. Само в колективния труд се оформя човекът. Личните особености на отделните хора също са продукт на общественото възпитание. Затова обществените отношения в действителност образуват същността на самата „природа на човека“, а не външната ѝ обвивка, както твърди религията. „Човек не е абстрактно, намиращо се вън от света същество. Човекът — това е светът на човека, държавата, обществото“¹. С този свой извод марксизмът нанася смърто-

¹ К. Маркс и Фр. Енгелс, За религията, стр. 47.

носен удар върху всички разсъждения за „неизменната природа“ на човека. Практиката на социалистическото и комунистическото строителство в нашата страна най-убедително говори, че с ликвидирането на експлоататорските отношения, с утвърждаването на отношения на сътрудничество и взаимна помощ между хората се изменят и самите хора. Отпадат онези черти на личността, които са се оформили в условията на тежкото минало, включително и нуждата от религиозна утеха. Побеждават и се утвърждават чертите на новия човек, строител на свободен живот.

Идеята за божественото предопределение и за „божесто провидение“ пронизва цялото религиозно разбиране за живота на човека и обществото. Твърдението, че всички събития в историята на обществото и дори нещо повече, всяка крачка в личния живот се прави по волята и по план на бога, е необходим извод от самата представа за божеството. „Без божията воля ни косъм не пада от главите ни“ — твърдят православните богослови. Според Корана човек може да желае всичко онова, което иска бог, господарят на световите“. От това произтича между другото, че всички главни събития в света предварително са предвидени от бога и предсказани от пророците, които са били удостоени с откровението му. И днес църковниците твърдят, че в „свещените книги“ са предсказани предварително всички събития в живота на човечеството. Тълкувайки проповедно мръгявите фрази на библейските пророчества, те се опитват да уверяват, че в тях могат да се открият намеци дори за факти от текущата политика.

Проповядваната от такива религии като християнството вяра в „божието провидение“ малко се различава от примитивното суеверие с неговите представи за неизбежната съдба, която срещу съответно възнаграждение може да се научи от някой предсказател. Разликата е само в това, че християнството обявява познанието на личната съдба за абсолютно недостъпно за човека и призовава непрекъснато да се угажда на бога (другояче казано, да се постъпва така, както учи църквата), за да се заслужи милостта му.

Но като стоварват върху бога отговорността за всички събития в света и за всички постъпки на хората, църковниците сами затъват в неразрешими противоречия.

И наистина, ако всичко се управлява от бога, то защо съществува зло, например епидемиите, войните, потисничеството, защо съществуват лошите постъпки на хората, престъпленията? Вярващите трябва или да смятат, че милостивият бог иска да съществува зло. — и в този случай той не може да бъде смятан за „милосърден баща“ на хората; или да признаят, че зло не идва от бога, а от нещо друго, при което бог не е в състояние да го унищожи — и тогава той не може да бъде смятан за всемогъщ.

От това противоречие, което е било забелязано още в древността от прогресивните мислители, защитниците на религията никога не са могли да се измъкнат, до каквито и хитроумия да са прибегвали. Според думите им всичко, което ни се струва зло, в действителност се върши от господ с някаква неизвестна на нас, но добра цел. „Нешастията стават с неясни, но мъдри и добри за нас цели“ — учи църквата. Но ако повярваме на това, трябва да се покоряваме на всяко нещастие, да благодарим на господ за болестите и да благославяме палачите. Именно към тази робска покорност и само към нея призовава религията, макар че проповедниците ѝ обикновено не се решават да признават това. Християнските проповедници например уверяват, че в света съществува и действително зло, с което трябва да се борим, но че за него е виновен не бог, а самият човек.

За християнските богослови твърдението за всеобщата греховност е любимо и универсално средство за тълкуване на всеки въпрос от живота на хората. „На всички оплаквания във връзка с тежките времена и във връзка с всеобщата материална и морална нищета — пише Фр. Енгелс — християнското съзнание за греховността отговаряло: да, така е и не може да бъде друго; за покварата в света си виновен ти самият, виновни сте всички вие, своята и вашата собствена вътрешна поквара!“¹

Църквата твърди, че ако всички хора биха спазвали установените от бога правила за живот, нямало да има никакви социални бедствия. Мнозина от съвременните църковни дейци казват например, че опасност от

¹ К. Маркс и Фр. Енгелс, За религията, стр. 190.

война нямало да има, ако всички се подчиняваха на евангелските заповеди за любов към ближния, както и нямало да има според тях експлоатация, ако и работниците, и капиталистите бяха проникнати от дух на братска любов. Тези разсъждения отклоняват хората от разбирането на действителните материални причини за войните и експлоатацията, подменят борбата срещу тези причини, със сладникава проповед на вътрешно празни, лицемерни „заповеди“. Липсата на „любов“ между работниците и работодателите, класовите антагонизми, болестите, робството, войните и дори смъртта — всичко това според християнското вероучение се оказва последица от греха. Оттук именно произтича, че трябва да се борим само срещу собствените си греховни постъпки и помисли, с други думи, пак да се покоряваме на божията воля. В този призив е истинската същност на всички варианти на религиозното разбиране за положението на човека в света.

Противоположността на класовите интереси, експлоатацията — това е причината за класовата омраза. Никакви религиозни проповеди не могат да премахнат опасността от война, когато се запизват агресивните стремежи на империализма. Затова задачата е не да се убеждават агресорите да обикнат жертвите си, а да се обуздаят сигурно.

Главната обществена функция на религията се състои в оправдаването на експлоататорския строй. Именно на тази цел е подчинено цялото религиозно разбиране за обществото.

За вечна съдба на човечеството религията обявява страданието. Експлоатацията и бедността, епидемиите и войните, отчаянието и страхът според богословите са дължителни условия на живота, за избавяне от които хората не бива дори да мечтаят. Религията допуска щастлив живот за праведниците само в загробното царство. Съвременните богослови непрекъснато повтарят, че решаването на социалните проблеми, както и на проблемите от личния живот на човека, е абсолютно невъзможно в реалния свят, защото греховността на човешката природа преначавала и осуетявала всички стремежи на народите към по-добро бъдеще. Реакционните църковници провъзгласяват за греховно и неосъществимо самото учение за комунистическото общество.

Римският папа Пий XI в своето послание (енциклика) „За атеистичния комунизъм“ (1937 г.) обяви комунистите за „врагове на църквата и на самия бог“ заради стремежа им да създадат „рай на земята“.

Църквата е натрупала цял арсенал „доказателства“ за неизбежността и необходимостта от експлоатация на човек от човека, които постоянно се пуцат в действие срещу освободителното движение на трудещите се. Религията предлага на потиснатите да търпят страданията и да виждат в тях признак на особената милост на бога. Тя ги призовава да търпят потисничеството на земята, за да заслужат блаженство на небето. Тя им предлага да се откажат от надеждата да се освободят от нещастията със собствените си сили и ги приканва да разчитат на спасителя. „Бъдете търпеливи до пришествието господно“ — изисква от бедняците евангелието.

Богословите провъзгласяват неравенството и класовото потисничество или за последица от грехопадението, или за резултат от предвидливостта на бога, който с разделил хората на класи, но така или иначе за нещо необходимо.

Църквата никога не е преставала да повтаря: „Робството е угодно на бога и да желаеш унищожаването му значи да въставаш срещу бога“ (Аврелий Августин, един от църковните „отци“; „Немислимо е в гражданското общество всички хора да се издигнат до едно равнище...“ (римският папа Лев XII); „Винаги е имало богати и бедни; това задължително условие за човешкото битие ни дава възможност да предполагаме, че така ще бъде вечно“ (Пий XII). И сегашният папа Йоан XXIII още в първата си енциклика напомня на своето стадо, че самият бог е създал различните класи в човешкото общество. „Оня, който се осмелява да отрича необходимостта от разлики в положението на обществените класи — твърди новият папа, — въстава срещу реда в самата природа.“

Поради това изцяло фалшиви са опитите на някои църковници да открият в религиозното учение и поспециално в евангелието известна връзка с учението на научния социализъм. „Свещените книги“ може да говорят за страданието на народа и да съдържат фрази за равенството между хората, за необходимостта от

труд и т. н., но действителната цел на всички тези разсъждения е да бъдат убедени трудещите се да носят покорно своя товар, като се утешават с това, че в очите на бога бедните и богатите са равни. „Кротко и безропотно да се труди, да не завижда на богатството ни друго, да е беден духом — такъв е благославяният от евангелието идеал на бедняка — писал на времето православният епископ Алексей (Алексий, Християнството и комунизмът, Казан, 1909). Ето защо са лицемерни идещите от религията съчувствени думи към угнетените.

В наши дни значителна част от църковниците полагат големи усилия, за да скрият връзката между духовното потисничество, т. е. религията, и икономическото и политическото потисничество. Те дори нямат нищо против да изкарат, че именно религията спомага за осъбощаването на трудещите се и за подобряването на техния живот.

За това заявяват така наречените „християн-социалисти“ (или, както те се наричат обикновено, „социалните християни“), каквито има във всички големи църкви в капиталистическите страни. Тяхната пропаганда иска да противопостави на научния, марксисткия социализъм някакъв „социализъм“, който се бил опирал на принципите на „свещеното писание“ и на църковните „отци“. Виждайки безплодността на всички предприемани досега от църковниците нападки срещу работническото движение, „християн-социалистите“ се стремят да го подкопаят отвътре, да изтръгнат революционното му съдържание. Именно на тази цел служат многобройните християнски профсъюзи и други подобни организации, които се създават предимно от католическата църква. „Християн-социализмът“ се различава от традиционното църковно учение по второстепенни подробности, а именно: той обявява за отговарящи на религията известни частични подобрения на земния живот, но при условие, че се запазва непоклатимостта на частната собственост и на класите. Главното изискване на „християн-социалистите“ е помиряването на работниците с капиталистите, смяната на класовата борба с „евангелско“ сътрудничество между класите. Критикувайки отделни пороци на капиталистическия строй, те предлагат като решаващо средство за „изле-

куването му“ култивирането на християнския морал. Те ловтарят и някои фрази на буржоазните либерали и реформисти за необходимостта от „справедливо“ заплащане на труда, от „партньорство“ между работниците и работодателите.

Според „християн-социалистите“ капитализмът е лош само тогава, когато не му достига религиозен морал: господарите и работниците трябва да изпитват едни към други братска любов, за която се говори в евангелието, и експлоатацията ще престане да бъде зло, твърдят те. Тяхната истинска цел е „християнският“, т. е. разкрасеният капитализъм. В. И. Ленин пише, че „християнският социализъм“ е най-лошият вид „социализъм“ и най-лошият вид негово извращаване.

Разсъждавайки за благата на „християнския“ ред, който уж позволявал да се избегне социалистическата революция, вождовете на „християн-социализма“ веднага заявяват, че никакви реформи не могат да променят „греховната природа“ на човека и затова не могат да унищожат социалната несправедливост. Както и всички други теории на църквата, „християн-социализмът“ отпраща щастливото бъдеще в илюзорния задгробен свят. „Да страда и да търпи е присъщо за човека — писал римският папа Лев XIII в енцикликата „Рерум Новарум“, където са изложени принципите на „социалния католицизъм“ — и по какъвто и път да тръгнат хората, те никога с никаква сила и с никаква сръчност не ще могат да отстранят тези нещастия от човешкия живот.“

Във всичките си разновидности религиозното разбиране за обществения живот си остава враждебно на науката, противоречещо на обществения прогрес, изгодно за реакцията. В съвременните условия религиозното учение за обществото е една от идейните опори на капитализма. То се стреми да посее в трудещите се неверие в техните сили, да ги убеди да разчитат на духовното преобразяване на личността и на божията мисъл, а не на революционното преустройство на обществото. Смъртоносен удар получи този възглед за обществото от марксистката наука и от практиката на социалистическата революция.

Религиозният мироглед изобразява човека като безпомощна „овца божия“, пасивна играчка на свръхесте-

ствените сили, способна само да моли бога за прощаване на греховете ѝ. Марксистката наука разкри, че действителни творци на историческия процес са самите хора, народните маси, производителите на материалните блага, при което в социалистическата революция, в изграждането на социализма и комунизма те действуват като съзнателни творци на нов живот.

Докато религията говори за спасяване на „личности“, откъсната от обществото, от материалните условия, превърната в безплътна сянка на личността на „раба божий“, марксистката наука вижда реалните движещи сили на човешката история в дейността на прогресивните класи, разкрива пътищата за освобождаване на обществото, в което единствено съществува и се развива личността на човека.

Религията вижда корените на социалното зло в „природата на човека“. Опровергавайки религиозно-идеалистическите измислици, марксистката наука показва, че действителните корени на социалното зло са в природата на обществения строй, изграден върху частната собственост и експлоатацията на човек от човек. Докато религиозните проповеди изискват „реформа на душата“, научните изводи на марксизма говорят за необходимост от социална революция.

Победата на социалистическата революция в СССР и успехите на другите социалистически страни са най-ярко и най-убедително опровержение на религиозната догма, че човек е обречен на страдания и робски труд, че деленето на богати и бедни, на експлоататори и експлоатирани е установено завинаги от бога. Всяка нова крачка в движението на съветския народ към комунизъм подкрепя извода на научния социализъм за възможността да се създаде истински човешки обществен строй, в който „свободното развитие на всеки е условие за свободното развитие на всички“¹.

¹ К. Маркс и Фр. Енгелс, Избрани произведения, т. I, стр. 47.

Втори раздел

ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ
НА РЕЛИГИЯТА

КРИТИКА НА
РЕЛИГИОЗНИТЕ
ВЕРОУЧЕНИЯ

Г Л А В А 3

ВЪЗНИКВАНЕ НА РЕЛИГИЯТА

Безрелигиозен период. — Причини за възникването на религията. — Форма на първобитната религия. — Религията през периода на зараждането на класовото общество. — Буржоазните теории за произхода на религията.

Религията е историческо явление — тя възниква и се формира под влияние на определени условия на общественния живот. Ето защо само въз основа на конкретни исторически източници може да се установи премеето за възникването на религията.

Безрелигиозен период

Въз основа на данните на съвременната религия (антропологията, етнографията, археологията, езиковедството, психологията) може с увереност да се твърди, че религиозните идеи и представи не са вродени. *В историята на човечеството е имало продължителен безрелигиозен период*, който е продължавал около един милион години: най-древните предци на човека — питекантропите, синантропите, атлантропите и хайделбергерите — не са имали никаква религия.

Изминали са стотици хиляди години, в продължение на които човекът се е формирал като разумно и нравствено същество, преди да се появи религията. Питекантропът например вече бил разумно същество, той изготвял каменни оръдия на труда. С помощта на гези оръдия той изработвал някои дървени оръдия, т. е. занимавал се вече с целенасочен, осмислен труд. Синантропите се научили вече да използват огъня и за приготвяне на храна, и за сгряване. Нямамо е да бъдат

възможни нито поддържането на огъня, нито ловът на големи животни, нито изработването и усъвършенстването на оръдията на труда, ако хората не са се обединявали в някаква общност, в някакъв колектив. Но такъв колектив не може да съществува без определени норми на поведение, които да спомагат той да се запазва и укрепва в общ интерес. Следователно в общността на синантропите вече са се формирали устойчиви норми, които са определяли поведението на отделния индивид в колективния труд, при живеенето в общо жилище, отношенията между по-старите и по-младите поколения и пр.

Нямаме каквито и да било сведения, от които да се вижда, че при това стъпало на развитието на човечеството е имало дори и намеци за религиозни представи.

От тази епоха на живота на хората (дошелския, шелския и ашелския периоди) до нас не са стигнали никакви паметници на човешката дейност, които да свидетелствуват за някакви суеверия и религиозно-магически представи.

Твърденията на „учените“ църковници, на патер Вилхелм Шмит и на неговите привърженици, че още от първия момент на съществуването на хората на земята те вече били имали религиозни представи, и то не какви да е, а вяра в един небесен бог-творец от библейски тип — плод на „първобитно откровение“, са напълно безпочвени. Тази попска теория за прамонотеизъм, т. е. изначално еднобожие, няма в действителност никакво отношение към науката.

По-малко ясен е въпросът за следващото стъпало в развитието на древното човечество — за неандерталския стадий (епохата на късния ашел и мустие [ра], приблизително 100—40 хиляди години преди н. е.)

Какво говорят фактите? В резултат на продължителни изследвания стана известно, че неандерталците са постигнали вече значителни успехи в развитието на материалната култура, обществената организация, съзнанието и езика.

Дали са се запазили от неандерталската епоха веществени паметници, които да могат да бъдат изтълкувани като доказателство за религиозни (магически, суеверни) представи?

Този въпрос остава спорен. Предмет на спора са остатъци от „погребения“ от мустнерската епоха. Изобщо от тази епоха до нас са стигнали много малко остатъци от човешки скелети и отделни черепи и кости, а от тях още по-малко такива, за които може да се предполага, че са били някога погребани по някакъв ритуал. Известни са не повече от десет такива находки: Спн (1886 г.), Ла-Шапел-о-Сен (1908 г.), Льо-Мустие (1908 г.), Ла-Фараси (1909—1921 г.), Киик-Коба (1925 г.), Мухарет-ес-Схул и Мухарет-ес-Табун (1929—1939 г.), Тешик-Таш (1938 г.), Хуатари (1939 г.). След находките в Ла-Фараси, Льо-Мустие и Ла-Шапел-о-Сен археолозите започнаха да правят предположения, че това са следи от преднамерени погребвания. Смятало се при това, че ако неандерталците наистина са погребвали умрелите, те са правели това по суеверни подбуди, приписвали са на покойниците свръхестествени свойства, вярвали са в задгробния живот на душата и пр. Това мнение споделят и някои съветски учени (Окладников, Ефименко, Борисковски и др.). Обаче други съветски автори (Плисецки) не виждат основания да се говори за съществуване на погребален ритуал у неандерталците, тъй като няма безспорни следи от такъв ритуал, и затова отричат и възможността да са съществували религиозни представи в неандерталската епоха. Възможно е практиката на преднамерено погребване (в земята, в дъното на пещера) да е съществувала в епохата мустие, но от това не следва, че тя е била свързана с религиозни представи. Защото неандерталците са могли да погребват своите покойници не от суеверие, а по други мотиви — от желание да се освободят от гниещия труп, от стремеж да запазят тялото на близкия край себе си и пр.

Също така спорно е и друго свидетелство, тълкувано понякога като доказателство за съществуване на религиозни вярвания у неандерталците: купищата кости и черепи от мечки, намерени в пещерите Драхенлох и Петерсхеле; възможно е тези купища кокали на животни да не са имали никакво отношение към религиозните обреди, а просто да са били хранителни запаси.

Причини за възникването на религията

Безспорни паметници на религията са се запазили от епохата на горния палеолит (около 40—18 хиляди години преди н. е.). Към това време се отнасят запазилите се многобройни погребения, които носят безспорни следи на ритуал: скелетите са положени строго по гръб или на една страна, до тях са оставени различни вещи. Очевидно умрели — те са служели вече като обект на някакви суеверни представи.

Още по-убедителни са паметниците на изкуството — на скулптурата и живописа, — които се появяват точно в епохата на горния палеолит. Извънредно много такива паметници — особено пещерни рисунки — са открити през последното десетилетие в Южна Франция и Северна Испания; в пещерите на Алтимир, Фон-де-Гом, Комбарел, Тримата братя, Нио, Монтеспан, Пем-Мерл, Тюк д'Одубер, Лосел и др. На рисунките са изобразени различни животни, понякога поразени с копие или стрела; човешки фигури с маски, в обредни пози; фантастични зоантропоморфни (т. е. със смесени животински и човешки черти) фигури. Има и също такива скулптурни изображения.

Подобни паметници на изкуството напълно правилно се тълкуват от учените като отражение на някакви фантастични представи. Сериозно потвърждение за религиозно-магическото предназначение на паметниците на горно-палеолитичното изкуство е и това, че такива изображения, които имат религиозно-магически характер, са известни при много съвременни, изостанали в развитието си народи.

На каква именно почва са се зараждали най-древните религиозно-магически представи? *Религията*, според израза на Енгелс, е *фантастично отражение в главите на хората на онези външни сили, които господствуват над тях във всекидневния им живот*. Първобитният човек, който е бил слабо въоръжен в борбата с природата, постоянно чувствувал своето безсилие пред нея, своята безпомощност пред потискащите го стихийни сили.

Чувството на безпомощност особено се засилвало при бедствия: бури, наводнения, горски пожари, и още по-често през периодите, когато не е могъл да ходи на

лов, и при глад. Дори съвременните народи, чийто поминък е ловът, които са технически много по-добре въоръжени от техните първобитни прадеди, и те често изпадат в бедствено и отчаяно положение, когато хранителните запаси се свършват, а не могат да убият нищо. В такива моменти „сетивният копнеж“ (израз на Маркс) на изтощението от глад ловец лесно поражда в главата му фантастични образи или го подтиква да изпълнява магьоснически обреди.

Но когато говорим за безсилието на първобитния човек пред природата, не бива да забравяме, че изолиран човек — „Робинзон“, който да е изправен лице срещу лице с природата, никога и никъде не е съществувал. Отношението на човека към природата винаги е опосредствувано от обществените отношения. Ето защо и в религията, дори и в най-първобитната, се отразява не просто безсилието на човека пред природата, но и сковаността на неговите действия и мислене в рамките на слабо развитите обществени производителни сили. К. Маркс прекрасно е изразил това в първия том на „Капиталът“. Според него за древните общини са били характерни „ниското стъпало на развитие на производителните сили на труда и съответната ограниченост на отношенията между хората в рамките на производствения процес на техния материален живот, т. е. от ограничеността на отношенията им едни към други и към природата. Тази действителна ограниченост мисловно се отразява в древните религии, обожествяващи природата, и в народните вярвания.“¹

Форми на първобитната религия

Всички религии, било то най-примитивната или най-сложната и развита, имат една обща същност и един общ корен: отражението на безпомощността, на потиснатостта на човека и от природните сили, и от социалните условия. Обаче конкретните форми на това отражение са различни в различните исторически епохи в зависимост и от равнището на развитието на материалното производство, и от формата на обществените от-

¹ К. Маркс, Капиталът, т. I, стр. 111.

ношения. Различните условия на материалния живот се отразяват различно и в религията. Оттук и различните форми на религията. Те не са еднакви преди всичко в докласовия, общинно-родовия строй и в класовото общество. Но и в рамките на първобитно-общинния строй религиозните представи и обреди, свързани с тези представи, са извънредно разнообразни. В това разнообразие се отразяват и равнището на развитието на самия обществен строй, и различните страни на материалната действителност: всяка от тях се отразява по свой начин в религиозните вярвания и обреди.

Огромният етнографски материал, събран от няколко поколения учени от различни страни, т. е. описания на бита и вярванията на различните съвременни народи, напълно очевидно показва, че религиозното отражение на реалния свят е приемало и приема в зависимост от конкретните условия извънредно разнообразни форми. Но при внимателно проучване зад това разнообразие можем да открием много общи неща и да констатираме напълно определени закономерности в развитието на религията.

Анимизмът, фетишизмът, магията, олицетворяването на природните сили, налагането на табу са играели и играят важна роля не само в първобитните, но и в по-късните религиозни вярвания.

Вярата в магьосничеството (магията, вълшебството, чародейството) е една от най-характерните съставни части на всяка религия, без да се изключват и най-развитите. Но най-типични са формите на магията в ранните стадии на развитието на религията; най-разнообразни прояви на магията могат да бъдат наблюдавани при съвременните изостанали народи и там често лично могат да бъдат видени самите корени на магическите вярвания.

Известни са различни видове магия: лечебна, предпазна, полова (любовна), за причиняване на зло, военна магия, свързана с поминъка (ловджийска, рибарска, земеделска, скотовъдна и др.), метеорологична (магия за времето) и пр. — и всяка от тях е тясно свързана с някакъв вид човешка дейност, на почвата на която именно се е и породил даден вид магия.

Лечебната магия се е развила на почвата на народната медицина, известна на всички без изключение

народи, дори и на най-изостаналите. Австралийските туземци прилагат много разнообразни начини на лечение, като се почне от превръзките, компресите, топлините лапи, кръвопусканията, шините и др. и се стигне до употребата на вътрешни лекарства. Като лечебни вещества австралийците употребяват меда, пепелта, аммийската мас, смолата, растителните сокове, пикочта, глината, птича тор и много други. Някои от тези народни средства и начини на лекуване са одобрени и от съвременната научна медицина. Обаче често начините на тяхното прилагане са били безполезни и дори вредни.

Разбира се, в много случаи болният не е могъл сам да се излекува. Естествено хората със страх и надежди са се обръщали за помощ към най-опитните в това отношение — към знахарите. Както изглежда, такива „специалисти“ започнали много рано да се появяват в общините, навярно в епохата на горния палеолит. Съсредоточавайки в свои ръце и монополизирайки известни медицински познания и похвати, те преднамерено внушавали страх и уважение към себе си от страна на околните. Дейността на такива знахари е добре известна при същите тези австралийци. Те си служат не толкова с методите на истинската народна медицина (достъпна за всички), колкото с различни шарлатански фокуси, за да смаят въображението на болния, да му внушат страх и доверие към себе си. Например знахарът дава вид, че изважда или изсмуква от тялото на болния камъче, което било причината на болестта (обикновено знахарът предварително слагал в устата си такова камъче). Той съпровожда своите действия с думи заклинания, като се обръща или към самия болен, или към загнездилата се в него болест, за да я прогони. Така постепенно възниквали заклинанията срещу болест, на които след време започнали да приписват самостоятелна лечебна сила. У много народи знахарите са именно такива хора, които знаят заклинанията срещу болести, най-старателно пазени от тях в тайна. В много сходни форми лечебната магия е известна едва ли не на всички народи; често тя се числи към обредите на съвременните религии. Например християнското тайнство миропомазване (намазване на тялото на тежко болен със свещен елей) не е нищо друго

освен знахарски обред. В мюсюлманските страни често лечебно-магьосническите функции се изпълняват от ходжите, в будистките — от монасите-лами. Заедно с това при всички народи в Европа, Азия, Америка има и знахари, които не са свързани с господстващата религия.

Предпазната магия, която е много близка до лечебната, има същите корени и е не по-малко разпространена сред всички народи. Към нея спада употребата на различни амулети, талисмани, заклинателни формули и пр. Предпазната магия е преминала и в съвременните религии: например в християнството най-употребяваният магически символ е кръстенето, при мюсюлманските народи — талисманът е текст от корана, при еврейците — талисманът е текст от молитва и т. н.

Не по-малко древен е произходът и на половата или любовната магия. Тя води началото си от полуинстинктивните ухажвания. Елементарните ѝ прийоми са описани в изследванията за Австралия и Меланезия: младежът се докарва, накомтва се, намазва тялото си с ароматни вещества, жестикулира, произнася особени думи, за да привлече вниманието на харесалата му се девойка. Всичко това понякога оказва желаното действие, понякога не. Няма нищо чудно, че у изостаналите народи дори тези най-прости начини на ухажване се окачествяват като магьоснически, вълшебни. По-сложни начини — вече чисто магьоснически — са правенето на магия над някоя дреха на любимата, над остатъците от нейната храна, над нейни коси и пр. Любовната магия, както и лечебната, се оказала много устойчива. Тя е запазена дори сред съвременни висококултурни народи (любовни заклинания, всякакви омагьосвания и др.). Една от нейните отживелици е и християнското „тайнство брак“.

Корените на вярата във вредоносната магия (урочасване, „лоши очи“ и др.) се крият в съществуващата от най-древни времена междуплеменна вражда. Австралиецът, папуасът, бушменът, които са винаги нащрек пред възможно нападение от страна на чуждо племе враг, са склонни суеверно да приписват на този враг тайнствената способност да нанася опасни рани от разстояние. Всяка смърт (освен смъртта в боя) те приписват на магията на врага: врагът значи ще го

мери отдалеч с вълшебно кокалче или заострена пръчица — и той вече е обречен на смърт. У австралийците вярата във вредоносната магия е толкова силна, че мъж, който смята, че са го омагьосали, губи самообладание, не се храни, не пие, не спи, изпада в пълно унижение и наистина скоро умира, а това от своя страна само усилва вярата на околните в урочасването. Така е при доста много народи. На по-късното стъпало на развитието, със засилването на вътрешните противоречия в първобитната община, се появява още един корен на вярата във вредоносната магия: сега вече свръхестествената пагубна способност се приписва не толкова на чуждото племе враг, колкото на своя магьосник.

Обикновено магьосниците умишлено сами поддържат репутацията си на познавачи на „черната магия“, тъй като получават облаги от своята професия. Впродум след разпространението на християнството в Европа, особено през средните векове, църквата и държавната власт жестоко преследвали магьосниците — мъже и жени. В магьосничество били обвинявани и съвсем невинни, несправедливо наклеветени хора, особено жени, и с хиляди ги изгаряли на клади. Обаче и самата християнска църква е насаждала вярата в „магьосническата сила“ и често си служела с вредоносната магия: в католическите страни свещениците понякога отслужвали специални служби на св. Секари по поръчка, с цел да погубят някого; в православната църква се извършвал обредът анатемосване — тържествено провъзгласяване на анатема (проклятие) на враговете на църквата, на враговете на монархията и др.

Военната магия имала сравнително неголямо значение в историята на религията. Елементарната форма на военната магия — това са военните танци, които се извършвали преди поход, преди бой: воините правели нещо като репетиция на сражението, въодушевявали се за борба, мъст, ярост. Най-напред това се е правело напълно съвсем инстинктивно. Но постепенно, особено с отделянето в общината на специална група от войнидружинници, на военните танци започнали да приписват магьосническо значение. Самите обреди постепенно се усложнявали. Започнали да приписват свръхестествени свойства на принадлежностите, с които се извършвали обредите, на нашарването на тялото за боя, на

шапките, на маските. При някои народи военните трофеи — черепите, скалповете на враговете и пр. — също се превръщали в обект на суеверно отношение (оттук и обичаите да се ходи на лов за черепа в Югоизточна Азия, скалпирането в Северна Америка и пр.). Употребата на военни амулети и талисмани се е запазила и у културните народи в Европа. А молебените за даряване победа в съвременните религии — това е същата военна магия, само че в по-усложнена форма.

Магията, свързана с поминъка, възниква от чисто производствената дейност на първобитните хора. В нищо безсилието на древния човек в борбата с природата не се отразявало така, както в добиването на храна. Гладът се редувал с периоди на ситост и изобилие след сполучлив лов. Успеха на лова, както и несполуките първобитният ловец приписвал на действието на тайнствени, магьоснически сили. Дори собствените му ловджийски движения му се струват действени поради магьосническите им свойства. Ловджийската маскировка, примамването на дивото животно и други също такива напълно рационални действия постепенно се превръщали в магьоснически обреди. Такъв бил например известният обред на танца на бизоните при северноамериканските индианци мандани: ловци, облечени с кожи от бизон, се стремели с помощта на танците, които продължавали непрекъснато много денонощия, да привлекат стадо бизони. Разумните правила по време на лова (да не се говори високо, да не се вдига шум, да не се дава възможност на дивото животно да усети човешката миризма) постепенно довели до много суеверни забрани и поверия, свързани с лова. Със земеделието възникнали и свързаните с него обреди и поверия: с магьоснически начини разчитали да осигурят добра реколта, да предизвикат дъжд при суша. Тъй като земеделието в повечето случаи било свързано с общинната организация, естествено е, че обредите на аграрната магия обикновено били работа на селската община.

С усложняването на обществения живот на почвата на лечебната магия възниквали култовете на божествата лечители, известни във всички религии, а в християнството и в исляма — култовете на светите лечители. На почвата на вредоносната магия възникнали олицетворените образи на злите духове, демоните, дяво-

ните и сатаната, шейтана, от името на които магьосниците и действували. Така е било поне във вярванията на европейските народи, особено след разпространението на християнството сред тях. На почвата на любовната магия в класовите религии се развили култото на божествата на любовта, брака и раждането. Техните образи се сливали с образите на земеделските божества. Такива били в древноегипетската религия богиня Изида, в древноавилонската — Ишар, в древногръцката — Афродита, Ерот, Хименей и пр. Култът към дева Мария в християнството се е развил също под силното влияние на тези древни източни култове към богините на любовта, майчинството и земеделието. И досега още, особено у католиците, той е украсен с еротични черти.

Така че магьосническите представи и обреди са се развивали във всички ония области на стопанската дейност на човека, където той особено е чувствувал своята зависимост от стихийните сили, където неговата слаба техника не му давала увереност в успеха. Напълно очевидно е, че с развитието на производителните сили, със силването властта на човека над природата сферата на религиозно-магьосническите обреди все повече се стеснявала. Много аграрни и други стопански магьоснически обреди почти са изчезнали вече XIX в. сред културните народи в Европа, Азия и Америка.

Някои съветски учени са склонни да разглеждат магията като особена и при това ранна форма на религията. Обаче от казаното по-горе по-скоро следва, че магията не е нещо единно и цялостно. Тя далеч не представлява някакъв особен стадий или форма на религията, но заема видно място в историята на религията и особено на ранните ѝ стъпала. Магьосническите обреди първоначално възникват от стихийните, практическите действия; а впоследствие те се откъсват от практиката и се свързват с представите за свръхестественото, т. е. стават част от религията.

Голяма роля в историята на религията е играл фетишизмът. За разлика от магията — вярата в свръхестествените способности на самия човек, фетишизмът се нарича приписването на свръхестествени свойства на някои материални предмети и почитането им. В първобитната религия фетишизмът възниквал на различна почва, в

зависимост от конкретните условия. Но въпреки всички различия в него се отразявало по същество едно и също нещо — суеверният страх на човека, потиснат от слепите сили на природата, надеждата да получи свръхестествена помощ и защита. „Разпалената от възжелението фантазия — пише Маркс — създава у фетишиста илюзията, че „неодухотворената вещ“ може да измени своите естествени свойства, за да задоволи неговата прищявка.“¹ Но най-често е ставало въпрос не за прищявка, а за насъщни потребности на човека, които били зле задоволявани от неговата изостанала техника².

Вярванията във фетиш са крайно разнообразни и се срещат във всички стадии на развитието на религията. Впрочем култът към свещените предмети — фетишите — е известен почти във всички религии, от най-примитивните (например свещените чуринги у австралийците — дъсчици или продълговати камъни с рисунки, към които се отнасят със суеверна почит) до най-развитите. Например в християнството чудотворните икони, мощите, свещените реликви не са нищо друго освен фетиши. Най-крайни форми фетишизмът получава при народите в Западна Африка: там португалските моряци са го срещали още през XV в.

Както е известно, още по-голяма роля от магията и фетишизма са играли и играят в историята на религията представите за невидими „духовни същества“ — за душата, отделена от тялото, за духовете, демоните, боговете, ангелите и дяволите. Някои учени (например Тейлор) дори са се опитвали да сведат цялата религия именно към вярата в „духовни същества“. И въпреки че това е извънредно ограничен и едностранчив възглед, представите за нематериални живи същества са извънредно много разпространени. Тези представи се наричат анимизъм — по сполучливия термин на същия този Тейлор (от латинското „anima“ — „дух“, „душа“).

Анимистичните вярвания са толкова присъщи на всяка религия — вярата в зли и добри духове, в дяволи и ангели, в човешката душа и нейното съществуване след

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. I, стр. 95.

² От съветските учебни значения на фетишизма в първобитната религия е подчертано от Ю. П. Францев (виж труда му „У истоков религии и свободомыслия“, М. Л., 1959, особено стр. 214—232).

смертта и др., — че това донякъде обяснява грешката на привържениците на анимистичната теория, според които анимизмът бил начална форма на религията.

Как са възникнали анимистичните вярвания?

Буржоазните етнографи еволюционисти — Тейлор, Спенсер, Липерт и др., са ги обяснявали с „наблюденията“ на първобитния човек върху явленията сън, сънища, безсъзнание, болест, смърт. Според тях от тези наблюдения именно дивакът правел извода, че в човека има невидим двойник (душа), който може да напусне временно тялото (сън, болест, безсъзнание) или заминаги (смърт); а от идеята за душата се били развили впоследствие и другите анимистични представи. И макар съвременната наука да признава, че има нещо вярно във възгледите на етнографите-еволюционисти, тя отхвърля такова ограничено и наивно разбиране на въпроса.

Фактите показват, че анимистичните образи във вярванията на различните народи са извънредно разнообразни. Те са персонификации. Човешкото съзнание изобщо е склонно към персонифициране: човек някак оприличава на себе си заобикалящите го явления и предмети. Дори в говоримия език ние, без да забелязваме това, употребяваме изрази, които като че ли персонифицират природата: „слънцето се скри“, „потокът бяга“, „вятърът разпръсна облаците“, „небето се намръщи“. В народната поезия, в приказките предметите от мъртвата природа се държат като хора, говорят с човешки глас. Често това срещаме и в художествената литература. Макар че, разбира се, трябва да се прави разлика между поетичното персонифициране и религиозното, между тях обаче има и много общо.

В суеверното съзнание на древните хора е можело да бъде персонифицирано каквото и да било и преди всичко явленията в околната природа. „Природните сили — пише Енгелс — са за първобитния човек нещо чуждо, тайнствено, превъзходящо го. На известно стъпило... човекът ги уподобява на себе си чрез персонификация. Тъкмо този стремеж към персонифициране е създавал навсякъде богове.“¹ Такива персонифицирания — особено на страшните, разрушителните сили на приро-

¹ Ф. Енгелс, Анти-Дюринг, стр. 384.

дата, от които човекът се страхувал — са известни в религиите на много народи. При туземците на Андаманските острови разрушителният югозападен мусон се персонифицирал в образа на могъщия бог Пулуг. При семангите на полуостров Малака бурята се персонифицирала в образа на небесното същество Кареи. При древните египтяни горещият убийствен пустинен вятър се персонифицирал в образа на злия бог Сет. Подобни персонификации са се запазили и досега у европейските народи. Руските селяни вярвали, че когато гърми — това е пророк Илия, който препуска с колесницата си по небето. Германските селяни мислели, че бурята е див ловджия, който тича по небето с глутница кучета. Персонифицират се и земните, повече или по-малко опасни за човека природни явления: в руските народни вярвания — гъстата гора (горски дух), опасен водовъртеж, река (воден дух) и пр.

Персонифицирани са били не само природните явления, но и явленията сън, смърт и др. — в това Тейлор и неговите привърженици са прави. Обаче тези персонификации не са играели някаква по-значителна роля в религията, включително и в първобитната. Персонифицирани са били и болестите — един от най-опасните врагове на човека, и тези персонификации заемали по-важно място в религията, макар и не у всички народи; на ранното стъпало на развитието хората са си представяли болестта по-скоро като някаква материална вещ, попаднала в тялото на човека (по аналогия с наконечника на копйето или стрелата, заседнал в рана), и знахарят трябва да я извади (такива представи са отбелязани при австралийците, калифорнийците и др.). По-развитите народи често си обяснявали болестното състояние като похищаване душата на болния от някакъв враждебен дух; такива поверия са известни сред народите в Северна Америка и Северна Азия. Много народи в Европа и в Кавказ персонифицирали самата болест: в старите руски народни вярвания болестите — това са Трески, Огненици и др. т., които обикновено се представят като зли и отвратителни жени. Наричали ги Треска, Жълтеница, Кършачка, Простуда и др. — според признаците на болестта. Кавказките народи персонифицирали едрата шарка, като се отнасяли към нея със суеверна почит и страх и ѝ принасяли жертви. За

назването на тези древни поверия са виновни до голяма степен и социалните причини: преди революцията медицинската помощ е била недостъпна за широките трудещи се маси, особено за селяните.

Персонифицирани са били и явления, свързани със смъртта. Обаче обикновено са се страхували не от всички умрели, а само от ония, които приживе са внушавали страх, особено са се страхували от злите магьосници, жестоките и властни началници, както и от онези, които си били загинали от някаква особена, необикновена, страшна смърт: самоубийците, удавниците, убитите. Много народи смятали такива покойници за извънредно опасни. Руските селяни ги наричали нечисти, белязани, чеш. Този страх довеждал до вярата в привидения, във нимпири, които излизат от гроба, бродят нощно време и правят зло на живите. В религиозните вярвания на много народи тези фантастични образи на оживели мъртъвци, вампири и привидения заемат голямо място.

По-развита форма на персонифициране поражда митологията. Митът не е отделен персонифициран образ, а бил разказ, в който различните явления на мъртвата природа, както и животните, понякога дори абстрактни понятия действуват и разговарят като хора. Често митът прилича на приказка, понякога е дори трудно да се направи разлика между тях. Но митът винаги съдържа обяснителен мотив: с митовете древните хора са се опитвали да осмислят някак заобикалящите го явления. Има най-различни митове. Така например записани са австралийски елементарни митове за животните и техните особености. Ето съдържанието на един от тях: жабата искала да отрови игуана (гуцера), но той се скрил, като изровил в дъното на реката дупка (митът обяснява защо игуанът рови дупки в земята). Ето друг мит: прилепът, като понечил да влезе в хралупата на едно дърво, си наранил окото на една клонка (обяснение на това, че прилепът е сляп, т. е. не вижда през деня). Тези примитивни митове не съдържат никаква религия. У по-развитите народи са известни сложни митове за произхода на света и човека, в тях фигурират „културни герои“ (създатели на обичаи, на културата), велики духове, богове. Такива митове, които вече съставят съдържанието на религиозни вярвания, са записани у жителите на полинезийските острови, у народите в Централна

Америка, у древните гърци, у древните германци. Такива митове има и в юдейско-християнската библия: разказите за сътворението на света и първите хора от бога, за наказването на тях хора и изгонването им от рая, за потопа. Евангелските разкази за живота, смъртта и възкръсването на Исус Христос също съдържат много елементи от митологията, но вече неузнаваемо изменена; възможно е и в основата на евангелието да лежи мит, свързан с култа, т. е. мит, създаден за обосноваване на някакъв религиозен ритуал с принасяне на човешки жертви.

Споменатите елементи на религия никога не са съществували в чист вид. Противно на възгледите на някои буржоазни изследователи никога не са съществували отделно нито чисто анимистична, нито чисто фетишистка, нито чисто магическа, нито чисто митологична религии. Всички тях видове вярвания ги има, макар и в различни пропорции, във всяка религия.

Какви са били по-конкретно формите на първобитната религия и как са се променяли те в процеса на развитието на първобитно-общинния строй?

Една от най-древните форми на първобитната религия е бил така нареченият тотемизъм. Той без съмнение се е появил още в епохата на горния палеолит и се е запазил у някои народи, особено у австралийците до наши дни. Думата „тотем“ е взета от алгонкиния език (на племето оджибвеи) в Северна Америка. Буквално тази дума значи „неговия род“. Тотемизмът е на пръв поглед една от най-странните форми на вярвания. Това е вярата, че групите от хора (родове) са свързани с особено свръхестествено родство с определени видове животни или растения, понякога и с други материални предмети. Тези именно животни, растения, предмети са тотемите на един или друг човешки род; родът носи името на своя тотем (родът Орел, родът Жаба, родът Змия и пр.), вярва в произхода си от дадено животно, членовете на рода не могат да го убиват и да го употребяват за храна, обаче в определен момент, един път годишно, при извършването на свещен обред, те, напротив, тържествено ядат месо от своя тотем. Целта на подобни обреди — така наречените „интичиума“ — е да накарат магически даденото животно да се размножава. Освен тези магически обреди уреждат

те свещени обреди инсценировки, в които се представят сцени от митовете за прадедите на тотемите.

Как са могли да се появят подобни загадъчни за нас вярвания? По този повод са изказани най-различни предположения. За тотемизма се създаде цяла литература. Съветската наука, изхождайки от общите принципи на разбиране на първобитната религия, а използвайки също и най-ценните резултати от изследванията на буржоазните автори, намери отговор на въпроса за корените на тотемизма.

Първобитните родови общини, чийто бит бил тясно свързан с лова, не познавали никакви форми на обществени връзки освен кръвното родство. Хората са се смятали бащи, по-големи братя, синове, сестри, жени, мъже и т. н., в зависимост от възрастта, пола и родовата принадлежност и тези термини се употребявали не в индивидуален смисъл, както е у нас, а в групов. Тези обикновени за тях кръвни връзки те пренасяли върху околната природа, от която се чувствували зависими, и особено върху животните, които им служили и за храна, и често били техни опасни врагове. Един род смятал някакъв гушер за свой баща, праядо, друг род — дивото куче, трети — гарвана, може би поради това, че едно или друго животно по-често се срещало в местността, по която скитало дадено племе. Постепенно били въведени тотемичните забрани, развили се обредите за размножение и др.

Когато се разпаднал матриархатът, изчезнал и породеният от него тотемизъм. Като отживелица тотемични вярвания са известни в религиите на народите в Океания, Америка и Африка, но и там те вече са загубили първоначалното си значение и са се преплели с други, по-късни форми на религията. Обаче и в съвременните религии са се запазили остатъци от тотемичните представи и обреди. Такъв е например християнският обред (или тайнство) причастие — приемане на тялото и кръвта на божеството, на агнеца (Исус Христос); вероятно това някога е било тотемична трапеза.

Към най-древните религиозни вярвания спадат и ония вярвания, които са свързани със смъртта и с умрелите. Макар че древните хора са започнали да погребват своите покойници не по религиозни подбуди, но постепенно и към умрелите започнали да се отнасят със

суеверен страх или със суеверна почит, особено към ония, които и приживе са внушавали почит към себе си или страх: към главатарите на общините, към бележити воители, към магьосници и магьоснички, към шамани, по-късно — към вождовете, към кралете.

На телата на такива покойници започнали да приписват свръхестествени качества: вярвали, че умрелият може да излиза от гроба, да отива при живите; по-късно започнали да си представят това така: след смъртта душата излиза от тялото на човека и става самостоятелно същество — дух или демон. Възникнала вярата и в специален въображаем свят на духовете, оня свят, в който отиват душите на хората след смъртта. Едни народи си представяли този задгробен живот под земята, други — под водата, или на някакъв далечен остров, или на небето. Там душите продължавали да водят същия живот както на земята, особено ако останалите живи роднини и приятели се грижат за тях, „хранят ги“ и им правят помени. Постепенно, отчасти във връзка с тези поверия, започнали да се усложняват и самите погребални обреди, особено при погребването на вождове, шамани, царе и други бележити в племето хора: при погребването слагали в гроба храна, необходими предмети, оръжие, по-късно започнали да убиват и да закопават в гроба коне, както и роби и робини, за да бъде добре на техния господар на оня свят.

Много по-късно, когато се засилило класовото разделение и се изострила класовата борба, в някои религии започнала да се затвърдява представата, че на оня свят човек го очаква възмездие: лошите хора, грешниците ще бъдат наказани там, ще отидат в ада, а добрите, покорно търпещите страдания — ще бъдат възнаградени, ще получат блаженство в рая. С това учение за задгробното възмездие, за ада и рая, жреците и свещениците са искали да утешат страдащите и потиснатите народни маси, да ги отклонят от борбата за техните права и да сплашат всички недоволни, въставащи против социалната несправедливост, против класовото потисничество. Учението за рая и ада стана една от най-важните съставни части на съвременните религии: християнството, исляма, юдаизма и будизма. Така се променили първобитните религиозни представи, свързани с погребалния култ.

Най-древни форми на религията, възникнали в дачешката епоха на първобитно-общинния строй, са се запазили и в по-късни времена, като променяли вида си, впитайки се в по-сложни вярвания, изпълвайки се с ново съдържание.

Като говорим за елементите на първобитната (и на всяка друга) религия, трябва да споменем и за култа. Под култ (от латински „colere“ — „отглеждам“, „гледам“, „почитам“) се разбират различни религиозни действия: обреди, церемонии. В по-тесен смисъл терминът „култ“ (или „умилостивителен“ култ) означава такива обреди, с които се цели да се умилостивят висшите същества, за разлика от магическите обреди, чиято цел е принудително да се въздействува върху материалната природа. Култът приема най-различни форми: от най-простите жестове на адорация (вдигане ръце нагоре, коленичене и пр.) до сложните многодневни церемонии с участието на много хора.

Един от съществениите елементи на култа е жертвоприношението. То съществува във всички религии и също има най-различни форми: от най-елементарните (например преди да се пие от чашата, капване в огъня на няколко капки от нея като жертва на огъня) до най-сложните, разорителните и жестоките (кървави, включително и човешки жертвоприношения). Във връзка с произхода на жертвоприношенията са били изказвани различни предположения и развивани различни теории. Църковниците и фидеистите виждали в тях проява на покорност и благоговение на човека пред бога. Буржоазните атеисти от XVIII в. виждали в жертвоприношенията просто изнудване и измама от страна на жреците с користна цел. Привържениците на анимистичната теория смятали, че жертвоприношенията водят началото си от обичая да се хранят умрелите. Английският историк на религията Робертсън Смит и неговите последователи показвали, че основният смисъл на жертвоприношението е общата родова трапеза, която заздравява единството на рода и единението му с божеството. При това най-напред принасяли в жертва самия бог в лицето на животно, което убивали и изяждали.

Всички тези теории са едностранчиви. В действителност за произхода на жертвоприношенията са играли роля различни мотиви: и стремежът да бъдат предраз-

положени и умилостивени свръхестествените сили; и оставянето на храна, дрехи и оръжие на покойника от суеверни подбуди; и обрядното вдигане на табу (забраната) от неупотребявани още предмети, преди да започне употребата им; и стремежът за очистване от всякакви лошотии с помощта на магия и редица други мотиви. В класовото общество, когато жреците станали част от господстващата класа, жертвоприношенията се превърнали в техните ръце в средство за забогатяване и в оръжие за заплашване на вярващите, особено човешките жертвоприношения, убиването на пленниците: роби и др.

С усложняването на култа и във връзка с развитието на обществения живот се създавали и специални места, където се извършвал култът. Най-изостаналите народи нямат още изкуствени светилища: например австралийците извършват своите религиозни обреди близо до естествени скривалища, в места, осветени от митовете; там се пазят свещените чуринги, на непосветените е забранено дори да се приближават до тези места. У заседналите, земеделски народи вече се срещат наченки на светилища: това са къщите за мъже (както у меланезийците), местата за погребване на вождовете (у полинезийците), колибите на фетишите (в Африка).

В класовото общество се появяват храмовете — обикновено внушителни сгради, често с прекрасна архитектура, със статуи на богове и др., с които се е целяло да се смаят вярващите. Храмовете стават центрове на религиозния, а понякога и на икономическия и политическия живот: в робовладелските и феодалните държави храмовете (по-точно жреците при храмовете) притежавали огромни богатства, земи, роби, крепостни, занимавали се с търговия и лихварство, често оказвали голямо влияние върху политиката.

Религията през периода на зараждането на класовото общество

С усложняването на обществения строй, с разлагането на общинно-родовия бит се оформяли вече и обществените класи, религиозните вярвания и обредите

се усложнявали все повече и ставали по-разнообразни. През по-късните етапи на родовия строй у много народи се развили родовите култове на прадедите — на умрели родоначалници. Те били обожествявани, молели се на тях и им принасяли жертви. Учените еволюционисти (Спенсер, Липерт, Вунд, Кунов и др.) погрешно смятали култа на прадедите за най-древна форма на религиозния култ. На времето този възглед имаше привърженици и в съветската наука (И. И. Степанов, П. К. Николски и др.), но сега той е почти отхвърлен. Установено е, че култът на прадедите е могъл да се развива само у народите, намиращи се вече в стадия на патриархално-родовия бит, а патриархално-родовият бит е една от преходните форми на обществения бит между първобитно-общинния и класовия строй. Деспотичната власт на патриарха — главата на рода, главата на патриархалното семейство — станал основа на тази форма на култа: непрекословното подчинение, страхът от живия патриарх и уважението към него били пренесени и върху умрелите, върху прадедите родоначалници. Не случайно култът на родовите и семейните прадеди е известен тъкмо там, където е съществувал този преходен обществен стадий (например при африканските народи). Той много здраво се държал успоредно със запазването на патриархалния строй и в класовите, робовладелските и феодалните общества: у древните индийци, древните гърци и древните римляни; у китайците и корейците е запазен и досега; следи от култа към прадедите се срещат сред народите на Полножието (мари, удмурти и др.), доскоро се срещала сред белорусите (известен е празникът на дедите).

Приблизително на същия стадий на общественото развитие, на който се развил култът на прадедите, сред много народи, особено сред индианците в Америка и народите в Сибир, се развил шаманизмът. Под шаманизъм се разбира вярата, че особени хора, шамани (думата е взета от евенкийски език), притежават способността, като изкуствено — с танци, удряне на дайре и др. — се доведат до екзалтация (камлание), да се свързват с духове и чрез тях да лекуват болни, да предсказват бъдещето, да помагат по време на лов. Отделянето на шаманите в община — често психически ненормални хора — е бил един от симптомите на разла-

гането на родовата община. При някои народи (например при юкагирите, отчасти при евенките) шаманите изпълнявали функциите на жрец на родовия култ, а при други шаманите превърнали професията си в източник на доходи, сближавайки се по своите интереси с господстващата родова върхушка. Обаче шаманизмът, който е запазил връзките си с общинния строй, не е могъл да се превърне в истинска религия на класовото общество. Затова пък в религиите на класовото общество често са се запазвали явни отживелици от шаманизма. В култа на Дионис в древна Гърция са се танцували екзалтираните танци на менадите (вакханките). В Библията се говори за пророците на древните евреи, които първоначално, както изглежда, малко са се различавали от шаманите и когато изричали своите пророчества — камлания, — понякога се събличали голи (1 Царства, 19,24). Юдеите почитали своя бог „под звуците на рог, тръби и кимвали“, уреждали в негова чест свещени танци. Споменава се например, че цар Давид като шаман „играел и се веселял“ пред свещения „ковчег“ на бога (1 Парал. 15, 28—29). Служителите на другите семитски богове също им отдавали почит, изпълнявайки дивашки танци: „и те почнаха да викат високо и по обичая си да се бодат с ножове и копия, тъй че кръв течеше по тях“ (3 Царства, 18, 28). В евангелията се разказва, че Исус Христос изгонвал бесовете от болните, също както правят шаманите (Матей, 9, 32—33; Марко, 5, 2—16). Привържениците на християнската секта „божите хора“ (хлистите) и досега устройват радения — дивашки танци с провиквания, като с това целят „да ги осени светият дух“. При мюсюлманите със същите похвати си служат дервишите, когато се въртят.

Близки до шаманизма са известните сред редица народи в Америка, Африка и Океания култове на тайните съюзи, свързани с мъжките обединения, които също били една от формите на разложение на общинно-родовия строй, органи за борба срещу матриархата. Членовете на тези съюзи, заемащи ръководни постове в племето, като си слагат страшни маски и костюми, изобразяват духове и плашат съплеменниците си и особено жените; някъде в тези съюзи се допускат само шамани; техните танци напомнят заклинанията на шаманите. Култовете на тайните съюзи изиграли голяма роля за укрепване

господството на имотната върхушка, за подготовката за преминаването към класовия обществен строй.

Още по-съществена роля в същия този процес изиграл култът към вождовете, князете и царете — една от най-характерните форми на религията от епохата на преминаването от докласовото общество към класовото. Предишните носители на общинната, родовата и племенната власт постепенно започнали да се превръщат в деспоти, узурпатори, тирани и сатрапи. Понеже старият им, чисто морален, основаващ се на обичаите авторитет започнал да отслабва, те трябвало да го подкрепят с някаква нова сила. Постепенно се създадала — на почвата на страха пред носителите на властта — вярата, че самият вожд, княз или цар е нещо като божество, притежаващо свръхестествена мощ. Неговата личност е свещена, неговите заповеди са божествени повели. Започнали да се покланят и на живите, и на умрелите вождове като на свещени лица. Този култ към вождовете доскоро господствувал сред народите в Полинезия, Африка и много азиатски народи.

При полинезийците известният обичай табу (свещените забрани) е бил най-вече свързан с култа към вождовете. Личността на вождовете се смятала за неприкосновена. Човек, който дори случайно се е докоснал до какъвто и да е предмет, принадлежащ на вожда, или е изял остатъците от неговата храна, неминуемо е трябвало да умре. Вождът е могъл по собствено желание да наложи табу на който си иска предмет и никой не смеел да докосне този предмет. Вождовете използвали обичайния табу като средство за укрепване на своята политическа власт.

Не по-малко остри форми вземал култът към вождовете у африканските народи. Те имали свещени царе-жреци, на които приписвали свръхестествени способности, например способността да предизвикват и прекъсват дъжд, вятър, буря.

Поданиците на царя на областта Лоанго (Конго) веднъж в годината, през декември, тържествено се обръщали към него с молби да им изпрати дъжд, необходим за посевите. Умрелите царе били обект на кървав култ: принасяли им в жертва хора, особено роби и осъдени. Така е било в Бенина, в Дагомея, в Ашанти и Уганда.

Сред народите в Източна и Югоизточна Азия властта на царете, кралете и императорите навсякъде се смятала за свещена. Китайският император официално се смятал за син на небето, той изпълнявал върховните жречески функции. Японският император и до наше време се смятал за потомък на богинята на слънцето, за свещена личност. Религиозен дълг е било всички поданици да му се подчиняват. Отживелица от култа към вождовете и царете е и възприетият от християнската църква възглед, че царете, кралете и императорите са божи помазаници. В Русия е било така до 1917 г.

Едновременно с култа към вождовете — през същата преходна епоха от първобитно-общинния към класовия обществен строй — се създава и култът към бога на племето, който култ изиграл особено важна роля при по-нататъшното развитие на религията. Образите на племенните богове постепенно започнали да се създават в още по-ранна епоха от различни елементи (отчасти свързани с тотемизма, отчасти с митовете за „културните герои“ и пр.), но племенните богове станали предмет на особено почитане едва в епохата на преминаване към класовия строй на обществото. Честите войни между племената през онази епоха, образуването на племенни съюзи начело с най-силните племена — всичко това пораждало в съзнанието на суеверните хора вярата, че всяко племе е покровителствувано от свой бог; победата на едно племе над друго е победа на неговия племенен бог покровител над другите богове. Много показателен е фактът, че образите на племенните богове се рисуват с най-войнствени черти. Те са жестоки воини, които искат обикновено кървави жертви.

Такива племенни богове-воини са били например у древните народи в Централна Америка през епохата на създаването там на варварските държави кръвожадният Уитцилопочтли, богът на ацтеките-мехиканци, на когото принасяли в жертва хиляди пленници; Тецкатлипока — племенен патрон на тецкуканците; Итцамна — бог на майяското племе итцмалеи. Войнствените племена в Източна Африка имали свои богове патрони; такъв е Енгаи на племето масаи, в името на когото те водели своите грабителски войни. У древните

индийци особено изпъква племенният бог-воин Индра, у асирийците — Ашур и др.

Също такъв племенен бог бил първоначално Яхве (Иехова), под чието знаме войнствените номадски еврейски племена в средата на II хилядолетие преди н. е. покорявали Палестина и водели изстребителни войни със съседите. Другото му име — Саваот („бог на войнствания“) — особено подчертава неговата войнственост. След като се превърнал в общонационален и държавен бог на Израел, впоследствие започнали да почитат Яхве — към средата на I хилядолетие — като върховен бог-творец и такъв преминал от евреите към християните. Последните наричат този древен еврейски Яхве бог-творец. Също така древният племенен бог на арабите — аллах — станал единен бог на всички мюсюлмани.

Това издигане на бога на победоносното племе над всички други богове било само отражение в съзнанието на хората на политическата централизация, на създаването на големи държави начело с един цар. Но обикновено главният бог не измествал всички останали, а само заставал начело на тях. Следователно повечето религии на древните държави представлявали политеистични (многобожни) системи. Такива били религиите на древен Египет, Вавилония, Асирия, Гърция, Рим и др. Политеистичните религии и досега още са се запазили в Индия, Китай, Корея и Япония.

Само при малко на брой народи строгата централизация на култа, съсредоточаването му в ръцете на жреците на един върховен бог, е довело до заменянето на политеизма с монотеизма (единобожието). При това главният бог погълнал, изместил, унищожил всички останали (или ги понижил до положението на ангели и дяволи). Така донякъде е станало при древните иранци (където култът на върховния Агур-Мазда понижил останалите божества до положението на подчинени — на духове и светци), при древните евреи (споменатият вече култ на Яхве), при арабите (култът на аллах). Последователен монотеизъм не съществува в нито една религия. Възникналото на почвата на юдейския монотеизъм християнство фактически се отказало от него, като узаконило догмата на пресветата троица (бог-творец, бог-син и бог-свети дух) и прибавило към нея божата майка Мария, а в народните вярвания — още

и много светци; така че всъщност християнството се върнало към политеизма.

Превръщането на докласовите религии в религии на класовото общество се проявило особено нагледно и развитието на обособеното от общината съсловие на жреците, в създаването на специален култ и на църковна организация. Този процес се извършвал успоредно с изменението на самите вярвания.

В ранните религии не е имало професионални жреци. Но още от най-древни времена в първобитните общини са отделяли хора, които така или иначе извършвали или ръководели извършването на магическите и религиозните обреди: родовите тотемически вождове, знахарите-лечители, по-късно — черните магьосници, онези, които предизвиквали дъжд, шаманите-заклинатели, гадателите и др. С разпадането на първобитно-общинния строй наред с вождовете и военните предводители се отделят и магьосниците-жреци, които все повече съсредоточавали в ръцете си изпълнението на култа. Със задълбочаването на социалната диференциация жреците все повече се обособяват в специална наследствена група, каста, близка до кастата на вождовете.

Нагледен пример за това е организацията на жреческото съсловие на Полинезийските острови. Преди разпространението на християнството целият религиозен култ там бил съсредоточен в ръцете на жреците, близки до вождовете и аристокрацията. Често това са били по-младите членове на аристократичните семейства, от които произхождали вождовете. Жреците били служители при храмовете на боговете, те извършвали жертвоприношенията и обредите, давали от името на бога съвети по всички житейски въпроси, със своите „пророчества“ влияели върху общественно-политическия живот. Между жреците съществувала и специализация на функциите; например освен „официалните“ жреци при храмовете (тохунга, кахуна и т. н.) при полинезийците имало жреци гадатели „на свободна практика“ (таура, каула), които напомняли шаманите и действували по частни поръчки. В Нова Зеландия съществували специални школи (варе-кура) за подготовка на жреци: за тази професия се изисквали специални знания.

Още по-сложна била организацията на жреците чак до XIX в. при африканските народи, особено в запад-

ните ѝ области. Там имало цели жречески колегии със специализирани функции: гадатели жреци, предизвикващи дъжд, жреци, извършващи жертвоприношенията, лекари и пр.; много голяма била ролята на жреците и съдебната практика в западноафриканските държави; в техни ръце била системата на ордалиите (суеверните изпитания) при съдебните дирения — уличаване на виновния с помощта на отрови и т. н., и това им давало огромна власт в държавата. Някъде жреците имали по-голяма власт от кралете и вождовете. Съществувала била система за подготовка на кандидата под ръководството на стари жреци.

В древните източни държави жреческото съсловие било част от господстващата класа. Жреците, които образували корпорации при храмовете на боговете, притежавали земи, роби, скъпоценности. Те ту подкрепяли светската власт, която от своя страна им давала най-различни привилегии, ту съперничели с нея, като понякога дори изтиквали светските царе на заден план и създавали теократична организация на държавата. Борбата на служителите на култа за политическата власт е добре известна в историята на древна Индия, на древен Египет (от епохата на 18-та династия), на древна Юдея, в историята на папската власт, а също и на всички православни църкви.

Жреците професионалисти и жреческите корпорации в класовите общества създавали нови форми на култа, нови религиозни представи, формулирани в богословските догми и чужди на народните вярвания. Често тези догми жреците пазели в тайна от народа. Несъответствието между жреческата религия и религиите, изповядвани от народните маси, в класовите общества става обикновено явление. Опирайки се на тайните си „знания“, както и на политическото и имотното си положение, жреците не само се отчуждават от народа, но и застават над него. Обаче богословските спекулации на жреците се пораждали в края на краищата на почвата на древните вярвания, възникнали сред народа, и от своя страна им влияели по някакъв начин. Именно затова религиите на класовите общества представляват обикновено извънредно сложна, объркана и противоречива картина; древната им основа обикновено едва ли забелязва под по-късните наслоявания на различни

те измислици на жреците. Такива са религиозните системи в древна Индия, Египет, Вавилония, Иран и Юдея. По същия начин — като се е обръщало много малко внимание на най-древните народни представи, но все пак върху тяхна основа — са се създавали от жреците и богословите и догмите на християнството, на исляма и на будизма.

Буржоазните теории за произхода на религията

На марксисткото разбиране на проблемите за първобитните религии се противопоставят различни буржоазни теории, които имат не малко привърженици и чужбина. Като изключим остарелите теории от XIX в. — митологическата (натуралистическата) и анимистическата, които впрочем и сега имат привърженици, днес с най-голям авторитет на Запад се ползват преанимистичните (Марет, Пройс, Фирканд и др.), биологическото (Фройд), социологическото (Дюркхайм), „културно-историческото“ (или теорията на прамонотеизма, В. Шмид), прагматисткото (Джемс, Хауелс) течения.

Преанимистичните теории започнаха да се появяват през последните години на XIX в. като реакция срещу едностранчивостта и праволинейността на еволюционистката анимистична школа. Възгледите на привържениците на тези теории се различаваха извънредно много: общото между тях беше само това, че всички те смятаха анимизма за най-ранна форма на религията. Джемс Фрезер („Златната клонка“, 1890 г.) смята, че преди анимизма и изобщо преди религията (която той разбира ограничено като умилюстителен култ) е съществувала вярата в магията, т. е. в собствената свръхестествена сила на човека. При това Фрезер не причислява магията към религиозните вярвания. Той дори смята, че тя е по-близка до науката, отколкото до религията, защото магията подобно на науката се базирала на увереността в постоянството на причинните връзки, докато религията се базирала на вярата в чудо, т. е. в нарушаването на причинните връзки.

Във възгледите на Фрезер, както и в събрания от него огромен фактически материал има много интересни неща. Но Фрезер разбира чисто идеалистически ма-

нигата като проста логична грешка на ума: първобитният човек бил приемал субективната асоциация в главата си на идеите за обективна връзка на явленията. Фрезер също така идеалистически тълкува и прехода от магията към религията. Според него, когато хората се убедили, че опитите им да въздействуват с магьосничество на природата са напразни, те стигнали до извода, че върху нея следователно оказват въздействие други, невидими сили, т. е. духовете или божествата. Въпреки наивността на такова разбиране на корените на магията и религията възгледите на Фрезер оказали голямо влияние върху науката; те се споделяха и от някои съветски учени.

Други преанимисти — Марет, Пройс, Фирканд — се опитват да проникнат по-дълбоко в корените на религията. Те правилно смятат, че в основата на религията лежи не толкова дейността на разсъдъка, колкото инстинктивните емоции, афекти и непроизволните импулсивни действия. Англичанинът Марет в статията си „Преанимистичната религия“ (1900 г.) и в по-късните си работи твърди, че основното в религията е инстинктивното чувство на суеверен страх пред нещо тайнствено. Като обективизира и персонифицира това чувство или страх, човекът започва да си представя нещо свръхестествено. Най-древните религиозно-магически обреди са произлезли от най-простите, чисто импулсивни движения. Персонифицирането на представите за магическата сила води до култа на личните свръхестествени същества; магическото заклинание се превръща в молитва. Самият термин „преанимизъм“ (в смисъл на „доанимистичен стадий“) е въведен именно от Марет. Сходни мисли развиват германците Пройс и Фирканд (началото на XX в.). Но и тези автори подобно на техните предшественици се стремят да обяснят религията с чисто индивидуалното съзнание на човека. Те виждат само отделния човек и съвсем забравят — както впрочем това е присъщо на буржоазните учени, — че човекът е обществено животно и че религията е форма на общественото, а не на индивидуалното съзнание.

Докато преанимистичните теории въпреки тяхната ограниченост и едностранчивост представляваха все пак някаква крачка напред в изучаването на историята на религията, биологичният възглед на Зигмунд Фройд

(виенски лекар-психиатър) беше голяма крачка назад. Фройд се опитва да приложи към тълкуването на обществените явления, включително и към религията, своя психоаналитичен метод на лекуване на нервните и психическите болести. Той твърдеше, че корените на тези болести обикновено се крият в потиснатите още от ранна възраст сексуални стремежи, в уж присъщия на детето „едипов комплекс“ — полово влечение към майката и враждебно-ривното чувство към бащата като към съперник. Същите потиснати влечения Фройд виждаше и в образите на религиозната фантазия на „диваците“, т. е. на изостаналите народи: той ги разглеждаше като еротични символи („Тотем и табу“, 1913 г., и други работи). Въпреки явната нелепост на подобен възглед, който е чисто идеалистически и абсолютно игнорира всякаква история, в Австрия, Унгария и други западноевропейски страни се оказаха много последователи на Фройд, а в САЩ и досега възгледите на Фройд са разпространени доста широко.

Единствената буржоазна школа, която се опита да разгледа религията като явление на обществения живот, беше „социологическата“ школа на Емил Дюркхайм във Франция. Още през 90-те години на XIX в. Дюркхайм доказваше в своите книги, че обществото е особена реалност, със свои закони, които не могат да бъдат сведени нито към природните закони, нито към законите на индивидуалната психика на човека. Религията според Дюркхайм е също явление на социалната, а не на индивидуалната психика. В религията действуват „колективните представи“, абсолютно различни от представите, породени от индивидуалния опит на човека. В религията обществото обожествява самото себе си: обществото е бог. Различните видове обществена структура порождават и различни видове религия. Най-древното общество е родовото, загхва най-ранната форма на религията е тотемизмът, чисто родовата религия: тотемът е божеството на клана (рода). С примера за австралийския тотемизъм Дюркхайм се и стреми да обоснове своите възгледи. („Елементарни форми на религиозния живот, тотемната система в Австралия“, 1912 г.).

Дюркхайм имаше много последователи; освен във Франция неговите възгледи се споделят от мнозина в Англия и в САЩ, макар и в едни или други варианти.

Един от съмишлениците на Дюркхайм е Люсиен Леви-Брюл, който е написал много книги за „първобитното мислене“.

Трудовете на Дюркхайм и Леви-Брюл съдържат много интересни и ценни неща. Но бедата е там, че Дюркхайм и неговите ученици като буржоазни мислително-позитивисти и идеалисти разбират самото общество невярно. Те виждат в него само система от психически връзки, като забравят самата основа на обществения живот — материалните производствени отношения. Принципната погрешност във възгледите на Дюркхайм и Леви-Брюл се прояви и в това, че техните възгледи водеха до теоретичното обосноваване на вечността на религията, тъй като човешкото общество ще съществува и в далечното бъдеще, следователно ще съществува и религията.

Чисто апологетичен, фидеистичен възглед за първобитната религия развиваше католическата „виенска школа“ на патер Вилхелм Шмид и на неговите ученици, които се опираха на така наречения „културно-исторически“ метод. Като изкуствено подбира и изопачено тълкува етнографските данни, Шмид твърди, че първоначално съществувала вярата в единния небесен бог — създател на света. В най-чист вид тя се била запазила сред пигмейските народи в Югоизточна Азия и Африка, и отчасти сред племената в Югоизточна Австралия. Именно тая вяра била уж пряк резултат от „първобитното откровение“. Едва впоследствие тя била уж замъглена и замърсена с магически, тотемични, анимистични и митологични представи, които били принадлежали на по-късните „културни кръгове“. Тази погрешна теория не издържа сериозна научна критика. Извън милката група католически учени тя не намери привърженици, въпреки че много буржоазни историци на религията признават авторитета на В. Шмид. Днес и последователите на „виенската школа“ отхвърлят учението за „културните кръгове“ — основата на „културно-историческия метод“, и теорията на прамонотеизма изгуби дори онази илюзорна научна основа, на която тя преди почиваше.

Православните учени богослови се придържат стриктно към същия възглед за „първобитното откровение“ и прамонотеизма, както и техните католически съ-

брата (виж например: *Архимандрит Хрисанф*, Религии древного мира в их отношении к христианству, СПС. 1873, т. 1, стр. 29 и др.), но те обръщат много, по-малко внимание на този въпрос и изобщо по-малко от католиците претендират за решаването на всякакви научни въпроси.

През последните години между буржоазните защитници на религията беше на мода прагматическият възглед, развиван главно от американските социолози и философи — последователи на Джемс и Дюи. Според този възглед обективна истина изобщо не съществува, истинно е всичко, което е полезно с нещо на човека. Тъй като много хора признават религията за необходима и полезна, значи тя е необходима и полезна, а следователно и истинна. Прагматистите виждат корените на първобитната религия в това, че тя била помагала на „дивака“ в борбата му за съществуване, правела устойчив социалния строй, културата. Религията помагала да се избегне „социалният хаос“. В това разбиране на религията ясно личи страхът на реакционната буржоазия пред свободомислието на революционните класи, страхът за непоклатимостта на съществуващия експлоататорски строй.

Като критикуват и отхвърлят реакционните и апологетични теории на буржоазните учени в областта на историята на първобитната религия, съветските изследователи в същото време внимателно вземат всичко ценно, което е създадено в тази област в другите страни. Като оставим настрана натрупания огромен фактически материал (особено етнографски), в теоретичните изследвания на прогресивните буржоазни учени също има много неща, които заслужават сериозно внимание.

Изучаването на религията показва, че различните религиозни вярвания и обреди, възникнали още в най-далечната първобитна епоха, имат сложна история. Някои от тях, осмислени по-иначе във връзка с новите обществени отношения в процеса на историческото развитие, са се запазили чак до наше време и са станали съставна част на съвременните световни религии. Разбира се, религията днес, в епохата на залеза на капитализма, има съвсем различни корени от тези на първобитната религия. Сега тези корени са главно социални. Сега религията освещава и укрепва класовото потисни-

чество на експлоататорите, империалистическото робство. Църковните дейци се стремят да спасят отживяващия времето си буржоазен строй, да спрат неговото отживяване. Не може, разбира се, съвременното християнство, съвременният ислям, будизъм и др. да се разглеждат като обикновено по-нататъшно развитие на първобитната религия. Не може да се разглеждат така и ранното християнство, ранният ислям или будизъм. Обаче като се изясняват корените на съвременните религии, не бива да се забравя също, че те се коренят в далечната първобитна епоха. Не напразно Енгелс казва за религията, че тя „има предисторическо съдържание, намирано и усвоявано от историческия период, съдържание, което ние сега бихме нарекли безсмислица“¹.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани писма, стр. 479.

Г Л А В А 4

ЮДАИЗЪМ

Веруюто на юдаизма. — Вярванията на древните евреи. — Вълниване и укрепването на култа на Яхве. — Юдаизмът в епохата на феодализма. Диаспора. Фарисеи и садукее. — Талмуд и равинизъм. — Реформираният юдаизъм и ционизъм. — Юдаизмът в САЩ. — Юдаизмът в СССР.

Юдаизмът е религия, разпространена главно сред евреите. Характерните ѝ особености са: вярата в единния бог Яхве, догмата, че юдеите са избран народ, вярата в месия, който ще ги заведе в „обетованата земя“, както и специфичният култ, особените обреди и религиозните празници.

Същност на юдаизма

Юдаизмът отстоява наивния библейски разказ, че светът е създаден от бога за шест дни, че всичко в света е продукт от акта на божественото сътворение. Важно място в юдаизма заемат заветите (договори), които бог бил сключил с хората. В библията се разказва, че първият завет бог бил сключил с Ной и неговото потомство. Той изпратил като гаранция на договора дъгата. Втория завет според учението на равините бог сключил с Аврам, като обещал на патриарха и на неговото потомство „за вечно владение цялата земя Ханаанска“, и в знак на този договор било предписано да се извършва обредът обрязване. Третия завет бог сключил с Израил в планината Синай, като дал на Мойсей десет заповеди, и в знак на този завет предписал да се спазва съботният ден. Изхождайки от тези фантастични събития, юдаизмът свързал вярващите от деня на

риждането до самата им смърт с 613 заповеди, изложени в петкнижието (първите пет книги на Библията).

Според учението на равините всеки вярващ еврей е длъжен да изпълни всички тия заповеди през живота си и да си осигури с това рай на небесата. Така че всяко негово действие трябва да бъде придружено от молитва, от благодарствени думи към бог Яхве. Ставши от леглото — помоли се, поиска ти се да хапнеш — помоли се, решил си да утолиш жаждата си — помоли се, отклонил си се съвсем мъничко от религиозните правила — покай се, пости и т. н. Във всичко в живота трябва да виждаш пръст божи — ето главната цел на юдаисткото възпитание, осъществявано с помощта на спазването на различните предписания (мицвоти). *Изникването на тези многобройни религиозни предписания се обяснява с икономическото и духовното робство, в което са се намирали народните маси в експлоататорското общество.*

Във всекидневната си религиозна практика свещенослужителите на юдаизма са се стремели и се стремят да отклонят експлоатираните от революционните действия, от насъщните задачи на борбата за светло бъдеще. В условията на класово-антагонистичното общество юдаизмът отвлича вниманието на трудещите се от борбата срещу експлоататорите с проповядването на блаженство след смъртта и с учението за идването на мессия — избавителя от мъките и страданията.

Тази вяра е стожерът, на който се крепи и еврейската, и произлязлата от нейните недра християнска религия. Векове наред тя е приспивала съзнанието на потиснатите, залъгвайки ги с надеждата за възкръсване за нов живот и карайки ги по този начин да се помиряват с жестоката земна действителност.

Богословите на юдейската религия, принудени да се съобразяват с факта, че научната критика е доказала несъстоятелността на юдейската представа за света, формулират тези за етническото значение на юдаизма, за „общочовечността“ на старозаветните морални поучения. Обаче известно е, че в Библията тези заповеди се намират едно до друго с разказите за отмъстителността, за жестокостта и безумната ярост на бог Яхве. Таки според Библията Яхве се разярил и проклед целия човешки род само затова, че „първите хора“ Адам и

Ева откъснали една ябълка от дървото на познанието на доброто и злото. Библията е пълна с разкази, как бог Яхве осъжда на вечни мъки всеки, който с нещо се е отклонил от неговите заповеди. Така нареченият етичен юдаизъм има за задача да прикрие реакционния характер на юдейския морал, който призовава трудещите се да обичат своите експлоататори и възпитава чувството на смирение и пасивност, т. е. такива чувства, които трябва да притежават от гледна точка на експлоататорите покорните им роби. *Юдаизмът, както и другите религии, винаги е бил враждебен на революционната борба на трудещите се за нов свят.*

Религията на древните евреи, възникнала през второто хилядолетие преди н. е. като последица от безсилието им в борбата с природата, в процеса на историческото развитие се превърнала в класовото общество в религиозна система на юдаизма. Поради особената консервативност на религиозните вярвания и култа много представи, обреди и празници на древните евреи съществуват и досега в юдаизма. Те се запазват в изменен и преработен вид, като са получили при новите условия друго тълкуване.

Източникът на формирането на юдаизма, както и на всяка религия се намира в условията на живота на обществото, в общественото битие. Същността на тази религия може да бъде разбрана само в светлината на реалната история на евреите, която именно със своите древни вярвания и митове ѝ е дала главното съдържание.

Вярванията на древните евреи

Първите достоверни сведения за религията на древноеврейските племена датират от 1500 г. преди н. е. По онова време евреите са живели в Арабската пустиня. Както всички народи в древността те преминали през стадия на първобитно-общинния строй. Родовата организация се състояла от племе-коляно, род и патриархално семейство. Начело на рода стоял старейшината или вождът (рош или алуф). Родовият строй на древните евреи не се различавал с нищо съществено от родовият строй на другите номадски племена и народи в Древния Изток.

Пиското равнище на икономическото развитие през този период поставял човека в голяма зависимост от стихийните сили на природата. Безсилието и потиснатостта на човека от тези сили пораждали фантастичните представи за природата, населена уж с добри и зли духове, довеждали до обожествяване на отделни предмети и природни явления. Този безспорен факт изцяло опровергава измислицата за юдаизма като религия, дадена от бога от вечни времена. За тотемистичните и анимистичните представи на древните евреи, за поклонението им пред силите на природата и за обожествяването на различни предмети има указания в самата Библия.

В книгата на Исаия има указание, че евреите богопочували гладките валчести камъни. Във Ветвия завет се говори за почитането на дъба от древните евреи. Абрам издигнал олтар на „Оракулския“ дъб в Сихем и на „Мамритския“ в Хеврон. Яков заровил идолите на чуждите богове под дъба близо до Сихем. Когато умрела Дебора, кърмачката на Ребека, тя била погребана близо до Верил под един дъб и дървото било наречено „дъб на плача“. Духът на дървото се явил в Офра под дъба на Гедеон. Древните евреи почитали и луна-та и в нейна чест уреждали празници и произнасяли заклинания.

В Библията има указания за разпространените анимистични представи сред древните евреи. В нея се подчертава, че душите на животните пребивават в кръвта, и затова се забранява употребата ѝ в какъвто и да било вид: „Защото душата на тялото е в кръвта“ (Левит, XVII, 11). „Не яжте кръв от никакво тяло, защото душа на всяко тяло е кръвта му“ (Левит, XVII, 14). „Защото кръвта е душа, не яж душата заедно с месото“ (Второзаконие, XII, 23).

Вярата в душата, която се намира в кръвта на живото тяло, и досега съществува у религиозните евреи: те употребяват месото само след като по различни начини (държане много часове в сол, измиване и изстигане) се премахне всичката кръв от него.

Древните евреи вярвали, че смъртта настъпва тогава, когато душата излезе от тялото и се пресели дълбоко в земята — Шеоле. Някои изследователи смятат, че Шеоле е била богиня на ада. Според вярванията на

древните евреи в Шеоле душата продължава да живее обикновения си живот. Ето защо в гроба на умрелите те слагали чаши, кани и т. н. В книгата на Иезекил се говори за златни витязи, погребани напълно въоръжени, с меч под главата.

Широко се разпространил сред древните евреи, както и у други семитски народи обредът обрязване. Подобни обреди са широко разпространени сред много народи. (Според едни учени този обред е трябвало да бъде изпитание на юношите при преминаване към групата на по-възрастните, според други обрязването е отживелица от древното човешко жертвоприношение.) Обредът обрязване възникнал у древните юдеи в дълбоката древност, когато се употребявали каменните оръдия. За това се говори и в стария завет, където се разказва, че на Исус Навин било заповядано да приготви каменни ножове и да обреже „синовете израилеви“. За съществуването на тотемически представи у древните евреи говори забраната на много храни, деленето на хранителните продукти на кашерни (позволявани) и трефни (непозволявани). Свинското месо например се смятало за непозволено (трефно). Това се обяснява с обстоятелството, че свинята се смятала за тоtemно животно не само у древните евреи, но и у асирийците, египтяните и вавилонците. Поради консервативността на религията забраната да се яде свинско месо, както и друга забранена храна съществува и досега в съвременния юдаизъм.

Голямо място в религиозните представи на древните евреи заемал култът на прадедите.

Всички тези вярвания в условията на разлагането на родовия строй получили ново съдържание и приели нови форми. В недрата на родовия строй започват да се зараждат класите и това слага своя отпечатък върху древната религия. „Фантастичните образи, в които първоначално са се отражавали само тайнствените природни сили, придобиват по този начин и обществени атрибути, стават представители на историческите сили.“¹ Сега това са божества — покровители на нивите, лозята, маслинените горички, домашните животни и т. н. Те са покровители и на старейшините и вождовете.

¹ Ф. Енгелс, Анти Дюринг, стр. 351.

които потискали по-слабите си сродници. Вярващите смятали, че благоволенieto на тези богове може да се спечели с жертвоприношения, молитви, плащане на децата в полза на църквата и с изпълнението на други заповеди, узаконяващи неравенството и потисничеството в обществото.

Възникването и укрепването на култа на Яхве

Религията на древните еврейски номади, която отразявала тяхната зависимост от природата, чиито закони били непонятни, се променила, когато през XIII в. преди н. е. еврейските племена завладели Палестина. Когато те преминали от скотовъдството към земеделието, възникнало почитането на боговете покровители на селското стопанство, на многобройните местни ваали (господ), на които се покланяли, както се казва в библията, „под всяко зелено дърво“. С преминаването към земеделието Великденът, преди празник на скотовъдците, станал празник на земеделците и в жертва на бога започнали да принасят маца — безсолни питки.

След време особено място между боговете на еврейския пантеон заема Яхве. У евреите номади Яхве бил буйният демон на пустинята. Най-често те си го представяли като огън. На Мойсей той се явил „в огнен пламък изсред една къпина“ (Изход, III, 2). На Синайската планина Яхве изглеждал „като огън, който изпояжда“ (Изход, XXIV, 17). Във Второзаконието той също така е наречен „огън, който изпояжда“. В условията на родовия строй Яхве става бог на племето на Юда. Отначало той не бил „вездесъщ“. Неговата „сила и власт“ били териториално ограничени. Той бил местен бог. *В общонароден бог Яхве се превърнал едва тогава, когато родовото общество било заменено от класовото, когато се създаде робовладелската държава.*

Със създаването на робовладелската държава едни древни богове — покровители на отделните племена, се превръщат в местни, а други — в общодържавни богове. Например Исус Навин бил почитан като древно северноханаанско божество на растителността, а по-късно бил превърнат от жреците в сподвижник на Мой-

сей Древните богове Аврам, Исак и Яков са представени в библията като патриарси и техният култ е запазен и досега в юдаизма.

В процеса на обединяването на древноеврейските племена в робовладелска държава се издига племето на Юда, чийто бог — Яхве — започнали да почитат като цар на всички богове. „Велик е Яхве и достохвален, по-страшен е той от всички богове“ (Псалом ХСV, 4). Обаче наред с Яхве древните евреи продължавали да почитат и много други богове.

Първите царе — Саул и Давид, се появили приблизително в 1000 година преди н. е. При Соломон царската власт достигнала пълния си разцвет и придобили деспотичен характер. За идеологичното оправдание на деспотизма и потисничеството на земята е била необходима особена религия, но тя възникнала от същите тези елементи на древните вярвания. Боговете се уподобяват на земните царе. Те стават също така жестоки, деспотични и с никого не делят властта си. Такъв именно небесен цар — мелек — става Яхве.

„Всички природни и обществени атрибути на многобройните богове — пише Ф. Енгелс — се пренасят върху един всемогъщ бог, който също така е пак само рефлекс на абстрактния човек. Така е възникнал монотеизмът, който исторически е последният продукт на гръцката вулгарна философия от по-късната епоха и намира своето въплъщение в еврейския, изключително национален бог Яхве.“¹

Единният бог, контролиращ многобройните природни явления и обединяващ противоположните сили на природата, е само копие на единния източен деспот.

От X в. преди н. е., когато вече била създадена юдейската държава, Яхве бил провъзгласен за всемогъщ, всемогъщ, за творец на света.

Три столетия (X—VII в. преди н. е.) се водела остра борба за съсредоточаване култа на Яхве в Ерусалимския храм, за унищожаване на местните светилища на ваалите. Тази борба била израз на класовата борба на централизираната власт на робовладелците срещу отживелиците от отношенията между родовете, между племената. Най-сетне, в 621 г. преди н. е., цар Осия

¹ Ф. Енгелс — Анти Дюринг, стр. 351.

провел религиозни реформи, в резултат на които Ерусалимският храм станал център за почитане на бог Яхве.

Централизирането на култа довело до засилване на ерусалимските жреци, в полза на които населението било обложено с различни данъци. Храмът имал роби и притежавал големи суми пари.

Наред с жреците през царския период се появяват таки наречените пророци. Като пропагандирали култа на Яхве, пророците призовавали народа да се уповава на идването на месия (небесния спасител), който трябвало да донесе благоденствие на потиснатите низши слоеве от народа. Опълчвайки се понякога срещу социалните несправедливости, те обаче никога не призовавали трудещите се на борба срещу експлоатацията.

Около 935 г. преди н. е. древноеврейската държава се разпада на две: Израел и Юдея. Първата в 722 г. преди н. е. била покорена от Асирия, втората в 586 г. преди н. е. попада под властта на Вавилония. Аристокрацията и населението на Ерусалим се оказали във вавилонски плен. Една част от тях се върнала в 538 г. преди н. е. в родината, когато персийският цар Кир завладял Вавилония. Вследствие на това в юдаизма се появяват елементи от асирийската, вавилонската и персийската религии. Наред с боговете на своя пантеон (Яхве, Ел-Елион, Ел-Шадай) евреите започнали да почитат и боговете от пантеона на другите народи (Асирта, Молох, Тамуз и др.). Успоредно с това през VIII—V в. преди н. е. се появява пророческата литература, която упорито проповядва монотеизъм. В същото време и монотеистичен дух се изменят най-древните легенди и митове и се извършва първата редакция на старозаветните текстове.

Жреците и пророците, а по-късно равините и буржоазните националисти отстоявали тезата, че единният и всемогъщ бог Яхве избрал еврейския народ, явил му се, за да се даде единствено вярното и душеспасително учение, което той е призван свято да пази и да носи на всички народи в света. Това учение, казвали те, Яхве е предал на юдеите във формата на завет (специален договор) и затова той е свещен и богооткровен.

Какво всъщност представлява този завет, наричан у християните вехт завет, а у юдеите танах?

Вехтият завет е онази част на библията, която обединява петокнижието, пророците и писанията.

До нас са стигнали две редакции на Вехтия завет. Според древноеврейската, така наречената масоретска, редакция Петокнижието (Тората) се състои от пет книги на Мойсей (Битие, Изход, Левит, Числа и Второзаконие). В книгите на пророците влизат книгите на Исус Навин, на Съдиите, на Самуил, на царете, на Исаия, Иеремия, Иезекиил и на дванадесетте „малки“ пророци; Писанията обхващат псалмите, Соломоновите притчи, книгите на Иов, Песен на песните, Рут, плач Иеремиев, Еклесиаста, Естир, Даниил Ездра, Неемия и Хрониките. Според Септуагинта (гръцкия превод на Вехтия завет, направен в Александрия през II в. преди н. е. от седемдесет тълкуватели) във Вехтия завет освен изброените по-горе книги влизат и книгите на Товит, Иудит, Премъдростите на Соломон, премъдростите на Исуса, син Сирахов, на Варух, 2-та и 3-та на Ездра, и 3-те книги. Макавейски. Между Септуагинта и масоретския вехти завет има различия в текста на отделните глави и стихове, както и в наименованието на книгите (книгата Хроник се нарича Паралипоменон, книгата на Самуил и на царете се нарича книга на царствата). Съставителите на масоретския вехти завет, както изглежда, са използвали съвсем друг текст, който послужил като оригинал за Септуагинта. Намерените през последното десетилетие в пещерите на Юдейската пустиня по крайбрежието на Мъртво море така наречени кумрански ръкописи доказват още веднъж, че вехтозаветните текстове са имали различни варианти.

Научната критика на Вехтия завет е доказала, че този документ има сложна и над хилядогодишна история на създаването му. Най-древната част на Вехтия завет (песен на Дебора) датира от XII в. преди н. е. Петокнижието е било обнародвано през V в. преди н. е.

Вехтият завет не е единно и цялостно произведение. В него са събрани обредно-религиозни, правни и исторически съчинения, фолклор, митове и легенди, притчи и предания както на древните евреи, така и на други народи от Древния Изток, с които общували древните евреи. „Еврейското тъй наречено свещено писание не е нищо друго — пише Енгелс — освен записани древноеврейски религиозни родови традиции, видоизменени

поради отделяне на евреите от своите — племенно родствени, но останали номади — съседи.“¹

В Петокнижието на Мойсей ясно са изразени интересите на жреците, които се стремели да осветят като божествени робовладелските закони: „А за да имаш свой роб и своя робиня, купувайте си и роб, и робиня... и те могат да бъдат ваша собственост. Можете да ги предавате в наследство и на синовете си след вас като имот; владейте ги вечно като роби“ (Левит, XXV, 44—46).

В митичния Мойсей един вид се олицетворявало законодателството на древните израилтяни, възникването на което те приписвали на бог Яхве, който бил предал своите закони на Мойсей на планината Синай. Обаче дори мнозина буржоазни учени смятат, че Мойсей никога не е съществувал. „Биографията“ на Мойсей е изтъкана от различни древни митове и легенди. Разказът, че фараонът насън е научил за предстоящото раждане на Мойсей и дал нареждане да бъде убит, че майката на Мойсей слага в кошничка детето и я хвърля в Нил, където го намира дъщерята на фараона, и т. н., е много сходен с по-ранния древновавилонски мит за Саргон, за чието раждане и спасение се разказва също, както и за детството на Мойсей.

През XIX и XX в. бяха открити литературни паметници на народите от Древния Изток, които имат по-древен произход от Вехтия завет. На авторите на библията били известни тези паметници. Не случайно при сравняването на текстовете на паметниците с текст от Вехтия завет често се разкрива почти пълната им тъждественост.

Ще дадем няколко примера.

През 1901 г. бяха открити списъци на законите на вавилонския цар Хамурапи (1792—1750 г. преди н. е.), с хиляда години по-древни от „законите на Мойсей“. С това не само беше потвърдено, че „законодателството на Мойсей“ не е най-древното, но беше установен и източникът, от който са взети и много от „законите на Мойсей“. Учените сравниха законите на Хамурапи със „законите на Мойсей“ и установиха влиянието на вавилонския кодекс върху библейското законодателство.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани писма, стр. 78.

Изследването на финикийския и хетския кодекс също показва тяхното влияние върху „законите на Мойсей“. Заповедите „не убивай“, „не прелюбодействуй“ и „не кради“ повтарят вавилонските заповеди: „Не проливай кръвта на ближния си“, „не се доближавай до жената на ближния си“, „не си присвоявай дрехата на ближния си“. Анализът на „Мойсеевото законодателство“ показва, че то предполага уседнал живот и частна собственост, притежаване на ниви и лозя, роби и пари. Това означава, че в по-голямата си част то е възникнало много по-късно, че то не е могло да се появи у такива изостанали номади, каквито са обрисувани в библията.

Другият пример може да бъде книгата за притчите от Вехтия завет. Богословите приписват авторството на тази книга на библейския цар Соломон (X в. преди н. е.). Обаче сравняването на притчите с египетския паметник от второто хилядолетие преди н. е., наречен Поучението на Амен-ем-опе, показва буквалното съвпадане на отделни пасажии от тези две книги.

Кодексът на Хамурапи, Поучението на Амен-ем-опе и библията, както и много други паметници от дълбоката древност са произведения на хора от определена историческа епоха. Само през замъглените религиозни очила Вехтия завет може да изглежда като някакво откровение.

Вехтия завет е пропит с догмите, че бог Яхве е създал света от нищо, че от всички хора той избрал еврейския народ, на когото именно дал Тората, като сключил със своите избраници своеобразен договор, по силата на който те са длъжни да спазват предписанията му, в замяна на което ще получат „обетованата земя“ за вечни времена.

Съобразно с тези догми жреците и пророците обработвали митовете, легендите, преданията и песните, създадени през периода на родовия строй, и изтъквали най-древната история на хората, техните обичаи, обреди и празници като израз на особен съюз на Яхве с неговия народ. Така например съставителите на Вехтия завет тълкуват дивашкия обред обрязване като белег за принадлежност към „истинната“ религия на Яхве: религиозният празник на скотувъдците йом-кипур се представя като ден за разкаяние пред лицето на

Яхве, Великден от пролетен празник на земеделците се превръща в празник на „изхода“ (мит, според който бог Яхве извел древните евреи от Египет). И останалите религиозни празници (сукот, петдесетница, съботата) на племената от родовия строй станали през царския период празници на Яхве.

От всичко казано досега може да се направи изводът, че твърденията на еврейските богослови и на буржоазните историци, че евреите от паметивека „пошивали“ истинския и единен бог и неговата Тора, е чиста измислица. *Историята на възникването на юдаизма и на неговите „свещени книги“* показва, че евреите, както и всички народи от древността са били езичници. *Едва в процеса на историческото развитие у тях се създава вярата в единния бог Яхве.*

Юдаизмът в епохата на феодализма. Диаспора. Фарисеи и садукее

След като била канонизирана Тората (V в. преди н. с.), тя станала обект на тълкувания от страна на юдейските законоучители. За да се разбере характерът на тези тълкувания, необходимо е да се спрем накратко на историята на евреите след завръщането им от вавилонския плен.

След освобождаването от игото на Вавилония в продължение на много векове Юдея попадала под властта ту на една, ту на друга по-могъща съседна държава. В края на IV в. преди н. с. Юдея била включена в империята на Александър Македонски. След разпадането на тази империя Палестина станала ябълката на раздора между Египет, намиращ се под гъста на Птолемеите (македонска династия), и Сирия, намираща се в ръцете на Селевкидите (друга македонска династия). През 198 г. преди н. е. Селевкидите завладели Палестина. Скоро Антиох IV Епифан забранил култа на Яхве и заповядал да поставят в Ерусалимския храм Зеве Олимпийски. Това станало повод за въстанието от 167 г. преди н. с. Въстанието се ръководело от братята Макавеи. То завършило през 142 г. преди н. е. с възстановяването на юдейската държава и установяването на властта на първосвещениците Хасмонейци.

(по името на родоначалника на братя Макавеи). Като самостоятелна държава обаче Юдея съществувала кратко време. През 63 г. преди н. е. римският пълководец Помпей подчинил Палестина на Рим. През 70 г. преди н. е. римският император Тит, след като унищожил Ерусалимския храм, окончателно покорил държавата на служителите на бог Яхве. Еврейските поселения извън границите на Палестина (диаспора), възникнали още през периода на вавилонския плен, след разрушаването на храма значително се разширили.

Във връзка с това възниква култът, свързан само символично с Ерусалимския храм. Вместо посещенията в храма вярващите започнали да се събират за извършване на религиозния ритуал в местните синагоги; вместо жертвоприношенията, практикувани в Ерусалимския храм, започнали да отправят молитви, да пеят хвалебни химни в чест на Яхве и да четат глави от Тората. Синагогата се управлявала от книжовници, които четели и коментирали Тората въз основа не само на писмените източници, но и на устната традиция.

Тората, която съдържа законите на религията на племето и на робовладелската държава, вече не отговаряла на новите исторически условия, на условията на чуждото господство в самата Палестина и на пръсването на нейното население извън границите ѝ. Още през V в. преди н. е. действуват соферим (книжовниците), които се стремят с тълкуването на Тората да създадат „ограда около закона“, т. е. максимално да изолират еврейските маси от влиянието на гръцката култура, която — особено през IV в. преди н. е. — започнала бързо да прониква в страните на Близкия Изток.

Около въпроса за еврейската обособеност през II в. преди н. е., когато Юдея се намирала в ръцете на Макавеите, възникнал остър спор между садукееите и фарисеите — две религиозно-партийни групировки. При огромното значение, което имали религиозните предписания в живота на народните маси от онова време, този спор взел характер на религиозна борба около въпроса за методите на тълкуването на „Мойсеев закон“.

Садукееите, които се състояли от благородната земевладелска аристокрация и жреците, се придържали към буквалния смисъл на Тората. Те били решителни

противници на всякакви реформи в областта на юдаизма. Фарисеите, които били занаятчии, търговци, низши служители на култа, напротив, се стремели да „усъвършенствуват“ юдейската религия.

В религиозно-политическо отношение фарисеите не представлявали едно цяло. Между тях имало различни течения. Известност придобили теченията на Шамай и Гилел. Първото течение отчасти се приближавало до садукееите, защитавайки неотстъпното изпълнение на предписанията на Тората, второто било за свободното тълкуване на текстовете на библията.

Борбата сред самите фарисеи придобила най-остър характер след разрушаването на Ерусалимския храм от римския император Тит — единствения център на юдейските жреци и най-висшия авторитет на юдейската религия. Изглеждало, че жреците претърпели пленничеството и че е настъпил краят на юдаизма. Обаче ерусалимските жреци в лицето на своя водач Йоханан бен Елхай намерили спасител. Раби Йоханан бен Закай бил привърженик на мира с Рим и агитирал сред палестинското население за по-бързо капитулиране. Когато по улиците на Ерусалим се водела кръвопролитна война, този раби като страхливец избягал в лагера на враговете (Характерно е, че съвременният буржоазен израелски историк Г. Алон е във възторг от постъпката на Йоханан бен Закай). Сключил сделка с римския император, той получил разрешение да организира в едно малко градче на брега на Средиземно море — в Бет-Шаран, училище за танаите — вероучители.

Ябненските законоучители се занимавали, както и танаитите предшественици, с устно разясняване на Тората и се стремели с помощта на „свещените“ стихове да смирят народните маси и да ги накарат да се покорят на римските завосватели.

Както виждаме, широкото устно тълкуване на библиейските законоположения възникнало в разгара на борбата между религиозно-политическите групировки на древните евреи. За пръв път то било събрано и редактирано в шестдесет и три трактата през 210 г. от н. е. от Иегуда га-наси под името Мишна (повторение на закона).

Талмудът и равинизмът

Скоро след появяването си самата Мишна станала предмет на тълкувания. С това се заели амораите (тълкувателите) едновременно в Палестина и Вавилония (където през II в. от н. е. имало много евреи). Обяснението на Мишна се нарича гемара. Редакцията на палестинската гемара и обединяването ѝ с Мишна били извършени през III в. от Йоханан бар Напах и се нарича Талмуд иерушалми (ерусалимски талмуд). Редакцията на вавилонската гемара и обединяването ѝ с Мишна били извършени през V в. от Рабина и Аши и се нарича Талмуд бавли (вавилонски Талмуд). *Следователно Талмудът като юдейски религиозно-литературен паметник дължи произхода си не на едно лице, а на много, които освен това са живели през различно време и на различни места и са се намирали под различни влияния.*

Към талмудическата литература спадат и така наречените Мидраши. Те, както и Талмудът са религиозни сборници, коментиращи стихове от старозаветните книги. Мидрашите проповядват антинаучни възгледи за природата и човешкия живот и разясняват измислиците си с митове и легенди. Мидрашите са популярни сред равините. Най-често ги цитират в синагогските проповеди и в богословската литература.

Напластяванията в Талмуда са много разнообразни. Обаче във всички препоръки и поучения на този огромен по обем сборник доста ясно проличава ръководната мисъл на неговите съставители, изразена в стремението им да запазят на всяка цена юдаизма, приспособявайки го към зараждащите се феодални отношения.

„Йерархията — пишат Маркс и Енгелс — е идеалната форма на феодализма; феодализмът е политическата форма на средновековните отношения на производство и общуване.“¹ Законоучителите от Талмуда освещавали с името на бог Яхве и Тората йерархическите феодални отношения, внушавали на вярващите да бъдат смирени и покорни.

Талмудът освещава деленето на обществото на господари и роби, забранява освобождаването на робите „Всеки, който освободи роб, нарушава закона“ (Бера-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 3, стр. 162.

хот, 476), учи да се презират хората от народа — ам-гаарците („народ на земята“), т. е. селяните, занаятчиите и наемните работници. „Ам-гаарецът не може да бъде праведник“ (Абот, II, 5). Талмудът проповядва покорство пред царската власт, оправдава господството на експлоататорите и узаконява робското положение на жената. *Учението на Талмуда за върховното предопределение, за непротивенето на злото с насилие, за търпението, безропотността при страданията, да бъде човек доволен от своята съдба, кротко да понася обидите и т. н. векове наред е служило на експлоататорите като духовно оръжие за потискане на трудещите се.* В юдаизма Талмудът и днес се почита като най-авторитетна книга по въпросите на религията и морала.

Разказите в Талмуда за сътворяването на човека и на неговото грехопадение отразяват най-древните и най-ислепите представи на хората. „Как — пита раби Натан — е създаден Адам?“ Отговорът е: „През първия час бил създаден прахът, през втория бил създаден неговият образ, през третия — голем (скелетът), през четвъртия били свързани членовете му, през петия се появили отворите му, през шестия му била дадена душата, през седмия стъпил на крака, през осмия му била дадена Ева, през деветия бил въведен в рая, през десетия получил заповедта, през единайсетия сторил грях, а през дванайсетия бил изгонен и си отишъл“.

Науката е доказала достоверно, че хората не са били създадени от някого, че те не са се появили изведнъж, мигновено, по волята на боговете. Човекът се е обособил от животинския свят благодарение на труда, като този процес е траял стотици хиляди години, а не шест-седем дни, както се твърди в Талмуда.

Талмудът е изпълнен с презрение към човека като към „прах земен“. „Само оня — казва раби Елханон, — който започне да гледа на себе си като на нищо, ще потвърди напълно думите на учението (Сота, 21б). Като възпитават по такъв начин съзнание за нищожността на човека пред бога, талмудистите плашат хората с ада, с геената и с вечните мъки. В трактата Сангедрин се задава въпросът: „Кои лица няма да бъдат щастливи в бъдния свят?“ Отговорът гласи: „Който говори, че мъртвите не могат да възкръсват и че Гората не е от бога, и епижуреецът. Раби Акиба споме-

нава освен това и онези, които четат други книги (освен Тората — *Ред.*). Към тях са прибавени и следните: които отхвърлят игото, които разрушават знака на завета, които разобличават Тората“. Така талмудистите плашат борците срещу робството и потисничеството, защищават устоите на класовото неравенство и несправедливостта. В интерес на експлоататорите Талмудът обещава на експлоатираните срещу тежкия живот на земята вечно щастие и блаженство на другия свят. Попитали един талмудист: „Кой може да разчита на задгробен живот?“. Той отговорил: „Кроткият, смиреният, който влиза и излиза наведен, който се занимава постоянно с Тората“ (Сангедрин, 88б).

Етиката на Талмуда защитава основната религиозна идея за тленността на земния живот, че той е даден на човека само за да се подготви за бъдещия живот на небесата.

Заповедите на Тората „обичай ближния си“, „не убивай“ и др. са били тълкувани от съставителите на Талмуда в интерес на експлоататорите. Робите и низшите слоеве на обществото можело да се преследват в името на бога и закона. Религиозната етика, приканвайки трудещия се да бъде покорен роб, превъзнася потисника, на когото самият бог бил дал правото да господствува над другите хора. „Раби Йошуа казвал: бедният, когато приема милостиня, оказва на своя благодетел по-голяма услуга, отколкото последният оказва на бедния“ (Мидр. Левит 34). „Раби Нахман бен Ицхок казвал, че бог му изпраща хора, достойни да се ползват от неговата благотворителност“ (Баба Батра, 9б). Целият Талмуд е проникнат от проповедта, че бедността, страданията, болестите и най-различните бедствия са от полза за хората.

Векове наред Талмудът помагал на богатите да потискат бедните, насаждал невежество сред еврейските народни маси. Но въпреки отлъчванията и телесните наказания дори през средните векове прогресивните хора се обявявали против Талмуда, осмивали неговите учения, а народът протестираше срещу социалното робство, освещавано от законоучителите, и е създал много пародии на талмудистките мъдрости.

През средните векове се правят редица опити да се систематизират догмите на юдаизма. Един от стълбо-

вете на юдаизма през XII в. — Маймонид, формулирал тринадесет догми на юдейското вероучение: 1) Бог е създател и ръководител на света. 2) Бог е един. 3) Бог е безтелесен и неизменяем. 4) Бог е вечен. 5) Трябва да се молим на бога. 6) Думите на пророците са истинни. 7) Мойсей е праотец на пророците, неговото пророчество е истинно. 8) Тората е била дадена на Мойсей на планината Синай. 9) Тората е непоклатима. 10) Бог ги е всички постъпки и мисли на хората. 11) Творецът ще въздаде на хората според заслугите им. 12) Месия ще дойде. 13) По волята на създателя мъртвите ще възкръснат.

През XIV в. философът Хасдай Крескас намалил догмите на юдейската вяра на осем, а Йосиф Албо съкритил неговите догми на три. Но все пак всички те никога не са били канонизирани.

Своеобразно развитие талмудизмът претърпява в Западна Европа. Тук начело на юдейските общини останали равините (господарите). Първите равини се проявили в Испания през XI в. като законоучители и съдии, които управлявали общината. „Дори ако равинът ти каже, че лявото е дясно — учели в синагогата, — а дясното — ляво, ти пак трябва да го слушаш.“ Равините произнасяли присъди в полза на богатите и изключвали особено свирепо онези, които били против реди в общините и клерикалите. Спрямо бунтарите били прилагани духовно отлъчване и строг бойкот.

През средните векове равините създали в съответствие с талмудистката ангелология и демонология своеобразно мистично учение, наречено Кабала. Но особено силно те разработвали обредната страна на юдаизма, като се стремели да превърнат вярващите свреи в особена група, която да могат да държат в невежество и потиснатост, в смирение и покорство. Равинизмът е изложил своите законоположения в религиозната книга „Шулхан-арух“ („застлана маса“), която била написана през XVI в. от равина И. Каро. Тук средновековният, строго обособен и проникнат от идеята за нетърпимост към другите религии юдаизъм получил свой пълен израз.

Колкото по-тежък ставал животът на еврейските трудещи се, толкова повече се разпространявали сред

тях религиозните търсения. През XVIII в. се засилват протестите против талмудистите.

В края на 30-те години на XVIII в. във Волинска и Подолска области сред еврейското селско население възникнало религиозното движение хасидизъм (от думата „хасид“ — „благочестив“). Начело на движението стояли цадиците (светци, мъдреци, чудотворци). Бунтът на народните маси срещу господството на богаташите и равините намерил израз в религиозните поучения на Бещ.¹

Основа на бещианството бил принципът за абсолютното всебожие и непрекъснатостта на създаването на света. Извън и освен бога не съществува нищо. Според Бещ цялата природа е само една от проявите на божеството. Всички реални предмети са божествени искири. Сред всички предмети човек заема обаче особено място. Неговото предназначение е да служи на бога, да опознава божествените тайни, да се стреми към сливане с божеството. И това се постига, учел Бещ, не с изучаването на библията или Талмуда, а с горещия, възторжена молитва, с благочестиво поведение и със спазване на основните заповеди. Бещ освобождавал илюбожните евреи от излишните и дребнави обреди, които равините въвели в голямо количество в религиозната практика, и давал на нещастните и бедни хора утехата че и те са угодни на бога, макар да не знаят тъкостите на талмудистко-равинската схоластика.

Вероучението на Бещ отразявало в религиозна форма класовите противоречия в самата община. Но то не зовяло към борба против социалното и религиозното робство. Бещ дори не мислел да призовава привържениците си към борба за освобождение. Той целият се отдал на мистичната Кабала, според учението на която човек представлява съд, пълен със зло, пороци и мръсотии, и затова, заплашвайки с мъките на ада, изисквали от привържениците си да презират всичко земно, да изтезават плътта си, постоянно да се очистват от греховете с пост и молитва.

Бещ и неговите приемници включили в поученията си идеята за цадика като „свят“ човек, който бил на

¹ Бещ-Израил (1700—1760 г.) — основател на хасидизма. Бещ е абревиатура на думите „Баал-шем-тов“, което значи „добър чудотворец“.

дирен със свръхестествена сила и се разпореждал с цялата природа, както си иска. Според Бещ цадикът постоянно общува с бога, той чете „книгата на съдбите“, той е чудотворец и ясновидец и вярващите трябва да благоговаят пред него.

Цадикът станал идол за хасида. По всички въпроси той искал съвет от цадика. А последният нищо не правел безплатно за своите поклонници. Думите от библията „няма да видите божие лице с празни ръце“ строго се спазвали от цадиките.

С течение на времето хасидизмът се изродил в крайно мистично и реакционно течение в юдаизма. Цадиките, както и равините се отнасяли с фанатична омраза дори и към най-слабото проникване на знания сред народните маси и усложнявали живота на своето паство съответно с предписанията на „Шулхан-арух“.

В царска Русия обречените на безправие и бедност еврејски трудещи се се намирали и под гнета на синагогата, която замъглявала съзнанието на народните маси, отклонявала ги от класовата борба и пречела на еврејските трудещи се да се обединяват с трудещите се от другите националности в един съюз против царизма и капитала.

Големите еврејски капиталисти Гинцбург, Поляков и Бродски финансирали построяването на много синагоги в царска Русия. С пари на банкера барон Гинцбург била построена главната синагога в Петербург, със средства на железопътния магнат Поляков — в Москва, с пари на фабриканта на захар Бродски — в Киев. През 1904 г. търговецът на чай К. В. Висоцки инвестирал на московската синагога 1 милион рубли за благотворителни цели.

Синагогата внушавала на еврејските народни маси да се подчиняват на царската власт. Ето защо царизмът, който по най-различни начини ограничавал правата на самите евреи, същевременно покровителствувал синагогите и равините. Съгласно един закон от 1835 г. равините трябвало „да насочват евреите да се подчиняват на общите държавни закони и на установените власти“. Съгласно „Закони на Руската империя“ равините се ползвали с „правата на търговци от I-ва гилдия“ (чл. 1331) и след десет години равинска служба се награждавали със златни медали (чл. 1332).

През време на революцията от 1905—1907 г. на редица места равините създавали банди от фанатици, които да нанасят побой на революционно настроените еврейски младежи, съобщавали в полицията за нелегални събрания, издавали на тайната полиция активните революционери. В Белосток клерикалите организирали и началото на 1905 г. два съюза на еврейската буржоазия — „Агудас Йехудим“ („Съюз на евреите“) и „Агудас ахим“ („Съюз на братята“) за борба с работническото движение. През 1908 г. във Варшава конгресът на равините изпратил благодарствен адрес на Николай II по случай потушаването на революцията.

Реформираният юдаизъм и ционизмът

След победата на буржоазните революции в Европа, когато били срутени стените на гетата и еврейските маси били включени в живота на капиталистическите градове, юдейските теолози започнали да приспособяват религията си към новите социални условия.

През XIX в. еврейската буржоазия в Германия, Франция и Англия, която се еманципирала от талмудистките обреди, направила опити да очисти юдаизма от всичко по-остаряло и отживяло времето си за условията на капиталистическото общество, за да го използва по-добре за засилване на своето влияние върху трудещите се евреи.

В 1819 г. по инициатива на немските равини в Германия бил създаден „Verein für Kultur und Wissenschaft für Juden“. Този своеобразен съюз именно започнал да реформира юдаизма. Според ръководителите на „Ферайна“ реформата трябвало да се ограничи с очистване на юдаизма от старата обредност.

Този реформиран юдаизъм от самото начало става идеология на еврейските буржоазни националисти, които в края на XIX в. създали партията на ционистите (името идва от планината Сион), стремейки се да откъснат трудещите се евреи от общата борба на работническата класа срещу капитализма.

Болшевиките ленинци, когато водеха борба за спечелване на своя страна трудещите се от всички националности, живеещи в нашата страна, включително и

църквите, се бореха срещу ционизма и бунда, които кокетираха с юдейския клерикализъм. През 1913 г. в статията си „Критически бележки по националния въпрос“ Ленин писа, че оня, който подкрепя буржоазните националисти, е „враг на пролетариата, привърженик на старото и кастовото в еврейството, помагач на равините и буржоата“.¹

Юдаизмът в САЩ

През последните десетилетия активна дейност развили идеолозите на юдаизма в САЩ, ръководейки я чрез голямата мрежа от синагоги, възлизащи на около четири хиляди, обединени в Съвет на синагогите в Америка. Този съвет не само управлява синагогите, но и издава значителна по обем религиозна литература, ръководи голям брой религиозни училища, семинари и институти. Под неговата егида се намират близо три хиляди съботни училища, Еврейският институт за религия и Еврейският теологичен семинар на раби Елхонон в Ню Йорк, Еврейският религиозен колеж в Чикаго и др.

В САЩ процесът на приспособяване на църквите на различните вероизповедания към условията на господството на едрата буржоазия, към условията на империализма е започнал по-рано, отколкото в страните от Западна Европа: от втората половина на XIX в.

В САЩ има три течения в юдаизма: ортодоксално, реформирано и консервативно, които изразяват интересите на различни кръгове от еврейската буржоазия.

Ревнителите на синагогата, действайки в полза на класовите интереси на богатите си господари, внесли съответно със социалните и политическите условия на живота в капиталистическа Америка поправки в средновековните устави на равинизма. Без да изхвърлят нито една догма на юдаизма и без да прибавят нито една нова, те започнали в дребните неща да обновяват, да почистват юдейското вероучение. Едни от тях видоизменили малко равинските традиции и започнали да проповядват консервативен юдаизъм, други пропаган-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 20, стр. 11.

Дйрали донесения в САЩ в края на миналия век от заможните емигранти от Германия така наречен реформиран юдаизъм, като го американизирали.

Привържениците на реформирания юдаизъм започнали да служат литургиите не на староеврейски, а на английски език. Сборникът молитви, който те съставили, не се наричал с обикновения религиозен термин „Сидер“, а „Union Prayer Book“. Подражавайки на християнската църква, те разрешили да се махне преградата между мъжкото и женското отделение в синагогата, като по този начин дали на жената в разрез с вековната традиция на равинизма, равни „права“ с мъжа. Те се отказвали и от някои други дребни неща, отнасящи се до църковната служба или ритуала. Общината на юдеите реформисти се възглавила от равин, който нямал патриархална брада и не носел средновековен лапсердак и щраймъл (своеобразна шапка), а съвременен американски костюм, бил гладко избръснат и имал светски маниери. Той има достъп в домовете на силните на дени и олицетворява единството между синагогата и капитала.

Особеност пък на така наречения консервативен юдаизъм е това, че той е за спазване на всички традиции, но същевременно е и за приспособяването им към съвременните американски условия. Един от привържениците на това течение — А. Левитан, пише, че спазването на традицията от вярващия еврей означава и зачитане на „Шулхан-аруха“, и Талмуд, и спазване на съботата, и кашера¹. Понеже добре разбират, че всички тези традиции на равинизма не са популярни сред масите на еврейския народ, привържениците на консервативния юдаизъм искат да бъде разработен нов „Шулхан-арух“, приспособен към съвременните условия.

Днес реформисткият и консервативният юдаизъм, който се разпространи доста широко сред американските евреи през 20-те години, преживява сериозна криза във връзка с това, чрез през последните десетилетия влиянието на синагогата започна катастрофално да отслабва. За това говори убедително религиозната статистика, макар тя и да намалява цифрите за скъсването на вяр-

¹ Кашер — приготвена в съответствие с религиозния ритуал храна. — *Бълг. ред.*

ици с религията. Юдейските „религиозни социолози“ в САЩ, след като по примера на своите християнски колеги направиха анкета за състоянието на религиозността на населението, стигнаха до неутешителни изводи. По данните, публикувани в печата, делничен ден синагогата почти не се посещава, в съботните дни я посещават едва 9% от общия брой на анкетираните, в празнични дни — 15% и само на празника йом-кипур — 73%.

Сред част от юдейските теолози се забелязва и друг течение — да се възстанови и запази юдейската религия в нейния ортодоксален вид, с всичките ѝ средновековни предписания и нелепости. По-специално това течение е силно сред църковниците и управляващата буржоазия в държавата Израел. В САЩ привържениците на това течение се наричат реконструктивисти. То възникнало в САЩ през 30-те години на нашия век и било породено от стремежа на еврейската буржоазия да спре скъсването на трудещите се с религията.

Реконструктивистите се заеха да съживят юдаизма, да му върнат чертите на средновековния равинизъм, като го подсилват със заемствуваната от съвременните лидери на реакционния ционизъм националистическа програма. Те ревизираха юдейския молитвеник („Union Prayer Book“) и го направиха по-близък до патриархалния молитвеник („Сидер“), възстановиха богослужението на староеврейски език, в дните за покаяние пирият с шафар и т. н. Но всичко това обаче не оказва никакво въздействие върху трудещите се. Самите равини признават, че не се забелязват сериозни признаци за връщане на американските евреи в лоното на религията.

Реконструктивизмът в юдейската религия представя само религиозен филиал на реакционната еврейска буржоазна партия на ционистите. Практическата му дейност го разобличава като верен слуга на интересите на империалистическата буржоазия.

Юдаизмът, също като католицизма, си има демагогична, изгодна за капиталистите социална програма, която широко се използва от експлоататорите за борба срещу работническото движение. Ето как един от американските равини описва тази дейност: „В края на XIX — началото на XX в. американските религиозни организа-

ции бяха принудени да обърнат внимание на конфликтите между капитала и труда. Американските равини рече виха активна дейност: доклади, резолюции, платформи за социална справедливост, призив за разбирателство, молитви, преговори с работодателите и правителствените чиновници. Равините работеха заедно с католическите и протестантските групи, помагаха при решаването на въпросите за работната заплата, безработицата и др.“

Юдейските организации водят пропаганда против комунизма, против влиянието на прогресивните работнически организации върху еврейското население. Но въпреки активната подкрепа на буржоазията в САЩ се наблюдава упадък на религията и юдейските дейци признават, че влиянието на равините върху цялата маса на американските евреи е слабо, общопризнат факт е, че ортодоксалните, консервативните, реформаторските и другите синагоги са загубили значителна част от влиянието си върху населението.

Трудовите евреи в Америка от собствен опит се убеждават, че синагогата е враг на истинската свобода. За това те скъсват с религията и се включват в общата борба на пролетариата за по-добър живот на земята

Юдаизмът в Израел

Юдейският клерикализъм е особено активен в Израел, където той е държавна религия. Ръководните чиновнически дейци в Израел обичат да цитират в речите си Тората, да споменават за пророците, да апелират към божия завет.

В Израел синагогата не е отделена от държавата и от училището. Тук са в сила библейско-талмудистките закони, съгласно които жената няма право да получава наследство, не може да се явява в съда от първа инстанция като свидетелка. В Израел се смята за законен само религиозният брак; регистрираният и чужбина граждански брак се смята за недействителен. Смесените бракове в самия Израел са забранени съгласно закон и изобщо не се признават. В областта на семейното право държавата Израел признава законността на решенията на равинския съд. Този съд разглежда дела

я по въпросите на брака и семейството на базата на Библията и талмуда, които отричат равенството между мъжа и жената. Жената е лишена от правото на развод. Това право е дадено само на мъжа. Ако той не е съгласен да даде на жена си развод, бракът не може да се разтрогне. Преподаването в училищата си поставя за цел да отрови съзнанието на децата с религиозен фанатизъм и нетърпимост.

Със същата цел — да се поднесе на народа религията в по-префинена форма, в Израел се възражда хасидизмът. В нашата епоха, когато всепобеждаващите идеи на комунизма си проправят път към сърцата и на най-затъпелите хора в капиталистическия свят, защитниците на суеверието и мистиката са принудени да лабирират. Като се обръщат към миналото, те търсят там „демократичната“ фигура на „светеца“, с името на който биха могли да прикриват враждебното си отношение към прогресивните идеи на съвременността. В стремежа си да възродят сред евреите мистичното учение на хасидизма поборниците на юдаизма демагогски се позовават по-специално на обстоятелството, че основателят на това учение — Бещ — произхождал от народа. Пропагандирането на хасидизма се оказва нужно на съвременните израелски апологети на синагогата, за да отровят с националистическата и шовинистическата отрова, със социалната демагогия, религиозната мистика и враждебността към всичко прогресивно съзнанието на трудещите се евреи и да пропагандират сред тях реакционните идеи на ционизма.

В Израел синагогата, подкрепяна от държавата, води широка пропаганда на религиозния фанатизъм в печата, по радиото, от университетската катедра и трибуна на парламента. Особено внимание се отделя на привличането на младежта, на пропагандирането сред нея на национализма и религията. В телавивската енциклопедия за юноши е отделено много място за мистичните библейски герои, чиито постъпки се превъзнасят до наиздателна цел. Всички наивни легенди, които се съдържат в Библията, се представят за исторически факти. За митичния патриарх Аврам например се казва, че той е „праотец на нашия народ“ и е верую, понеже по искане на бога Аврам бил готов да принесе в жертва единствения си син Исак. Енциклопедията сериозно раз-

казва на младежите и девойките, че бог е уредил рай в ада, първия — за праведниците, а втория — за грешниците.

На времето възникващият ционизъм беше подкрепен от юдейската религиозна организация. Сега, когато ционистите са на власт в Израел, те щедро се отплащат на някогашните и за сегашните услуги на равините. Ционистите ревностно бранят синагогата в Израел. Като официална религия на държавата тя има свои депутати в парламента и възползвайки се от това си положение, води злобна борба против науката и прогреса.

Предани слуги на управляващите кръгове, ръководителите на синагогата не се отказват да парадират с думи за любов към ближния, за морал и хуманизъм но на практика водят необузdana кампания срещу опозици, които са за мир, за дружба между арабите и евреите, които се борят за истинско щастие на трудовите хора. Синагогата клевети Израелската комунистическа партия, която възглавява борбата на демократичните и миролюбивите сили в Израел срещу ционизма и клерикализма.

Равините и ционистите в Израел се стремят да съживят религиозните отживелици сред еврейското население и в нашата страна. През 1959 г. Главното управление на равините в Израел изпрати на няколко синагоги в СССР следното послание: „Във връзка с настъпването на празниците Главното управление на равините в Израел се обръща към общината с предложение да поддържа традициите и борбата с еретици и да насажда любов към светата страна и светата вяра съобразно с преданието на еврейското учение и светите мъже.“ Радиостанцията „Гласът на Израел“ има редовни предавания, в които възхвалява „рая“ и „класовата хармония“ в Израел. *Равините от чужбини приканват вярващите да обичат буржоазната държава Израел, в която на власт са капиталистите.*

Юдаизмът в СССР

В резултат на дълбоките промени на социално-икономическите условия, на ликвидирaнето на експлоататорските класи и на победата на социализма в СССР,

и резултат на успешното развитие на науката и на общото издигане на културното равнище на страната по-малкото еврейски трудещи се в СССР, както и основната част от цялото население на Съветския съюз, завинаги преодоля влиянието на религията. След победата на Великата октомврийска социалистическа революция бяха ликвидирани всички правови ограничения за еврейското население. В СССР еврейските трудещи се активно участвуват заедно с трудещите се от всички други националности в изграждането на комунистическото общество.

През първите години на съветската власт значителна част от юдейското духовенство, както и от християнското и мюсюлманското, беше настроена антисъветски и участвуваше в борбата на реакционните сили срещу съветската държава. Докато например през 1918 г. Общоруският поместен събор на православната църква анатемоса съветската власт, през същата година Общоукраинският конгрес на равините, свикан в Одеса, наложи херем (анатема) на младата съветска държава.

Повечето от равините бяха антисъветски настроени както през време на гражданската война, така и през първите години на съветската власт.

Оттогава отношението на юдейското духовенство в СССР към съветската власт се промени. В по-голямата част еврейското духовенство в СССР се отнася лоялно към съветската държава. Московските равини много пъти са отправяли призив към вярващите да се молят за мир, разобличавали са измислиците на буржоазната пропаганда за преследвания на религията в СССР. *Но това обстоятелство не бива да прикрива факта, че юдаизмът, както и всяка друга религия, е реакционна, антинаучна идеология.*

В нашите условия юдаизмът е вреден с това, че обещава щастие в несъществуващия задгробен свят и по този начин откъсва хората от борбата за истинско щастие. Юдейската религия насажда у вярващите смирение и надежда за помощ от бога, неверие в собствените им сили, замъглява съзнанието на хората, обрича ги на пасивност пред силите на природата, скована творческата им активност и инициатива. Юдаизмът оказва реакционно влияние на вярващите със своите празници и обреди. За най-важни празници се смятат рош-гашо-

но (Нова година) и Йом-кипур (ден на изкуплението) Според учението на юдаизма на Нова година и в деня на изкуплението бог определя „кой ще забогатее, кой ще се разори, кой ще бъде унижен и кой ще се издигне“ Тези празници внушават на вярващите, че животът на хората изцяло зависи от бога. Юдейските празници и обреди отравят съзнанието на вярващите с измислиците за необходимостта да се покоряват на божията воля.

Юдейската религия насажда и затвърдява в бита на вярващите евреи всички остатъци от варварството, суеверията и предразсъдъците, останали от експлоататорското общество. Смыслът на всички тези обреди е да се държат постоянно вярващите в „страх божи“. Същевременно тези обреди засилват изолираността и обособеността на вярващите.

Юдаизмът е особено вреден с това, че възпитана своите привърженици в духа на палестинофилството Великденският призив „Догодина — в Ерусалим“ се използва за ционистка пропаганда. Според учението на юдаизма мъртвите ще възкръсват само в Палестина и затова погребаните извън нея ще трябва да изминат дълъг подземен път до „светата земя“.

В Съветския съюз са подкопани корените на всички религии, включително и на юдаизма, унищожена е социалната база, на която се опираше синагогата. Юдаизмът в СССР, както и всички религии, преживява упадък, все повече и повече вярващи излизат от тъмното царство на религията.

Обаче част от еврейското население още се намира в плен на старозаветните и талмудистките предписания. Като проповядва идеята за божие провидение, за небесното въздаване, за синайското откровение и т. н., синагогата сковава духовните сили на вярващите, пречи им да опознават и разкриват обективните закони на реалния свят, съдействува за обособяването на вярващите евреи от трудещите се от другите народи в социалистическите страни и затова функцията на синагогата е дълбоко реакционна.

Разобличаването на антинаучната същност на юдаизма и на вредната дейност на юдейските клерикали и ционистите, което извършват комунистическите партии, е тясно свързано с борбата на всички прогресивни хора

против антисемитизма — позорното оръжие на черната реакция. Ленин пише, че на буржоазната политика на раздирване на религиозната вражда и на раздробяване на пролетарските сили, която се проявява в черносотинските погроми, трябва да се противопостави „спокойна, издържана и търпелива... проповед на пролетарската солидарност и на научния мироглед“¹.

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 10, стр. 79.

ГЛАВА 5

ПРОИЗХОД НА ХРИСТИЯНСТВОТО

Митът за Христос. — Първоизточници на християнството. — Социални корени и идейни източници. — Ранно християнство. — Възникване на църквата. — Ереси. — Превръщане на християнството в държавна религия

Християнството — най-разпространената от съвременните религии. Нейното название произхожда от името на митичния Исус Христос, който бил основал тази религия. Основни черти на всички разновидности на християнството са вярата в спасителя, в задгробен живот, във второто пришествие на Исус Христос на земята, за да извърши страшния съд над човечеството, да възкреси „праведниците“ за вечен живот и да установи царството божие. За повечето християнски религии е характерна също така вярата в тъй наречената божествена троица (бог отец, бог син и свети дух).

Митът за Христос

Богословите твърдят, че християнството било възвъстено от „божия син“ Исус — богочовек, живял през първата трета на I в. на н. е.¹

Твърдението, че някога е съществувал Христос, „синът божи“, въплътен се в човек, не издържа научна критика. Ето защо либералните богослови от тъй наречената историческа школа, както и редица секти, опитват да спасят християнството, правят някои отстъпки, като обявяват Исус Христос не за бог, а само за бележит човек, който създал ново морално учение и по-казал на хората образец на поведение.

¹ „Точното“ време, през което е живял митичният Исус Христос, не може да бъде установено дори въз основа на евангелията.

Но и тази отстъпка не може да бъде приета. Няма никакви доказателства за историческото съществуване на Исус Христос. Напротив, фактите говорят тъкмо обратното. Нито един от „съвременните“ на Христа автори не споменава за него. Римските учени Сенека и Плиний Младши, еврейският историк Юст от Тивериада и Филон Александрийски не споменават нищо за него. Особено убедително е мълчанието на последните двама автори: те не биха могли да не споменат за Исус Христос, ако той съществуваше: те и двамата са проявявали особен интерес към религиозния живот и към събитията, които се случили в Палестина през I в. на н. е., още повече че Юст е бил „земляк“ на Исус. Писанията на по-късните еврейски и римски автори Иосиф Флавий, Тацит, Светоний и Плиний Млади не дават никакви доказателства за историчността на Христос.

Митичността на мнимия основател на християнството се доказва убедително и от обстоятелството, че в ранните християнски произведения той е представен като човек или най-малко като свръхестествено същество. Така например в апокалипсиса образът на Христос е съвсем фантастичен: „Главата и космите му бяха бели като вълна, като сняг, а очите му — като огнен пламък; нозете му — подобни на лъскава мед, като в пеш пазежени, и гласът му — като шум от много води. Той вържеше в дясната си ръка седем звезди, а от устата му излизаше двуостър меч; лицето му сияеше както слънце сияе в силата си“ (I, 14—16).

В ранните послания на апостол Павел образът на Христос придобива малко по-голяма конкретност. В тях обаче няма почти никакви подробности за неговата земна „биография“. Как е могло Павел (или друго лице, известно под това име), който по време е бил много близо до Исус, да не го е познавал като човек? Това би било съвсем невероятно, ако Исус наистина е съществувал.

Едва в евангелията, съставени през първата половина на II в., образът на Христос се облича в плът и кръв. Ако основателят на християнството беше истинска историческа личност, ранните християнски произведения, които автори са запазили по-живи спомени за него, разбират се, биха съдържали много повече конкретни факти, отколкото по-късните. В действителност е тъкмо обрат-

ното: в ранния стадий на образуването на мита Исус е свръхестествен образ на божия син, изпратен на света, за да изкупи греховете на хората. Разбира се, такъв един образ би могъл да бъде само твърде мъгляв, лишен от каквито и да било определени, конкретни черти. Такива черти започнали да му приписват много по-късно. Религиозното съзнание на народа не се примирявало с отвлечената представа за божеството. Религиозното чувство изисквало конкретно възплъщение на бога. Постепенно, през II в. в народната фантазия се създавал мнимоисторическият Христос и неговата земна „биография“. *Тази биография, отразена в евангелията, е пълна с нелепости и противоречия, което също така доказва митичността на Исус.*

Митът за основателя на християнството се е създавал от различни елементи едновременно с развитието на новата религия. В основата му лежали древноеврейските представи за месията, за божия помазаник.

Месианизмът се зародил още у древните еврейски пророци и първоначално имал теснонационален, еврейски характер. Но по-късно у евреите, разпръснати по света, образът на месията придобил по-широка, космополитична форма: започнали да представят месията като спасител на целия човешки род. Идеолозите на еврейските бедняшки маси внесли нова черта в образа на месията: месията ще се яви в образа на унижен страдалец, който трябва да претърпи мъчения и смърт. Тази черта се появила под влияние на култа на умиращото и възкръсващо божество и намерила отражение в някои късни библейски произведения, например в XXI псалом.

Очевидно още преди евреите да дойдат в Палестина, там е съществувал земеделският култ на Йешуа (Исус), сходен с култа на другите източни богове спасители. Като завоювали Палестина (към средата на XIII в. преди н. е.) и преминали към заседнало земеделие, евреите заимствували култа на Йешуа от местното население. Следи от този култ и името му са се запазили в Библията в образа на вождя Исус Навин, на пророк Елисей (Ел-Йешуа, т. е. бог Исус) и др. Почитането на Йешуа (Исус) се запазило дълго както в самата Палестина, така и у разпръснатите по света евреи и дало името на главното действащо лице в евангелския мит. Що се

отнася до второто му име — Христос — то представлява прост превод на еврейското „машиах“ — „месия“, „помазаник“ на старогръцки.

Някои подробности на евангелския мит били измислени за потвърждение на библейските „пророчества“. Така например в гл. 12 на евангелието от Йоана се разказва как Исус влязъл в Ерусалим на магаре и веднага се цитира пророк Захария: „Както е писано: не бой се, дъще Сионова! Ето твой цар иде, възседнал осле.“ В гл. 2 на евангелието на Матей се разказва, че цар Ирод избил във Витлеем и околностите му всички деца от мъжки пол под двегодишна възраст. По този повод авторът на евангелието отбелязва: „Тогава се сбъднело реченото от пророк Йеремия, който казва: глас бе чуто в Рама, плач и ридание и писък голям; Рахил плачеше за децата си и не искаше да се утеши, защото ги няма.“ В евангелието могат да се намерят много такива примери.

Други разкази от евангелската биография на Исус са взети от източните митове. Такива са подробностите за раждането на Исус. В гл. 2 на евангелието от Лука се разказва, че като родила сина си във Витлеем, Марии го положила в ясли, понеже в страноприемницата нямало място. Овчарите първи узнали за това от ангелите, които ликували в небето и славели бога, веднага отишли във Витлеем и намерили младенца, който лежал в яслите. А в гл. 2 на евангелието от Матей за това събитие се разказва другояче: за раждането на Исуса узнали източните маги (влъхвите), които били доведени във Витлеем от звездата. Те се поклонили на младенца Исус и му поднесли подаръци — злато, тамян и др.

И двата тези варианта се срещат в Изтока. Първият вариант — това е легендата за раждането на Митрида. Той се бил родил в една пещера. Първи забелязали новороденото овчарите и дошли да му се поклонят и му поднесат подаръци. Вторият вариант — това е разказът за раждането на Буда Гаутама: той се бил родил от невинната девойка Майя, като излязъл изпод мишницата ѝ. При раждането му небесните духове ликували, а царете дошли с богати подаръци да му се поклонят. И както 12-годишният Исус поразил с ума си еврейските книжници, така и младият Буда поразил своите учители. В иранската религия има раз-

каз за изкушението на пророк Заратустра. Злият дух се опитал да го съблазни, като му обещал господство над земята, но Заратустра му отказал. Аналогичен епизод за изкушението на Исус от дявола има в трите евангелия: от Матей, (гл. 4), от Марко, (гл. 1 и от Лука (гл. 4).

Следователно в мита за Исус са влезли редица елементи от различни източници. Този материал бил допълнен и украсен от богата религиозна фантазия и обединен от една централна идея: от идеята за възплъщаването на сина божи, за неговите страдания и смърт, който изкупил първородния грях и със своето възкръсване дал на човешкия род надежда за безсмъртие и възмездие след смъртта.

Въпреки явно митичния характер на евангелските разкази за живота на Христос някои учени¹ смятат, че е допустимо в основата им да лежат истински исторически факти. Но има ли някакви сериозни доказателства, за да се допусне подобно нещо?

Първоизточници на християнството

За да отговорим на този въпрос, трябва да се запознаем с ония исторически източници, които говорят за първоначалното християнство. Те се делят на християнски и нехристиянски. Официалните, т. е. признати от църквата, или канонически, източници са четирите евангелия (от Матей, от Марко, от Лука и от Йоан), Деяния на апостолите, Послания на апостолите (21) и Откровение на Йоан Богослов (апокалипсис.) Най-ранното от тези произведения е апокалипсисът: то е написано в началото на 69 г. на н. е.; най-късното е евангелието от Йоан, съставено към средата на II в. на н. е. Следователно всички изброени книги са създадени много по-късно от събитията, за които се говори в тях (първата половина на I в. на н. е.). За авторите на „свещеното писание“ ние нищо не знаем, освен неясните указания, които се съдържат в самите тези книги.

¹ Виж напр.: А. Робертсон, Происхождение християнства. М. 1959 г.

Като анализираме съдържанието на новозаветната литература¹, трябва да кажем, че тя е пълна с безсмислици и противоречия. В евангелията се съдържа земната „биография“ на сина божи, Исус от Назарет. Този мит напомня аналогични митове от източните религии. Исус се ражда по чудотворен начин от дева Мария и светия дух, проповядва и твори чудеса: превръща водата във вино, ходи по водата, нахранва 5 хиляди души с пет хляба, изцелява болни и възкресява мъртви. Йерусалимските власти го арестуват и го осъждат на смърт. На третия ден той възкръсва, явява се на своите ученици и се възнася на небето.

Между евангелията има големи различия. Те съдържат много вътрешни противоречия. Така например само в четвъртото евангелие намираме разказ за чудотворното възкресение на Лазар, затова пък в него няма нищо дума за необикновените чудеса, които са станали, както се говори в другите евангелия, в момента на Исусовата смърт. В четвъртото евангелие нищо не се говори за раждането и за детските години на Исус, както и за възнасянето му на небето. За последното разказват само Марко и Лука, а за раждането на Исус — само Матей и Лука. Матей (гл. 1) и Лука (гл. 3) излагат съвсем различно родословието на Исус. „Планинската проповед“ на Исус според Матей (гл. 5) става на планината, а според Лука — на равнина (У Марко и Йоан изобщо не се споменава нищо за нея). У Марко (гл. 14) и у Лука (гл. 7) епизодът в дома на Симон прокажения се излага съвсем различно. В евангелията има много такива различия и противоречия.

В евангелията се излага различно и самото учение на Исус. Така например у Лука (гл. 12) Исус заявява, че той е дошъл огън да тури на земята, че той е донесъл не мир на земята, а раздяла, а Матей възхвалява миротворците: „Блажени миротворците, защото те ще се нарекат синове божи.“ Но пак у Матей, в гл. 10, Исус заявява: „Не мислете, че дойдох да донеса мир на земята, не мир дойдох да донеса, а меч.“ У Марко (гл. 14) Исус казва, че евангелието трябва да се проповядва

¹ Нов завет се нарича онази част от библията, която съдържа християнските произведения и започва с евангелието от Матей; Стар завет е предходната част на библията.

преди всичко сред езическите народи, а у Матей (гл. 10) — обратното: „По път към езичници не ходете.“

Освен всички тези безсмислици и вътрешни противоречия в евангелските разкази се срещат и много исторически несъобразности. Например в евангелието от Матей (гл. 2) се казва, че Исус се родил през царуването на юдейския цар Ирод, а в евангелието от Лука се казва, че това е станало тогава, когато римски наместник в Сирия бил Квириний. Но Ирод е умрял в 4 г. преди н. е., а Квириний бил назначен за наместник в 6 г. на н. е. Следователно между смъртта на единия и назначаването на другия са минали 10 години. В гл. 18 евангелистът Йоан казва, че Исус бил осъден на смърт и умъртвен в Ерусалим през времето на първосвещениците Ана и Каяфа. Но в Ерусалим винаги е имало само по един първосвещеник. Много странно се държи при потвърждаването на смъртната присъда на Исус римският прокуратор Пилат Понтийски: той дълго се колебае и го извършва само по настояване на тълпата. Историческият Пилат е суров и жесток човек и никак не прилича на този мекушав чиновник. Всички тези несъобразности, броят на които би могъл да се увеличи многократно, показват, че съставителите на евангелията не са познавали историческата обстановка и условията на живот в Палестина през I в. на н. е.

Останалата новозаветна каноническа литература много не се отличава от евангелията. Деянията на апостолите са пълни с разкази за чудни явления: слизането на светия дух при апостолите (гл. 2), смъртта на Ананий и Сапфира (гл. 5), покръстването на Савел (гл. 9) и др. Дори и да се съдържат в това произведение зрънца историческа истина, те се отнасят само до вътрешната организация на раннохристиянските общини. 21 апостолски послания представляват нещо като писма или инструкции, които се изпращали до местните християнски общини и носят различни дати. Най-древни се смятат посланията до римляните, двете послания до коринтяните и едно послание до галатяните. Те се приписват на апостол Павел и се отнасят към самия край на I в. и началото на II в. от н. е. Интересна тяхна особеност е това, че в тях няма почти никакви данни за земната „биография“ на Исус. Казва се само, че той е син божи, който се е родил „по плът“ от „семеето Давидово“.

лово“, че е изкупил със смъртта си греховете на хората и възкръснал. По-късно ние отново ще се върнем към този въпрос и ще видим за какво говори това обстоятелство. В посланията, както и в деянията, има известни данни, които характеризират организацията и битата на ранните християнски общини. Що се отнася до най-ранното християнско произведение — апокалипсиса, — то представлява пророческо бълнуване, изградено по типа на старозаветните пророчества (особено книгата на Данаил). Апокалипсисът е пълен с най-фантастични видения, образи и предсказания. В него са още силни елементите на юдаизма и той дава известен материал за характеризиране на юдеохристиянството като преходен стадий към християнството.

Освен каноническата литература ние разполагаме с още няколко произведения на християнската литература, невключени от църквата в канона. Това са учението на 12-те апостоли (Дидахе), „Пастирът“ от Герм, тами наречените апокрифни, фалшиви евангелия и др. Принципно те не се различават от каноническите съчинения; в тях преобладава митическият или „пророческият“ материал, но има данни и за характеризиране на християнските общини от II в.

Такава е едната група източници по историята на първоначалното християнство. Както виждаме, те дават върде малко за разбирането на въпроса за произхода на християнството.

Не стои по-добре и въпросът с другата група — с нехристиянските източници. В книгата „Юдейски древности“ на еврейския историк от I в. на н. е. Йосиф Флавий (XVIII кн., гл. 3) се говори за Исус Христос като за бог, говори се за неговите чудеса, за смъртта и възкресението му. Това място, както отдавна е установено от науката, е вмъкнато от някой благочестив християнски преписвач не по-рано от втората половина на III в., невъзможно е то да принадлежи на самия Йосиф Флавий; той е бил правоверен юдей и не е можел да говори за Исус като за бог. Освен това целият откъс няма никаква връзка нито с предишния, нито със следващия разказ и е вмъкнат чисто механически.

Втори път за Христа и за християните се споменава у римския историк от I—II в. Тацит („Летопис“, XV кн., гл. 44). Тук се говори за гоненията срещу христия-

ните през 64 г. на н. е. в Рим и за Христос, убит през времето на Пилат Понтийски. Това място е пълно с противоречия и не може да служи като доказателство нито за историчността на Исус Христос, нито за съществуването на християни в Рим през 64 г. А митичните сведения за Христос Тацит очевидно е получил от християните в Мала Азия, където той бил наместник и началото на II в.

За трети път за християните се споменава у римският историк Светоний — в биографията на Нерон. Но това споменаване не е самостоятелно и е заимствувано пак от Тацит.

По-достоверни са сведенията за християните, които се съдържат в едно от писмата на Плиний Млади до император Траян — началото на II в. Тези сведения се отнасят до организацията на християнските общини.

Такова е състоянието на източниците за произхода на християнството. Както виждаме, тези източници ни убеждават в митичността на Исус Христос.

Социални корени и идейни източници на християнството

Християнството — една от най-разпространените съвременни религии, е възникнало в Римската империя през втората половина на I в. на н. е. По това време Римската империя била огромна робовладелска държава, която обхващала значителна част от Западна Европа, Северна Африка и част от Предна Азия. Макар западните провинции на империята — Испания, Галия (днешна Франция), Британия — през I в. да преживявали икономически подем, най-старите и културни области — Гърция, Предна Азия, централната част на Северна Африка и самата Италия — вече започнали да западат. Робовладелската стопанска система подкопавала производителните сили на ония провинции, в които робството съществувало отдавна и било най-развито. То водело до застои в техниката, намалявало производителността на труда и разорявало дребните свободни производители — селяните и занаятчиите — и ги превръщало в декласирана маса, живееща от подаянията на държавата и на богатшите, които презирали труда

В редица случаи дори самите робовладелци се опитвали да преминат към други форми на експлоатация. Те започнали да превръщат робите занаятчии в оброчници, а големите имения разделяли на малки участъци и или настанявали в тях роби като оброчници, или давали парцелите под аренда на свободните селяни (колоните). Тези мерки обаче не променяли положението.

През I в. на н. е. робовладелската система в Римската империя навлязла в период на тежка криза. „Християнството — пишат Маркс и Енгелс — беше предшествувано от пълния провал на античните „световни порядки“ ... християнството беше прост израз на този провал.“¹

Положението на широките народни маси в Римската империя бързо се влошавало. В младите западни провинции все още бурно се развивало робството и предишните патриархални отношения се заменяли от жестоки форми на експлоатация. В Италия и в източните провинции се зараждало крепостничеството. В този процес голяма роля изиграло все по-засилващото се политическо недоволство на държавния апарат на империята.

След като робовладелците потопили в кръв масовите народни въстания в Гърция (147—146 г.) въстанието на Вириат в Испания (147—139 г.), двете въстания на робите в Сицилия (138—132 и 104—101 г.), въстанието на Спартак (73—71 г.) и др., размахът на народните движения през I в. на н. е. намалява. Самата империя била диктатура на робовладелците, създадена за борба срещу революционното движение, и тя изпълнила общо взето тази своя задача. Политическата реакция, възцарила се в Рим при първите императори, смазвала жестоко всякакви прояви на недоволство. Но пълно спокойствие не настъпило. През 14 г. във връзка със смъртта на Август и възцаряването на Тиберий избухнали вълнения в три панонски и четири германски легиони, които били усмирени само чрез задоволяване исканията на войниците. В 24 г. било потушено въстанието в Галия. Седем години (17—24 г.) траяло въстанието на нумидийските племена, възглавявани от Такфиринат. В 24 г. бил разкрит заговор на робите в Южна Италия. В края на 50-те години избухнало се-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 7, стр. 211.

риозно въстание в Британия. В 61 г. имало народни вълнения в Рим, предизвикани от избиването на 400 робове от римския градоначалник Педаний Секунд. С редица големи движения била ознаменувана острата политическа криза през 66—73 г.: първото юдейско въстание, въстанието в Галия и др.

Ниското техническо равнище на робовладелското производство, пъстротата и разпокъсаността на непосредствените производители не давали възможност да се изработи що-годе ясна, единна и определена програма. Робите — главната производителна класа на античното общество — не били носители на нов начин на производство. Едни от тях мечтаели самите те да станат робовладелци, а други се стремели да се върнат към патриархалния общинен строй. Обединявала ги страстната омраза към Рим, към Римската робовладелска система, но те не можели да издигнат никаква конструктивна програма за преустройство на обществото. Същото може да се каже и за античните селяни и занаятчии. Техният социален идеал бил изживян етап Целта им била да се върнат към отдавна миналите времена на здравето свободно селячество и процъфтяващите градски занаяти. Ето защо поради самата същност на робовладелското общество всички опити на трудещите се от Римската империя да съборят гнета на експлоатацията били обречени на поражение. Разгромяването на въстанията пораждало настроения на отчаяние и безизходност. „И все пак необходимо е било да се намери такъв изход, за да може едно велико революционно движение да обхване всички тях. Такъв изход бил намерен. Но не на тоя свят. При тогавашното положение на нещата изходът е можел да бъде само в областта на религията.“¹

Християнството било такава именно религия. Като всяка религия то, разбира се, давало само привиден, призрачен изход за отчаяните хора, загубили всяка надежда да намерят реален, действителен изход. Но християнството се оказало толкова гъвкаво и така се приспособявало към изменящите се условия, че в продължение на почти две хилядолетия държало в своите окриви значителна част от населението на земното кълбо

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. За религията. стр. 316.

В античната епоха за успеха на християнството допринесло и това, че то обединило в себе си редица идеологически моменти, широко разпространени в робовладелското общество. Между образованите евреи, които живели извън Палестина, и по-специално в Египет, с особена популярност се ползувало учението на Филон Александрийски (I в. преди н. е.). Той усъвършенствувал юдейския монотеизъм с помощта на идеалистическата философия на Платон. В неговото учение видно място заела идеята за единния бог творец. Според Филон бог е абсолютно съвършенство, което стои безкрайно високо над света. За въздействието му върху низшия материален свят съществува посредник в лицето на логоса (разума, словото). При създаването на християнската догматика започнали да схващат логоса като син божии, като богочовек. Ето защо Енгелс е имал основание да нарече Филон баща на християнството.

Друга важна идеологическа предпоставка на християнството бил стоицизмът в онази негова форма, която му придал римският философ Сенека (I в. на н. е.). Той учел, че тялото е тъмница за душата, че земният живот служи само като преддверие на другия, съвършения и безкраен живот. Един от най-богатите робовладелци — Сенека, проповядвал равенство между всички хора, в това число и робите, само че не в земния живот, а пред лицето на бога. Енгелс неведнъж е подчертавал ролята на стоицизма за възникването на християнството. „Новата световна религия, християнството — още той — вече тихомълком била възникнала като смесица от обобщена ориенталска, главно еврейска теология и вулгаризирана гръцка, главно стоическа философия.“¹

За възникването и формирането на християнството особено влияние оказали широко разпространените по онова време източни култове на умиращите и възкръсващи богове спасители. В Египет, Вавилония, Сирия и Мала Азия отдавна съществували религиозни мистерии, до които се допускали само „посветените“: в Египет — мистерии на Озирис и Изиди, във Финикия — на Адонис и Астарта, във Вавилония — на Тамуз и Иштар, в Мала Азия — на Атис и Кибела. В основата на

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани произведения, т. II, стр. 454.

тези култове лежало обожествяването на житното зърно, което, хвърлено в земята, умира, но умирайки дава начало на ново растение, на нов живот. По-късно под влияние на засилването на социалните противоречия тези земеделски култове получили ново съдържание. Умиращите и възкръсващи божества придобивали образ на богове избавители, които със смъртта си спасяват човешкия род, а с възкръсването си дават на хората надежда за вечен живот. Обредната страна на източните мистерии имала за цел да порази въображението на вярващите. Богослужението било театрализирано, в него голяма роля играели музиката и танците.

За формирането на християнския култ особено важна роля играели мистерии на иранското божество на слънцето Митра, син на върховния бог Ормузд. По свой характер това божество се отличавало донякъде от земеделските богове избавители. Митът разказва, че Митра извършил много подвизи на земята, най-великият между които било убиването на чудовищния бик. В края на земния си живот Митра уредил с хляб и вино празнична трапеза със своите привърженици, след което възнесъл на небето. Митраистите чакали второто пристигане на Митра на земята. Те вярвали, че Митра ще унищожи царството на Ариман, бога на злото, и ще хвърли самия него и неговите воители в поток от разтопен метал, в който те ще загинат, а на земята, очистена с огън след световния съд, ще се възцари царството на доброто. Култът на Митра рано проникнал в римската армия, откъдето бързо се разпространил по цялата империя. Много елементи на митраизма, както ще посочим по-нататък, оказали значително влияние върху християнството и формирането на християнския култ.

През епохата, близка до възникването на християнството, някои божества от източните култове придобиват монотеистичен характер. Такъв е Митра, такава е богиня Изида, на която вярващите приписват черти на универсално божество — единна повелителка на небето и земята. Останалите богове са само нейна проява.

Когато говорим за идеологическите предпоставки на християнството и неговите предшественици, необходимо е да подчертаем особено ролята на юдаизма, от лоното на който е произлязло християнството. През първия век н. е. официалната религия на ерусалимските жреци

сирсите, разпръснати по света, изпитала значително силно въздействие. Може да се посочи Филон Александрийски, който очисти еврейския монотеизъм от магичните от политеизма.

Сред бедното еврейско население, както на Палестина, така и във от нея, широко се разпространило религиозното течение, известно под името месианизъм (от ивритската дума „машиах“, което значи „помазанник“). То се зародило още през VI в. преди н. е., но достигнало особена сила през I—II в. на н. е., когато народът страстно очаквал идването на божия помазанник, който трябвало да го освободи от властта на чужденците и от потисничеството на богатите¹. Месианиззмът бил породен от безсилието на народните маси, от тяхната неорганизираност, от неспособността им със собствени сили да съборят гнета на експлоататорите.

Изродиши на християнското вероучение се наблюдават още у различните еврейски секти: есеите (есените), фарисеите и др. Тези секти се отличавали с демократичен характер, а някои от тях дори отричали частната собственост. Особено интересна е сектата на есеите, за която знаем от съчиненията на еврейските и римските автори от I в. на н. е. — Йосиф Флавий, Плиний Стари и др., както и от материалите (ръкописи и археологически данни), намерени неотдавна в Юдейската пустиня отнасящи се до по-ранен период. Есеите живеели в затворени общини, в които нови членове се приемали само след продължителна проверка. Есеите нямали лична собственост. В обредите на есеите голяма роля играло измиването с вода. От гледище на историята особено важно е учението на есеите за „наставника в праведливостта“, когото погубили нечестивите ерусалимски жреци. Очевидно легендата за него е била една от съставните части, от които бил създаден митът за Исус Христос.

Гръцко-римската религия също дава своя принос в темата от възгледи на възникващото християнство. Митът на бог Дионис и неговите мистерии били аналогични с източните култове на умиращото и възкръсващо божество.

¹ Месианизмът бил ярко изразен и в религията на Митра.

Политическото обединение на страните от Средиземноморския басейн получило съответно отражение в идеологията. Единната империя трябва да има и единно божество. Официалната мисъл се опитвала да направи това, като насаждала култовете на императора и на Рома, богиня на град Рим. За изработването на християнското понятие за богочовека известно влияние оказала официалната пропаганда за божествения произход на римските императори.

По такъв начин от различни източници — от елинистическата философия, от източните култове, от юдейската религия и еврейските секти, от римските народни култове и от римската официална религия — се формирала новата религия. Да видим сега къде и как е възникнало християнството.

Ранното християнство

Ако се обърнем към най-ранния паметник на християнството — апокалипсиса, произведение в значителна степен още юдео-християнско, в него ще намерим вече няколко секти: в Ефес — николаитите, в Смирна „сатанинското сбирание“, ония, „които казват за себе си, че са юдеи, а не са такива“; в Пергам — „последователите на учението на Валаам“; в Тиатир — привържениците на пророчица Йезавел. Най-сетне самият автор очевидно причислява себе си към някакво ортодоксално течение. Следователно само в Мала Азия и само въз основа на един източник ние наброихме в първоначалното християнство пет течения: Енгелс казва че християнството е започнало с образуването на „многобройни секти, борещи се една с друга със същата ожесточеност, както и с общия външен враг“¹. Едни от тези секти били и си останали чисто юдейски, а в други вече звучали нови мотиви и тези нови мотиви залегнали в основата на християнството и обусловили скъсването му с юдейството.

Това скъсване е станало очевидно още в края на I началото на II в. Във всеки случай в най-старите апостолски послания, макар все още понякога да се отда

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията, стр. 311.

ат предпочитания на юдеите (например, Римл., I, 16; II, 1—2), общо взето преобладава космополитичното лице: „Няма вече юдеин, ни елин, няма роб, ни свободен; няма мъжки пол, ни женски: защото всички вие сте едно в Христа Исуса.“ (Галат., III, 28, ср. 1 Коринт., XII, 13). В деяния на апостолите (гл. 15) се разглежда за събора, станал в Ерусалим, на който бил обсъждан въпросът, нужно ли е да се обрязват християните измежду неюдеите и изобщо да се спазва „Моисеевият закон“. Съборът дал отрицателен отговор. Макар в действителност такъв събор в Ерусалим никога не е имало, самата проблема и разрешаването ѝ в отрицателен дух несъмнено са съществували.

Голяма роля за скъсването с юдейството изиграло въстанието на Юдея против Рим в 66—73 г., което доведе до отделяне на юдейството от гръцко-римския свят. Успехът на това въстание, както и на второто въстание (на Бар-Кохба), 132—135 г., нанесло извънредно силен удар на еврейския националистически, войнствен месианизъм и засилило сред самите евреи настроението на песимистична покорност. Идването на месиата се отлагало за неопределено бъдеще, но затова тя се възникнала и се затвърдявала мисълта, че месиата вече е идвал на земята и там е приел мъчение и смърт за греховете на хората. Това именно било новото, което лежало в основата на християнските секти на юдейството и което по-късно се оформило в самостоятелна религия.

През първия-втория век на н. е. наред с християнството в Римската империя съществували и много други религии и някои от тях били много по-популярни, отколкото признатото се християнство. Такива са юдаизмът, боговете на египетската Изида и на иранския Митра. Как обусловило крайната победа на християнството? Видяхме, че новата религия използвала редица идеологически моменти от другите религии. Затова поклонниците на Изида, на Митра и на други богове намирали в нея за Христа познати мотиви и можели да го приемат толкова по-лесно. В християнството било по-силно признено, отколкото в другите религии, съзнанието за слабостта и греховността на човека, за невъзможността той да се спаси със собствени сили и представата, че спасение е възможно само чрез огромна изкупителна

жертва. А каква по-голяма жертва може да има от смъртта на божия пратеник, от единствения син на самия бог? Важен момент в първоначалното християнство, който му давал огромно предимство пред другите култове, било отричането на всякакви обреди. „Християнството — пише Енгелс — не познавало никакви висящи разделение обреди, не познавало даже жертви, приношенията и процесите на класическата древност. Отричайки по този начин всички национални религии и общата за всички обредност, обръщайки се към всички народи без разлика, християнството само става първо възможна световна религия.“¹

Космополитизмът на християнството бил неговата оригинална, съвсем нова черта, която липсвала от всички предишни религии. Всички те, дори най-универсалните, каквито са култовете на Яхве, Изида и Митра, запазили много местни, национални елементи. Християнството наистина било първата универсална, действително космополитична религия, за която „няма ни елини, ни юдеи, ни обрязване, ни необрязване, ни варварини, ни скит, ни роб, ни свободен, а всичко и във всичко Христос“ (Колос., III, 11). В този космополитизъм била огромната сила на християнството, която му осигурила победата над всички негови съперници.

По социалния състав на своите общини първоначалното християнство имало демократичен характер. В едно писмо на Плиний Млади до император Траян се говори за участието на робите в тях. Гръцките автори от втората половина на II в. Целс и Лукиан подчертават социалното равнище на привържениците на новата религия: това са роби, занаятчии, изобщо „необразовани хора“; между тях има много жени. На това съответствувала и социалната идеология на първите християни. В нея звучат антисобственически и антидържавни мотиви. Можем да ги проследим дори в каноническата християнска литература въпреки по-късната обработка, когато от нея се стараели да изкоренят всякакъв „бунтарски“ дух. Апокалипсисът е проникнат с остра омраза към „голямата блудница“ — Рим. „Проповед на планината“ (Лука, VI, 20--21, 24--25) четем: блажени вие, бедни духом, защото ваше е ца

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията, стр. 190.

ното божие. Блажени, които гладувате сега, защото ще се наситите. Блажени, които плачете сега, защото ще се радвате... Обаче горко вам, богати, защото вие си получавате утехата. Горко вам, преситените сега, защото ще изгладнеете. Горко вам, които се смеете сега, защото ще се наскърбите и разплачете.“ Но в евангелието от Матей (V, 3, 6) това място звучи другояче: „Блажени бедните духом, защото тяхно е царството небесно... Блажени гладните и жедните за правда, защото те ще се наситят.“

Известната притча за Лазар ярко отразява идеологията на бедното население (Лука, XVI, 19—25): „Някогаш си човек беше богат, обличаше се в багреница и висици и всеки ден пируваше бляскаво. Имаше тъй също един сиромаш на име Лазар, който струпав лежеше при вратата му; и петимен беше да се нахрани от трохите, които падаха от трапезата на богатия, и псетата прихождаха, та ближеха струпите му. Умря сиромашът и заведеха го ангелите в лоното Авраамово. Умря и богатият и го погребяха. И в ада, когато беше на мъки, видя Авраама отдалеч и Лазаря в лоното му и като извика, рече: „отче Аврааме, смили се над мене и прати Лазаря да намокри края на пръста си във вода и да ми разхлади езика, защото се мъча в този пламък.“ Но Авраам казал: „чедо, спомни си, че ти получи вече доброто си приживе, а Лазар — злото; сега пък той тук се утешава, а ти се мъчиш.““

Но въпреки антисобственническата идеология на тази притча разрешаването на противоречието между богатите и бедните се предполага не в земния живот, а в адгробния. И това не е случайно. *Първо*, християнството било религия и следователно изключвало възможността за земно, тукашно разрешаване на социалните противоречия. *Второ*, както казахме по-горе, по времето, когато се е образувало християнството, трудещите се маси в Римската империя са били обхванати от отчаяние, от съзнанието за собственото си безсилие. Сред тях се разпространяват настроеня на апатия и покорност. Меланхоличните избухвания на бунтове потъват в общото състояние на депресия. На тази именно почва израства християнският морал на непротивене на злото, израстен особено ярко в известния пасаж от евангелието на Матей (V, 44): „Аз пък ви казвам: обичайте вра-

говете си, благославяйте ония, които ви проклинат, добро правете на ония, които ви мразят, и молете се за ония, които ви обиждат.“

Възникнал още в ранното християнство, този морал за покорност и непротивене по-късно, когато в християнските общини започнали да проникват заможни елементи, се оказал много удобен за имотните класи. Затова именно той става официален морал на християнската църква.

В първоначалните християнски общини липсвали всякаква щогоде здрава и постоянна организация; по-специално в тях имало постоянни длъжностни лица освен може би един-двама души, които ръководели скромното стопанство на общината. Духовното ръководство принадлежало на проповедниците — пророци, учители, апостоли, мнозинството от които били странствуващи. Те именно били създателите и пропагандаторите на новата религия. Между тях се срещали и тъмни личности, присламчили се към новото движение. Ярък образ на такава фигура е създал Лукиан в произведението си „За кончината на Перегрин“.

Социалният състав на ранните християнски общини обяснява известните уравниелски тенденции, които съществували в тях. Указание за това има в новозаветната литература (виж например деяния на апостолите, II, 44—45; IV, 32—37; V, 1—10). По този повод Енгелс отбелязва: „Следите от общност на имуществата, каквито също така могат да се намерят в наченките на новата религия, се обясняват по-скоро с необходимостта от сплотяване на преследваните, отколкото с действителни представи за равенство. Установяването на противоположността между свещеник и мирянин твърде скоро туря край и на този зачатък на християнско равенство.“¹

Промяната в характера на ранните християнски общини била свързана с изострянето на кризата в римската робовладелска система. Началото на това изостряне съвпаднало с управлението на император Марк Аврелий (161—180 г.). То засегнало всички страни на живота и по-специално проявило се в още по-голямо задълбочаване на кризата в идеологията. Тази криза,

¹ Ф. Енгелс, Анти Дюринг, стр. 111—112.

както видяхме, съществувала още през I в. на н. е. и довела до появяването на християнството. Но тогава тя обхващала предимно низшите слоеве на римското общество. Сега кризата била по-широка и по-дълбока и оттогава поражданите от нея настроения обхващали по-широки кръгове от римското общество. Произведенията на гръцките и римските автори от II в. — Лукиан, Апулеий, Марк Аврелий — показват, че засилването на пессимизма, скептицизма и безверие се придружавало със засилване на идеализма, на религиозните търсения, с увлечение по източните култове, с мистика, магия и др. Тези настроения широко се разпространявали в римското общество и проправяли пътя на християнството.

Освен идеологическите моменти в същата насока действували и фактори от икономически характер. За търговците и занаятчиите, които страдали под ударите на кризата, ставало изгодно да принадлежат към християните. Християнските общини били разхвърляни по всички големи градове на империята и поддържали тясна връзка помежду си, което създавало големи удобства за търговците и занаятчиите. Разглеждайки произведенията на Тертулиан, християнски автор от края на II в. и началото на III в., ние виждаме, че в християнските общини по онова време започва да преобладава средното градско население: търговците, занаятчиите и средните земевладелци.

Промяната в социалния състав на християните неизбежно трябвало да се изрази в засилване на антидемократичните тенденции в християнските общини. Този процес лесно може да се проследи в по-късните апостолски послания. Антисобственническите уравнителни и антидържавни формули се заменят от други: „Вие, робите, бъдете послушни на вашите по плът господари със страх и трепет, в простота на сърцето си, както на Христа“ (Ефес., VI, 5). За факта, че между християните през II в. е имало робовладелци, говори следният ярък пасаж от първото послание на апостол Павел до Тимотей (VI, 1—2): „Ония, които са под робско иго, не считат господарите си достойни за всякаква почит, но да се не хули името божие и учението. Ония пък, които имат господари, повярвали, да се не отнасят към тях небрежно, задето са братя, а с по-голямо усърдие да им служат, понеже тия, които получават техните

услуги, са верни и възлюбени. Тъй поучавай и увещавай.“ Очевидно нежеланието на робите християни, които принадлежали на господари християни, да работят е било толкова често явление, че станало нужда да се обърнат специално към тях.

Възникване на църквата. Ереси

През II в. започва да се създава постоянна и здрава организация на християнските общини. Имотните хора измежду техните членове не се помиряват с предишните анархистични порядки. Започва борба с пророците. Управлението на общините постепенно преминава в ръцете на постоянни длъжностни лица (клир), избрани измежду членовете на дадека община и принадлежащи към заможните слоеве. Появяват се презвитери (старейшини) или свещеници, дякони (завеждащи стопанствата) и епископи. Последните първоначално са били очевидно просто контрольори, които следели за обществената каса. Но по-късно в техните ръце преминава ръководенето на общината. В първото послание на апостол Павел до Тимотей се подчертава, че епископът трябва да принадлежи към състоятелните хора: „Епископът трябва... добре да управлява къщата си... защото, който не умее да управлява собствената си къща, как ще се грижи за църквата божия?“

В средата на II в. пророците можели да проповядват вече само под контрола на презвитерите и епископите. Предишната уравнителска практика — разделяне на имуществото, колективно хранене — се ограничава и все повече и повече се заменя с обикновена благотворителност.

През III в. процесът на преобразяване на християнството все повече се засилва. Общата криза на Римската империя придобива извънредно широки и остри форми. Стопанският живот напълно се разстройва, имаме нахлувания на съседни варварски племена; гибелният глад и епидемиите обхващат огромни територии. Наред с това избухват въстания на робите, колоните и градските бедняци. Кризата хвърля в обятията на християнството все по-широки слоеве от римското общество, включително и едри собственици.

През това време се формира църковната организация на цялата империя. Епископите окончателно застават начело на общините. Ръководна роля в църквата изпочват да играят епископите на провинциалните центрове (митрополитите), които подчиняват обикновените епископи. По такъв начин се създава църковната йерархия начело с монархическия епископат. *В края на III в. и началото на IV в. висшите църковни постове се заемат от богати земевладелци, търговци и лихвари.* Между християните се срещат представители на аристокрацията, дори членове на императорското семейство.

Рязкото изостряне на социалните противоречия през втората половина на II в. се отразява и на християнството. Привържениците на християнството измежду хората от долните слоеве започнали да протестираат против аристократизирането и бюрократизирането на църквата. На тази почва се появили тъй наречените ереси, т. е. течения, враждебни на господстващите в църквата възгледи. В тях се отразявала идеологията на низшите слоеве на християнството и отчасти на средната градска прослойка. Една от най-ранните ереси (средата на II в.) бил *гностицизмът*¹. Това било религиозно течение, чиято същност се свеждала до това, че чрез мистичното познание, гносис, подготвено чрез умъртвяване на плътта, чрез въздържание (или обратно чрез крайна разюзданост) човек може да разбере божествената същност на света. Гностиците, както и Филон, смятали бога за абсолютно начало, намиращо се извън материалния свят. Този последният е създаден от демиург, творец, лишен от божествена плътта. Крайна цел на световния процес е сливането на света с бога. Това ще бъде извършено от Логос, когото християнските гностици отъждествявали с Христос.

През II в. християнската църква водила ожесточена борба с гностицизма, тъй като той проникнал в християнството и започнал да се развива като ерес. Но като победило гностицизма, правоверното християнство приело в своята догматика някои гностически елементи, например учението за троицата. Под силното влияние на филоповско-гностическите идеи се намира по-специално евангелието от Йоан.

¹ От старогръцката дума „гносис“ — „знание“.

Освен гностицизма една от ранните ереси бил *монтанизмът* (по името на фригийския пророк Монтан). Това било течение в християнството, което се обявило в края на II в. против църковната йерархия, против църковните имуществва, против примиряването с езическата държава и т. н. Монтанистите очаквали второто пришествие на Христос и страшния съд и затова отричали земните блага и водели аскетичен живот. Монтанизмът особено се засилва през периодите на така наречените гонения (виж по-долу), когато много християни се отричали (обикновено само привидно и временно) от новата религия. Тогава монтанизмът обединявал под своето знаме всички непримирими. През време на гоненията в средата на III в. (при императорите Деций и Валериан) и в началото на IV в. (при император Диоклетиан) монтанизмът се развил особено много в Северна Африка, където бил наречен донатизъм (от името на епископ Донат, водач на непримиримите). Разцеплението стигнало дотам, че в Северна Африка се образували две църкви: правозерна (ортодоксална) и донатическа.

През IV в. най-страшната ерес за църквата било *арианството*. Негов основател бил Арий, презвитер в Александрия. Той учел, че божият син е сътворен от бога отец, и затова стои по-долу от него; ортодоксалното направление твърдяло, че и трите лица на троицата (бог-отец, бог-син и бог-свети дух) са единосъщи, вечни и поради това равни. Тъй като в учението на Арий възникнала в нова форма гностическата представа за Логос като посредник между бога и света, арианството обединило в своите редове всички онези измежду християните, в които още съществували остатъци от езическата идеология. То проникнало до готите (по-късно до лонгобардите) и под негово знаме се водела борбата против Римската империя.

В борбата срещу ересите се създавали основните догми на християнството и се формирал християнският култ в тесния смисъл на думата: обреди, тайнства и др. Ако съдим по едно съобщение на Плиний Млади, в първоначалното християнство не е имало други обреди и тайнства освен колективната молитва (възпяване на Христос като бог) и ритуалната трапеза. В нея трябва да се вижда зародишът на тайнството причастие, т. е.

практикуваният в много религии обред на вкуване от млякото и кръвта на бога за приобщаване към него и укрепване на собствените сили. Също така едно от най-ранните християнски тайнства било кръщаването, т. е. ритуалното къпане или обливане с вода. То било свързано с вярата в магическата сила на пречистването от водата и било широко разпространено в много религии на древния свят. Умиването с вода играло голяма роля по-специално в сектата на есеите, една от предшествениците на християнството.

Липсата на обреди в първоначалното християнство, разделящи хората на разни племенни и национални групи, както видяхме по-горе, била неговата силна страна, която улеснявала преминаването на последователите на други религии към него. Но подобно положение не можело да трае дълго. Като ставали християни, поклонниците на Яхве, Изида, Митра и др. донасяли в новата религия старите си представи и обреди. Много от последните влезли в християнството и станали негова неделима съставна част. Така причестяването, което води началото си от тотемизма, е внесено в християнството под влиянието на митраистите. Миропомазването е било заемствувано очевидно от култа на малоазийския бог Атис и т. н. Същото трябва да кажем и за празниците. Дълга еволюция претърпял главният християнски празник — пасха (великден). Първоначално той бил еврейски пролетен празник на пречистването (песах). След това под влияние на езическите мистерии той се превръща в християнска пасха, свързан с мита за страданието, смъртта и възкресението на Христос. Започват да свързват самата дума „пасха“ със старогръцката дума „пасхеин“ — „страдам“. Юдейският празник петдесетница се превърнал в християнска троица. На 6 януари египетските християни празнували богоявление. Според древните египетски вярвания в този ден се раждало слънцето. През IV в. този празник се разпространил широко в целия християнски свят. Но същевременно опасен конкурент на християнството бил митраизмът, в който празникът на раждането на непобедимия бог на слънцето се празнувал на 25 декември. За да унищожи опасната конкуренция, в 354 г. римската църква въвела този празник в своя календар и обявила деня 25 декември за празник на рождество Хри-

ство. Примерът на римската църква бил последван и от други християнски църкви. Празникът на 6 януари започнали да празнуват само като ден на богоявление то, т. е. на кръщаването на Исус Христос. Редица празници в чест на богородица (благовещение, успение и др.) били въведени в християнския култ под влияние на широко разпространеното в древните религии почитание на богините майки: на египетската Изида, на малоазийската Кибела и др. Най-разпространеният по иконите образ на дева Мария с младенца в ръце е заимствуван, както изглежда, от Египет: така изобразявали богиня Изида с младенца Гор.

Обредната страна на празниците се усложнила. Предишните събрания и трапези на общините се превръщат в сложно църковно богослужение, което се извършва само от клира. Останалата маса вярващи участва в него само пасивно.

Превръщане на християнството в държавна религия

В началото държавата проявявала търпимост към християнството. Търпимостта по религиозните въпроси изобщо била характерна за Римската империя. Ето защо всички съобщения за масови гонения срещу християните при Нерон, Домициан и др. представляват по-късна измислица на църковните автори. В християнството обаче имало някои моменти, насочени срещу съществуващия строй, като например отрицателното отношение към култа на императора. Затова провинциалните власти понякога предприемали преследвания срещу християните. Но тези преследвания обикновено не надхвърляли рамките на един град или на една провинция. Така било във Витиния, когато наместник там бил Плиний Млади, и в град Лион при Марк Аврелий.

В III в. положението се променило. Борбата с кризата изисквала от римското правителство да мобилизира всичките си сили, както материални, така и духовни. В средата на III в. при императорите Деций и Валериан започнали преследвания срещу християните по цялата империя. Но те не дали никакви съществени резултати и скоро се прекратили от само себе си. Последните най-големи гонения били преследванията на хри-

стините при император Диоклетиан и неговите приемници. С прекъсвания те продължили от 303 до 311 г. Но и от този опит нищо не излязло и в 313 г. с тъй наречения Милански едикт императорите Константин и Лициний легализирали новата религия. „Честолюбивият Константин — пише Енгелс — се убедил, че да приеме тази безсмислена религия е най-доброто средство, за да се възвиси до положението на самодържец на римския свят.“¹

Константин, който от 323 г. станал едноличен владетел на империята, официално поддържал веротърпимост, а фактически покровителствувал християнството. Той дал големи привилегии на църквата (духовенството било освободено от лични повинности, дадено му било право на съд по църковните дела и др.) и вземайки активно участие във вътрешно-църковната борба, защитил ортодоксалните позиции. В 325 г. Константин председателствувал Никейския събор, който осъдил ереста на Арий и затвърдил основните положения на християнската догматика (Никейският „символ на вярата“).

Признаването на християнството било изгодно и за двете страни. Империята получавала отговаряща на нейните интереси идеология, а християнската църква с подкрепата на държавата разгромила всички течения, приждебни на управляващите среди — на едрите земевладелци, на висшия слой на църковния клир, на висшия команден състав на армията. *От религия на победителите, каквато било през I и началото на II в., християнството се превърнало окончателно в религия на потисниците, осветяваща всеки гнет и всяко насилие.*

Християнството възникнало в условията на робовладелското общество. Като станало държавна религия на Римската империя, то освещавало робството, а по-късно и крепостничеството. През периода на капитализма то започнало да освещава капиталистическата експлоатация на трудещите се. През цялата си история християнската църква е оказвала и оказва неопценяема услуга на експлоататорските класи, като внушава на трудещите се вредната мисъл, че е безполезно да се борят за по-добър живот на земята.

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията. стр. 182.

С разпространяването си върху територията на Римската империя, а по-късно и в други страни, християнството се приспособявало към местните условия и по-нататъшното му развитие било свързано с историческите и социално-политическите условия в тези страни. В края на краищата това довело до възникване на самостоятелни течения в християнството със своя църковна организация и със свои особености във вероучението.

Така например през VI в. в християнството се обособила арменската или - армено-грегорианската църква. Още в 301 г. християнството станало държавна религия в Армения.

Отделянето на арменската църква от останалите християнски църкви било предизвикано от отказа на арменското духовенство начело с неговия духовен глава — католикоса — да признае решенията на Халкидонския събор (451 г.), който осъдил ереста на монофизитите. Защищавайки учението на монофизитите за „единния характер на Христос“, т. е. признаването на митичния Христос само за бог, а не за богочовек, арменската църква изразила стремежа на господстващите класи във феодална Армения да предпазят страната от опитите на византийските императори да я подчинят на влиянието си икономически и политически. Още от самото начало арменската църква укрепвала политическата власт на феодалната аристокрация — нахарарите, оправдавала експлоатирането на селяните — шинанканите — от феодалите и сама се проявявала като жесток експлоататор на трудещите се.

Най-голямото разделение на християнството на две основни направления — на православие (източно) и римокатолическо (западно) — окончателно се оформило в 1054 г. Второто голямо разделение на християнската църква станало през периода на реформациите в Западноевропейските страни, когато от римския католицизъм се отцепили църквите в редица страни и образували тъй наречените протестантски църкви.

Преминаваме към разглеждането на тези именно основни течения в християнството.

ГЛАВА 6

ПРАВОСЛАВИЕ

Особености на вероучението. Църковна организация и култ. Катокефални църкви. — Приемането на християнството в Русия. — Принославцето в служба на царското самодържавие. Ереси и размишления. Старообрядци. — Църквата и революционното работническо движение. — Борбата на православието против науката и прогреса.

Православието се оформило като религиозен израз на особеностите в развитието на феодалния обществен строй във Византия в сравнение със страните от Западна Европа. Такива характерни особености на Византийската империя като забавен процес на феодализацията, силна деспотична власт на императора-монарх, здрав и устойчив централен държавен апарат сложили отпечатък и върху съдържанието на вероучението, и върху характера на дейността, и върху формата на църковното управление на православно християнство.

Православната църква се смята за пазителка на ценностите на апостолското християнство. А в действителност православието се различава съществено от ранното християнство през I и II в. от новата ера. Докато ранното християнство било религия на робите, православието служи на експлоататорите. Характерни неговни черти са консерватизмът, принципиалният ирационализъм и мистицизмът, които се проявяват във вероучението, в изпълнението на обредите, в дейността на различните православни светии и т. н. Тези особености на православието се обясняват със социалните условия, които довели до разделянето на християнството на православие и католицизъм.

Докато относително независимото политическо положение на католицизма му дало възможност да допълни християнската догматика с редица нови поло-

жения, от които било заинтересовано католическото духовенство (например догмата за съществуването на чистилице, догмата за непогрешимостта на римския папа и др.), напротив, строгият контрол от страна на монархическата държава заставил православието да се откаже смирено от новото в догмите и обредите и дори да си припише като заслуга своя консерватизъм.

Самото название на източната църква — православна, — което се утвърдило за нея след разделянето на църквите, за разлика от западната — католическата (макар по-рано и двете църкви да се наричали едновременно и католическа, вселенска, и православна), — отразявало преди всичко стремежа на православните църковници да подчертаят своята правоверност, ортодоксалност.

Особености на вероучението

Вероучението на православната църква е изложено главно в „символа на вярата“, приет на Никейския (325 г.) и Цариградския или Константинополския (381 г.) вселенски събори и допълнен с постановления на последвалите вселенски събори, като се свърши съседмия (787 г.). След формалното разделяне на църквите (1054 г.) основите на православието неведнъж са били излагани в така наречените символични книги, към които спада известният „Обширен християнски катехизис“¹ на православната и католическата източна църква“, съставен от митрополит Филарет Дроздов (1782—1867 г.).

Вероучението на православието представлява съвкупност от догми, които го характеризират като антинаучен и реакционен мироглед. Догмите, от гледна точка на православните църковници, са неизменни „истини“, които са предмет на вярата и които не трябва нищо да се намаляват, нито да се умножават. Догмите се преподават на хората от църквата и са предмет на специална лъженаука — православното богословие.

¹ Катехизисите (от гръц. „катехео“ — „уча“, „поучавам“) представляват кратки изложения на основите на вероучението, обикновено под формата на въпроси и отговори. В царска Русия православният катехизис бил задължителен предмет в училищата

Източници на православното вероучение са „свещеното писание“ и „свещеното предание“.

„Свещеното писание“ са книгите на стария и новия завет. Православните църковници смятат за канонични 22 книги от стария завет и всички книги от новия завет. Тези книги църквата обявява за боговдъхновени, т. е. написани от пророците и апостолите по „непосредствено озарение и просвещение от светия дух“. Православна гълкува библията според православното учение има само църквата.

„Свещеното предание“ — това са главно „символическите вярата“, постановленията на вселенските и поместните събори, произведенията на така наречените църковни „отци“, като например Афанасий Велики, Василий Велики, Иоан Златоуст, Григорий Богослов и др., които православната църква провъзгласява за свои вероучители.

В основата на православното вероучение лежи антикласическата представа за непознаваемия от разума бог, единен, но същевременно триединен, явяващ се в три лица (ипостаси): бог-отец, бог-син и бог-свети дух.

Главното лице от митичната троица — бог-отец — се разглежда от църковниците като дух — „вечен, всемогъщ, всезнаещ, всеправеден, всемогъщ, вездесъщ, немислям, вседоволен и всеблажен“. Православието смята бог за творец на видимия свят — природата, и на другия, свръхестествен, невидим свят, в който се намират, от една страна, добрите безплътни духове — ангелите (вестителите), „надарени с ум, воля и могъщество“, и, от друга страна, злите духове — дяволите, т. е. „клеветниците и прелъстителите“. Бог също така е създател на човека и на неговата безсмъртна душа, която след смъртта на човека отива в задгробния свят: рая или ада.

Според православното вероучение цялата природа и общественият живот са подчинени на „божествения промисъл“. Редът в живота е установен веднъж завинаги от бог. В природата постоянно стават чудеса, които са „естествено откровение на бога“.

Второто лице от троицата е бог-син — Исус Христос, който според християнската митология слязъл от небето на земята, роден бил от дева Мария по чудотворен начин, живял и проповядвал на земята 33 години,

след това — при римския наместник Пилат — бил хванат и разпънат на кръст.

Възкръснал след смъртта си, той се възнесъл на небето, където се готви да дойде на земята втори път, да да съди живите и мъртвите.

На края, бог — свети дух. Това е третото лице в троицата. Православието отхвърля католическата догма, според която свети дух изхожда от бог-отец и бог-син (filioque), и смята, че той изхожда само от бог-отец.

Според учението на църквата всеки член на тази троица е самостоятелен бог; същевременно и тримата са един бог. Самите богослови не могат да обяснят какво представлява това. В православната книга „Катехизични поучения“ се казва: „Ние трябва да вярваме в светата троица, но не трябва да изследваме как бог е един в три лица.“ Да не мислим, а да вярваме слепи в безсмислицата — ето какво иска църквата!

Централно място в православното вероучение заема догмата, че всички хора са грешни, че те могат да се спасят чрез изпълняване на обреди и спазване на определени норми на поведение. Тази православна догма и произтичащите от нея социално-етични принципи имат крайно реакционен и антинаучен характер.

Православните служители на култа проповядват, че източник на злото в света не е експлоататорският строй, а „грехопадението на първите хора“, които нарушили заповедта на бога, лишени поради това от божествена подкрепа и превърнали се в егоисти, изопачили представата за целта и смисъла на живота.

В своето учение за така нареченото спасение православнието заема средно положение между католическото и протестантизма. От една страна, православните църковници отхвърлят абсолютния характер на предопределението, като смятат, че човек има свободна воля, която според тях е именно причината за царящото на земята зло. От друга страна, православната църква отхвърля католическите представи за спасението, според които вярващият може да заслужи вечен живот в царството небесно със своите добри дела в полза на църквата, а при липса на такива дори да си вземе на зачет от „излишъка“ от такива дела у различните светии.

Отхвърляйки католическата догма за „свръхестествените“ заслуги на светиите, православие то учи, че вярващият може да заслужи царството небесно, ако се покаява усърдно, със сълзи, та бог да зачете неговите молитви, милостини и други добри дела и му прости греховете. Православните проповедници учат, че главната заслуга на хората пред бога се състои не само в спазването на моралните заповеди, не в съчиняването на словесни трактати, а в неуморни, екзалтирани молитви. Техен идеал е плачещият мистик-богомолец, мачтено-аскет, изтезаващ своята плът. *Проповядването на аскетизма, на отричането от земния свят е една от характерните черти на православие то.*

Православие то отхвърля католическите представи за така нареченото чистилище, в което отивали душите на умрелите хора, преди да се състои страшният съд, преди да преминат по-нататък в рай или ада. Но заповестта на вярата в чистилището в православие то все пак се запазва като представа, че след смъртта на душата на вярващия се извършва частен съд, след който на душите на праведниците предстои вечно блаженство, а на душите на грешниците предстоят страдания до настъпването на страшния съд. Православна църква твърди, че нейните молитви за душите на умрелите могат да ги избавят от мъченията и да им осигурят безпрепятствен достъп до рай. С подобна представа е свързан православният обичай на така наречения четиридесетоуст, т. е. четиридесетдневна заупокойна църковна служба.

Църковна организация и култ

Характерни особености на православие то са йерархическият принцип на изграждане на църквата, старинно разработената система на култ и на пищна обредност за емоционално въздействие върху вярващите.

Православна църква гледа на себе си като на общество на истински вярващите. Тя се състои от йерархи и паство, духовенство и миряни. Духовенството се явява за посредник между бога и вярващите и за носител на някаква си „божествена благодат“, която в тайни наречените тайнства се предава на вярващите за тяхното спасение.

Както и католическата църква; тя признава седем тайнства: кръщение, миропомазване, причестяване, покаяние, свещенство, бракосъчетаване и маслосвет. Православните църковници подчертават мистичния характер на тайнствата. Те твърдят например, че при тайнството причестяване става действително превръщане („превъплътяване“) на хляба и виното в истинско тяло и истинска кръв на Христос.

Според учението на православната църква тайнствата се извършват в процеса на съответните обреди, изпълнението на които в православие е малко по-различно, отколкото при католичеството. Така например православните църковници извършват обряда кръщение чрез потапяне във вода, докато католиците обливат, а лютераните поръсват с вода. В православната църква миропомазването се извършва веднага след кръщението на детето, а в католическата — след 7 години. Причестяването за всички православни вярващи се извършва еднакво: с хляб и вино, докато при католиците така се причестява само духовенството, а останалите вярващи трябва да се задоволяват само с безквасен хляб.

За православие, както и за католичеството осем поклонението на триединния бог е характерен култът на различните свети богоугодници, в чест на които църквата устройва специални празници, с техни имена нарича храмове и т. н. За живота и дейността на свети богоугодници са съчинени за назидание на вярващите фантастични повествования — така наречените „жития на светите“: Първо място в йерархията на християнските светии заема пресвета дева Мария, която православие почита с имената приснодева и богородица. Но православната църква отхвърля католическата догма за непорочното зачеване на дева Мария, провъзгласена от римския папа Пий IX в 1854 г.

Една от особеностите на православие е също така култът на иконите и мощите. Иконите — това са нарисувани обикновено на дъски или платно изображения на бога, на различни светии и особено на богородица. На много икони на богородица се посвещават и сега редовни богослужения, които се придружават с душеспасителни беседи и активна религиозна проповед.

Православната църква нарича мощи останките на светците, които тя смята за нетленни и на които приписва свръхестествени свойства. В действителност мощите представляват или лошо запазени мумифицирани трупове, или груби имитации от парцали и вата, или просто купища кости и прах.

Иконите и мощите винаги са били средство за духовно упояване, измамване и заблуждаване на обикновените вярващи от православното духовенство и са служили като източник за неговото обогатяване.

Своеобразието на православието като особена форма на християнството било резултат на неговата историческа зависимост от феодално-монархическата държава. Православната църква винаги е била подчинена на светските владетели, съставляйки част от държавния апарат за страната. За разлика от католическата православната църква не успяла да създаде самостоятелна световна организация. И до днес тя няма единен център и се дели на 14 самостоятелни — автокефални — църкви: Цариградската (Турция), възглавявана от патриарх, носещ титлата Вселенски, Александрийската (Египет), Антиохийската (Сирия и Ливан), Ерусалимската (арабската част на града Ерусалим), Кипърската (остров Кипър), Грузинската, Сръбската (Югославия), Румънската, Еладската (гръцката), Българската, православните църкви в Албания, Полша, Чехословакия, както и Руската православна църква.

Първите четири църкви са възникнали още в древността (V в.).

От Антиохийската църква още в 431 г. се отделила Кипърската православна църква.

От Антиохийската църква се отделила в V в. също и Грузинската православна църква. В Грузия християнството се разпространило в IV в. От новата религия била заинтересована преди всичко управляващата класа на грузинските феодали. Още от самото начало Грузинската православна църква се явява като духовна опора на създаващите се в Грузия феодални отношения, освещавайки с божествен авторитет властта на царя и призовавайки към покорност експлоатираното селячество. Грузинското духовенство, което владеело огромни земи, самото било най-големият експлоататор. Нерядко то се борело и срещу грузинските царе, пре-

чейки на държавното единство на страната и отслаб-
вайки я в борбата ѝ с враговете. След обединяването
на Грузия с Русия в 1801 г. санът католикос¹, учреден
в 484 г. от цар Вахтанг I, бил премахнат и Грузинската
църква започнала да се управлява от екзарх, който се
назначавал от ръководството на Руската православна
църква предимно измежду представители на руското
духовенство. Грузинският екзархат бил в ръцете на ца-
ризма главен орган на русификаторската политика в
Кавказ. В 1917 г. грузинското духовенство обявило
Грузинската православна църква за автокефална. Но
патриархът на Руската православна църква Сергей
призна автокефалността на Грузинската църква чак
в 1943 г.

В XIX в. в процеса на борбата на народите от бал-
канските страни за национално освобождение от турско
иго получили независимост от Цариградския пат-
риархат православните църкви в Гърция, Сърбия, Ру-
мъния и България.

След Втората световна война самостоятелни право-
славни църкви възникнали в Чехословакия, Полша и
Албания. В страните с народна демокрация ръковод-
ството на православните църкви заема лоялни позиции
по отношение на правителствата на тези страни, под-
държа тяхната вътрешна и външна политика, взема
участие в борбата за мир. Политическата ориентация
на другите православни църкви много зависи от поли-
тиката на държавите, на територията на които същес-
твуват тези църкви.

Цариградският патриарх по църковна традиция и
до днес носи титлата Вселенски патриарх, но няма
административно-църковна власт над другите автоке-
фални църкви.

*Реакционната социална същност на православието
нагледно се прояви в историческото развитие и дейно-
стта на една от най-големите православни църкви —
Руската църква.*

¹ Католикос (гр. *katholikòs* — „вселена“). Титла на армен-
ския и на грузинския патриарх. — *Бълг. ред.*

Приемането на християнството в Рус

В X в. християнството в неговата гръко-византийска, „православна“ форма станало господстваща религия при източните славяни.

Преди приемането на християнството всяко славянско племе имало своя религия, но техните религиозни представи са се различавали сравнително малко помежду си, тъй като всички те са се образували върху една и съща основа на първобитно-общинния, родовия строй. Тези ранни религиозни вярвания на славянските племена обикновено се наричат езичество.

На възникващата в Русия господстваща класа на феодалите била нужна такава религия, която да осветява новия експлоататорски строй и да приучва народа на търпение и покорност. На тези цели не могли да отговарят старинните езически вярвания на славяните, формиращи се в условията на докласовия, родовия строй. Поради това управляващата върхушка на Киевска Рус започнала естествено да тежее към християнството, с което тя все по-отблизо се запознавала благодарение на развитието на сношенията със Запада и особено с Византия.

Християнската религия намерила не малко последователи сред висшите слоеве на руското общество много преди официалното ѝ признаване от държавата.

Първите християни в Русия се появили още в IX в., за което свидетелствува написаното в 866 г. послание на цариградския патриарх Фатий.

За покръстването на Рус в 988—989 г., за подробностите на което до нас са стигнали сравнително късни и недостоверни сведения, както и за организирането на църквата били поканени свещеници от Византия и по всяка вероятност от не много преди това покръстена България. Приемането на християнството спомагало за по-нататъшното укрепване на връзките на Рус с другите държави, особено с Византийската империя, откъдето започнали да се назначават и ръководилите Руската църква киевски митрополити.

Какво е значението на християнизацията на Русия за руския народ?

Християнството, от една страна, спомагало за развитието в Рус на феодалните отношения, които били до-

прогресивна форма на обществения живот, отколкото патриархалният строй. Заедно с християнската религия в Рус проникнала църковна литература, която на първо време съдействувала за разпространяването, по-късно сред висшите слоеве на руското общество, на грамотността и писмеността. Първите книги имали предимно религиозно съдържание. Но някои от религиозните писатели се интересували също и от политически и други въпроси, които излизали извън рамките на църковния кръгзор.

Признавайки някои прогресивни страни на християнизацията в Рус, не трябва обаче да се забравя глупостта. Християнството се утвърждавало тук преди всичко в интерес на възходящата господстваща класа а за преобладаващото мнозинство от народа носело феодален гнет и безправие.

И то се разпространявало съвсем не мирно. Сред народните маси избухвали неведнъж въстания против насилственото покръстване, против поборниците на новата религия.

Тези въстания и вълнения, които съпровождали разпространяването на християнството, изразявали, разбира се, не просто борба против религиозните нововъведения. Това бил стихиян, неосъзнат протест на трудещите се против засилването на експлоатацията и социалния гнет, които съпровождали разпространяването на новата религия, която киевските князе използвали като духовна юзда за трудещите се, като едно от средствата за укрепване на своята власт над народа.

След приемането на християнството, вече през времето на князуването на Владимир, в Рус било организирано висше духовенство — епископат, непосредствено подчинен на митрополита. Киевският митрополит формално се подчинявал на цариградския патриарх. Според каноничните правила за вакантните епископски должности назначенията се правели от събора на епископите под председателството на митрополита, но фактически кандидатите за епископи се издигали от светската власт първоначално от великия киевски княз, а с падането на неговия авторитет — от местните князе. Като правило църковното деление на Рус съвпадало с политическото: всяко епископство се намирало върху територията на

никое княжество, което с разпадането на Киевската държава ставало все по-самостоятелно.

Още от самото си възникване църквата имала много големи доходи. В нейна полза още при Владимир бил установен десятъкът, т. е. една десета част от доходите от всички частни наследствени поземлени владения (потчийни), който по-късно станал редовен данък от цялото население в полза на църквата. Освен десятъка църквата имала най-разнообразни източници за доходи: съдебни мита, приношения и такси от населението при откриване на църкви, при назначаване на духовенство и пр. Низшето духовенство получавало дар от князете — така наречената руга¹: но основен източник на неговите доходи били таксата, която вярващите плащали за изпълнението на трепите, и натуралните данъци, налагани на населението. Църковната аристокрация сама владела богати земи и жестоко експлоатирила селяните.

Православието в служба на царското самодържавие

Православието се утвърдило в Рус изключително благодарение на поддръжката от страна на държавата. Разпространило се в Киевска Рус като религия на господстващата класа на феодалите, то служило на тази класа усърдно в течение на цялото негово историческо съществуване. За разлика от западноевропейския средновековен католицизъм православната църква не била самостоятелна политическа сила, а подчинен орган на светската власт.

Още от самото начало православното духовенство отстоявало политическия престиж на киевските князе, всячески защищавайки техните върховни права. На княз Владимир Всеволодович църквата дала византийската титла самодържец-мономах, а много киевски княже провъзгласила за светии.

В XIII в., през периода на монголското нашествие, православните църковни ръководители, стремейки се да запазят своите богати земи и огромни доходи, предложили услугите си на татарските завоеватели. Хановете

¹ Руга — църковни земи или доходи, от които се издържа духовенството. — Бел. пр.

давали на църковните ръководители дарителни грамоти — ярлики (укази), в които на църквата и манастирите предоставяли различни предимства и привилегии. Съвременните ръководители на Руската православна църква твърдят, че никога: „нико през периода на феодализма, нито през периода на татарското нашествие, нито в смутно време — църквата не е предавала своето земно отечество на враговете, не е използвала за свой интерес неговото безсилие“. Но историческите факти показват, че *църквата е служила на татарските ханове също така, както и на другите потисници на народа: князе, царе, помещици и буржоазия.*

С упадъка на Киев, довършен от монголските грабежи, ръководителите на православната църква се преместват отначало във Владимир на Клязма, а след това в Москва, където свързват съдбата си с московските князе и с всички сили спомагат за тяхното въздигане. Пренасянето от княз Иван Калита и митрополит Петър на църковния център от Владимир в Москва имало голямо значение и за московските князе, заинтересовани от използването на икономическото и политическото влияние на църквата в своята обединителна политика, и за православната църква, която се нуждаела от силна държавна власт, която да я опази срещу посегателствата на католицизма и да ѝ помогне да получи независимост от Византия.

Повод за разрива с византийската църква било съгласието на цариградския патриарх да признае унията (обединението) на православната църква с католическата, сключена на църковния събор във Флоренция в 1439 г. Великият княз Василий Василиевич на свой ред свикал в 1448 г. в Москва събор на епископите, който осъдил флорентийската уния и избрал нов руски митрополит, независим от Цариград. Оттогава православната църква в Рус станала самостоятелна.

Доколкото руският цар се смятал за приемник на византийските императори, дотолкова и руските църковници искали техния глава да има титла патриарх — както във Византия. Разбира се, за царското правителство не представлявало сега никаква трудност да застави цариградския патриарх, а след него и всички други патриарси от бившата Византийска империя да дадат на московския митрополит такова звание. В 1589 г.

митрополит Йов получил в Цариград официално признание като руски патриарх. Формално той бил избран от църковния събор, но в действителност съборът само утвърдил набелязаната от царя кандидатура. Утвърждаването на патриаршеството отговаряло на взаимните интереси на църквата и държавата. Поддържан от царската власт, патриарх Йов смятал да ограничи пърде голямата самостоятелност на местните епископи. А държавата, поддържайки патриарха, се надявали да засили църквата като едно от своите учреждения, да я укрепи като средство за духовно въздействие върху народните маси.

Ръководителите на Руската църква винаги са подчертавали своята постоянна вярност към самодържавието. Духовните и светските власти неизменно са действували в единен фронт в защита на строя, основан върху експлоатацията на народните маси.

Православната църква, самата тя най-крупен земен владелец, освещавала с божествения си авторитет феодалната експлоатация и активно поддържала царизма. Но и самата православна църква не била лишена от противоречията, присъщи на феодалното общество. Докато църковната върхушка владеела големи богатства, живяла в разкош, вършела произвол, положението на низшето духовенство, особено на селското, както и на обикновените монаси почти не се различавало от положението на селяните и еснафа. Из тази среда се издигнали хора, които придавали на растящия социален протест идеологическо оформление, което през онази епоха можело да бъде само религиозно, макар и насочено срещу официалната църковна идеология.

Именно тези противоречия били причина за най-голямото и продължително движение срещу официалната църква и феодалната държава — така наречения разкол.

Средата на XVII в. в царска Русия се означавали с рязко влошаване на положението на народните маси, селяните и еснафа. Селяните били окончателно закрепостени с решенията на Земския събор в 1649 г. Гладът и крайната мизерия станали участ на селяните и градската беднота.

Повод за разкола било провеждането на реформата на руската църква (1653—1660 г.). Инициатор на ре-

формата бил самият цар. Той се надявал да продължи с нейна помощ централизацията на държавата.

Същността на реформата, провеждането на която било възложено на патриарх Никон, се състояла в ликвидирването на различията между руските църковни книги и реда на богослужението и гръцките текстове и тогавашната обредна практика, в поправянето на древните руски богослужебни книги по печатните гръцки образци от XVII в. Било решено древното кръстене с два пръста да се замени с кръстене с три пръста, вместо „Исус“ решили да пишат „Иисус“, осмовърхия кръст заменили с четиривърхов и т. н.

Реформата предизвикала опозиция по отношение на официалната църква сред значителна част от духовенството, особено сред низшето, начело с протопоп Авакум, Иван Неронов и др. Противниците на реформата рязко се обявили против нейните инициатори, в защита на старите книги и старите обреди.

Църковните власти отговорили на това със засилване на репресиите. Съборът от 1666—1667 г. постановил да бъдат признати за истински православни книгите, употребявани от гръцката църква, като анатемосал и отлъчил от църквата всички упорстващи в неподчинението си на решенията на съборите. И ожесточеността на противниците на реформата, и жестоките репресии, на които те били подлагани от страна на светските и духовните власти, били израз на дълбоки класови противоречия, прикрити само от църковно-догматични, талмудистки аргументи и спорове. Дълбоките обективни причини на разкола не се осъзнавали от самите участници в движението, но на мнозинството от тях било ясно, че същността и причините на разкола се крият далеч отвъд въпросите за обредността и написването на едни или други думи в богослужебните книги. Та дори и от богословска гледна точка спорните въпроси били във висша степен дребнави.

Главната причина за широкия размах, който разколническото движение получило, се състоял в това, че църковната опозиция срещнала поддръжка от страни на потиснатите от крепостничеството маси, от страни на всички онези, които били недоволни от укрепването на самодържавието. Разколът бил идеологичен израз на класовите противоречия, изострили се във връзка с

разрушаването на натуралното стопанство, с развитието на стоково-паричните отношения, със засилването на крепостническия гнет и с укрепването на самодържавната власт на царя. При цар Алексей Михайлович бил введен нов ред за отбиване на държавните повинности и военната служба, личния данък, редица нови закони, които укрепвали крепостния строй, властта на царя и т. н. Същевременно укрепвал съюзът между църквата и държавата, засилвала се служебната роля на църквата, създавала се по-централизирана и здрава църковна организация съобразно с изискванията на самодържавния строй.

Трябва да се отбележи, че искането на Никон за възстановяване от някои осветени от вековете обреди се популяризило от много руски хора в XVII в. като оскърбяване на чувството на национално достойнство, като посягане върху самобитността на националната руска култура, като насаждане на чужди, „немски“ обичаи. По-късно обаче тази защита от старообрядците на националната самобитност и протестът срещу чужденците се превърнали у привържениците на старата вяра в злобно невъзприемане на науката, просвещението и прогресивната светска култура.

Движението на разколниците обхванало значителни слоеве от еснафа и селското население, смазано от експлоатацията и църковните непосилни данъци, войските на стрелците, търговците, недоволни от търговската политика на правителството, което покровителствувало чуждите търговци. Към движението се присъединила и част от реакционното болярство, която била лишена от предишните си привилегии и се борела против централизирането на държавата, в защита на феодалния сепаратизъм. Но главна причина, която предали разкола от тесноцърковно в широко обществено явление, което често стигало до открита въоръжена борба против царизма, бил протестът на селяните и еснафа срещу засилването на феодалния гнет.

Участието в разкола на широките селски и занаятчийски маси му придало, особено в началото, демократичен характер. Обаче класовата незрелост и стихийният характер на вълненията на селяните — основната движеща сила на разкола, различието и често противоположният характер на социалните стремежи на

участниците в него — всичко това съществено отслабвало и обричало на поражение разколническото движение, което разклащало основите на църквата и държавата.

Религиозно-мистичните, устремени към миналото идеали на разколниците пречели на народните маси да разберат правилно своите класови интереси, да осъзнаят социалната същност на разколническото движение. Мистичните настроения, очакването на скорошен край на света, идването на антихриста отклонявали широките трудещи се маси от активната борба със социалното зло, тласкали ги по пътя на религиозния фанатизъм, проява на който били масовите самоизгаряния на старообрядци. Тези самоизгаряния били най-фанатична и реакционна форма на протеста, породен от отчаянието и съзнанието за своето безсилие в борбата против царската власт. Самоизгарянето на разколниците особено се засилило след смазването от цари и помещиците при поддръжката на православното духовенство на антикрепостническото народно движение, възглавявано от Степан Разин, в което взели участие много разколници.

За да се спасят от преследванията от страна на антихриста — царската власт, — много от старообрядците избягали в покрайнините на Московската държава, в непроходимите гори на Севера, в Урал, в незаселените южни степи, към Дон. Поради различието на социалния състав на старообрядците и териториалната разпокъсаност се стигнало до разделяне на старообрядството на редица течения (секти).

Старообрядците, които смятали за задължително запазването на църковната йерархия и допускали приемането на свещеници от господстващата църква след извършването на изправителните обреди, започнали да се наричат поповци. Другите, които смятали това за неприемливо и извършвали религиозните треби с помощта на неръкоположени в сан свещеник лица, получили названието безпоповци.

В края на XVII и през първата половина на XVIII различieto на класовите интереси сред старообрядците отново довело до тяхното разделяне, главно на безпоповците, на отделни течения: „поморско съгласие“, което признавало необходимостта от молитва за царя

църковните бракове; федосеевци, както и филиповци, от които имало най-чести случаи на самоизгаряне.

Религиозният фанатизъм, който приемал жестоки форми, крайната нетърпимост на старообрядците към всичко ново, прогресивно, ненавистта към науката, прощението и пр. спомагали за превръщането на разколническото движение, особено в XVIII—XIX в., в силно реакционно течение, което се обявявало против прогресивното развитие на руското общество.

Провеждайки църковната реформа, сам Никон се стремил да укрепи църквата с цел да я освободи от църковната опека и да получи лична неограничена власт. Като спечелил доверието на царя, той започнал да се занимава в държавните работи, в разрешаването на дипломатическите и военните въпроси. На края той си прибрал титлата „велик владетел“ и открито заявил за възходството на духовната власт над светската. Като измерил поддръжка и в самата църква, Никон бил принуден в 1658 г. да напусне патриаршеството, а същата година в 1666—1667 г. го лишил от сан и го осъдил на заточение като прост монах. След осъждането на Никон настъпило на Руската православна църква застанал всъщност самият цар. След като направил редица отстъпки към църковната върхушка, той именно довършил реформата докрай.

Пълно подчинение на православната църква на самодържавието осъществил Петър I, при когото Московското царство се превърнало в самодържавно-бюрократична Руска империя. Тези промени се отразили и върху църквата. След смъртта на патриарх Андриан в 1700 г. Петър не допуснал назначаване на негов преемник и ликвидирал патриаршеството. Това дало възможност на дворянската държава да си присвои безплатно значителна част от църковните приходи. В 1701 г., на следващата година след смъртта на покойния руски патриарх, бил възстановен така наречен манастирски приказ, от който трябвало на времето да се откаже цар Алексей Михайлович. Този приказ действявал специално държавно учреждение за управление на всички църковни владения. Приказът имал право да назначава управителите на църковните владения, да събира от тях доходите, да ги продава и да ги раздава на светски лица. От паричните суми, които по-

стъпвали в касата на приказа, на духовенството се отпускала всяка година определена сума за издръжка, а останалото отивало за нуждите на държавата.

Петър заменил патриарха с колективен ведомствен орган — синод — начело с граждански чиновник. Това било учреждение, аналогично на светските колегии, които Петър създавал за ръководене на различните области на държавното управление.

Според „Духовния регламент“, публикуван през януари 1721 г., влизащите в синода представители на висшето православно духовенство трябвало официално да полагат клетва пред „всеруския монарх, господари наш всемилостиви“.

В синода нямало постоянни членове. Неговият състав се изменял по усмотрение на императора, който назначавал там удобни нему лица. Синодът бил поставен под строг контрол на светски чиновник — оберпрокурор. Инструкцията от 1722 г. нарича последния „око на владетеля и надзорник на държавните дела.“ Оберпрокурорите още в XVIII в. гледали на цялото православно духовенство като на своя „синодска команда“

Православното духовенство в Русия се превърнало постепенно в разновидност на наемни държавни служещи. Според указа от 1824 г. синодът станал чисто съвещателен орган при оберпрокурора, а на места архиерите се превърнали в църковни помощници на губернаторите. От своя страна държавата осигурявала висшето духовенство с достатъчно щедро възнаграждение, от времето на Павел I дори започнала да ги награждава с ордени наравно със светските чиновнически лица.

Като превърнали православно духовенство в свой послушен слуга, императорите искали от него пълно съдействие в укрепването на съществувалия в Русия експлоататорски режим и преди всичко борба против народните движения.

Според сенатския указ от 22 април 1722 г. всеки църковник давал клетва да бъде „верен, добър и послушен роб и поданик“ на управляващия монарх и неговите наследници, без да щади, „когато се наложи“, своя живот; да донася на съответните органи за всичко, което може да нанесе вреда на интересите на само държавието, и да държи секретните работи, които му

бъдат възложени, „в пълна тайна“. Клетвата цинично предписвала на духовенството да използва доверието към него от страна на вярващите за политически доноси. Свещениците трябвало да съобщават всичко, което научавали при изповед за „кражба, измяна или бунт срещу владетеля“.

На православната църква било възложено специално задължение — да разпространява сред народа религиозния култ към царстващите особи, както и към техните приближени. Духовенството трябвало да извършва в храмовете специални богослужения на така наречените официални, или царски, дни.

Ръководителите на руската църква възхвалявали своите царе и царици в специално съставени похвални речи (панегирици). Такава задача била поставена и пред църковната живопис. Дори такъв прочут художник-портретист от XVIII в. като В. Л. Боровиковски бил принуден да изобрази върху една от своите картини Екатерина II като богородица, а нейния любовник Потемкин като архангел Гавриил.

Същевременно православната църква използвала всички средства, за да задуши народната борба за освобождение от властта на експлоататорите. Най-ярко антинародният, експлоататорският характер на църквата се проявил в нейното отношение към селското движение, през 1773—1775 г., възглавявано от Емелян Пугачов.

Църковниците взели активно участие в борбата против въстанието, всецяло поддържайки царското правителство и господстващите класи. Светният синод анатемосал Пугачов и всички негови съучастници: „Според определението на светия синод не само бунтовникът и самозванецът Емелка Пугачов, но и всички негови злодейски съучастници били предадени на вечно проклетие.“¹

На православната църква бил предоставен контрол над училищното образование. В учредените в началото на XIX в. нови системи училища първо място между задължителните предмети официално заел така нареченият закон божи. Първоначално то се свеждало

¹ „Восстание Емилъяна Пугачева“. Сб. документов, Л., Соцэк-изд., 1935, стр. 197.

до запознаване на учащите се със съдържанието на библейските митове и до усвояване на главните молитви, но скоро тук влязло също и православното богословие, изложено под формата на въпроси и отговори и наречено катехизис. Автор на това ръководство бил московският митрополит Филарет (Дроздов), който — както отбелязва А. И. Херцен — съчетавал „бялото було с жандармските акселбанти“, т. е. изпълнявал длъжностите не само на високопоставен църковен сановник, но и на полицейски агент.

Началото на своята дейност като митрополит Филарет ознаменува с молебена „за спасение от крамолата“ по повод езекутирането на декабристите в 1826 г., а края — със съставянето на лицемерния царски манифест за премахване на крепостното право. „Поп-йезуит“ — така В. И. Ленин наричаше Филарет. Не е чудно, че под перото на този пастир изложението на православното богословие имало за своя главна цел укрепването на царското самодържавие. Обяснявайки например библейската заповед за почитане на родителите, Филарет отнасял към последните също така царя и изобщо всички началстващи лица. Говорейки за отношението на християнската религия към убийството, той оправдавал смъртното наказание, завоевателните войни и пр.

По такъв начин в царска Русия, както се посочва в постановлението на ЦК на КПСС от 10 ноември 1954 г., „църквата служела вярно на самодържавието, помещиците и капиталистите, оправдавала жестоката експлоатация на народните маси, поддържала експлоататорите в борбата против трудещите се“.

Църквата и революционното работническо движение

В края на XIX и началото на XX в. в борбата против самодържавието се издигнал нов, непобедим борец, който скоро застанал начело на цялото народно революционно движение. Това била руската работническа класа.

Руската православна църква още от самото си начало се отнасяла враждебно към идеологията на работническата класа — научния социализъм. Борбата

против марксизма, откритата омраза към него, многобройните опити за неговото „събаряне“ са твърде характерни за дореволюционната дейност на идеолозите на православието.

В периода на революцията от 1905—1907 г. православната църква благославяла погромаджийската дейност на реакционната монархическа терористична организация, която се наричала Съюз на руския народ. В устава на Съюза на първо място стоели пунктовете за непоклатимостта на православието и запазването му като господстваща религия в империята. Новата организация направила свое знаме църковната хоругва с изображение на свети Георги Победоносец. Между ръководните дейци на съюза бил впрочем и известният мракобесник—ненавистникът на просвещението и социализма — протоерей Йоан Кронщадтски, който имал силно влияние върху цар Николай II.

Главатарите на Съюза, между които фанатикът-йеромонах Илиодор, протоерей Восторгов, петербургският архимандрит Арсений и др., лично ръководили през годините на реакцията кървавите погроми, жертви на които станали много прогресивни представители на интелигенцията.

Опитвайки се да попречи на повишаването на класовото самосъзнание на трудещите се, църквата, както винаги, е прибегвала към своите методи на измама и провокации заедно с полицейските организации, създадени за отклоняване на трудещите се от революционното движение. Един от православните свещеници, Георги Гапон, изиграл гнусна провокаторска роля в „кървавата неделя“ на 9 януари 1905 г., когато подтикнати от неговите демагогски речи, петербургските работници се отправили към цар Николай II в Зимния дворец „да търсят правдата“ и били разстреляни от царските войски.

Когато рухнал царският режим, православната църква била обхваната от голям страх пред развитието на революционните събития. Оставайки монархисти и непримирими врагове на революцията, държавните йерарси в мнозинството си подкрепили временното буржоазно правителство. За да сплоти своите сили и да противодействува на нарасналата пролетарска революция, църквата решила по това време да възстанови па-

триаршеството. От това били заинтересовани и всички експлоататорски елементи, които желаели да използват религията за обуздаване на революцията. През август 1917 г. в Москва бил свикан Всеруски събор на православното духовенство, който избрал за патриарх московския митрополит Тихон (Белавин). Новият църковен ръководител бил известен със своите монархически възгледи. Обединилото се около него висше духовенство, както и ръководещите помешчически и буржоазни кръгове веднага влезли в яростна борба против победилата през октомври 1917 г. власт на Съветите. С приемането през 1918 г. на декрета за отделяне на църквата от държавата и на училището от църквата православната църква престанала да бъде държавна, била осъществена най-пълна и последователна свобода на вероизповеданието, равноправие на всички религии и църкви, както и свобода на атеистичната пропаганда. Тихоновци обаче обявили тези освободителни мероприятия на работническо-селското правителство за „покушение върху правата на църквата“ и дори започнали да крещат за „преследване“ на вярата.

В действителност под формата на защита на религията и църквата църковните йерарси се стремели да мобилизират вярващите за борба против съветската власт с цел да бъде реставриран старият строй. Те действували при това ръка за ръка с католическите, юдейските, мюсюлманските и сектантските служители на култа.

Антинародната позиция на православното духовенство най-ярко се проявила в периода на чуждестранната военна интервенция и гражданската война в СССР, когато много ръководители на църквата били в съюз с белогвардейците и интервентите. В 1922 г., когато нашата разорена от интервенцията и гражданската война родина била сполетяна от стихийно бедствие — неурожай — и жителите от областта на Поволжието били обречени на глад, съветската власт по искане на широките слоеве на населението била принудена да конфискува от храмовете намиращите се там ценности за закупуване на жито. Патриарх Тихон не само не се отзовал на народните нужди, но се обърнал към вярващите с призив да противодействуват с всички средства на правителствения декрет за конфискуване на

църковните ценности. Реакционното духовенство се надявало, че гладът ще обезсили вдигналия се народ и тогава ще е лесно да бъде смазана социалистическата революция.

Ясно е, че контрареволуционните църковници наред с други врагове на революцията са били подлагани на *послужени репресии съвсем не заради религиозните им убеждения, а заради антисъветската им политическа дейност.*

Контрареволуционната дейност на Тихон и други висши църковни йерарси предизвикала недоволство от страна на много вярващи и сред част от църковниците. На тази именно почва възникнало движението за лоялно отношение на църквата към съветската власт, за нейното „обновяване“ с цел да се приспособи към изменилите се политически и социални условия.

Обновленците се отцепили от тихоновците и образували няколко самостоятелни групи: „Жива църква“, „Съюз на църковното възраждане“, „Съюз на общините на древноапостолската църква“ и др. На състоялия се през май 1923 г. обновленски събор идейният лидер на обновленците митрополит Л. Введенски осъдил дейността на Тихон, поискал да бъде лишен от сан и призовал вярващите към поддръжка на съветската власт. В своята църковна програма обновленците предвиждат редица преобразования, които се отнасяли главно до църковното управление и бита на духовенството.

Като се убедило, че всички надежди за събаряне на съветската власт чрез чуждестранната интервенция и че са загубени и че целият съветски народ поддържа съветската власт, ръководството на православната църква, за да не се изолира окончателно от вярващите, решило да измени своите политически позиции по отношение на съветската държава. В резултат на победата на съветската власт те (както и дейците на другите църкви) трябвало да направят решителен избор: или да се примирят с новия обществен строй, или да вземат враждебно отношение към народа. Преобладаващото мнозинство от църковниците избрало в края на краищата първия път.

Дори патриарх Тихон, който толкова много се компрометирал с връзката си с контрареволуцията, открито признал погрешността на своята позиция. Той подал

заявление до Върховния съд на СССР, че се разкид за своята контрареволуционна дейност. По-късно вече преди смъртта си — той се обърна към вярниците с призив за безусловна политическа лоялност, гражданско отношение да бъдем искрени по отношение на съветската власт и да работим за общото благо, осъждайки всякаква агитация — явна и тайна — против новия държавен строй.“

Сред духовенството обаче и след това нееднократно се проявявали антисъветски тенденции и значителна част от него заела враждебна на социалистическото строителство — по-специално на провеждането на колективизацията — позиция. Православните пастири трудно се освобождавали от вековните традиции на вражда към прогресивните стремежи на народа и много от тях действували като съмишленици и съюзници на контрареволуционното кулачество. *Коренен прелом в политическото поведение на повечето църковници настъпил едва след ликвидирането на експлоататорските класи и пълната победа на социализма.*

Руската православна църква показва своята лоялност към съветския строй през време на Великата отечествена война 1941—1945 г., когато призова всички вярници към борба с фашистките завоеватели. Същевременно трябва да се забравя и това, че много представители на православното духовенство сътрудничеха с хитлеристите във временно окупираната от тях съветска територия.

Една от проявите на предателската роля на голяма група от православното духовенство бе съборът по convocирането на Белоруската православна църква за митрополитски събор, който се състоя от 30 август до 2 септември 1942 г. в Минск. Неговата подготовка се извърши при активното участие на хитлеристките окупационни власти. Архиепископ могилевски и мстиславски Феофан, който ръководеше събора, предложи да бъде изпратена приветствена телеграма до „водача Адолф Хитлер“ с благодарност за „освобождаването на Беларусия от безбожиците-болшевики“ и с пожелание „колкото се може по-скорошна победа“ на оръжието на фашистките завоеватели.

След свършването на войната ръководителите на руското православие в мнозинството си се обявиха

тив агресивните замисли на империализма и започнаха да участвуват активно в международното движение на привържениците на мира. Както е отбелязано в постановлението на ЦК на КПСС, „служителите на църквата в мнозинството си, както свидетелствуват фактите, също заемат сега лоялни позиции по отношение на съветската власт“.

Православната църква, както и другите религиозни организации в СССР, не се намира в никаква материална зависимост от държавата и се издържа изключително от доброволните пожертвувания на вярващите.

Без да се меси във вътрешните работи на църквата, държавата осъществява връзка с нея чрез учредения в 1943 г. Съвет по работите на Руската православна църква при Министерския съвет на СССР, който контролира спазването на законите и правителствените постановления, отнасящи се до Руската православна църква.

Борбата на православието против науката и прогреса

През цялата своя история православната църква се отнасяла враждебно към прогресивната култура, наука и просвещение. Православието задушавало търсецата, любознателна човешка мисъл, преследвало светското, научното знание, поддържало закостенялостта, рутината, невежеството, стремяло се да задържи съзнанието на народа в тесните рамки на църковните канони и предписания.

Според преброяването от 1897 г. в Русия служителите на православния култ били 295 103 души, а учителите само 79 489, т. е. почти четири пъти по-малко. В 1911 г. на 100 хиляди училища от различен тип се падали около 80 хиляди църкви и 1 025 манастири. От общия брой на училищата 40% били в ръцете на светия синод. Задачата на църковноенорийските училища се състояла в това — „да култивират у децата страх от бога, да внедряват любов към църквата и преданост към царя и отечеството“. По-голямата част от времето в тези училища се отделяло за изучаване на закон божий, църковнославянски език и църковно пеене. Общата грамотност на учащите се от тези училища била крайно ниска.

Църквата искала и във висшето училище, в университетите „всички положения на науката да се основават не върху умствени, а върху религиозни истини“. На преподавателите и професорите се предписвало да издигат на студентите фактите без примес на „вредни умствения“. В началото на 20-те години на XIX в. в Казанския университет било забранено преподаването на геология поради това, че данните на тази наука противоречели на „свещеното писание“.

Църквата в Русия е била винаги пречка за развитието на научното знание. В 1551 г. на Стоглавия събор астрономията била отнесена към „еретическите състави и премъдрости“. Издадената за пръв път в Русия в края на царуването на Петър I книга за системата на Коперник църковниците наричали „богопротивна“, „магисатанинска“, „коварства на врага на човечеството“ и по-късно — чак до Октомврийската революция — църквата правела опити да забрани пропагандата на хелиоцентричното учение.

В 1756 г. православните църковници обвинили Академията на науките, че издавала книги, съдържащи „натурализъм и безбожие“, и поискали да се прекрати издаването на научни книги „както за съществуването на много светове, така и за всичко друго, противно на светата вяра и неотговарящо на честните нрави, под заплахата на най-жестоко наказание като за престъпление“.

Църковниците искали да бъдат изгорени трудовете на гениалния руски учен М. В. Ломоносов. Много велики руски учени — К. Ф. Рулик, И. М. Сеченов, И. И. Мечников, Д. И. Менделеев, К. А. Тимирязев, И. В. Мичурин и др. — нееднократно били подлагани на нападки от страна на православните църковници. Използвайки предоставеното им право на духовна цензура, православната църква в царска Русия нееднократно забранявала научните и философските издания като враждебни на „вярата и нравствеността“. В това отношение православната църква почти не се различавала от католическата. В 1866 г. било забранено произведението на И. М. Сеченов „Рефлекси на главния мозък“, в 1895 г. книгата на Ч. Дарвин „Произход на човека и подбор по отношение на пола“, в 1907 г. духовната цензура забранила книгата на Л. Фойербах „Мисли за смъртта и

„смъртието“, а в 1908 г. възбудила съдебно преследване срещу книгата на Е. Хекел „Световни загадки“. Упитите на Мичурин по кръстосването на различните сортове растения войнствувалите църковници наричали „проституция в растителното царство“, а разсадника, където Мичурин провеждал своите работи, кръстили „растителен дом на търпимостта“.

Православието неизменно се опълчвало против всичко ново в развитието на културата и техниката. Когато в Рус се появило за пръв път книгопечатането, то, както и на запад, било обявено за „дяволска магия“. Първият печатар в Рус Иван Фьодоров бил обявен за слуга на дявола и тълпата под влияние на духовенството разрушила и изгорила в 1568 г. неговата печатница, а самият Фьодоров бил принуден да напусне Москва. Църковниците се разправяли безпощадно с талантиливи изобретатели-самоуци. При царуването на Иван Грозни рибаят Никита Лупатов направил дървена летателна машина с криле и кормило и благополучно извършил полет от Кремълската кула. По внушение на духовенството царят въз основа на това, че „човекът не е птица, няма криле и ако си постави дървени криле, ще действа в разрез с природата“, обявил това дело за резултат на „нечиста сила“ и заповядал заради това, че той бил сдружил с нея, „да отрежат главата на изобретателя“, „тялото на окаяното куче да бъде хвърлено на улиците да го изядат“, а летателния апарат „след божествена литургия да изгорят“.

Идеологията на православната църква с нейната религиозно-митична психология на отказване от света и с нейния аскетизъм се отразявало отрицателно върху развитието на руската философия, литература и изкуство. Православното духовенство предлагало А. С. Пушкин да бъде затворен завинаги в манастир заради антирелигиозните му произведения. Нападани били от църковниците също и В. Г. Белински, Н. Г. Чернышевски, Н. А. Добролюбов, А. И. Херцен, Т. Шевченко, А. И. Писарев, Н. А. Некрасов, М. Е. Салтиков-Шchedрин и други, видни руски писатели и мислители. В 1881 г. светият синод отлъчил от православната църква и изнатемосал гениалния руски писател Л. Н. Толстой. Всички тези факти показват каква реакционна роля е

играло православието в развитието на просвещението, науката и културата в Русия.

Лоялното отношение на православната църква и съветската държава, активната борба на съвременните ръководители на православието за запазване мира на земята съвсем не означават, че православната идеология е загубила своя реакционен характер и е преминала да бъде враждебна на науката и културата. Православният християнски мироглед, както и преди антинаучен мироглед, който замъглява съзнанието на вярващите, пречи на активното и съзнателно участие в изграждането на комунизма.

На времето повечето от идеолозите на руското православие остро осъдили опитите на обновленския митрополит Введенски да съедини комунизма с християнството и го обявили заедно с малцина съмишленици за реакционен.

Сега идеолозите на православната църква в СССР добре разбират непримиримостта и враждебността на философските, мирогледните основи на християнството и комунизма и не се опитват да ги сближават, както правят това например някои представители на протестантската теология на Запад. Един от съвременните православни идеолози пише: „Ние, разбира се, сме напълно чужди на материализма, който е идеологическа основа на комунизма...“

Същевременно православните църковници, откъсвайки социалните и нравствените идеали на комунизма от тяхната социалноисторическа, философска, мирогледна основа, са склонни да изобразяват тези идеали за блудки и родствени на християнското учение. В своите проповеди и беседи с вярващите те се стараят да ги убедят, че християнството винаги се е стремяло и сега се стреми към същите справедливи и хуманни идеали, само по свой, различен от комунизма път. При това църковниците се позовават на „свещеното писание“ и „казват“, че на него съвсем не са чужди принципите и идеалите за справедливост, равенство и човеколюбие, от които е проникнато и комунистическото учение.

Тези опити не са нищо друго освен опити да се замири непримиримото противоречие, което съществува между комунизма и християнското учение.

Критикувайки онези, които за сближаване на комунистическите и християнските идеи се опитват да се опитат на Библията, Енгелс пише: „Макар някои места на Библията да могат да бъдат изтълкувани в полза на комунизма, все пак целият дух на нейното учение е напълно враждебен, нему, както и на всяко разумно нагледение.“¹ *Духът на съвременното православие, както и другите религии е коренно враждебен на комунистическите идеали.*

Земното щастие изобщо от гледна точка на православието е нищо в сравнение с онова блаженство, което очаква праведника след смъртта: пълно щастие, вечна живот може да има само в задгробния живот.

Следователно за главна цел на християнина може да се смята съвсем не постигането на земно щастие, не комунизмът, а само усърдната подготовка за въображаемото блаженство след смъртта. Според православните проповедници най-свещен дълг на нашия земен живот трябва да бъде трудът в името на задгробния живот и небесното блаженство.

От такива поучения по необходимост произтича изпитание за явната безполезност да се води борба за подобряване условията на земното съществуване. Та ако животът на земята е само изпитание, необходимо за подготовката на задгробен живот, то колкото по-тежко човек живее тук, толкова повече шансове има да спаси душата си. Комунистическият мироглед изключва напълно религиозната вяра в задгробния живот, защото тя ценява човешкия живот, кара вярващия да се отдалечи от своя труд, към човешката красота и човешкото щастие като към нищожни, временни и суетни неща. Тази вяра лишава човека от сили, бодрост и енергия в необходимостта от своята дейност. Тя скъсва неговата инициатива, пречи на всеобщото и хармонично развитие на човешката личност.

Нищо общо с комунистическото съзнание не може да има възгледът на православието за божествения процес. Църковниците настойчиво убеждават вярващите,

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. 1, стр. 511.

Че „без божията воля и без божията помощ ние не можем в този живот сами да направим нито крачка“. Тиква проповеди противоречат на науката, на фактите на нашия живот и пречат на вярващите да бъдат активни и съзнателни строители на комунистическото общество.

Идеолозите на православието винаги са обичали да твърдят, че всяка държавна власт е установена от бога. И в съвременната православна църковна литература се посочва известната фраза от посланията на митичния християнски апостол Павел: „Всяка душа да бъде покорна на висшите власти, защото няма власт, която да не е от бога; а съществуващите власти са установени от бога.“

Същевременно съветските хора съвсем не смятат, че трудещите се трябва да почитат като „божествена“ властта на експлоататорите. Що се отнася до съветската власт, съветските хора знаят, че тя не е „от бога“, а е завоювана от народа в тежка борба с онези сили, които църквата векове е благославяла.

Православието е запазило напълно своя традиционен антихуманен идеал за човешкия живот. Тъкмо през последните години църковнослужителите енергично изразяват почитането на светите угодници, които обикновено посвещавали целия си живот в служене на бога и поради това се оттегляли в гори, живеели в пещери, водели отшелнически живот, понасяли всякакви физически страдания. Сега, разбира се, православната църква не призовава хората да се заселват в пустини и гори, но представя подобен начин на живот за идеален тип на живот за вярващия човек, обявява различни религиозно налудничави хора за висш образец на християнско благочестие. Православният идеал — човек, който прекарва цялото си време в сълзи и молитви и поставя винаги на първо място личните си интереси и стреми се към „спасение“ на собствената душа — няма нищо общо с нашия комунистически идеал за човека, с принципа на колективизма, който принцип лежи в основата на нашия живот, с искането на висока обществена активност.

Наистина през последните години у православните църковници се наблюдава стремеж, без да изменят основите на своето вероучение, до известна степен да изглеждат противоположността между моралните поучения

ни църквата и нравствените принципи на социалистическото общество, да изтълкуват по-иначе редица библейски морални възгледи, намиращи се в твърде явно противоречие със социалистическата действителност. Таки например те вече не подчертават библейското „проклетие на труда“, а говорят за неговата „богоугодност“, призовавайки вярващите да се грижат за земното си благополучие. Но това, разбира се, в никаква степен не лишава православието от неговата реакционна същност.

В нашата страна вярващите, участвайки заедно с невярващите в изграждането на комунизма, идват все по-често до необходимостта да сравняват своите религиозни възгледи с живота, все по-често се убеждават, че тези възгледи им пречат да живеят и да строят комунистическото общество, и решително скъсват с религията. Сред отдръпналите се от религията има не малко бивши служители на православието култ и богословие. Много от тях не само са се отказали от своята вяра, но и самите са станали активни борци против религиозните предразсъдъци и суеверия.

Окончателното отдръпване на трудещите се маси от религията е закономерен процес в периода на разгърнатото изграждане на комунизма. Този процес обхваща в еднаква степен всички религиозни организации, които съществуват в нашата страна, включително и православните.

ГЛАВА 7

КАТОЛИЦИЗЪМ

*Вероучението и идеологията на католицизма. Основни догми. Култ
Философия и социология на съвременния католицизъм. Католиче-
ската църква в СССР. — Папството. Униятство. — Политическата
роля на католическата църква и Ватикана през периода
на империализма.*

Католицизмът е едно от основните направления в християнството. Според църковни данни за 1957 г. броят на привържениците на християнската религия на земното кълбо достига 830 милиона души, от които около 490 милиона, т. е. малко повече от половината, са привърженици на католицизма. От общия брой на католиците над 230 милиона души живеят в европейските страни, 208 милиона — в Америка (от които около 35 милиона в САЩ), 31 милион — в Азия, 19 милиона — в Африка, 2 милиона — в Австралия и Океания. В редица западноевропейски страни католицизмът е религия на по-голямата част от населението (Испания, Португалия, Италия, Белгия). Католицизмът е разпространен и в някои народнодемократични страни (в Полша, Чехословакия, Унгария), в Литовска и Латвийска ССР, както и в западните области на Украйна и Беларусия.

Вероучението и идеологията на католицизма

Вероучението на католицизма не се отличава много от православието. Подобно на православието католицизмът вярва в божествената троица: в бога отец — творец и създател на света, в неговия син Исус Христос, в светия дух, а също и в божията майка, в ангели и дяволи. Католицизмът признава за истинно всичко, което се разказва в така наречените християнски „свс-

рени книги“, в това число за сътворяването на света от божи, за Адам и Ева, за тяхното грехопадение и за това, че цялото човечество носи бремето на техния грях.

Макар по основните въпроси на вероучението между католицизма и другите християнски вероизповедания да няма разлика, в католическия катехизис се казва, че „няма по-опасна ерес от това, да се признават равностепенни всички или няколко вероизповедания“. По изотдавна в страните на Западна Европа (в Испания дори през първата третина на XIX в.) и в Америка католическата църква изгаряше на клади друговерците, а това число и християните, които вярваха в бога не така, както учи тя. Нетърпимостта към друговерците е характерна и за съвременната католическа църква. В Испания и в някои южноамерикански страни, където господствува католицизмът, протестантите и днес са изложени на преследване.

Католицизмът (както и православието) смята за източник на своето учение „свещеното писание“ (библията) и традицията. Според учението на католицизма библията е „слово божие“. В съвременната католическа литература, предназначена за масовия читател, се говори, че библията е написана не така, както са написани другите книги: главен нейн автор е светият дух и затова тя не може да съдържа грешки.

През средните векове папите забранявали на вярващите да четат библията, защото се страхували от тяхното критическо отношение към библейските разкази. Днес църквата изисква библията и тълкуванията към нея да се издават само при условие, че са предварително цензурирани от църквата, а папа Пий XII заяви в едно свое послание (1950 г.), че само на църквата и на нейния глава — папата — бог е доверил тълкуването на библията.

Паред с библията източник на вероучението на католицизма е традицията или „преданието“. Според думите на католическите автори традицията — това са обучения, правила и наставления във вярата, които апостолите „са чули от Христа“ или сами са проповядвали, а които не са включени в библията.

Една от основните отлики на вероучението на католицизма от вероучението на другите християнски изповедания е това, че то признава римския папа за глава

на цялата християнска църква, за наместник на Христос и приемник на апостол Петър. Според католическото учение Христос основал църквата и поставил за неин ръководител своя ученик апостол Петър, който именно бил първият епископ на Рим. А всички следващи римски епископи, т. е. папи, са приемници на Петър и затова римският папа трябва да се почита като най-старши измежду всички епископи и като глава на цялата християнска църква.

Историческата наука е доказала, че и Христос, и апостол Петър са митични личности, т. е. не са съществували. Следователно и учението за папата като приемник на апостол Петър е лишено от основание. Освен това самата история на църквата свидетелствува, че през първия век в Рим, както и на други места в християнските общини още не е имало епископи. Следователно няма никакво основание възникването на плуството да се отнесе към I в. Властта на римския папа в западната църква се е утвърждавала в течение на столетия и никога не е била признавана за върховна власт на всички християнски църкви.

Друго важно положение на католическото вероучение е догмата за непогрешимостта на папата. Тази догма гласи, че когато папата говори от амвона (*ex cathedra*), т. е. изпълнява службата на пастир на всички християни, той е непогрешим и който не признава това, подлежи на проклятие. Тази догма била приета от църковния събор във Ватикана през 1870 г. Всъщност под заплахата на отлъчване църквата изисква да се признае цялата дейност на папата за непогрешима, защото публично той винаги действа не като частно лице, а като глава на църквата, като „пастир на всички християни“.

Католицизмът признава властта на папата за стояща по-горе от вселенските събори. Решенията на последните влизат в сила едва след като бъдат утвърдени от папата. По спорните въпроси, които се отнасят до тълкуването на библията или традицията, мнението на папата е решаващо. Ето защо папа Пий IX заявил (1870 г.): „Традицията — това съм аз.“

Една от точките, по които се различават католицизмът и православие, е въпросът за *filioque* (което значи „и от сина“), въпросът за формулировката на онов-

място в „символа на вярата“, където се говори за светия дух: дали той изхожда от отца и сина (както учи католицизмът), или само от отца (както учи православната църква). От гледище на здравия разум този въпрос е безсмислен. Богословите обаче векове наред са спорили и спорят по тълкуването на тези думи.

За разлика от православието католическата църква учи, че освен рай и ад съществува и чистилище, което било предназначено „за пречистване на душите, недостатъчно пречистени за рая“, или на душите на хората, които „нямат тежки грехове“. Догмата за чистилището е средство за заплашване на вярващите, а също и източник на доходи за църквата. Неговият смисъл се свежда до това, че тъй като душата на умрелия попада в чистилището, то от неговите близки на земята, от тяхното усърдие към църквата, от техните дарения в полза на нея зависи дали неговата душа ще отиде в рай или пък в ада. Католическата църква широко практикува „опрощаването на греховете“ и търговията с индулгенции убеждава вярващите, че от огромния запас „добри дела“, оставен от Христа и от светиите, по волята на църковния глава може да се получи опрощаване (изкупване) на всички грехове и престъпления. Търговията с опрощаване на греховете се водела в особено големи размери от папите през средните векове.

Католицизмът насажда вярата в дявола. Според учението на църквата дяволите, сатаната са реални същества и само в църквата може да се намери спасение от тях. В миналото католическата църква е породила такова творение, като „Чукът на вещиците“, книга, излязла в Германия в 1487 г. Това позорно съчинение на двама католически инквизитори — Инститорис и Шпренгер — разказва за навиците на дяволите, за съжителството на жени с тях, за вещиците и как да се разпознават те. След това „разпознаване“ следвало изгаряне на заподозрените в магьосничество на кладата. Тази книга на инквизиторите, одобрена от папа Инокентий VIII, дълго служила за ръководство на фанатиките в много западноевропейски страни, които изпращали на кладата десетки жени, обвинени във „връзки с дявола“.

Вярата в нечистата сила се култивира и от съвременния католицизъм.

В католицизма е широко развито почитането на свещените реликви, култът на мъчениците и светците. Между свещените реликви, с които църквата и днес замъглява съзнанието на вярващите, има предмети, които уж били принадлежали на Христа, на дева Мария и на митичните светии. В недалечното минало църквата показвала на вярващите и такива свещени реликви като перото на архангел Гавриил, потта и сълзите на Христос, опашката на магарето, с което според евангелския разказ Христос влязъл в Ерусалим, и т. н. Всичко това е било средство за измамване на вярващите, за разпалване на религиозен фанатизъм и източник на големи доходи за църквата. Почитането на свещените реликви и днес заема значително място в католицизма. В 1959 г. католическата църква изложила в гр. Трир (ГФР) за поклонение от вярващите едно парче стара тъкан, която тя представила за хитон (риза), която уж принадлежала на Христа.

Канонизирането на нови светии се върши от Ватикана и в наше време и то обикновено преследва определени политически цели. Така например след Първата световна война започна канонизирането на американски светии, което трябвало да служи за засилване влиянието на католическата църква върху вярващите в САЩ. В 1955 г. папата канонизира йезуити и църковни дейци, убити в 1900 г. в Китай през време на народното въстание против империалистите. Този акт беше църковна демонстрация против народен Китай.

В католицизма особено място заема култът на богородица. В 1854 г. папа Пий IX провъзгласил догмата за непорочното зачеване на дева Мария. В 1950 г. папа Пий XII провъзгласи нова догма за телесното възнесение на дева Мария: отсега нататък католикът е длъжен да вярва, че най-напред на небето се е възнесла душата на митичната дева Мария, а после тялото ѝ и на небето те се съединили. В 1954 г. папа Пий XII установи нов католически празник — на небесната царица Мария.

Историята на тъй наречените явления на божията майка, фабрикувани от време на време от дейците на църквата, показва как църквата и папата използват култа на богородица за политически цели. В 1858 г. католическите църковници във Франция с одобрението

на римския папа обявили, че уж в Лурд богородица се явила на едно четиринадесетгодишно момиче. И ето вече сто години оттогава Лурд е място за поклонение на болни и сакати, които вярват, че водата от лурдския извор може да лекува болни. Днес Лурд е голям център на религиозно-политическата пропаганда на католическата църква.

В своята антисъветска пропаганда Ватикана особено активно използва така нареченото чудо на Фатима.

Според твърдението на католическите свещеници от май до октомври 1917 г. във Фатима (село близо до Лисабон, Португалия) богородица се явила няколко пъти на три селски момиченца и им предала важно послание. Тя била изразила желание хората да се молят, да се занимават с това — грешниците да приемат правата вяра и, главно, казала им тя, бог иска Русия да премине към католицизма. Антисъветският характер на това „чудо“ е напълно ясен. Някои представители на католическата църква на Запад, по-специално в ГФР, днес призовават по-скоро да се изпълни заветът на богородица — Русия да премине към католицизма. По същество това са замаскиран, прикривани с религията призови за кръстоносен поход против СССР.

Католицизмът, както и православието, признават седем тайнства. Онова, което църквата нарича тайнства, са магически, т. е. знахарски обреди, които според религиозните представи могат да оказват върху човека и заобикалящата го природа свръхестествено въздействие. В католицизма тайнствата се извършват малко по-различно, отколкото в православието: кръщават с обливане (в православието само с потапяне), тайнството евхаристия се извършва не с квасник, както е у православните, а с безквасен хляб, при това двойното причестие (с хляб и вино) се извършва само за духовенството, а миряните се причестяват само по един начин (с хляб). Отделянето на духовното съсловие от общата маса вярващи в католицизма се провежда последователно и настойчиво.

Католиците извършват миропомазване само тогава, когато детето навърши осем години. Този обред се нарича конфирмация. Свещениците подготвят специално цецата за този ден. При това прави се всичко възможно, да се влияе на детската психика в религиозен дух.

Така например в нашата страна в районите, в които е разпространен католицизмът (в Литва и на други места), духовенството се стреми да привлече към църквата младежта и децата и за тази цел използва по-специално конфирмацията.

Католическото духовенство е длъжно да спазва целибата, т. е. безбрачието. Целибатът бил въведен в края на XI в. (при папа Григорий VII) като мероприятие, което трябвало да попречи на раздробяването на огромните по онова време църковни имения, да попречи на разхищаването им от женените духовници. Той трябвало да укрепи също така църковната дисциплина. Църковниците разпространявали легендата, че безбрачието било установено, за да могат свещениците да се посветят изцяло на „служба на бога“ и да бъдат далеч от „мирската суета“. В действителност животът на католическото духовенство и днес, както и в миналото, е твърде далеч от аскетизма. Духовенството се съпротивлявало срещу въвеждането на безбрачието и фактически никога не го е спазвало.

В буржоазните страни цялата система от възгледите на католицизма, неговото вероучение и неговата организация се използват от господстващите класи против комунизма и за увековечаване на капитализма. От 1879 г. папа Лъв XIII провъзгласил за официална философия на католицизма схоластиката на средновековния църковен авторитет Тома Аквински. Приспособено към условията на империализма, това учение — неотомизмът — поради крайно реакционния си характер, поради враждата си към прогресивната наука и към научния социализъм стана едно от основните направления в съвременната буржоазна философия.

Почти две хилядолетия католицизмът е приучвал трудещите се да понасят безропотно тежката си участ в условията на господството на експлоататорите. В наше време буржоазията широко използва католицизма, за да съдржа активността на масите и да пречи на тяхната борба за освобождение, за възтържествуване на новия обществен строй — комунизма.

Съвременният католицизъм, подобно на средновековния, е враждебен на прогресивната наука. Неговият миросглед и днес е също тъй антинаучен, както и през средните векове. За разлика от средните векове като-

католическата църква днес няма власт да изгаря учените и мислителите на кладите на инквизицията, да забранява пропагандирането на техните учения. Тя е принудена да държи сметка за огромните успехи на науката. Поради това неотомистите (най-известните между тях са Честер, Жилсън, Бохенски, Маритен и др.) пропагандират примирение между науката и религията. Те твърдят, че науката и религията могат да съществуват мирно и съвместно. Примириявайки науката с религията, неотомистите обаче твърдят, че най-големият авторитет е религията и тя има последната дума при решаването на въпроси както от областта на миросгледа, така и от областта на обществения живот. Днес католическата философия изцяло е насочена против диалектическия материализъм — теоретичната основа на научния комунизъм — и неотомистките автори в своите писания не се страхуват от никаква клевета по адрес на комунизма и на социалистическите страни.

Главното в социологията на неотомизма е твърдението, че буржоазният строй, частната собственост и класовото деление били божествени и вечни. Той осветлява буржоазната държава.

Главните принципи на съвременната католическа социология били изложени и формулирани систематизирано за пръв път в енцикликата на папа Лъв XIII „Рерум Новарум“ (1891 г.). В своята енциклика Лъв XIII провъзгласява, че частната собственост е вечен институт, че тя е „от природата“ и божните закони забраняват да се посяга върху нея.

В енцикликата „Рерум Новарум“ Лъв XIII пише, че и класовото неравенство е естествено състояние и закон в гражданското общество е невъзможно изравняване между висшите и низшите. В същия дух защитава буржоазния строй и класовото неравенство и всички негови приемници. В 1931 г. папа Пий XI пише в своята енциклика: „Правото на частна собственост, дадено от природата, трябва завинаги да остане нерушимо.“ В по-късното си до американското духовенство през 1939 г. Пий XII пише: „Историята от всички времена ни учи, че винаги е имало богати и бедни и че винаги ще има богати и бедни“, а папа Йоан XXIII в своята първа енциклика (юни 1959 г.) също тъй решително се изказва против онези, които отричат „необходимостта от разли-

чия в положението на обществените класи“. Католическите богослови смятат класовото деление на обществото и неравенството за също такъв вечен институт какъвто е според тях и частната собственост.

Католическата социална програма защитава сътрудничеството между класите и се обявява решително против революционното движение, против класовата борба и иска от работниците, от трудещите се и експлоатираните покорно да носят тежкия си жребий, като за покорността и смирението им обещава щастие след смъртта. Обръщайки се към капиталистите, към имотните, църквата лицемерно ги призовава да бъдат добри към работниците и да играят ролята на техни покровители, да се постигне класов мир.

Гледището на ръководителите на католическата църква върху най-важните явления на съвременния обществен живот в много отношения съвпада с позицията на реформистите в работническото движение. Католическата социология е религиозно оцветена социология на реформизма. Нейното главно предназначение е да създаде в умовете на хората превратна представа за комунизма и за социалистическите страни, да примиря експлоатираните с тяхното положение. Върху тази платформа реформистите сътрудничат с католическите църковници и политици в много буржоазни страни.

Клерикалната реакционна социология на защита на капитализма е изложена и в първата енциклика на папа Йоан XXIII — от 29 юни 1959 г. Защищавайки всички основни положения на своите предшественици в времето на Лъв XIII, папа Йоан XXIII твърди, че в буржоазните страни се чувства тенденция към намаляване разликата между обществените класи, че капиталистите трябва да поставят работниците в такова положение, че те да се чувствуват техни „партньори“. А на работниците католическата църква внушава мисълта, че бедността е полезна, и ги призовава да се грижат повече за „душата“. Защищавайки капитализма, католическите социолози същевременно се стремят демаршиски да убедят народните маси, че католическата църква е църква на бедните и приятел на работниците. Понякога те си позволяват да критикуват отделни „недостатъци“ на капитализма, да призовават за по-справед

живо разпределение на земните блага“, без, разбира се, да се засягат основите на капитализма.

Ясно е, че в наше време прякото и открито защитаване на капитализма би отблъснало от църквата вярниците трудещи се. Затова католическите идеолози се стараят да замаскират своята защита на капитализма и да създадат впечатление, че църквата е обективна по социалните въпроси. Те твърдят, че църквата не е нито за капитализма, нито за комунизма, а сочи особен, „трети път“, който именно щял да доведе човечеството до благоденствие. Всъщност католическата църква, нейното духовенство, философи, социолози и политически дейци са верни защитници на капитализма и непримирими врагове на комунизма. И техният „трети път“ е път към „подобряване“ и укрепване на капитализма.

В СССР много години след Октомврийската революция църквата активно се бореше против съветския обществен строй заедно с представителите на другите религиозни култове. В съответствие с общия антисъветски курс на Ватикана католическите църковни организации подеха антисъветска и антикомунистическа пропаганда. През време на Великата отечествена война много католически служители на култа в Литва и западните области на Белорусия сътрудничеха с германските окупатори.

По всички въпроси на вероучението католическата църква в СССР признава авторитета на римския папа. Ватикана често се опитва да използва това обстоятелство, за да се намесва в работите на църквата в СССР против интересите на съветската държава. Но католическите епископи и свещеници в Съветския съюз днес в по-голямата си част заемат лоялна позиция по отношение на съветската държава.

Успехите на социалистическото строителство, културният растеж на съветските хора — всичко това доведе до значително отслабване на влиянието на религията, в това число и на католицизма. През последните години се чувствува стремеж у служителите на католическата църква в СССР да засилят своята религиозна пропаганда, особено сред младежта, жените и децата. Някои ксендзове не се спират дори пред нарушаване на съветското законодателство за култовете — преследват хората за отдръпване от църквата, организи-

рат гонение срещу такива хора и упражняват насилно върху свободата на съвестта на съветските граждани. В стремежа си да завладеят душите на децата ксендзовете използват своето влияние върху вярващите родители и често прибягват до закани и заплахи. Тази дейност на църковниците спъва културното развитие на младежта, нейния стремеж към знания и често я лишава от радостите на живота и от щастие. В редица случаи служителите на църквата призовават вярващите да не разрешават на децата си да влизат в комсомолските и пионерските организации, да участвуват в обществения живот. За да съживят религиозните настроения и да активизират религиозната пропаганда, те организират поклонения до „свети места“, празнуват особено тържествено празниците, конфирмациите и различните обреди. При това те се опитват понякога да спекулират с националистическите настроения на изостаналите хора, като представят църквата за пазителка на националната култура.

Въпреки всички свои усилия католическата църква в СССР все повече губи последователите си. На редица места, където католицизмът е разпространен, например в Литва, църковните празници все повече и повече се изместват от народни празници на урожая, от празника на пролетта и др. И заедно с успехите на комунистическото строителство в нашата страна, с развитието на културата на трудещите се и с разпространяването на научните знания процесът на отдръпване на вярващите от религията все повече и повече се разширява.

Папството

Както отбелязахме вече, една от особеностите на организацията на католическата църква е върховенството на римския епископ, или папата, в нея. А как е възникнало папството?

В ранния период от историята на християнската църква всички епископи са заемали еднакво положение, всички те били наричани папи (от гръцки „папас“ — „отец“). С течение на времето това название останало на римския епископ, за издигането на когото спомогало обстоятелството, че той бил епископ на столицата

на Римската империя и възглавявал една много богата църква.

В 330 г. столицата на Римската империя била пренесена от Рим в Цариград; в 395 г. империята се разделила на Източна (или Византийска) със столица Цариград и Западна. От преместването на столицата на империята в Цариград римският епископ спечелил, тъй като по този начин неговата зависимост от императорската власт отслабнала.

Откакто на Запад се издигнала държавата на франките, римските епископи (папи) започнали да търсят ближение с франкските крале. В 756 г. Пипин Къси, на когото папата помогнал да стане крал на франките, му подарил Римската област и някои други територии. Това било сложено началото на папската държава — Църковната област.

След образуването на папската държава римските църковосвещеници изпаднали за дълго под зависимостта на франкските крале. През X—XI в. тя изпаднала под силната зависимост на германските императори, които оставили на папския престол свои протежета.

В средата на XI в. християнската църква се разделила на източна (гръко-православна) и западна (римокатолическа). От разделянето на църквата до наши дни единството не е прекратявало борбата за подчиняване източната църква на Рим.

През цялото средновековие католицизмът бил господстваща религия в западноевропейските страни, а римокатолическата църква през това време била голяма феодална организация. „През средновековието — пише Енгелс — точно в степента, в която се развивал феодализмът, християнството е приемало облика на съответна на феодализма религия, със съответна феодална иерархия.“¹ Католическата църква начело с папата обявила феодалния строй за божествен, а поробването на селяните провъзгласила за „богоустановен“ ред.

Апологетите на католицизма много пишат за културната роля, която църквата и папството били играели през средните векове. При това те сочат забележителни архитектурни съоръжения, построени със средства на църквата, многобройните паметници на изкуството, съз-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията, стр. 247.

дадени от гениални художници по поръчение на папите. И наистина, притежавайки огромни средства, някои средновековни папи са играели ролята на меценати. На покровителството, което те оказвали на художници и скулптори, както и изграждането на монументални съоръжения, целяло преди всичко да прослави самите папи и да разпространи религията и мракобесничеството сред народа. Векове наред католическата църква разпространявала сред народа суеверия, насаждала култ към мощи, към чудотворни икони и реликви, вяра в чудеса, в нечистата сила. Папството е търгувало широко с индулгенции — опрощаване на грехове; монасите разнасяли листове с текста на опрощаването по градове и села и търгували с тях. Църквата начело с папата упорито се борела против светската култура, която възниквала заедно с развитието на градовете. Тя преследвала науката и много видни представители на напредничавата обществена мисъл били изпратени от нея на кладата.

През XI—XIII в. папите Григорий VII, Инокентий III, Бонифаций VIII и др. провъзгласили програма на теократичната власт на папите и упорито се борели за признаване върховната власт на папата над светските власти и по едно време достигнали известни успехи в това отношение. Папа Бонифаций VIII (1294—1303 г.) казал: „Два меча владее църквата — духовният меч и материалният меч... Първият е вложен в ръцете на свещеника, вторият — в ръцете на кралете и войниците, и той се употребява с благоволенieto на свещениците. Необходимо е единият меч да стои по-горе от другия и светската власт да се подчинява на духовната.“

Към периода на засилването на папската власт спадат организираните при нейното пряко участие кръстоносни походи — завоевателни походи на Изток, първоприемани уж за „освобождаване гроба господен“ в Ерусалим, който тогава се намирал под властта на мюсюлманите (на арабите, а след това на селджуците). В действителност походите през XI—XIII в. представлявали военно-колонизаторски грабителски мероприятия.

Първият кръстоносен поход започнал в 1096 г., вторият — в 1147 г., третият — в 1189 г. Четвъртият кръстоносен поход (1202—1204 г.) бил насочен против православна Византия. В 1204 г. кръстоносците завзели столицата на Византия — Цариград, разграбили я и

предприели голямо клане в града. Последният, осмият кръстоносен поход бил предприет в 1270 г. С благословието на папата походи на кръстоносни банди неведнъж били предприемани и против славянските народи, по-специално против Русия. Папството се надявало да наложи на руския народ католицизма с огън и меч. Днешните папи и империалистите са заели идеята за кръстоносни походи от арсенала на средновековието, за да се борят против социалистическите страни.

Господстващото положение на католицизма и на папството било сломено от зараждането на буржоазни отношения в недрата на феодалното общество, от развитието на градовете и на градската култура, от образването на големите държави със силна кралска власт и от успехите на научната мисъл.

През цялата история на средновековието като червена нишка минава борбата на широките народни маси във всички западноевропейски страни против гнета на католическата църква и на папския Рим. Понякога тази борба се изливала в широки народни движения, които изиграли огромна роля за подкопаване мощта на средновековната църква.

Религията тогава била господстваща идеология и широките маси възприемали околния свят през призмата на религиозните представи. Вследствие на това тази борбата на различните класи на средновековното общество против феодализма и католическата църква, която го освещавала, вземала религиозна форма. Църквата наричала тези движения еретически и жестоко се боряла с тях.

За да се бори срещу ересите, през XIII в. папството създавало специален църковен съд — инквизицията, която имала неограничена власт и действувала извънредно жестоко и коварно. Инквизиторите подлагали на най-вероятни изтезания хората, които били заподозрени за отстъпление от църковното учение или чиято научни работни се различавали от възгледите на църковниците. Жертвите от инквизицията най-често били изгаряни на щанди. В Испания имало случай на изгаряне заради ерес дори чак в 1826 г.

И във Ватикана инквизицията съществува и до днес под името „Конгрегация на свещената канцелария“. Тя е управлявана от папата. Нямайки възможност да

изпраща хората на клада, съвременната инквизиция се бори с други средства против прогресивната научна и обществена мисъл.

Средновековното папство създадо и друг един институт за задушаване протеста на народните маси против тежкото им положение. Това са така наречените просяшки ордени: францискански (създаден в 1209 г.), доминикански (1215 г.), (в 1232 г. папството предало ръцете на този орден цялата работа на инквизицията) кармелитски, августински и др. С проповядване на „евангелска беднота“, аскетизъм и покорност просяшките ордени трябвало да примиряват потиснатите маси с тяхното положение и да им внушават преданост към папата и църквата.

Антифеодалното и антицърковно движение взело широк размах в Чехия, където борбата на градските бюргери, селяните и част от рицарството против феодално-крепостническия строй и чуждестранния (немски) гнет получила антикатолически и антипапски характер. Към движението се присъединили много бедни свещеници. Най-бележит негов вожд Омагистърът от философския факултет при Пражкия университет Ян Хус. Хус и неговите привърженици критикували църквата, алчността и невежеството на духовенството, търговията с опрощаване на греховете и искали църквата да бъде лишена от нейните богатства. С измама Хус бил докаран на църковния събор в Констанц, осъден на смърт и на 6 юли 1415 г. изгорен на клада. Изгарянето на Хус послужило като сигнал за широко революционно движение на народните маси в Чехия против светските и църковните потисници.

Народното движение против католическата църква и папството се разгърнало особено широко в Германия през време на Селската война от 1525 г. и на Реформацията.

Един от резултатите на реформаторското движение в Европа през XVI в. било това, че църквите в редици страни престанали да се подчиняват на Рим и се образували протестантските църкви в Англия, Шотландия, Германия и Швейцария. Реформацията имала привърженици също и в Скандинавия, Франция, Полша и Унгария.

Засилването на католическата реакция, настъпило през втората половина на XVI в. в редица страни на Европа, възраждането на инквизицията и дейността на създадения в 1540 г. йезуитски орден не могли да върнат на църквата онова положение, което тя имала през средните векове.

Тясно свързани с най-реакционните сили на феодалното общество, католическата църква и папството посрещнали враждебно буржоазните революции в европейските страни и активно участвували в заговорите против тях. През първата половина на XIX в. папството играе ролята на съюзник на европейската реакция. Режимът, установен от папската държава, предизвикал ненавист сред широките слоеве на населението. През ноември 1848 г., предрешен, папа Пий IX, избягал от Рим с каретата на съпругата на баварския посланик. След това в Рим била провъзгласена република и папата бил лишен от светска власт. В 1850 г., охраняван от чуждестранни войски, папа Пий IX отново се върнал в Рим. Управлението на папската държава отново било предадено в ръцете на йезуитите. Едва през септември 1870 г., когато отрядите на италианските патриоти и кралските войски влезли в Рим, светската власт на папата била премахната, Рим станал в 1871 г. столица на Италия и територията на папската държава влязла в състава на Италианското кралство.

От края на XIX в. нататък политическото влияние на католицизма отново започва да се засилва във връзка с това, че той започнал да се приспособява към условията на капитализма. Наплашена от успехите на социалистическото движение и от Парижката комуна, буржоазията се хвърлила в обятията на попщината. В лицето на папа Льв XIII Ватикана от своя страна неуморно доказвал на буржоазията, че за нея е изгоден съюзът с папството и неговата църква. От края на XIX в. се създал съюзът на папството с империалистическата буржоазия.

Още в раниния период на своята история папството се стремяло да разпространи католицизма в Русия, като използва за тази цел феодалната борба между руските князе и се опира на враждебните на Русия външни сили.

През XIII—XIV в. папството поддържало ордена на мечоносците и тевтонския орден, създадени от германските рицари, които се стремели към заграбване на прибалтийските и славянските земи. То активно поощрявало неговите завоевателни походи на Изток.

В края на XVI в. папа Григорий XIII изпратил йезуита Посевин с мисия при Иван IV. Посевин трябвало да убеди царя да се съгласи да участвува в проектирания тогава кръстоносен поход против турците, а също така да даде право да се строят в Русия католически църкви и най-сетне да въведе католицизма в Русия. Мисията на Посевин била безуспешна.

В началото на XVII в. папството участвувало в организирането на интервенцията на полските феодали против Московската държава. Лъжедмитрий бил протезе и на полските магнати, и на йезуитите.

Със съгласието на папа Климент VIII била предложена идеята за обединяване на православната църква в Украйна и Белорусия с католическата. Унията била провъзгласена на църковния събор в Брест в 1596 г. За унията се обявило също по-голямата част от висшето православно духовенство в Украйна, свързано с полската земевладелска аристокрация с общи интереси.

Униатството представлявало съединяване на православието с католицизма; от православието в униатството се запазили обредите, разрешаването на духовенството да сключва брак, богослужението на родния език; от католицизма — признаването на римския папа за глава на църквата и католическите догми. Православното население в Украйна и Белорусия посрещнало унията враждебно. Въстанията на украинския и белоруския народ против феодалния гнет; станали през XVII—XVIII в., били насочени против католицизма и унията.

Папството никога не е прекратявало опитите си да проникне в Русия, за да насажда там католицизма. То се стремяло да спечели симпатиите на царското правителство и на господстващите класи в Русия; от края на XIX в. нататък то неведнъж напомняло на царизма, че католическата църква е негов естествен съюзник против революционното движение и по-специално може да помогне на царизма в борбата му срещу националноосвободителното движение на полския народ.

След победата на Великата октомврийска социалистическа революция враждебната на интересите на народите на Русия политика на папството приела нови форми.

Политическата роля на католическата църква и на Ватикана през периода на империализма

Процесът на приспособяване на католическата църква към капитализма в промишлено развитите страни започнал още в средата на XIX в. Във всяка страна католицизмът си има свои особености, в зависимост от местните исторически и социално-икономически условия. В САЩ католицизмът се приспособил към условията на високоразвитата империалистическа страна. В Испания и Португалия той запазил значителни черти от феодалното минало и е тясно свързан не само с банките, но и със земевладелската аристокрация. Във Франция католицизмът си има свои особености и във Ватикана и до днес гледат на френската църква с известно недоверие, смятайки, че в нея са живи идеите на шовинизма — идеите за независима от папството френска църква. В Западна Германия католическата църква активно сътрудничи с германския империализъм, а католическата партия на центъра в продължение на половин век — до 1934 г. — беше водеща партия на германската империалистическа буржоазия и помогна на Хитлер да заграби властта. След Втората световна война в ГФР тази роля на водеща партия на германския империализъм и реваншизъм изпълнява отново свързаната с църквата приемница на центъра — партията ХДС/ХСС¹.

В социалистическите страни след дългогодишна активна борба против победилия в тези страни нов държавен и обществен строй католическата църква (но не и Ватикана) бе принудена под натиска на вярващите да заеме лоялна позиция спрямо народната държава (макар че това все още не може да се каже за всички църковни йерарси и за католическите организации във всички социалистически страни).

¹ ХДС — Християндемократически съюз. ХСС — Християнсоциалистически съюз. *Бълг. ред.*

Като се имат предвид конкретните особености на католическата църква във всяка отделна страна, може все пак да се говори за общи моменти, характерни за католическата църква изобщо. Това общо е цялата антинаучна идеология и учението на католицизма, което също получава някои местни отсенки в редица страни. Освен това — и то е особено важно — има един общ център на цялата католическа църква — Ватикана и неговият глава — римският папа, който диктува на църквата във всички страни реакционната линия на поведение.

При тази система на организация, която е характерна за католическата църква, когато епископите са длъжни да се подчиняват безусловно на папата, а свещениците — на епископите, директивите на Ватикана определят навсякъде линията на католическата църква по редица въпроси. При това във всяка буржоазна страна епископите и църквата като цяло служат обикновено на интересите на своята буржоазия. А Ватикана, нямайки свои особени национални интереси (не може и да ги има една държава с 800 поданици), действа като представител на общите интереси на експлоататорските класи и непримирим враг на социализма.

Историята опровергава напълно легендата, пропагандирана от апологетите на католицизма, че политиката на папството била независима. През първите десетилетия на XX в. то ту се ориентираше към протестантския кайзер Вилхелм II, ту търсеше сближение с православния цар Николай II, с японския император, сътрудничеса с фашистките главатари на Италия, Германия и други страни, а след Втората световна война изцяло поддържа агресивната политика на управляващите кръгове на САЩ, насочена против страните на социализма и освободителното движение на трудещите се от капиталистическите и колониалните страни.

През периода на империализма католическата църква в промишлено развитите страни и Ватикана се превърнаха в най-големи капиталисти, заинтересовани да получават печалби от промишлените предприятия и доходи от банковите спекулации. Това обстоятелство още повече свързва църковната аристокрация с буржоазния свят.

Ватикана притежава капитали в Италия, а извън нейните предели той е свързан с финансовия капитал на САЩ, Франция, Люксембург, Швейцария, Южна Америка и редица други страни. Ватикана и католическите мисии и организации имат огромни капитали в Испания, Африка и в Далечния Изток. Според данни, публикувани в печата, Ватикана притежава акции за 12 милиарда долара. Огромни богатства владеят и католическите ордени: само йезуитският орден владее капитал от 5 милиарда долара. В страните, слабо развити в промишлено отношение, и в южноамериканските държави, в Испания и Португалия католическата църква днес има огромни поземлени владения. Ватикана е верен слуга на империализма. Това определи враждебната позиция на Ватикана и йерарсите на католическата църква спрямо Октомврийската революция и съветската власт в Русия. Позицията на Ватикана изцяло съвпаднаше с позицията на империалистическите държави, които се стремяха да реставрират капитализма, в Русия. През януари 1918 г. папският вестник „Осерваторе Романо“ писа: „Анархията чука на вратите на всички страни. Събирайте бързо силите си, за да ѝ преградите пътя.“

През време на гражданската война в Русия Ватикана сътрудничеса с интервентите, с руските белогвардейци и с буржоазните националисти. През време на войната на буржоазно-помешчическа Полша срещу Съветска Русия папският представител във Варшава Ахил Рати (от 1922 г. — папа Пий XI) помагаше на Пилсудски и на неговите американо-френски господари.

Друг представител на папата — Евгений Пачели (от 1939 г. — папа Пий XII), който тогава се намираше в Виенна, участва в борбата на империалистите, на немските капиталисти и юнкери против германската революция и в заговорите против Съветска Русия. Папа Бенедикт XV се готвеше заедно с империалистите да признае Колчак за „владетел на Русия“. Разгромването на Колчак от Червената армия попречи на папата да осъществи това свое намерение.

В 1922 г. папа Пий XI отправи призив към конференцията на държавите в Генуа да не признават Съветска Русия и да не влизат в никакви връзки с нея.

През февруари 1930 г. същият папа провъзгласи кръстоносен поход против СССР, който се изля в международна антисъветска кампания: няколко седмици наред в много страни църквата, нейният печат, радиото, масовите организации водеха клеветническа кампания против СССР. В тази кампания участваха и ръководители на редица протестантски, юдейски, православни, мюсюлмански и други църкви. Кръстоносният поход беше част от антисъветския заговор на империалистическите държави.

Пропагандата на Ватикана представя в изопачени светлина външната и вътрешната политика на съветската държава, по-специално в религиозната област, и за да възбуди вражда у вярващите към съветската страна и към комунизма, разпространява измислици за „религиозни гонения“ в СССР.

Антикомунизмът, враждата към революционното движение и към СССР направиха Ватикана и католическата йерархия съюзници на фашизма. В 1922 г. Ватикана и влиятелните католически кръгове в Италия помогнаха на Мусолини да заграби властта. Някои дейци на италианската католическа „народна“ партия преминаха към фашистите и станаха министри в правителството на Мусолини. На 19 април 1923 г. парламентарната група на тази партия взе решение да сътрудничи с правителството на Мусолини, като мотивира решението си с това, че фашистите са врагове на социализма и на пролетарската диктатура.

Наскоро след заграбването на властта от фашистите между правителството на Мусолини и Ватикана започнаха тайни преговори, които завършиха със сключените на 11 февруари 1929 г. Латеранско споразумение и конкордат. Съгласно Латеранското споразумение на територията на гр. Рим, в онази негова част, която се намира във владение на папския престол и където са разположени централните учреждения на католическата църква, бе създадена малка папска държава – град Ватикана. Неограничен владетел на тази държава е папата. За щетите, понесени от Ватикана в 1870 г. (във връзка с ликвидирането на църковната държава), Италия се задължи да заплати на Ватикана 750 милиона лири в брой и 1 милиард лири в ценни книжа. U

склучения тогава конкордат бе узаконено господстващото положение на католическата църква в Италия.

Латеранският договор оформи съюза между фашисткия режим в Италия и Ватикана. Този съюз съществуваше до падането на фашисткия режим.

Ватикана беше в съюз и с правителството на Хитлер. Веднага след установяването на фашистката диктатура, за което не малко спомогна германската католическа партия на центъра, между Хитлеровото правителство и Ватикана започнаха преговори, които завършиха със сключването на конкордат през юли 1933 г. Ватикана беше първата държава, която сключи договор с правителството на Хитлер. Реакционните среди във Ватикана хранеха надежди, че хитлеристка Германия ще бъде опора в борбата против комунизма в Европа. Ето защо във Ватикана гледаха през пръсти на всички престъпления на хитлеристите.

Ватикана, както и испанското католическо духовенство, участвуваха непосредствено в заговора на германо-италианските фашисти (на които помогнаха управляващите среди в САЩ, Англия и Франция) против Испанската република (в 1936—1939 г.), който завърши с установяването на фашистката диктатура на Франко. Папа Пий XII нарече (през април 1939 г.) режима на Франко „опора на католическата вяра“. В 1953 г. Ватикана сключи конкордат с правителството на Франция. Ватикана и католическите йерарси сътрудничеха и сътрудничат с фашистките организации в много страни.

В навечерието на Втората световна война Ватикана беше солидарен с антисъветските планове на държавите от оста, подобно на онези английски, американски и френски влиятелни среди, които бяха привлечени от самохвалните уверения на Хитлер, че той ще унищожи комунизма. Върхушката на Ватикана се надяваше, че победата на държавите от „оста“ във войната ще доведе до разгромяване на Съветския съюз и ще нанесе удар на комунистическото движение във всички страни.

Избраният на папския престол през февруари 1939 г., след смъртта на Пий XI, кардинал Евгени Пачели, който прие името Пий XII, много години наред бе тясно свързан с управляващите кръгове в Германия (където от 1917 до 1929 г. беше папски представител); той съ-

трудничеше с Хитлер и Мусолини, в които виждаше спасители на буржоазното общество от „комунистическата опасност“.

Ватикана и католическите йерарси помагаша на хитлеристите във временно окупираните от тях европейски страни: те искаха от вярващите да се покоряват на фашистките окупатори и пречеха на разгръщането на съпротивителното движение, душа на което бяха комунистите. Тесни връзки се създадоха между Ватикана и предателите на Франция — Петен и неговите привърженици. Нападението на фашистка Германия срещу СССР съживи надеждите на враговете на нашата страна, че хитлеристка Германия ще ликвидира Съветския съюз.

Папският престол се надяваше с помощта на окупаторите да засили позициите на католическата църква: той сключи спогодба с представителите на хитлеристкото правителство заедно с фашистката армия в СССР да бъдат изпратени католически свещеници, които да пропагандират католицизма и да помагат на окупаторите.

В своята грабителска политика във временно окупираните от тях територии на СССР хитлеристките окупатори се опираха и на част от местното католическо (в Литва), а също и на униатското духовенство начело с митрополит Шептички (в западните области на Украйна). Митрополит Шептички служеше вярно и предано на хитлеристите. Той вземаше активно участие във формирането на фашистки банди в Западна Украйна за борба срещу Съветската армия.

След разгромяването на немските войски при Сталинград от Съветската армия ватиканската дипломация прояви голяма дипломатическа активност за спасяване на държавите от „оста“. Заедно с всички междуполни реакционни сили църковните йерарси бяха разтревожени от успехите на Съветската армия и от влиянието, което нейните победи упражниха за полза на съпротивителното движение срещу хитлеристките окупатори във всички европейски страни. В колелното си послание (1942 г.) Пий XII призоваваше капиталистическия свят да мобилизира всички сили против социализма.

През годините на войната в „неутралната“ папска държава се водеха преговори между представители на империалистическите кръгове в САЩ и Англия, от една страна, и агенти на Германия и Италия, от друга, за сключване на сепаративен мир с цел да се организира единен фронт против СССР. За да отслабят антихитлеристката коалиция през годините на войната, Ватикана и католическата йерархия засилиха антикомунистическата пропаганда. Ватикана остана верен на своя съюз с фашистките държави до последните дни на войната.

Следвоенната позиция на Ватикана е неразривно свързана с традиционната политика на папството, която винаги се е отнасяла враждебно към прогресивните движения. Оттук: 1) антикомунизмът като главна линия на ватиканската политика, 2) тясното сътрудничество с влиятелните кръгове в САЩ, които възглавиха силите на реакцията в целия свят, и 3) поддържането на реваншистите в Западна Германия и на всички реакционни сили, враждебни на комунизма и на освободителната борба на трудещите се.

След Втората световна война в условията на образуването на могъщия социалистически лагер, на засилване влиянието на комунистическите идеи в целия свят, на кризата и разпадането на колониалната система империалистическата буржоазия започна да използва още по-широко католическата (както и другите) църква и нейните организации против социалистическите страни и комунизма. Същевременно реакционният курс на Ватикана предизвиква недоволство сред значителни маси обикновени вярващи.

Ватикана и католическите йерарси започнаха да оказват непосредствено влияние върху политическия живот в много европейски държави чрез клерикалните партии, които след войната станаха управляващи партии в редица западноевропейски страни (Италия, ГФР, Белгия, Австрия, Холандия, Люксембург и др.). Излишното на католическите партии (поддържани в редица случаи от некатолически буржоазни среди) на политическата арена след войната като водещи буржоазни партии се обяснява с това, че старите буржоазни партии се компрометираха поради сътрудничеството си с фашизма. При тези условия буржоазните партии, които

се прикриват с религията и се поддържат от епископата, можеха да спечелят по-успешно значителни слоеве от населението.

Католическите партии са тясно свързани с капиталистическите монополи, чиито интереси те представляват и защитават. Доказателство за това е политиката на клерикалните правителства в ГФР, Италия, Белгия и някои други страни. След войната през време на изборните кампании за парламенти и органи на местното самоуправление католическата църква активно поддържаше клерикалните партии, свещенослужителите използваха църковния амвон за агитация в полза на тези партии.

Днес църковната енория не е единственият и главен канал, чрез който църквата влияе върху широките слоеве на населението. Мрежата от енории се допълва с многобройни светски организации: християнски профсъюзи, младежки, женски, спортни, музикални и др. организации, които обединяват хората по професия или по заеманото положение в обществото. Католическата църква има на разположение и мощния апарат на пресата.

Усилията на католическата църква са насочени да задържат вярващите в плен на буржоазната идеология, да разпалват вражда към комунизма и към социалистическите страни.

В своите речи и послания папа Пий XII неведнъж е заявявал, че борбата срещу комунизма е главната задача на католическата църква. Нападък към комунизма отправя и неговият приемник — Йоан XXIII. През юли 1949 г. папа Пий XII издаде декрет за отлъчване на комунистите и всички, които ги поддържат, от църквата. Неговият приемник папа Йоан XXIII тръгна по същия път: през април 1959 г. във вестника на Ватикана „Осерваторе Романо“ беше публикуван декрет на Ватикана, с който се забранява на вярващите да поддържат онези организации и партии (включително и християнските), които сътрудничат с комунистическите партии.

Църквата се стреми да спечели работниците и да ги опълчи против комунизма. През Втората световна война католическата църква във Франция създаде с одобрението на Ватикана института на свещениците ри-

ботници. Подгоствени в специални семинарии, младите свещеници трябвало да работят в предприятията като обикновени работници и да водят сред околните религиозна и политическа пропаганда, съобразно с целите на католическата йерархия. През 1953 г. по указание на Ватикана този експеримент бе прекратен, защото част от свещениците работници се увлекли в обществена дейност, започнали да участвуват в стачките и демонстрациите.

След ликвидирането на института на работниците свещеници френският епископат започна да създава нови организации за спечелване на работниците на страната на църквата и за борба срещу влиянието на комунизма сред тях. Църквата развива също такава активност сред промишлените работници в много страни.

Идеолозите на католическата църква проповядват, че в рамките на капиталистическите предприятия между работниците и капиталистите могат да бъдат създадени отношения на „партньорство“, че в капиталистическото предприятие на работника противостои не експлоатиращ го капиталист, а равен с него „партньор“. Същата мисъл пропагандира и сегашният папа Йоан XXIII. Църковниците осъждат активната борба на работническата класа за по-добри условия на живот и проповядват класов мир и сътрудничество между труда и капитала.

По въпросите на международния живот Ватикана и католическите епископи в буржоазните страни след свършването на войната започнаха активно да поддържат агресивната политика на американските империалисти, чието острие е насочено против СССР и всички социалистически страни, против мирното съвместно съществуване на държавите с различен социален строй. Папският престол неизменно е поддържал и поддържа всички антисъветски планове на империалистите и политиката на „студена война“, активно е участвувал в заговорите против страните с народна демокрация. А в редица случаи (в Китай, Румъния, Чехословакия) представителите на Ватикана бяха разобличени като непосредствени участници в такива заговори. Ватикана преци за нормализиране на отношенията между църквата и държавата в социалистическите страни, като се стреми да насочи дейността на църквата в тях по антидър-

жавен път. Ватикана беше един от вдъхновителите на контрареволуционния бунт в Унгария през 1956 г., а кардинал Миндсенти бе набелязан от заговорниците за шеф на контрареволуционното правителство, което щеше да се образува, ако метежниците бяха удържали победа.

Вземайки предвид волята на народите за мир, като лическите йерарси и Ватикана се представят за борци за мир. В действителност папският престол и католическият епископат в буржоазните страни поддържат агресивната политика на империалистическите държави начело със САЩ. Ватикана и католическият епископат се отнесоха враждебно към защитаваната от Съветския съюз и от всички други социалистически страни политика на мирно съвместно съществуване на държавите с различни социални системи.

Църковните йерарси се отнесоха враждебно към предложенията и мероприятията на съветското правителство, целящи отслабване на международното положение и ликвидиране на „студената война“. Това беше изказано съвсем открито от представителя на Ватикана Отавиани в речта му, произнесена в Рим през януари 1960 г. Отавиани осъди държавните дейци на западните държави, готови да водят преговори с правителството на Съветския съюз за уреждане на спорните международни проблеми. Католическите епископати в САЩ, Франция и Австрия се отнесоха също така враждебно към посещенията на ръководителя на съветското правителство Н. С. Хрущов в тези страни.

Всичко това показва колко лицемерни са декларациите на Ватикана, че бил симпатизирал на делото на мира.

Ватикана зае двусмислена позиция по въпроса за разоръжаването и забраната на атомното и водородното оръжие. Като осъжда на думи ядреното оръжие, на дело Ватикана поддържа агресивната политика на империалистическите държави, а много католически епископи (на първо място в ГФР) действуват като привърженици на атомното въоръжаване и предварително оправдават атомната война. Ватикана не осъди декларацията на седемте западногермански професори по нравствено богословие, че прилагането на атомното оръжие е допустимо от гледна точка на католическото уче

ние, че неговата употреба не е грях. Ръководителите на Ватикана не осъдиха и декларацията на йезуита Гундлах (бивш съветник на папа Пий XII) на сесията на Липарската католическа академия във Вюрцбург през февруари 1959 г., че не трябва да се отказваме от атомната война „дори ако светът трябва да загине от нея“. Папският престол и немският епископат напълно подкрепят реваншистката политика.

Състоялият се през август 1960 г. в Мюнхен 37-и Международен евхаристически конгрес се изля във военно-клерикална кампания против комунизма. В този „религиозен“ конгрес участваха войници от реваншистката западногерманска армия и представители на армиите на САЩ, Англия, Белгия, Италия, Испания и редица други страни. В речите и проповедите на нюйоркския архиепископ Спелман, на мюнхенския архиепископ Вендел и други църковници се съдържаха остри антикомунистически и антисъветски призови и предварително се благославяше атомната война.

Ватикана е проводник на политиката на империалистите в колониалните и зависимите страни. Опирайки се на църковните и мисионерските организации, той се стреми да отслаби революционната борба на народите от Африка, Азия и Южна Америка за освобождение. Слюбообразявайки се с успехите на националноосвободителното движение, Ватикана прикрива своята колониалистка политика, представя се за приятел на потиснатите народи.

Но както и да лавират днес католическите организации и Ватикана, представяйки се за приятели на народите от Африка и Азия, те не ще могат да прикрият факта, че църквата, която до неотдавна оправдаваше колониалното робство, си остава съюзник на колонизаторите.

От казаното следва, че следвоенната политика на Ватикана и на католическата църковна аристокрация съвпада с агресивната политика на управляващите среди в САЩ.

Тази политика на Ватикана и на върхушката на католическата църква в буржоазните страни, които злоупотребяват с религията в интерес на реакционната политика на империализма, предизвиква недоволство сред грудещите се католици.

Въпреки проклятията и забраните на Ватикана милиони католици в социалистическите страни участват в изграждането на новия държавен и обществен строй в своите страни. Широки кръгове вярващи участвуват в борбата за мир, въпреки забраните на католическите епископи и Ватикана. Очевидният процес на засилване безразличието на трудещите се към църквата и скъсването с нея в редица буржоазни страни, в които е разпространен католицизмът, също говорят за недоволството на много католици от това, че църквата и нейните ръководители са се свързали с агресивната политика на империализма.

Г Л А В А 8

ПРОТЕСТАНТИЗЪМ

Същност на протестантизма. — Лютеранство. Калвинизъм. Англиканство. — По-нататъшна еволюция на протестантизма. Меномити. Баптисти. Квакери. Методисти. „Армия на спасението“. Адвентисти. „Свидетели на Йехова“. „Християнска наука“. Екуменическо движение. — Идеологически течения в съвременния протестантизъм. Модернизъм, християнски социализъм, фундаментализъм, неоортодоксия.

Протестантизмът не е единно течение с обща религиозна организация, с единно вероучение и култ. С термина „протестантизъм“ се означават група църкви, възникнали в резултат на редица буржоазни реформи на католическата църква, които били идеологически израз на извършващото се през XVI—XVII в. разложение на феодализма в Западна Европа. Самата църковна реформа била една от крачките по пътя към буржоазното общество.

Същност на протестантизма

Самите протестанти представят реформата на католицизма като връщане към първоначалното, „чистото“ християнство, като избавяне на последното от злостните „изопачения“: от феодалния йерархизъм и авторитаризма на католическата църква, от противопоставянето на миряните и духовенството, от циничния разкош и разврат на князете на църквата. Протестантизмът отрича вярата в необходимостта от особени посредници между хората и бога, които стоят над масата на миряните и са надарени със свръхестествени качества. В католицизма такива посредници са били и си остават духовниците начело с папата.

Тези на пръв поглед чисто религиозни изисквания на протестантизма се определяли от условията на класовата борба през онази епоха, а съвсем не от стремението да се очисти християнството от мистиката, от идолопоклонството или да се направи то по-демократично, както твърдят протестантските проповедници. Поради господството на католицизма във всички области на обществения живот през тази епоха, „преди да започне борбата със светския феодализъм поотделно във всяка страна, трябвало да бъде разрушена тази негова централна свещена организация“¹. Искането да се ликвидират църковната йерархия и пищните обреди се обуславяло и от друго едно важно обстоятелство. Както изтъква Ф. Енгелс, „средновековните бюргери искали преди всичко евтина църква“.

Намаляването на разходите за църквата отговаряло на интересите на буржоазията през онзи период, когато всички средства отивали за натрупване на капитал, за търговия, за колониални грабежи, когато всеки бюргер се стремил на всяка цена да забогатее, като пускал в обръщение всички средства, с които разполага. Ето защо за него било престъпление да изразходва грамални средства за скъпи църковни одежди, за разкошни богослужебни принадлежности, изобщо за тънештата и разкош католическа църква.

Идеологическо обоснование на тези потребности било преди всичко отричането на необходимостта от кивото и да било посредничество между човека и бога. В протестантизма главното ударение пада на непосредственото отношение на вярващия към бога, на „спасението“ чрез личната вяра, липсата на която не може да се компенсира с никакви усилия на църквата, на духовенството, с никакви материални пожертвувания от страна на самия християнин в полза на църквата, с нищо друго, ако ще и най-често извършване на религиозни обреди. Броят на самите обреди е значително намален, религиозният култ е опростен, религията е поевтинена. Употребата на икони, статуи и други изображения на бога, на Христа, на светия дух, на дева Мария и на светиите е премахната като идолопоклонство. Премахнат е култът на светиите и мощите, култът на дева Мария, а във връзка с това и множество религиозни при-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани произведения, т. II, стр. III

ници. От седемте католически (и православни) тайнства се запазили само две: кръщаването и причестяването.

Протестантизмът отхвърлил цялата създадена се през периода на феодализма църковна традиция — „свещеното предание“, т. е. постановленията на църковните събори и папските послания, които наред със „свещеното писание“ са източници на католическото вероучение — и в основата на своето вероучение поставил библията (особено новия завет), която била преведена от протестантските богослови на националните езици. Протестантските религии задължават всички свои привърженици не само да изучават самостоятелно библията, но и да я пропагандират.

В онези страни, в които протестантизмът победил, били ликвидирани манастирите и монашеството, премиянато било безбрачието на духовенството. В едни страни църквата била поставена в служба на държавата, а в други — отделена от нея, сферите на духовната и светската власт били строго разграничени. Докато в католическата църква миряните са абсолютно безправни и лишени от глас по верските работи, то в никой протестантски църкви те имат право да избират духовенството.

Отказът от подчиняване на римския папа като върховен авторитет, скъсването с космополитичната католическа църква — опора на феодализма, — която не признава нито граници, нито национални особености, подчиняването на духовната власт на светските власти — всичко това било свързано с извършващия се по онова време процес на формиране на нациите и суверенните държави. Вместо характерното за католицизма абсолютно противопоставяне на миряните и духовенството протестантизмът провъзгласява принципа за равенство на всички вярващи. Той отхвърля своеобразното разделение на труда, което съществува в католицизма, когато от грешника се изисква само да се подчинява на църквата, а тя щяла да съумее да го спаси“. А протестантските свещеници казват на своите миряни, че те отговарят за своя живот непосредствено пред бога. Този принцип за спасяване чрез личната вяра в Христа бил религиозен израз на буржоазния индивидуализъм. Протестантизмът разчиствал идейно

полето за дейност на капиталиста експлоататор, насаждал дух на жажда за забогатяване и предприемчивост; на деловите успехи неговите последователи започнали да гледат като признак на свръхестествена изборност на преуспяващия, а на разоряването — като признак на божия немилост. Тази удобна теория оправдавала забогатяването на малцинството чрез разоряване и обедняване на мнозинството.

Протестантизмът обаче представлявал твърде ограничен протест. Реформацията не засегнала главните положения на християнството. Протестантите споделили с католиците и православните основните християнски догми. Протестантизмът отрича вярата в чистилицето, но запазва вярата в ада и рая, отрича авторитета на римския папа, но е запазил авторитета на Христа, премахнал е ролята на църквата при получаването на „благодатта“, но е запазил вярата в нея като изхождаща уж непосредствено от Христа. Вероучението на протестантизма се опира на същите „свещени книги“, на същите християнски митове, на същите социални принципи, изгодни за експлоататорите.

Протестантизмът е войнствуващ антинаучен мироглед, враждебно настроен спрямо научното изследване и свободомислието. Разумът, казва един от основателите на протестантизма, Мартин Лютер, „е първата развратница на дявола“, затова, „като се откажем от разума — пише той, — ние принасяме на бога най-приемливата жертва, която може да му бъде принесена“. Протестантизмът проповядва, че човекът е безпомощен пред природните и обществените стихийни сили, внушава на хората чувството за непълноценност и обреченост.

У протестантските богослови главният принцип на спасяване чрез личната вяра означава отричане на посредничеството на разума във верските работи. Ето защо на протестантите, които слагат ударението на своята вяра, е чужда католическата казуистика, която създава илюзията за рационално обосноваване на религиозните догми. Те открито подценяват разума и смятат, че ако от гледна точка на разума вярата е абсурдна, това доказва само, че разумът е ограничен. Карл Маркс изрази гениално смисъла на Реформацията в следните думи: *„Лютер победи робството по набожност,*

ищото постави на негово място робството по *убежде-*
ние. Той разби вярата в авторитета, защото възстано-
ви авторитета на вярата. Той превърна поповете в ми-
ряни, защото превърна миряните в попове. Той освободи
човека от външната религиозност, защото направи
религиозността вътрешен свят на човека. Той еманци-
пира плътта от оковите, защото постави в окови сър-
цето на човека.“¹

И наистина, още от самото начало протестантите
сперничат с католиците в преследването на науката и
нейните видни дейци. Например преди още Ватикана
да успее да се ориентира в учението на Коперник, ос-
нователите на протестантизма вече виждат в този велик
полски учен еретик, който заслужава да бъде изгорен.
Като узнал за теорията на Коперник, Лютер казал: „Хо-
рята слушат един парвеню астролог, който се сили да по-
каже, че се върти Земята, а не небесата или небесният
свод, Слънцето и Луната. Всеки, който желае да из-
мисли по-умен, трябва да измисли някаква нова си-
стема, която, разбира се, е най-добрата от всички си-
стемни. Този глупак иска да преобърне цялата астро-
номия, но свещеното писание ни казва, че Исус запо-
вядил да спре Слънцето, а не Земята.“² Меланхтън —
човек, според характеристиката на Енгелс, образец на
кабинетен учен, приятел и сподвижник на Лю-
тер — казва за учението на Коперник, че „би трябва-
ло да се подтикнат властите да задушат с помощта на
всяки средства, с които разполагат, тази вредна и
противоречаща на религията доктрина.“³ С текст от
„свещеното писание“ опровергава Коперник и друг един
астролог на протестантизма — Калвин, проклет всички
човеци, които смятат, че Земята не е център на вселе-
ния. „Кой ще се осмели да постави авторитета на Ко-
перник по-горе от авторитета на светия дух?“ — пита
той. Преследван от католическата инквизиция заради
възгледите му в християнските догми за божественост-
та на Христа и за неговото „непорочно зачатие“, ис-
панският учен Мигел Сервет избягал в протестантска

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, *За религията*, стр. 47.

² Цит. по кн.: *Бертран Рассел, История западной философии*,
1959, стр. 548.

³ Цит. по кн.: *П. Лаберенн, Происхождение миров*, М., 1957,
стр. 73.

Женева. Но там бил изгорен. „Протестантите надминаваха католиците в преследването на свободното изучаване на природата — подчертава Енгелс. — Калвин изгори Сервет, когато той беше на път да открие кръвообръщението, и при това нареди да го пекат два часа жив, докато инквизицията се задоволи само да изгори Джордано Бруно.“¹

Лютеранство. Калвинизъм. Англиканство

Появата на основните течения в протестантизма е свързана с немската реформация през XVI в. Насочен общо против феодализма и католицизма, който го осъществяваше, реформационното движение не беше едно родно. В него ясно се различаваха умерено направлението (бюргерска реформация), което се боеше от народа и беше готово на компромис с феодалите, и радикално (народна, селско-плебейска реформация).

Водачът на бюргерската реформация Мартин Лютер (1483—1546 г.) бил един от вдъхновителите на кръвавото смазване на селското движение, привърженик на запазването на крепостничеството.

Народната реформация получила израз в анабаптистките ереси. „Съвсем друг характер — пише Енгелс — имала ереста, която е била пряк израз на селските и плебейските нужди и почти винаги се е присъединявала към някое въстание. Тя е споделяла всички искания на бюргерската ерес по отношение на поповете, папството и възстановяването на раннохристиянския църковен строй, но същевременно е отивала безкрайно подалеч. Тя искала възстановяването на равенството, което съществувало в отношенията между членовете на ранната християнска община, и признаването на това равенство като норма и за гражданския свят. От равенството на чадата божии тя идвала до извода за гражданското равенство и даже отчасти вече и за равенството в имуществата.“² В ереста на анабаптистите се отразили стремежите и интересите на потиснатите маси на германския народ. Начело на анабаптистите стоял Томас Мюнцер (1490—1525 г.), религиозната философия

¹ Ф. Енгелс, Диалектика на природата, стр. 30.

² Ф. Енгелс, Селската война в Германия, стр. 35.

фия на когото се доближавала до атеизма, а политическите му идеали — до утопичния комунизъм. Те използвали пророчествата за приближаването на страшния съд и на хилядолетното царство, за да обосноват своите утопично-социалистически идеали.

Анабаптистите (отново кръстени) изисквали кръщаването да се приема съзнателно и смятали, че кръщаването през детските години противоречи на евангелието и на практиката на ранната църква.

Разгромяването на въстаналите и езекутирането на Мюнцер не сложили край на народната реформация. В 1533 г. в намиращия се близо до Холандия град Мюнстер анабаптистите завзели властта. Ръководителят на въстаналите Ян Матис свързвал второто пришествие на Христа със социалния преврат, който трябвало да бъде подготвен от революционното въстание на самите анабаптисти. Четиринадесет месеца анабаптистите отбранявали своята община, но тя била унищожена, а нейните ръководители след дълги изтезания били езекутирани.

Анабаптистите в Германия били разгромени. След това те се появяват в Швейцария, в Холандия, в Англия. Но тук те се отказали от революционната борба и започнали да проповядват мирен преврат и непротивен на злото с насилие.

Следователно протестантизмът се формирал в ожесточена класова борба. Като духовна рожба на буржоазията, много разнородна по своите интереси и по равнището на развитие на различните групи, той още от самото начало възниква във формата на редица течения. След време били реформирани самите протестантски религии, в резултат на което от първоначалните форми на протестантството се отделили вторични форми, а от вторичните — третични. Този процес на образуване на все нови и нови групи и течения в протестантизма продължава и днес.

Главни протестантски течения, възникнали през XVI в., били лютеранството, калвинизмът и англиканството.

Лютеранството съществува в 68 страни. Това е най-многочисленото разклонение на протестантизма. Главни лютерански страни са Германия, Швеция, Дания, Финландия, Норвегия и Исландия. В САЩ само като-

лиците, баптистите и методистите превъзхождат по численост лютераните.

Течението носи името си от името на религиозния реформатор Мартин Лютер. Именно неговото обявяване против римския папа послужило като сигнал за общо въстание в Германия против Рим. През XVI в Германия се намирала в състояние на феодална раздробеност, която затруднявала нейното политическо и икономическо развитие. Поради тази си раздробеност тя страдала повече от другите страни от прекомерните данъци на католическата църква. В никоя друга страна папските агенти не получавали такива доходи и не водели такава безсрамна търговия с индулгенции. Тук селяните и занаятчиите се намирали под двоен гнет: на собствените си феодали и на римските първосвещеници. И борбата против този гнет по силата на самите исторически условия протичала във формата на борба на една религиозна идея против друга, тъй като религията била господстваща форма на общественото съзнание. Под борбата на религиозните идеи се криела класова борба, политическа борба. Ето защо, когато през 1517 г. Лютер отправил предизвикателство към римския папа, като заковал на църковните врати във Витенберг своите 95 тезиса, в които се изобличавали злоупотребите на католицизма, този прост монах бил подкрепен не само от немското бюргерство, но и от князете, на които тежала зависимостта им от Рим и от императора на свещената римска империя. Предизвикателството на Лютер бързо прераснало в мощно общогерманско социално-политическо движение. Съгласно Аугсбургския религиозен мир (1555 г.) лютеранството в Германия станало също такъв пълноправен култ, както и католичеството, по принципа: чиято е страната, негова е и вярата. Князете можели всеки в своето княжество да избираг за своите поданици между лютеранството и католичеството.

След революцията от 1918 г. в Германия църквата била отделена от държавата и начело на църквите в отделните германски държавици вместо князете застъпнали синодите, възглавявани от епископи, които се избирали за осем години и се ползвали с голяма власт. От 1922 г. насам лютеранството съществува в Германия под формата на федерация с калвинизма.

В 1933 г. възниква инспирираната от нацистите германска евангелска църква; против нея се обявили конфесионалните църкви, в които се обединили лютераните, които не желаели църквата да се подчини на нацистката държава. Тези лютерани били преследвани и жестоко репресирани от страна на нацистите.

След Втората световна война лютеранско-калвинистките църкви в Германия са организирани главно по области. Възникналата в 1948 г. Единна евангелска лютеранска църква в Германия има два центъра: един — в ГДР, и друг — в ГФР.

В скандинавските страни лютеранството е официална религия, която се поддържа непосредствено от държавата. В тези страни епископите се назначават от държавната власт, тя свиква и общите църковни събори.

В САЩ съществуват около двадесет самостоятелни лютерански църкви. Емигриралите в САЩ датчани, финландци, испанци, норвежци, шведи, германци, латвиши, естонци и др. си създавали свои национални църкви.

Основа на лютеранската църква е общината или конгрегацията, автономна само в своите местни работи. Тя се управлява от избран църковен съвет начело с пастор, който се поканва и избира от общината за неопределен срок, но не се уволнява от нея. По такъв начин демократизмът в лютеранството е твърде ограничен. Лютеранството не е централизирано в международен мащаб като католицизма, макар и да съществува световно обединение на лютераните — Световна лютеранска федерация. Влизащите във федерацията църкви напълно запазват своята самостоятелност. Това не е авторитарен орган, какъвто е например Ватикана, а само координационен център.

Вероучението на лютеранството почти не се е изменило от времето на Лютер. Основен източник на вероучението му е „свещеното писание“, главно евангелията. Но то си има и свое „свещено предание“, свои богословски традиции и авторитети. Принципите на лютеранството са изложени в „Аугсбургско вероизповедание“, в „Големия“ и „Малкия“ катехизиси на Лютер и в други символични книги, чийто сборник се нарича „Книга на съгласието“ (1580 г.).

Лютер смятал, че разумът не може да опознае свръхестественото, че само вярата единствено може да проникне в тайните на религията, в нейните мистерии, чудеса и догми, но не и да ги разбере. Съвременните лютерани поддържат същото гледище.

Човекът, твърди Лютер, по самата си природа е лишен от всякаква способност за добродетел и постоянно се стреми към злото, а всичко хубаво в човека е от бога. Съвременното лютеранство особено широко използва в религиозната си пропаганда този мит за всеобщата греховност на хората. Според лютеранското вероучение човек не може да постигне опрощаване на греховете си пред бога със собствени сили, със заслуги, с дела, а се „оправдава“ изключително от милосърдието на Христа чрез дара на вярата, т. е. хората могат да бъдат добри само дотолкова, доколкото вярват в Христа и благодарение на Христа.

Лютеранството, както и протестантизмът изобщо, не смята, че духовенството е надарено със „свръхестествени сили“, то отрича тайнството свещенство и тайнството опрощаване на греховете. Лютеранството запазва църквата и обредите, но тук тяхната роля е значително по-малка, отколкото в католицизма и православието. Лютеранството не е било последователно не само в устройството на църквата, но и в осъществяването на искането за евтина църква. То е премахнало иконите, мощите, култа на светиите, на богородица, но е запазило скромните църковни одежди, олтара и кръста. В лютеранското богослужение голямо място заемат проповедите, религиозните химни и органната музика.

Днес в лютеранството не е останала и следа от предишния, войнстващ антикатолицизъм. Сега много лютерански ръководители се обявяват за обединяване на всички християни против комунизма.

В Русия лютеранството прониква веднага след възникването си. Обикновено то било свързано с немското влияние и било разпространено сред чуждите поданици. Сега в СССР лютеранството съществува в Прибалтика; естонската и латвийската евангелско-лютерански църкви обединяват, както и в Германия, не само лютераните, но и калвинистите.

Лютеранската църква бе важна опора на феодално-помещическия строй в Прибалтика. Като владетели на църковните имения пасторите сами участваха в най-жестокото експлоатиране на селяните. Това тясно обединение на експлоататорите и служителите на култа намираше ярък израз в обстоятелството, че редът на ангарията — посочването кога и къде да се отива на работа — се обявяваше обикновено от църковната катедра след свършване на богослужението.

Ясно е, че и естонската националистическа буржоазия не можеше да се откаже от използването на лютеранството. С идването си на власт тя го превърна в опора на своята кървава диктатура и предаде ръководството на цялото народно образование в ръцете на лютеранската църква. Лютеранските пастори в Естония еднакво усърдно служеха и на немските барони, и на руския царизъм, и на националистическата буржоазна диктатура, и на германския фашизъм.

Друго течение в протестантизма е *калвинизмът*, в който особено ярко се прояви буржоазната същност на тази религия, нейната антифеодална и антинародна насоченост.

Калвинизмът възникна малко по-късно от лютеранството, в града-държава Женева — международен търговски и занаятчийски център по онова време. Там е протекла дейността на Жан Ковен (1509—1564 г.) по произход французин, чието име в латинизиран вариант е Калвин, който след смъртта на реформатора Улрих Цвингли станал главен продължител на неговото вероучение. И Калвин като Лютер се борил на два фронта: против католицизма и против народната реформация. В първото си теологично произведение „Сънят на душата“, както и в написаното вече през време на дейността му в Женева „Кратко наставление против заблужденията на анабаптистите“, той рязко ги критикува заради техния пантеизъм и рационализъм. И тази критика не била само на книга. Като завзел властта в Женева, Калвин установил там режим на жесток религиозен терор. Във всеки район се излъчвали специални лица, които следели за религиозното и делово усърдие на жителите. Всички, които мислели другояче, били изгаряни на клада. Само през първите четири години на своето управление от 15 хиляди жители на Же-

нева Калвин изпратил в затвора 900, екзекутирал 100 и изгонил над 70 души. Много жени били изгорени като „вещици“. Женевецът Грюе бил умъртвен след ужасни изтезания: през време на обиск у него били измерени записки, в които се изразявало съмнение в безсмъртието на душата и в боговдъхновеността на Библията.

В борбата си против католичеството Калвин изминал Лютер. От някогашната весела и жизнерадостна Женева той създал мрачна теократична държава, в която управлявали лицемерни набожници. Забранявала се всяка проява на жизнерадост, в това число музика, пеене и танци. Глобявали дъзи, които се сметали за забранени били светлите костюми и модните прически. Създадена била своеобразна нравствена полиция и били премахнати всички религиозни празници. Забранявали се напълно всякакви увеселения и развлечения в неделя. През този ден женевци трябвало да четат Библията. Непосещаването на църквата се наказвало много жестоко.

Този извънредно суров начин на живот и светски аскетизъм изразявали най-добре духа на епохата на първоначалното натрупване: целият живот бил подчинен на една цел — забогатяване, натрупване на капитал.

Калвинизмът отишъл по-далеч от лютеранството по въпроса за устройството на църквата, за нейните взаимоотношения с държавата и в поевтиняването на култа.

Ръководството на църквата се избира от членове на общината, но главен авторитет по въпросите на морала и на целия живот на вярващите е не общината, а презвитерията, която се състои от изборни лица, избрани измежду миряните — презвитери, които ръководят няколко общини. Чрез презвитерията буржоазията осъществява своята диктатура над масата на редовно вярващи. Калвинизмът отива по-далеч от лютеранството в опростяването и поевтиняването на култа. Той отхвърлил запазилите се в лютеранството религиозни картини, хоровете и църковните одесди. В калвинистките църкви няма живопис, нито амвон: вместо това има маса, покрита с обикновена покривка.

Подобно на лутеранството калвинизмът също смята, че религиозните догми и разумът са несъвместими. В главното си произведение — „Наставление в християнската вяра“ — Калвин заявява: бог е всемогъщ; немъжможно е да се докаже, че той съществува. Според него това е въпрос на вярата, а не на разума; съществуването на бога за избраните е очевидно.

В калвинизма централно място заема догмата за божественото предопределение, според която съдбата на човека, неговият жизнен път, всичките му успехи и неуспехи зависят не от произхода или от способностите му, а изключително от предопределението, от взетото от бога решение: когото той предназначава за вечно блаженство, отличава го със своите милости и приживе. Подобно на Августин, Калвин казва: хората са толкова „греховни“, че дори и най-прилежните от тях във верските работи не могат да се спасят със собствени усилия. Ето защо спасението ни най-малко не зависи от волята и желанието на хората. Още от самото начало бог е предопределил на едни гибел, а на други — спасение. Затова според калвинизма човек се „спасява“ съвсем не затова, защото вярва в бога. Напротив, той има дара на вярата затова, защото е избран от бога.

На пръв поглед това фаталистично учение би трябвало да предизвика вълна на апатия сред протестантите. Но в действителност калвинистите били особено ревностни в трупането на богатства. И това е намерило обоснование във вероучението на калвинизма. Според учението на Калвин никой не може да знае дали е избран от бога или не. Вероятно доказателство за избраност може да бъде успехът в гешефтите. По такъв начин капиталистическото натрупване се освещавало като богоугодно дело.

Класиците на марксизма разкриха дълбоките социални корени на тази догма. Учението на Калвин, отбелязва Ф. Енгелс, „е религиозен израз на факта, че в света на търговията и конкуренцията сполуката или бликнутът зависят не от дейността или изкуството на отделни лица, а от обстоятелства, които не зависят от тях¹“. Делението на всички хора на малцина избрани-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани произведения, т. 2, стр. 114.

ци и маса пренебрегнати от самия бог давало също временно божествена санкция на растящата поляризация на обществото на шепа богаташи и онеправдана, експроприирана маса.

Калвинизмът давал религиозно оправдание на новите форми на класово потисничество и на методите на най-жестока експлоатация. Понеже във всеки делови успех виждал проява на божията милост, той признавал за допустим всеки лихварски процент, докато католическият морал изобщо осъждал лихварството. Калвинизмът оправдавал и всякакви търговски и борсови спекулации, колонизацията и ограбването на туземните народи, беззащитни пред европейското оръжие.

Още докато Калвин бил жив, калвинизмът станал международно движение. В Женева се готвели проповедници за други страни. Калвин („женевският папа“) ръководел протестантите във Франция (хугенотите), в Шотландия, Англия, Унгария, Полша. С холандския калвинизъм било тясно свързано възникването на една особена негова разновидност — арминианството. Арминий отрекъл Калвиновото учение за предопределението и започнал да учи, че Христос е умрял не само за избраните, а за всички и че всички хора са способни да постигнат „небесно блаженство“. Борбата между ортодоксите и арминианите пронизва цялата по-нататъшна история на калвинизма и продължава и до днес.

През втората половина на XVI в. от Европа и Шотландия калвинизмът проникнал в Англия под формата на *пуританство* (от лат. „*purus*“ — „чист“), движение за по-нататъшно очистване от следите на католицизма и за освобождаване на англиканската църква от кралската опека.

Пуританският начин на живот станал нарицателен. Пуританите осъждали всякакви развлечения, дори спорта. За тях били характерни суровата религиозност и трезвият практицизъм. Пуританите отхвърляли всичко, което не допринасяло непосредствено за успеха в търговията, за обогатяването. За буржоазията през онази епоха К. Маркс пише: „... оня, който трупа съкровище, жертвува на златния фетиш желанията на своята плът. Той сериозно прилага евангелието на въздържанието... Колкото повече произвежда, толкова повече ще може да продаде. Затова трудолюбието, песте

липостта и скъперничеството са неговите основни до-
продукти, а цялата негова политическа икономия се
стои в това — много да продава и малко да купува.”¹

Пуританите не били еднородни: съществували две
рила — умерено и радикално, — които изразявали ин-
тересите на различните прослойки на буржоазията. Ра-
дикалните пуритани искали съвсем независими общи-
ни (конгрегации), затова те се наричали конгрегацио-
налисти или индепенденти (от англ. „independent“ —
независим“). Те изразявали интересите на средните
слоеве на буржоазията. На тях противостоели презви-
терианците, които искали презвитерианско устройство
на църквата, при което начело на общините се поста-
вили презвитери. И двете разновидности били против
официалната англиканска църква, за което били суро-
во преследвани. Мнозина от тях избягали в Холандия,
където по това време победил калвинизмът; други се
преселвали в Северна Америка, която току-що била
почнала да се колонизира.

Съвременният калвинизъм съществува в три форми:
конгрегационализъм, презвитерианство и реформатство.
Съвременните конгрегационалисти постепенно отстъпват
от своя принцип на пълна автономия на религиозните
общини. В края на XIX в. бе учреден Международният
съюз на конгрегационалистките църкви. Конгрегацио-
налистите се борят активно за световно обединяване на
християнството.

В много отношения противоположна на калвинизма
е държавната религия в Англия — англиканството. То
било въведено в Англия след скъсването с Рим чрез
парламентарния „Акт за върховенство“ (1534 г.), съ-
гласно който кралят бил провъзгласен за глава на
църквата.

От всички протестантски религии англиканството
най-много е запазило чертите на католицизма. Споде-
обикновено протестантското отричане на чисталището и ин-
дигенциите, на иконите и мощите, авторитета на па-
пата, англиканството запазва църковната йерархия,
авторитаризма, не допуска никаква демокрация в цър-
ковното устройство, запазва противопоставянето на ми-
рънини и духовенство, института на епископите, които се

¹ К. Маркс, Капиталът, т. I, стр. 162.

назначават не от папата, а от краля. В своето вероучение англиканството съчетава католическата догма за спасителната сила на църквата с протестантското учение за спасението само чрез вярата.

Англиканската църква си остава държавна църква в Англия. По-голямата част от епископите са членове на камарата на лордовете. Те не се избират, както в лютеранството, а се назначават.

Самостоятелни англикански църкви има в САЩ, Канада, Австралия, Нова Зеландия, Индия, Корея, Япония, Ирландия, Шотландия, Уелс, Южна Африка, Вест Индия и Западна Африка. От 1867 г. насам приблизително веднъж на десет години в Англия в Ламбетския дворец на църковния глава — кентърберийския архиепископ — се свикват ламбетски конференции, на които присъствуват епископи от всички англикански църкви. През 1948 г. са се наброявали 328 такива епископи, от които 43 — в Англия. На конференциите се обсъждат въпроси на вероучението, на църковното устройство, но решенията на конференциите нямат задължителна сила.

Освен разгледаните направления в протестантизма са възникнали много други течения. Характерът на техните вероучения е свързан с по-нататъшната еволюция на протестантизма.

По-нататъшна еволюция на протестантизма

Английската революция от XVII в. била последната буржоазна революция, извършена в религиозна форма „За последен път — пише Енгелс — религиозното знаме се развявало в Англия през XVII столетие, а след по-малко от 50 години във Франция се появил в същия си вид новият мироглед, който трябвало да стане класически мироглед на буржоазията — *юридическият мироглед*.“¹ Новите буржоазни революции вече се извършват в светска форма и не се свързват с религиозни лозунги. Нещо повече, през периода на подготовката и провеждането на буржоазната революция във Франция революционните партии се борели проти-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията, стр. 253.

религията като такава, в това число и против протестантизма.

Във връзка с това протестантизмът загубил характерните си исторически черти: антифеодалната и антикатолическа насоченост, тъй като самият католицизъм постепенно се приспособил към капитализма. Вследствие на това протестантизмът престава да противостои на католицизма като буржоазна религия на феодална. Във връзка с това загубват принципното си значение и основните принципи на протестантизма. В редица случаи те действуват само формално, превръщайки се в прости символи, осветени от историята. Например покаяните скромност и аскетизъм на протестантизма ставали явно символични. Докато през периода на първоначалното натрупване буржоазията наистина се нуждаела от евтина религия, сега буржоазията била способна да издържа и католицизма с целия му разкош и тя не се скъпи да издържа протестантските религии, които да служат за запазване на наемното робство.

Същият процес обхваща и протестантските секти на менонитите, баптистите и квакерите, които представляват изродили се разклонения на народната реформация.

Остатъците от преселилите се в Холандия анабаптисти създали тук сектата на *менонитите* (по името на основателя на сектата — Мено Симонс), които напълно се отказали от революционната програма на своите предшественици. Приетата от тях в 1632 г. „Декларация на главните параграфи на нашата обща християнска вяра“ поставя на първо място реакционните идеи, че спасението на човечеството се състои единствено в подчиняването пред закона на Христа, открит в евангелието, и испротивенето на злото. Противоположно на анабаптистите менонитите смятат за най-важни черти на християнския идеал смиренното и покорността пред потисниците и експлоататорите.

Същият характер има и вероучението на *баптистите*, при които отказът от революционните традиции на народната реформация се проявил не само в променянето на названието, но и в най-важните точки на вероучението.

Първата община на баптистите възникнала в 1609 г. в Холандия сред английските емигранти конгрегационалисти — противници на англиканската църква. Бап-

тистите заимствували от менонитите обрѣда кръщаване на възрастните. Като се върнали в Англия, през времето на революцията баптистите се борели на страната и парламента, против краля, като искали свобода на вероизповеданието и отделяне на църквата от държавата. Същевременно баптистите проповядвали, че е необходимо подчинение пред властите. След „Акта за веротърпимостта“ (1689 г.) те престанали да играят кивато и да било прогресивна роля, тъй като свободата на вероизповеданието била постигната, а по онова време баптистите не отивали по-далеч от това искане. От този момент религията на баптистите изцяло служи интересите на буржоазията. През XVIII в. в Англия била в упадък, а след това влиянието ѝ се засилило. Баптистите започнали да организират неделни училища, мисионерски дружества, които започнали да насиват християнството първо в Индия, а след това в Китай, Конго, Камерун и на остров Ямайка.

Наскоро след възникването си баптистка секта е появила в Северна Америка, където проповедникът Роджър Уйлямс организирал в 1639 г. първата община. През периода на войната за независимост американските баптисти подкопали престижа си, заплашвали противниците си в религиозните разпри да се обърнат за подкрепа към англичаните. През XVIII и особено през XIX в. влиянието на баптистите в САЩ се засилило: започнали да се организират „цветни“ баптистки църкви въз основа на самоуправлението, което привлякло в тях голям брой негри. В 1845 г. баптистите от Южните щати — апологети на робството — се делили в Южна баптистка конвенция, а северните баптисти поддържали движението за освобождение на негрите.

От 60-те години на XIX в. нататък във всички континентски, а отчасти в африканските и южноамериканските страни започнали да се създават специални мисии на американските баптисти, поддържани от американски капитал. През 1957 г. в САЩ се наброявали над 18 милиона баптисти (всеки трети протестант в САЩ е баптист), а общо в света те са над 23 милиона.

В 1905 г. в Лондон бил създаден Световен съюз на баптистите. Деветият юбилеен конгрес на баптистите (1955 г.), макар и да прие умерена резолюция и

щита на мира, подчерта, че за баптиста главното е да се посвети изцяло в служба на Христа.

Между американските баптисти има много фундаменталисти, които се солидаризират с куклуксклановци и борбата против прогресивните организации, против науката и разума и изискват безпрекословно приемане на всички, дори и най-безсмислените твърдения на библията. Съвременният баптизъм е една от най-реакционните разновидности на протестантизма.

През време на английската буржоазна революция и резултат на разочарованието от революцията, която не даде нищо на народа, сред градските низини и дребната буржоазия възникнала сектата на *квакерите*. Нейн организатор бил занаятчията Джон Фокс (1624—1691 г.), който противоположно на англиканството и на английския калвинизъм довел до логическия му край протестантския принцип за спасение само чрез вярата, като отхвърлил напълно и църковната организация, и всички обреди. Квакерите учат, че истинското християнство се състои не в догмите, не във външните обреди, не в едно или друго устройство на църквата, а само в непосредственото озарение на всеки вярващ от „светия дух“, в някаква си „вътрешна светлина“, която просвещава човека и го насочва към нравствено съвършенство. Това учение за „вътрешната светлина“ е главната отличителна черта на вероучението на сектата. Съюзът на такива „вътрешно озарени“ именно трябва да съставлява църквата на съвършените и светите. Квакерите отричат всякакво определено богослужение и тайнствата, външната обредност, духовенството и всички форми на култа. Събранията на квакерите стават в празни стаи и започват с мълчание, докато някой член на общината се почувствува преизпълнен със „светлина“ и започне да проповядва.

Първоначалният квакеризъм изразявал активен социален протест. Квакерите мечтаели да възворят с оръжие в ръка „царството божие“ на земята. След като надеждите им били излъгани, те започнали да учат, че не трябва да се разчита на промяна на властта, а трябва човек да се затвори във вътрешния живот на общината и да се ограничи с нравствено самоусъвършенствуване.

След време се изменя и социалният състав на сектата. Квакеризмът започва да се разпространява сред заможните търговци и занаятчии. Изменя се и вероучението на квакерите. Докато първоначално квакерите дотолкова наблягали, че е достатъчна „вътрешната светлина“, та дори горели Библията като ненужна, то по-късно част от квакерите започнали да поставят Библията по-горе от разума. Квакерският морал, който слига ударението на самоусъвършенствуването на човека и обръща гръб на проблемите на общественото преустройство, играе реакционна роля.

През XVIII—XIX в. раздробяването на протестантските църкви продължава. Но появяването на нови секти и църкви през този период не е свързано с никакво прогресивно движение, а изразява опитите да се затвърди разклатеното влияние на религията сред масите. *Методистката църква*, която се появила в Англия през първата третина на XVIII в., си поставила като непосредствена задача да върне народа към вярата. По своето вероучение и обреди методизмът представлява опростено англиканство. Основателите на сектата — братята Уесли — съкратили „39-те параграфа“ на англиканството на 25. Без да се отличава съществено от англиканската църква в областта на култа и догматиката, методистката църква особено много настоява християнинът практически да изпълнява своите задължения. Методистите използват особено активно емоционалната страна на религията.

В края на XIX в. методистите създали самостоятелна църква. Тя има сложна организация, която осигурява строг и непрестанен надзор над всеки вярващ. За да се влезе в църквата, се изисква 6-месечен изпитателен срок. Методистите имат членски книжки, които периодично се подменят. По такъв начин в методизма се наблюдава проява на засилващата се в протестантизма централизация и авторитаризъм. Буржоазията използва съвременната методистка църква против работническото и националноосвободителното движение в колониите и зависимите страни, където тя развива широка мисионерска дейност.

Особено реакционен характер имат протестантските течения и организации, появили се през XIX—XX в.

адвентисти, „Армия на спасението“, „Свидетели на Иехова“ и петдесетници.

„Армията на спасението“ е религиозна благотворителна организация, свързана с протестантските църкви. Тя била създадена в 1878 г. от методиста Уилям Бус (1829—1912 г.). Начело на „армията“ стои „генерал“. Има и „фелдмаршал“, „адютанти“, „офицери“. Основата на „армията“ са редовите вярващи — „войници.“ Самото богослужение има военен характер, извършва се по команда.

Тази организация се занимава главно с благотворителност. Тя организира приюти за пощуване, безплатно раздаване на храна при задължително условие да се участва в нейните религиозни мероприятия. Бедниците, които няма къде да се даят, са принудени по неволя да пеят химни, да четат библията и да слушат проповеди. Дейността на „армията“ показва нагледно, как религията паразитира върху унижението и нищетата на народните маси. „Армията на спасението“ днес действа в много страни.

Реакционен характер има църквата на *адвентистите*, възникнала в САЩ в средата на миналия век.

Всички християни вярват във „второто пришествие на Христа“ и „края на света“, но отнасят тези събития към далечното и неопределено бъдеще. Баптисткия проповедник Уилям Милер (1782—1849 г.), като четял книгата на Даниил и Апокалипсиса, „пресметнал“, че през периода от 21 март 1843 г. до 21 март 1844 г. трябва да настъпи края на света, за което и уведомил вярниците със своята книга, излязла през 1833 г. Много вярници повярвали на Милер, разпродали или просто захвърлили имуществото си, зарязали полетата и мирските работи, престанали да се грижат за децата и за престарелите си родители и започнали да скитат на гилпи по пътищата на Америка, за да срещнат Христа. Приемниците на Милер се въздържат да определят точни срокове. Те се стараят да поддържат сред попадналите в мрежата им хора настроение на тревожно очакване на „края на света“.

Идеите на адвентистите придобили особено човеконенавистнически характер у така наречените „свидетели на Иехова“. Тази секта била основана през 70—80-те години на XIX в. от предприемчивия конгрегационали-

стки проповедник американеца Чарлз Ръсел (Русел) (1852—1916 г.), дребен амбулантен търговец. Като се запознал с адвентизма, той възприел неговото учение за приближаването на второто пришествие и съдбата на грешниците и го допълнил със свои собствени измислици.

Противоположно на протестантския принцип, че светската власт стои над духовната, иеховистите смятат, че църквата стои над държавата. Те обявяват всички светски организации (например профсъюзите) и дори другите религиозни организации за „сатанински“. Те раздухват омразата към държавата главно сред иеховистите в СССР и в страните с народна демокрация.

Това е строго централизирана, авторитарна организация, с жестока дисциплина — тя изисква от своите членове сляпо подчинение. Ръководният център на сектата се намира в Бруклин (Ню Йорк), а сектата се възглавява от председател, който има неограничена власт. Редовно се свикват големи международни събори на иеховистите. Сектата се разпада на десетки клонове, в това число и европейски клон, чийто център се намира в Швейцария; на него са подчинени от своя страна краевите комитети, по-специално краевият комитет на Източна Европа, а на комитета — краевите бюра (в това число и в СССР). Местните организации, така наречените стрефи, се разпадат на групи и кръжоци.

Със средствата, събирани от обикновените вярващи, а също и с огромните пожертвования на милионерите, иеховистите издават голямо количество литература, разпространявана почти безплатно във всички страни на света. Списанието „Кула на стражата“ се издава в повече от два милиона тираж на десетки езици, включително на руски и украински.

Изтънчено, научнообразно мракобесничество развило разпространената в САЩ секта „Християнска наука“, основана от конгрегационалистката Мери Едди (1821—1910 г.), която изложила шарлатанското си учение в книгата „Наука и здраве“, почитана в сектата наред с Библията. Според това учение светът е духовен. Бог е божественият ум, съзателят на вселената и на човека. А духът и неговият израз — човекът — са нераз-

вешни и вечни. Материята е илюзия, подложена на изпадане и разложение. Злото иде от материята. Следователно то е нереално. Смъртта, болестите и страданията — всичко това са само илюзии. Убеждението в вечното съществуване на материята е източник на злото, смъртта, страданията и болестите, които могат да бъдат преодолени само с вяра в бога, с помощта на молитвите.

Привържениците на сектата напълно отричат медицината и „лекуват“ себе си и своите близки с молитви, които се смятат за панацея срещу всички злини. „Да пишеш — това значи преди всичко да се молиш“ — чирди съвременният идеолог на сектата американецът Джордж Чанинг.

През ХХ в. се правят опити да се обединят раздробените многобройни църкви и секти на протестантизма. В резултат на редица подготвителни конференции и конгреси през 1948 г. бе създаден Световният съвет на църквите, който включва по-голямата част от протестантските организации. В него влязоха и някои православни църкви, които съществуват на Запад. За неговото организиране голяма роля изиграха такива реакционни американски политици като Дж. Ф. Дълес и Н. Рокфелер.

Това движение за световно обединяване на християнството се нарича екуменическо движение (от староримската дума „ойкумена“ — „свят“, „вселена“). В лицостта на Световния съвет на църквите пряката заплата на капиталистическия строй се съчетава с демагожки маневри, с които се цели да се създаде илюзия, че целта на църквата е да се грижи за общите интереси на народите и по този начин да се спечелят симпатии на широките маси. Съобразявайки се с настроеността на вярващите, ръководителите на съвета включват в своите декларации искане за мир и мъгляви разсъждения за ползата от социалния прогрес. През последните години руската православна църква поддържа контакт с ССЦ и изпраща наблюдатели на неговите събирания. В Световния съвет на църквите всяка църква защитава своята самостоятелност.

Идеологически течения в съвременния протестантизъм

В идеологията на съвременния протестантизъм могат да се посочат четири течения: остатъци от минали модернизъм, християнски социализъм, фундаментализъм и неоортодоксия.

Модернизъмът в протестантизма възниква през XIX в., когато много протестантски богослови излизат с критически изследвания на Библията, особено на новия завет. Някои от тях стигнали до отричане на чудесата за които се говори в Библията, като смятали тези чудеса и дори божествеността на Христа за измислици. Те се опитвали да приспособят християнството към съвременността, да го модернизират. В стремежа си да защитят основните положения на религиозния мироглед някои протестантски теолози решили да заместят Библейската „теория“ за произхода на видовете като възникнали изведнъж от ръцете на твореца и неизменни по-нататък с учението за божественото постоянно творене, „творене чрез еволюция“.

Някои от тях се опитвали да свържат християнството с прогресивните социални движения, преди всичко с работническото движение, с цел да ги подчинят на своето влияние. Така се появил протестантският „християнски социализъм“ — реакционно движение, насочено против научния, пролетарския социализъм.

Фундаментализъмът възниква в САЩ в 1910 г. Фундаменталистите се обявили против всякакво критично а още повече скептично отношение към „свещеното писание“, като отстоявали неговия висш и непрекословен авторитет. Те твърдят, че Библията не може нито да се критикува, нито да се тълкува алегорично, че всичко, което е написано в нея, трябва да се приема буквално. Ето защо трябва сляпо да се вярва и в не порочното зачеване на Христа, и в неговото възкръсване и възнасяне на небето, и в Библейския разказ за произхода на света, на животните и човека. Фундаменталистите са тъпи и яростни врагове на науката. Те издействуваха да се забрани преподаването на дарвинизма в четири щата на САЩ. Повечето от фундаменталистите, опирайки се на евангелието, открито заплашават неограниченото от никакви закони свободно че

но гешефтарство. Водачът на това течение Макин-
айр твърди, че капитализмът е единствено християн-
ният обществен строй.

След Първата световна война в протестантизма на
районна Германия възниква извънредно реакцион-
но идеологическо течение — *неоортодоксията*. Неоорто-
доксите, както и фундаменталистите, настояват за от-
каз от опитите за модернизирание на протестантизма.
Фактически обаче неоортодоксията беше приспособя-
ване на християнството към условията на общата кри-
за на капитализма, тя представляваше опит да се обя-
вят от християнска гледна точка събитията, които ста-
ват в света: характерът, и произходът на кризите, на
империалистическите войни, на безработицата и т. н.
Разбира се, неоортодоксията е далеч от научното обясне-
ние на социалните въпроси. Нейната задача е да даде
кое, християнско оправдание на буржоазния строй.
Неоортодоксите твърдят, че греховно и егоистично съ-
щество по самата си природа, човекът е вечен източник
на всички социални конфликти, че злото се кореняло в
имата неизменна човешка същност и затова всякакви
социални преобразования са безсмислени. Те виждат
единствения изход от създалото се положение във връ-
щането на хората към бога и проповядват краен анти-
човинизъм. Човекът — учат те — е твар, нищожно
същество. Целият смисъл на дейността на неоорто-
доксите се състои в това — да прехвърлят отговор-
ността за кризите, безработицата и войните от капита-
листическата класа върху прословутата „греховност на
масите“ и като възпитават у масите неверие в собстве-
ните сили, апатия и отчаяние, да ги заставят да се от-
кажат от социалната борба, да подкопаят вярата им в
недобротото бъдеще.

Г Л А В А 9

ХРИСТИЯНСКОТО СЕКТАНТСТВО В СССР

Социалната същност на религиозното сектантство. — Ролите на руското сектантство. Сектантството и работническото движение. — Октомврийската социалистическа революция и сектантството. — Особеностите на сектантската религиозна практика, обредност и вероучение. — Съществуващите в СССР секти: християни, молокани, духоборци, съботяни, евангелски християни, баптисти, менонити, петдесетници, адвентисти на седмия ден, „Седмични делители на Иехова“.

Освен главните течения (католицизма, православното и протестантските църкви) в християнството съществуват много групи вярващи, наречени *секти*.

През годините на съветската власт както броят на сектите, така и общата численост на последователите им значително намаляха. Много секти изчезнаха напълно, от други отпаднаха мнозина техни последователи. Но някои оцеляха и напоследък се стремят твърде активно да разпространяват възгледите си. Борбата срещу остатъците от религиозното сектантство е важен и сложен сектор от научно-атеистичната дейност. За да се води успешно атеистичната пропаганда сред сектите, трябва да се знае какви са произходът и социалната същност на сектантството, особеностите на вероучението и обредността на религиозните секти. Ще разгледаме сектите, които са били разпространени в Русия преди революцията и съществуват и сега.

Социалната същност на религиозното сектантство

Терминът „секта“, употребен във връзка с религиозния живот, е бил широко разпространен сред християнските богослови, които означавали с него отделните

те от официалната или господстващата религия групи вярващи¹. В царска Русия вярващият християнин бил обявяван за сектант, ако скъсвал с православната църква по въпросите на вероучението и култа.

В научната литература в понятието сектантство се влиза друго съдържание: отхвърля се противопоставянето му като „фалшива“ вяра на „истинското“ учение на църквата, взема се под внимание не само външната страна на сектантството — отношението на даденото религиозно обединение (секта) към църквата, — но се разкриват и социално-икономическата същност и причините за възникването на религиозното сектантство.

Християнството никога не е било единно. В него непрекъснато са възниквали различни течения, направления, групи и разновидности. Причината за това се състояла в *разнородността на класовия състав на вярващите християни, които често изразявали социално-политическите си искания в религиозна форма*, например — „реформиране“ на съществуващите вече течения в християнството и създаване на нови групи и обединения. Характерът на религиозно-обществените движения се е изменял в хода на историята.

През средните векове обществените движения и разните прояви на политически протест обикновено вземали религиозна форма и имали характер на религиозни антифеодални ереси. Постепенно обаче класовата борба става все по-зряла и истински революционните елементи в обществото захвърлят религиозната обвивка.

Съвременното сектантство води началото си от периода след Реформацията (XVI—XVII в.). По онова време на Запад възникват затворени групички другоящерици, които отразили дребнобуржоазния протест срещу господството на католическата църква. Това са сектите. Политическите искания на членовете им обикновено не надхвърлят искането за веротърпимост. Пър-

¹ Секта (от лат. „sequi“ — „следвам“) в древния Рим наричали философските школи, чиито системи от възгледи се различавали от общоприетите. В този термин нямало нищо презрително. Но католическите богослови му придали разобличителен смисъл, наричайки секти групите вярващи християни, които са се отделили от църквата. За да подчертаят този нов смисъл, те започнали да извеждат термина „секта“ от лат. „secare“, което означава „разсичам“, „разделям“.

воначалният демократичен елемент в тях не се запазва за дълго и скоро сектите се превръщат в обикновена разновидност на буржоазния протестантизъм.

Аналогичен процес се извършва и в Русия, където сектантството съществува от края на XVII в. Трябва да отбележим, че в Русия религиозната форма не е играла толкова съществена роля в обществените движения, както е било с Реформацията на Запад. Основното течение на класовата борба се бележи от въстанията на Болотников, Разин и Пугачов, в които религиозните лозунги не играели съществена роля.

По класовата си природа ранното руско сектантство изразявало протеста на селяните срещу потисничеството и крепостната експлоатация, която се засилила с развитието на капиталистическите отношения в Русия, протеста срещу православната църква — вярна служеница на царя и помешчиците. Селяните виждали, че църквата поддържа крепостното потисничество, че църковният бог много прилича на земния самодържец-потисник, от когото няма смисъл да търсят закрила. Затова антикрепостническите движения на селяните често били насочени и срещу църквата. Но миросгледът им до голяма степен си оставал религиозен. В съзнанието на потисканите селяни противоположността между собствените им интереси и интересите на господстващите класи и на защитаващата ги църква била противоположност между „истинската“, селяшката вяра и фалшивото, официално и изцяло лицемерно църковно благочестие. По такъв начин социалният протест се изразява в търсене на „истинско“ християнство.

Сектантите отхвърляли сложната и в много отношения неразбираема за вярващите църковна служба; на външното, показно благочестие те противопоставяли вътрешната вяра. На претенцията на църквата да играе ролята на единствен посредник по въпросите, свързани със спасението на хората, те противопоставили формулата: човек е храм божи; на църковната йерархия — демократизма на сектантската организация; на официалния, попския бог — свой, „жив“ бог, в когото виждали единствения си закрилник.

Това, че руските сектанти подчертавали индивидуалната свобода, че на бездушния авторитаризъм противопоставяли вътрешното убеждение и че преценявали

ииска, смазан и от потисничеството, и от експлоатацията, като „чудно и дивно божие творение“ — всичко това изразявало стремежа църквата и православието да бъдат реформирани в духа на принципите на буржоазния индивидуализъм, който бил отражение на развитието на капиталистическата форма на стопанство. Именно тази общност на социалната основа на руското сектантство и на движенията за реформация обяснява факта, че полуграмотните руски селяни самостоятелно достигали до някои идейни становища, близки до идеите на Реформацията на Запад.

Така че по своя произход сектантството е религиозно обществено движение от епохата на възникването на капитализма, отразило в изопачена форма социалния протест на селските и дребнобуржоазните маси срещу феодалното потисничество.

В царска Русия сектантите били непрекъснато гонени и преследвани от страна на царизма, поповете мисионери „разобличавали“ устно и писмено сектантите, за да защитят православието. Но всички тези мерки не давали кой знае какви резултати. Непримиримотта между класовите интереси на селяните и класовите интереси на помещиците и на защитаващата ги църква довеждали до постоянно възникване на сектантски движения.

Селяните влизали в сектите, защото се надявали, че новата „вляра“ ще ги избави от социалното потисничество. Но идеята за бога винаги е играла реакционна роля — тя сковавала силите на селяшкия протест, тлавила хората по погрешен път. Цялата история на руското сектантство показва това.

Еволюцията на руското сектантство. Сектантството и работническото движение

От възникването си насам сектантството е претърпяло значителна еволюция, променяли са се и класовият състав на религиозните общини, и съществени моменти от вероучението. Отначало сектантската идеология в Русия била тясно свързана със социалните искания на селските маси.

Типичен пример в това отношение е една от ранните руски секти — хлистите. Сектата възникнала сред кре-

постните селяни в края на XVII в. Нейна характерна черта бил аскетизмът, който имал ярко изразена класова основа — осъждането на експлоататорския селскостопански Християнство. Хлистите се отказвали от „светската“ наслада, която в техните очи била задължителен атрибут на живота на крепостниците. Най-отвратителна и противоестествена форма придобива този аскетизъм сред последователите на скопничеството, което се е развило от хлистовството.

Противопоставяйки аскетичния си начин на живот на заобикалящия ги „грешен свят“, сектантите организират общини от едноверци, където се стремят да живеят в пълно съответствие със своето учение. Обаче неумолимите закони на общественото развитие неизбежно водят до разслояване в самите общини, до обособяване на заможна ръководна групичка, която използва сектантската организация за експлоатиране на „божите хора“.

Възникването на имуществено неравенство се съпровожда от израждане на сектантската идеология. Елементите на някогашния социален протест все повече изчезват, сменят се с лозунг за примиряване с потисничеството, на преден план се изтиква проповядването на религиозното самоусъвършенствувание като единствено средство за преустройство на света. Но тъй като социалните причини за възникването на сектантството запазват, вътре в самите секти настъпва разцепление, възникват нови секти. С течение на времето се разкрива пълната им неспособност да окажат каквото и да било влияние върху хода на общественото развитие, да избавят селяните от робството и от социалното зло.

Такъв е историческият път на предреволюционното сектантство: от най-проста, неосъзната форма на демократичен протест то се превръща в буржоазна по класовата си същност организация, оправдаваща класовото потисничество. Към XIX в. например плебейският аскетизъм на хлистите се заменя с буржоазна пестеливост, претърпява крах дребнобуржоазната утопична програма на сектата на молоканите и духоборците, които са се появили в Русия в средата на XVIII в. Имущественото неравенство раздира отвътре менонитските общини.

Така животът разкрил пълната илюзорност на сектантския път за реформиране на обществото, който се

клонявал селяните от откритата политическа борба, единственото средство, способно да донесе на народа освобождение. Революционните елементи сред селячеството постепенно осъзнават погрешността на сектантския път и скъсват с религиозните общини.

През втората половина на XIX в. в Русия започват да се разпространяват все повече сектите, първоначално възникнали на Запад. Това са баптистите, близките до тях евангелски християни и адвентистите. Преди да се появят на руска почва, тези секти вече били изминали продължителен период на развитие и се оформили като църкви с протестантски характер. Те донесли в Русия подробно разработена догматика, строга организация, опитни мисионерски кадри и обширна литература. По своята класова същност те станали проводници на политическата позиция на либералната буржоазия, която подкрепяла самодържавието срещу революционните маси.

От втората половина на XIX в. в Русия започнало да се развива бурно пролетарското движение, което сочело истинския път за решаване на класовите противоречия, нагледно показвало погрешността на сектантските учения. Религиозното сектантство все повече разкривало своята реакционност, а лидерите му се отнасяли все по-враждебно към революционното движение, особено към социалдемократическата партия.

В борбата си срещу самодържавието болшевиките се стремели да използват и подкрепят всяка проява на демократичен протест срещу царизма, да изтъргнат масите от влиянието на либерално-монархическите идеи, „...да продиктуват положителна програма за действия“ и на възмущащите се студенти, и на недоволните земци, и на възмутените сектанти, и на обидените народни учители¹. Понеже виждали в редица прояви на сектантите израз на демократичен протест срещу самодържавието, болшевиките смятали за необходимо да работят сред сектантите. На този въпрос е бил посветен докладът на В. Д. Бонч-Бруевич „Разколничеството и сектантството в Русия“ пред II конгрес на РСДРП, по който била приета предложената от В. И. Ленин резолюция, която насочвала „вниманието на всички члено-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 5, стр. 447.

ве на партията към работата сред сектантството с цел те да бъдат привлечени към социалдемократията“. Разбира се, ставало дума не за някакъв съюз с религиозните идеи, а да се подкрепят съществуващите сред сектантите демократични елементи, да им се помогне да скъсат с тези религиозни идеи. При това болшевиките имали строго диференцирано отношение към различните слоеве на сектантите, обръщали особено внимание на участващите в движението „маси на бедните селяни, намиращи се на ръба на пълната пролетаризация“¹, и се борели против влиянието, което им оказвали либерално-буржоазните идеи, „умерените“ течения и вредните толстоистки идеи за непротивене на злото.

Революцията от 1905 г., така да се каже, обобщила един голям етап от развитието на руското сектантство. Изплашени от народната революция, ръководителите на почти всички руски секти се втурнали да уверяват монарха в своите верноподанически чувства, в това, че нямат нищо общо с революцията. Същото те изисквали от всички членове на сектантските общини. Достатъчно е дапомним, че в самия разгар на революцията лидерите на сектите на баптистите, евангелистите и менонитите обнародвали политическа програма, в която заявили: „Ние не искаме Учредително събрание, защото за нас въпросът за формата на върховната държавна власт е решен окончателно от Общоруския велик земски събор на 13 февруари 1613 г. и поправен от посетителя на властта в нашата страна (Николай II. — *Ред.*) на 17 октомври 1905 г.“ Тогава царизмът бил подкрепен и от конгреса на молоканите, както и от други секти. По това време всички истински революционни и демократични народни движения вече се били освободили от религиозно-сектантската обвивка, сектантската форма на социален протест била окончателно отживяла времето си. „В историята имало време — пише В. И. Ленин през 1913 г., — когато... борбата на демокрацията и пролетариата се е водила под формата на борба на една религиозна идея против друга.

Но и това време отдавна е минало.

¹ В. Д. Бонч-Бруевич, Избранные сочинения, т. I, 1959, стр. 162

Сега и в Европа, и в Русия *всяка*, дори най-изтънчената, най-добронамерената защита или оправдаване на идеята за бога е оправдаване на реакцията.“¹

Октомврийската социалистическа революция и сектантството

Великата октомврийска социалистическа революция осигуряваше на всички граждани на страната пълна свобода на съвестта, която по-късно беше фиксирана в Конституцията на СССР. С това бе сложен завинаги край на позорното положение, съществувало при царизма, когато хората биваха преследвани заради религиозната им вяра. Свобода на изповядването получиха и привържениците на различните религиозни секти,

Но сектантските ръководители посрещнаха враждебно Великата октомврийска социалистическа революция. Те клеветяха болшевиките, стремяха се да използват религиозните чувства на вярващите, за да организират съпротива или бойкот срещу мероприятията на властта на работниците и селяните. Кулашките елементи в религиозните секти взеха участие във въоръжената борба на страната на белогвардейците и интервентите. Антисъветската дейност на отделни сектантски организации не се прекрати дори след като между 1924 и 1926 г. повечето сектантски ръководители заявиха, че са лоялни спрямо съветската власт.

Унищожаването на експлоататорските класи, социалистическите преобразования в града и селото и културната революция в нашата страна подкопаха социалните корени на религията във всичките ѝ форми. В страната започна масов отлив на трудещите се от религията.

Отливът на вярващите от сектантските общини не беше праволинеен процес. Общата тенденция — намаляване числеността на сектантските общини — понякога се забавяше от редица временни фактори. Можем да отбележим например факта, че през първите години на съветската власт някои общини нарастваха числено, защото в тях започнаха да влизат вярващи, които преди

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 35, стр. 104.

не са се присъединявали към сектите само от страх, че ще ги преследват. Доста често в сектантските общини влизаха хора, скъсали с православната църква, защото тя явно беше разкрила антинародната си същност. По-неже съзнанието на тези хора често пъти оставаше религиозно, те понякога ставаха жертва на демагогията на сектантските проповедници.

Числеността на сектантските общини не се изменяше еднакво в различните секти.

Още през първите години от съществуването на съветската власт започнаха да се разпадат формите на старото руско сектантство, към което преди революцията спадаше по-голямата част от сектантите в Русия (хлисите, молоканите, духоборците, съботяните и др.). Старото руско сектантство беше породено от помещическо-крепостния строй, то отразяваше противоречията на абсолютистка Русия. Събарянето на властта на царя и помещиците и ликвидирането на всички остатъци от крепостничеството подкопаха социалната основа за съществуването на дадените секти. Трябва да се има предвид и това, че нито хлистите, нито молоканите, нито съботяните и т. н. не бяха си изработили строга организация, обредност и подробна догматика, нямаха действени форми и похвати за привличане на нови хора в общините. След Октомврийската революция тези секти започнаха да се разпадат и този процес на разпадане непрекъснато продължава.

Друга беше динамиката, с която се изменяше числеността на сектите от западен произход (менонитите, баптистите, евангелските християни, адвентистите). Тези секти са породени от противоречията на капиталистическото общество. Докато в нашата икономика се запазваха частнособственически елементи в дребното производство и търговията, докато в селото съществуваха разпокъсани частни стопанства и кулачество, западните секти имаха възможност да разширяват влиянието си. Освен това те винаги са се отличавали със строгата си организация и са разполагали с опитни проповедници — „ловци“ на човешки души. През първите години на непа те активизираха дейността си и броят на последователите им започна да расте. По онова време много секти се ръководеха от кулаци, които прикриваха враждебността си към съветската власт с

религиозни възгледи и сътрудничеха с организациите на църковните монархисти (фьодоровци, имяславци, истинска православна църква“), възникнали през тези години. Обаче от 1930—1932 г., когато беше успешно завършена първата петилетка, а селското стопанство се преустрои на социалистически начала, се наблюдава непрекъснато намаляване на числеността и на тази група сектантски общини.

Закономерният процес на отмиране на остатъците на религиозното сектантство се забави през годините на Великата отечествена война. Тревогата за съдбата на роднини и близки, мъката и страданията на милиони семейства създадоха благоприятна обстановка за замилване на религиозността. Ръководителите на сектите смело се възползваха от тези обстоятелства. Те заздравиха организационно сектите, извънредно много активираха проповедническата дейност. Най-голямо влияние можаха да оказат те в териториите, които бяха окупирани от фашистките завоеватели.

Въздействието на сектантските проповедници върху населението се улесняваше до известна степен от обстоятелството, че след войната обществените организации бяха заети с възстановяването на народното стопанство и доста занемариха научно-атеистичната работа, понеже подцениха силата на религиозните предразсъдъци. Поради всички тези причини на редица места числеността на сектантските общини нарасна. През последните години в резултат на успехите на социалистическото строителство и на общото повишаване на материалното и културното равнище на трудещите се, както и на активизирането на научно-атеистичната пропаганда зачестиха случаите на напускане на сектантските общини, които в някои области прекратиха съществуването си.

Обобеностите на сектантската религиозна организация, обредност и вероучение

Всички религиозни организации в нашата страна, включително и сектите, ако спазват съветското законодателство, се ползват с равни права. Характеристиката на сектантството като „преследвана“ религия е загуби-

ла всякакво значение. Но спецификата на религиозното сектантство далеч не се ограничава от държавно-правното положение на общините и затова не е правилно да се смята, че понятието „секта“ в наше време няма съдържание и е станало условно. Сектантството си има специфични черти, които се проявяват в религиозната организация, във вероучението и в методите на религиозна пропаганда.

Организацията. Враждебното отношение на сектантите към църквата, самият дух на буржоазен индивидуализъм, както и постоянните преследвания от страна на царизма и православната църква, които принуждавали сектантите да вършат своята дейност тайно, довели до създаването на специфична религиозна организация, която съществено се различава от църковната

Основно ядро на сектантската организация обикновено е общината — колектив от вярващи, наброяващ от няколко десетки до няколкостотин едновърци, които редовно се събират на молитва. В сектите съществуват пряко членство: всеки вярващ се приема в общината индивидуално. В редица общини това се предхожда от проверочен срок, през време на който кандидатът се възпитава в религиозен дух, изучава вероучението и обредите на сектата и т. н.

Сектантството е разрушавало традиционното на църквата деление на духовенство и миряни. Организацията на сектата и редът на нейните молитвени събрания предполагат по-голяма инициатива и самостоятелност на вярващите. Членовете на сектата обикновено се включват в някаква работа в общината. Връзката им с общината се контролира строго. Особеност на сектантството е така нареченото всеобщо свещенство: членовете на общината трябва да разпространява активно вярата си, „да изпълнява свещенически задължения виеши и навсякъде“. Ръководителите на общините се стремят изцяло да подчинят членовете на общината на своето влияние, да възпитават от вярващите активни проводници на своето учение. Както показват фактите, членовете на повечето секти са активни в мисионерската си дейност. Понякога те далеч не се ограничават само с покани за посещаване на молитвеното събрание или за четене на свангелието, но и оказват материална помощ, грижат се за болни, активно проповядват извън

стените на молитвения дом, често пъти нарушавайки съветското законодателство по въпросите на религията и църквата.

Сектантските проповедници се стремят да противопоставят религиозната община на всеки друг колектив, изцяло да ограничат интересите на вярващите в тесните рамки на живота на религиозната община, да подчинят обикновените сектанти на неограничения си нравствен авторитет. С други думи, те се стремят „да сложат на мястото на поповете чиновници-попове по нравствено убеждение“ (Ленин). Противопоставянето на живота на общината като свят на праведността на цялото останало общество като свят на греха е характерно за всички форми на сектантството. В редица секти („свидетелите на Иехова“, петдесетниците, адвентистите реформисти, иннокентиевците) това противопоставяне се подкрепя с пряка забрана за вярващите да участвуват в обществена работа, да пращат децата си на училище, да посещават културно-масови мероприятия и т. н.

Съветската конституция гарантира на всички граждани свобода на съвестта. В същото време не се разрешава да се натрапва религиозният мироглед на други хора, забранени са религиозните проповеди извън стените на специалните молитвени здания. Освен това е забранено да се канят на молитвени събрания деца и непълнолетни. Обаче в редица секти тези правила се нарушават. Съветското законодателство ограничава дейността на общините до обслужване на чисто религиозните нужди на вярващите. Нарушавайки този принцип, много сектантски общини си присвояват функциите на благотворителни организации, а баптистите например организират самодейни кръжоци и специални мероприятия за привличане на младежта: екскурзии, „вечери на любовта“. Нарушение на нашето законодателство е и провеждането на масови молитви в частни квартири, функционирането на молитвени домове без разрешението на местните власти. Съветската държава, естествено, не може да се примирява с това, че някои религиозни проповедници спекулират с религиозните чувства на хората и им внушават враждебни на нашето общество идеи. Сектите, които използват религията като параван за антисъветска пропаганда, у нас са забранени. Забранени са и сектите, чиито обреди съдър-

жат елементи на фанатична жестокост или причиняват вреда на здравето на хората. Напълно очевидно е, че съветското законодателство в този случай взема под внимание интересите на огромното мнозинство от съветския народ.

Сектантската обредност. Сектантите значително отблъскват сложната и в много отношения неразбираема и за обикновения вярващ църковна служба и обредност. Това е характерно за всички буржоазни разновидности на християнството. Сектантите слагат ударението не на външните обреди и църковните церемонии, които най-често отхвърлят като фалшиви и неискрени, а на вътрешното убеждение на човека, на индивидуалната вяра в спасителната мисия на Христос. Сектантите отхвърлят църквите, монашеството, почитането на иконите и кръста, кръстенето, кръщаването на децата, православните (католическите) молитви, свещеническите одежди, почитането на мощи и светии¹.

Молитвените събрания на сектантите се различават от църковното богослужение. Те се състоят от реч на проповедника, пеене на религиозни песни (това са или библейски текстове, или стихотворения от сектантски автори) и от молитва, която се изпълнява или от всички заедно, или от всеки поотделно. Обредите и редът на провеждане на молитвените събрания на различните секти понякога значително се различават в рамките на изброените черти.

Никоя религия не може да съществува без обредност. Това се отнася и до сектите: в своето развитие те постепенно си изработват все по-строг ритуал, който например у евангелските християни-баптисти и у адвентистите на седмия ден по редица елементи прилича на църковното богослужение (подчертаната театрализация на молитвеното събрание, обособяването на професионални проповедници, строгият ред в провеждането на събранието, свеждането до минимум на инициативите на редовите сектанти).

¹ В това отношение правят изключение групите на „истинската православна църква“, „истински православни християни“, фиделитети и др., които запазват обредите на православната църква.

Но по въпроса за класификацията на тези групи мненията се различават. Редица изследователи смятат, че това са не секти, а църковно-монархически разновидности, възникващи на базата на православната църква.

Обредите на редица секти увреждат здравето на хората. Петдесетниците например широко практикуват изющаващи постове, които предхождат молитвените събрания. Последните обикновено траят по няколко часа и завършват с това, че вярващите изпадат в религиозен екстаз, в масова истерия: хората започват да викат безсмислени думи, да плачат, да треперят. Не случайно сред петдесетниците има доста хора, които страдат от нервни разстройства и стигат до психиатричните болници.

Особеностите на вероучението. Основа на вероучението на повечето секти е Библията, която се смята от тях за висш авторитет по всички въпроси на религиозната догматика и морал. В някои секти (хлистите, „свидетелите на Иехова“ и др.) се обръща внимание главно на преработките на библейските текстове, направени от основателите на сектата.

Проповедниците на повечето секти изискват Библията да бъде настолна книга на всеки вярващ. Обикновено сектантите познават Библията по-добре, отколкото например привържениците на православното вероизповедание. Ако православната църква натрапва на вярващите свое, „катедрално“ разбиране на библейските текстове, то сектантските проповедници изискват всеки вярващ индивидуално да усвоява съдържанието на Библията. При това те допускат по-свободно, алегорично тълкуване на Библията, като го приспособяват към равнището на членовете на общината.

Известните библейски идеи за всесилието на бога, за сътворяването на света и „първите хора“, за първородния грях, евангелските легенди за Христос и т. н. — всички тези антинаучни мотиви пряко или косвено, в буквално или алегорично тълкуване влизат във вероучението на сектите.

Сектантските проповедници не са се отказали нито от една антинаучна теза на християнството. Наистина понякога в проповедите се споменава за науката и нейните постижения, при излагането на библейските легенди се употребяват „модерни“ научни термини. Това се прави, за да се създаде у доверчивите слушатели илюзията, че сектантската вяра не противоречи на по-доброто знание.

Сред сектантите е широко разпространена вярата в чудесата, пророчествата и чудесното излекуване. Това създава широко поле за дейност на най-различни шарлатани и мошеници, а дори и просто на хора, които са се опетнили с престъпления пред обществото, хора, които мамят вярващите с „пророчества“, пушат провокационни слухове и образуват религиозни групи, в които грабят вярващите, карат ги да изпълняват най-унизителни, често пъти фанатично жестоки обреди.

Фактът, че главните становища на вероученията на различните секти са близки, разбира се, не означава, че между тях няма никакви различия. Те съществуват, но не излизат извън рамките на общата християнска концепция. Работата е там, че отделните секти слагат ударението на определени моменти от библията. Като запазват главното християнско съдържание, те претендират за единствено „истинско“ тълкуване на „свещеното писание“. С една дума, всяка секта си има свой „отделен талисман“ (Маркс), т. е. съвкупност от определени идеи, които образуват спецификата на нейното вероучение. В този аспект могат да се посочат специални талисмани с двойк характер, макар естествено те да са тясно свързани помежду си.

В редица секти (адвентистите, „свидетелите на Иехова“, отчасти петдесетниците) на преден план се изкарват пророчествата за близката „гибел на света“ и картините на „страшния съд“, на масовото унищожаване на грешниците. Това широко се използва от ръководителите на общината за сплашване на вярващите. Проповядването на „края на света“, който според библията ще бъде предшествуван от „развратяване на света“ и възтържествуване на дявола в него, има яркия изразен антиобществен характер. Често пъти то е само форма за прикриване на враждебното отношение към съветския строй. Не случайно в сектите, които проповядват за „скорошен край на света“, има доста хора извършили в миналото престъпления пред народа.

В тези секти често се подвизават самозвани „пророци“ и „ясновидци“, явни мошеници, които не се спират пред нищо, за да сплашат вярващите, да потъпчат човешкото им достойнство, да ги направят свое послушно оръдие.

Под влияние на подобни „пророци“ вярващите досега често разбиват живота си, правят престъпления. Например има случаи, когато под влияние на пророчествата на иннокентиевските проповедници вярващи сектанти са се обричали на гладна смърт. Понякога хора, повярвали в проповедите за „края на света“, са изоставяли стопанството си, преселвали са се на друго място, извършвали са убийства.

В стремежа си да въздействуват върху умовете и чувствата на вярващите сектантските ръководители на друга група секти (баптистите, молоканите и др.) слагат ударението главно на християнския морал, като утвърдяват, че човеколюбието, нравствената чистота, искреността, миролюбието и други такива морални качества възниквали само на базата на сектантската вяра, която именно водела човека към нравствено „просветление“. Като се опират на тази идея, проповедниците на някои общини заявяват, че принципите на морала на сектантите „хармонират“ с нормите на комунистическия морал. Именно вярата, че сектантският морал показва как трябва да се живее, утешава и води към добро, най-често задържа хората в общината и привлича в нея нови членове.

Обаче няма никакви основания за подобни твърдения. Моралът, който се проповядва от сектантите, е буржоазен морал. Която и нравствена проблема да вземем, комунистическият морал и моралът на сектантите дават взаимно изключващи се отговори.

Да вземем например един от централните въпроси на морала — проблемата за смисъла на живота и за нравствения идеал. Без религия, твърдят сектантските проповедници, животът на човека е безсмислен. Само вярата в Христос го прави „сол и светлина на земята“. Единствено в задгробния свят той може да постигне истинско щастие. За да го постигне, вярващият, както казват проповедниците на сектите, трябва строго да спазва заповедите на общината, да живее според вярата, да скъса с грешния свят и да свързва всичките си мисли, преживявания и усилия с грижата за задгробното спасение. При това сектантите си представят задгробния живот различно. Едни (баптистите например) призовават към „небесния Ханаан“, други (неховистите) пророкуват за „царство божие на земята“. Има и та-

кива, които се канят да отидат още докато са живи в „свещения Цион“ и там да чакат идването на Христос (петдесетниците ционисти). Идеите за задгробен живот не са нови за християнството. Но в сектантството вредният им характер проличава по-ясно.

На съвместната борба на трудещите се за реално участие на земята сектантските проповедници противопоставят индивидуалистическия лозунг за „духовно пустинничество“, за отдаване на „молитвени трудове“, във връзка с което на членовете на общината често на право се забранява да участвуват активно в обществения живот. Влизането в сектата оказва забележимо влияние върху поведението, начина на мисленето и настроението на човека: той се откъсва от интересите на колектива, затваря се в своите грижи за „спасяване на душата“. Сектантският нравствен идеал има егостичен и антиобществен характер, изгражда се върху погрешната вяра в свръхестествени сили. „Религията дава на човека идеал — отбелязва В. И. Ленин. — Човек има нужда от идеал, но от човешки, отговарящ на природата, а не свръхестествен.“¹ Това не е здрав, естествен за човешкото общество идеал, а идеал болестен, който ограбва духовния живот на човека и подменя действителните радости с неосъществими надежди. Тъкъв идеал пречи на вярващия да бъде съзнателен и инициативен строител на новото общество, подкопава и рата в това общество.

Напоследък сектантските проповедници доста говорят за труда. Но религията не може да вдъхновява за съзнателен, инициативен труд. От централното становище на всяка религия, че в света всичко зависи от волята на бога, неизбежно произтича, че човешкият труд не може да измени или създаде нищо на земята. А убеждението, че човек е господар на съдбата си и че трудът на хората преобразява природата и обществото, е източник на нашите успехи, важен принцип на комунистическия морал. Осъзнаването от хората на тяхното място и роля в изграждането на комунистическото общество поражда масов героизъм, възпитави съзнателно отношение към труда и живота. За нас е неприемливо и сектантското разбиране за целта на

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 38, стр. 64.

груда. Главното са, казват те, грижите за спасението, а това трудът не трябва да отвлича хората от бога. „Ние можем да отдаваме на земните дела ръцете си, а ума и сърцето си — на Христос“ — казват проповедниците на вярващите. Има и такива религиозни групи, чиито проповедници продължават да смятат труда за божие проклятие и като използват разказите за бъдния „край на света“, говорят против общественно-полезния труд. Такива са адвентистите-реформисти, „свидетелите на Иехова“, хлистовските секти и др.

Обикновено в религиозните общини се забранява употребата на спиртни напитки и пушенето на тютюн и сектантите усилено спекулират с това. Подобни забрани са наследство от аскетичния дух, който е бил характерен за ранното сектантство, когато сектантите си се противопоставяли на грешния свят, на света на експлоатацията и мъката.

Опитите да се изведат тези искания от сектантското вероучение и да се монополизират от сектите са неоснователни. Десетки милиони невярващи хора, които нямат нищо общо нито с църквата, нито със сектите, не пушат, не прекаляват с пиенето. Освен това, ако разгледаме тези лозунги във връзка със сектантското вероучение, не можем да не забележим, че отказването от употребата на алкохол се плаща от сектантите също — с това, че вярващият попада под влиянието на не по-малко вредната и отровна „духовна ракия“, както наричаше всяка религия В. И. Ленин. А и трудно може да се предположи, че сектантите наистина се грижат за здравето на човека. Обредите на много секти причиняват пряка вреда на здравето на човека, но от вярващите се изисква точното им спазване „в името на вярата“. Скопците например също са се отказвали да пушат и да пушат тютюн и същевременно са осакатявали хората!

„Ние утешаваме“ — казват сектантските проповедници. Религиозното утешаване действително заема голямо място в сектантската проповед. Обикновено тя привлича хора, които са изпитали в живота си силно морално сътресение, лична скръб. Сектантите утешават и успокояват тия хора. Но това утешаване няма нищо общо с истинската грижа за човека. То се свежда до проповядването на това, че човек трябва „да се

хваля със скърбите“, понеже те са сигурният път към вадгробното блаженство. В много общини се поощряват всевъзможни страдания „в името на вярата“, на кърняване на личните интереси, жертви, самоограничния и пр.

Нашият печат съобщава доста факти, когато на религиозна почва се извършват същински престъпления, когато се осакатяват хора не само морално или психически, но и физически. Сектантският морал не само не може да предотврати тези безобразни прояви на религиозен фанатизъм, но дори често пъти тласка хората към тях. Той учи, че вярващият трябва да поставя по-високо от всичко „интересите на вярата“, да жертвува заради тях собственото си щастие, да вярва сляпо на проповедниците. Като изхождат от това, сектантските ръководители лесно могат да внушат на вярващия, че „интересите на вярата“ изискват от него фанатични постъпки. Тези факти са още едно потвърждение за антиобществения, антихуманистическия характер на сектантския морал.

Сектантският морал е вреден преди всичко с това, че не позволява да възтържествуват крепнещите и развиващите се в нашия живот реални прояви на принципите на комунистическата нравственост. И с приближаването ни към комунизма противоположността между сектантския и комунистическия морал става все по-очевидна за вярващите. Тя може да бъде ликвидирана само като се преодолеят отживелиците на сектантския морал и като възтържествува напълно комунистическият морал.

Такива са общите особености на сектите. За да знаем как се проявяват конкретно тези особености в реалния живот, целесъобразно е да разгледаме сектите, които съществуват в нашата страна.

Съществуващите в СССР секти

Сега в нашата страна има десетина секти, които действуват като организирани колективи и водят редовна проповедническа дейност.

По вероучение и произход сектите понякога са доста близки. Класификацията на сектите според веро-

ученията и генеалогията им е твърде сложна и още не
• изработена окончателно. Действащите у нас сек-
ти могат да бъдат разделени на три групи: I. Форми
на старото руско сектантство. II. Западни секти, които
наблягат на „евангелския морал“. III. Западни секти,
които се отличават преди всичко с есхатологичните си
идеи.

I. Първата група се образува от *хлистите*, *духобор-*
ците, *молоканите* и *съботяните*. Сред тази група най-
бързо се развиваше — развива се и сега — процесът
на разлагане и намаляване на числеността на общи-
ните. Ще посочим за пример Тамбовския край — исто-
рическото огнище на руското сектантство. Според не-
съмнено понижени данни на Тамбовското жандармско
управление на територията на Тамбовска губерния през
1915 г. е имало: молокани — 8 хил., хлисти — 500, съ-
ботяни — 2 300 души. Сега в границите на съответната
територия живеят: молокани — към 300, съботяни —
към 60 и хлисти — 200 души. За всички тия секти е
характерна високата средна възраст. Сектантите на по-
малко от 40 години са рядко явление. В повечето слу-
чай тези секти не водят особено активна пропаганда,
притокът на нови членове в общините е незначителен.

Хлистите са секта, възникнала в края на XVIII в.
Те са отхвърлили православната църква, православни-
те служители, тайнствата и обредите. Хлистите образу-
ват общини — кораби, възглавявани от „христосов-
ци“, които членовете на сектата смятат за въплъщения
на живия бог. Хлистите отделят голямо внимание на
проблемите на нравствеността и запазват традицион-
ните аскетически лозунги на основателя на сектата
Даниил Филипович: „Спиртни питиета не пийте, не
пършете плътски грях, не се женете, а които са жене-
ни, да живеят с жените си като със сестри . . .“ Хлистите
както едно време се събират на така наречените раде-
ния — молитвени събрания, които се провеждат в
строга тайна. Събранията на хлистите преминават в
пеене на религиозни песни; в такт с песнето вярващите
се движат, докато изпаднат в състояние на религиозен
екстаз, когато, както им се струва, те влизат в пряк
контакт с бога. Хлистите наблягат на вътрешното
религиозно чувство. Те признават библията, но я тъл-
куват „духовно“, за главен извор на вероучението им

служат устните разкази и традиционните „христови“ заповеди, изградени на базата на тълкуването на евангелските митове.

Сега хлистите водят затворен живот, упорито пазят старите традиции в бита. Обикновено те не се занимават с общественопроизводителен труд и се прехранват, като продават по пазарите селскостопански продукти и занаятчийски изделия.

В Централната черноземна зона и в Кавказ са се запазили общини на *молоканите*, които са наречени така, защото обявяват вярата си за „чисто мляко небесно“. (Самите те се наричат духовни християни или просто духовни). Молоканите, както и хлистите, отхвърлят православната църква, църковните тайнства и обреди. Бога те обявяват за вездесъщ дух, библията признават, но я тълкуват алегорично.

Тройствеността на бога те разбират така: бог-отец е паметта, бог-син — умът, а бог-свети дух — волята. И възкресението на Христа се обяснява от тях пак „духовно“ — като възкръсване на евангелското учение в душите на неговите последователи. От религиозната догматика молоканите малко се интересуват. За тях главният смисъл на религиозната вяра се състои в проповядването на религиозния морал. Обредността в сектата е сведена до минимум. Кръщаването се тълкува като кръщаване със „светия дух“, а водно кръщаване не се прави. През време на молитвените събрания се произнасят проповеди и се пеят псалми от библията. Молоканите се събират и във връзка с раждането, сватбата или погребението на своите едновеци. Молоканите нямат строга организация. Родителите се отнасят доста толерантно към убежденията на децата си. Традиционните призови към трезвеност и някои забрани в областта на храната често се нарушават.

Близки до молоканите са *духоборците*, появили се по същото време. По-голямата част от духоборците в края на XIX и началото на XX в. се преселили в Канада, за да се спасят от преследванията на царизма. Най-характерни за духоборците били опитите за създаване на комуни върху принципите на сектантското равенство. Но духоборските, както и другите сектантски комуни, под влияние на законите на капиталистическото развитие се превръщали в капиталистически стопанства.

където заможните слоеве безмилостно експлоатират своите „братя во Христе“. Комуни на духоборци се организирали и след Октомврийската революция. В тях се разпореждали кулаци и след време те се разложили. За разлика от молоканите духоборците не придават значение на библията. Основата на вярата те търсят в „Животната книга“ — устни предания на духоборците. През време на молитвените събрания духоборците пеят псалми от същата книга.

Тук-там в европейската част на страната са се запазили последователи на сектата на съботяните, която е възникнала през XVIII в. Името ѝ е свързано с това, че съботяните придават особено значение на „десетте заповеди“ на Мойсей, включително и на завета да се празнува съботата като „ден за почивка на бога“. Съботяните признават само вехтия завет, почитат митичния библейски пророк Мойсей, отричат тройствеността на бога и спасителната мисия на Христос. Те са заимствували много обреди от юдейската религия, например обряда на обрязването. Често пъти те сменяли имената си с библейски. През годините на съветската власт тази секта западаше едва ли не най-бързо от всички останали. Сега са се запазили съвсем малко привърженици на тази секта. Сектата на съботяните не бива да се смесва със сектата на адвентистите на седмия ден, които в разговорния език също се наричат съботяни.

II. Съживяването на сектанството през следвоенния период е свързано главно или със старите секти, проникнали в Русия от Западна Европа в края на миналия век, или със секти, които са възникнали и са се разпространили непосредствено през епохата на империализма¹.

Тези секти могат да се разделят на две групи. Първата група набляга главно на проповядването на евангелския морал и нравственото усъвършенстване. Втората група е сложила в основата на своето вероучение проповядването на „скорошния край на света“.

Евангелски християни-баптисти. Първите баптисти се появили в Русия през 60-те години на миналия век. В Русия баптизмът прониквал на два потока. Едното

¹ За произхода на възникналите на Запад секти вж главата „Протестантизъм“.

разклонение тръгвало от Германия и се разпространявало предимно в Украйна и Кавказ. Тук баптизмът растял на базата на умерените течения на така наречената „Южноруска щунда“ — пъстро течение, чийто непродължителен живот протекъл през втората половина на XIX в. (На юг някъде и досега наричат баптистите щундисти.) Другата разновидност, известна под името евангелски християни, проникнала от Англия. Отначало тя се разпространила във великосветските салони на Петербург, а по-късно — и в съседните губернии (Тверска, Новгородска и др.).

В обстановката на острата класова борба в Русия и двете секти още от самото начало станали проводници на идеите на страхливата руска буржоазия, която търсела в лицето на самодържавието защита от революционния народ. В свои послания баптистите и евангелистите многократно уверявали, че напълно подкрепят правителството и че нямат нищо общо с „бунтарските“ религиозни течения. Тези секти, особено евангелистите, активно проповядвали сред работниците и се стремели да не позволят на революционните идеи да се разпространят сред тях. Още в 1903 г. баптистките ръководители призовавали да се изключват от сектата онези хора, които четат революционна „противодържавна литература“. Между ръководителите на сектата имало доста висши аристократи, фабриканти и собственици на предприятия.

Особено ясно се проявила антинародната същност на баптизма и евангелизма през периода на революцията от 1905 г., когато сектантските лидери се надпреварвали да уверяват царя в любовта си към самодържавието. След събитията от 1905 г. ръководителите на двете секти поддържали вътрешната и външната политика на царизма. Политическата им позиция съвпадала с линията на кадетите.

Лидерите на баптизма посрещнали Октомврийската революция враждебно. В своите издания те клеветели болшевиките, твърдели, че революционният път за промяна на обществото е неправилен, противопоставяли му прословутата „революция на духа“. Болшевиките, заявявали тогава баптистите, ги очаква участието на „вавилонските строители“, баптистките ръководители дори приканвали сектантите да не служат в Съветската

армия. По социалната си роля и по политическата си позиция евангелистите не се различавали и не се различават от баптистите.

След края на гражданската война, когато капиталистическите страни започнаха да признават съветската държава, баптистките и евангелистките ръководители направиха декларация, че са лоялни към съветската власт, и сметнаха, че е възможно вярващите да служат в Съветската армия. Обаче в някои молитвени домове на сектантите още дълго време се чуваше антисъветска пропаганда и цялата огромна работа, която съветският народ извърши, преодолявайки колосални трудности в изграждането на социализма, дълго срещаше враждебното отношение (открито и прикрито) на мнозина баптистки водачи.

През октомври 1944 г. баптистите се обединиха с евангелистите, като ликвидираха незначителните разногласия в обредността си. През август 1945 г. към тях се присъединиха и „християните от евангелската вяра“ (петдесетниците). Условие за обединяването с тях било отказването на петдесетниците от говоренето на „различни езици“ и от обреда на миенето на краката. В резултат на това се образува единната „църква на евангелските християни-баптисти“ — сектантска организация, която по численост надминава всички други секти, взети заедно. Трябва да отбележим, че значителна част от петдесетниците от самото начало не признаваше това обединяване, а много групи на петдесетниците скъсаха с баптистите през следващите години. Този процес продължава и сега.

Баптистите отхвърлят православната църква и църковнослужителите, свещеническите одежди; те не признават светците, мощите, празниците на светците, отхвърлят църковните тайнства, погребалните молитви, почитането на иконите, монашеството, кръстенето и т. н.

Специфика на баптизма е подробно разработената догматика, изградена върху библията. Тя съдържа вярата в божественото сътворяване на света и първите хора, грехопадението на Адам, догмата за тройствеността на бога, за възплътяването, изкуплението и възкресението на Христос и т. н. Най-много внимание те отделят на новия завет и на личната вяра в изкупителната жертва на Исус Христос.

Подробно разработена е и баптистката обредност. Баптистите извършват водно кръщаване на възрастните, на което те придават голямо значение като на символ на „встъпването в послушание към господ“. Самото име на сектата произлиза от гръцката дума „baptidso“, което значи „потапям“. Баптистите изискват „съзнателно“ отношение към вярата и приемат в общината даден човек, след като се „запознаят с душевното му състояние“. Кръщението се предхожда от „проверочен срок“, през който човекът се смята за приближен. Тоя срок трае няколко години. Оня, който е минал през водното кръщение, се допуска до хлебопреломлението, което се извършва във връзка с евангелския разказ за тайната вечеря на Христос. Особено значение баптистите придават на молитвата. В общините се практикуват обредите, свързани с ръкополагането за презвитер, с бракосъчетаването и т. н.

Баптистите признават главните „Христови“ празници: великден, троица, рождество, преображение, възнесение и т. н. Те празнуват ден на единството (27 октомври) и празник на жетвата (през есента).

На молитвените събрания ръководителите на общината и членове на баптисткия актив произнасят проповеди, предимно по евангелски мотиви, вярващите пеят религиозни песни. Често пъти събранията се провеждат със съпровод на музикални инструменти.

В проповедническата си дейност баптистите обръщат особено внимание на въпросите на морала и без да имат основание, заявяват, че само в тяхната община може да се намери истинско човеколюбие.

Според баптистите главният смисъл на човешкия живот се състои в стремежа към спасяване на душата и към постигане на „небесния Хаанаан“. Баптистките ръководители непрекъснато призовават вярващите към това и противопоставят сектантската община на останалия свят. От вероучението на баптизма неизбежно произтича, че всичко, което излиза извън рамките на религиозния живот на общината и грижите за личното спасение, е маловажно, второстепенно. Тук става дума не дори за формална забрана да се взема участие в обществения живот и културно-масовите мероприятия (от нея напоследък баптистките ръководители се отказват), а в самата същност на идеологията на баптизма, която

провъзгласява за идеал „духовното пустинничество“ и откъсва хората от прогресивната култура и от обществения живот. Баптистите говорят за труда като за божия заповед. Но баптисткото схващане за труда няма нищо общо с комунистическото, понеже се гради върху идеята за безсилието на човека и обявява за най-важен в живота стремежа към „задгробно блаженство“.

Особено майсторски спекулират баптистките проповедници с мъката и страданията на хората, предлагайки учението си като „балсам за душата“. Но смисълът на неговата утеха се свежда до мисълта за това, че човек като грешно същество трябва да страда и „да се радва на скърбите“. Пропагандата на баптистите откъсва хората от работата за преобразяване на света, за създаване на условия за щастлив, пълнокръвен живот.

Баптистите активно проповядват възгледите си. „Вие трябва да търсите чужди души“ — изискват от обикновените баптисти баптистките ръководители. Те имат разклонена организация. Начело на сектата стои Всесъюзният съвет на евангелските християни-баптисти (ВСЕХБ); съществува категорията старши презвитери, които отговарят за няколко области; сектите се ръководят от презвитери, ръкоположени от старшите презвитери и близки по своето положение до професионалните църковни служители. Демократизмът и самодейността в баптистките общини са до голяма степен фиктивни. Евангелските християни-баптисти влизат в Световния съюз на баптистите, а председателят на ВСЕХБ е вице-президент на този Съюз.

Напоследък в баптистките общини зачестиха случаите на разцепление. По-специално, активизираща се така наречените чисти баптисти, които не са съгласни с политиката на ВСЕХБ и настояват за по-активна и по-разнообразна религиозна пропаганда. На редица места съществуват самостоятелни групи евангелски християни, които действуват извън ВСЕХБ.

След 1789 г. в Русия започнали да се появяват менотитите. Те се преселвали от Германия, привлечени от „колонизационния“ манифест на Екатерина II, която канела чужденците да се заселват в руските земи. След като получили от руското правителство обширни земи, парични помощи и разни привилегии, менони-

тите започнали да се заселват в Южна Украйна, и Поволжието, а по-късно в Западен Сибир и Средна Азия. Техните колонии бързо започнали да се развиват по капиталистическия път, което водело до неизбежно разслояване вътре в общините и до образуване на нови групи вътре в сектите. Може да се отбележи широкото разпространение на хилиастическите идеи сред менонитите и това, че от сектата се обособила групата и така наречените скачачи.

Идеологията на менонитите отразявала интересите на буржоазията, а ръководителите на менонитите активно бранели капиталистическия ред, подкрепяли всички мероприятия на царското правителство и били против революционното движение. Политическата позиция на менонитските ръководители през периода преди революцията била аналогична с баптистката. Менонитите оказали голяма помощ на самодържавието през годините на Първата световна война, като се трудили активно за снабдяването на царските войски и санитарните войски. Те приветствували Временното правителство и се отнесли враждебно към съветската власт. Много менонити се сражавали срещу младата република в армиите на Деникин и Врангел, а по-късно се борили срещу колективизацията на селското стопанство.

По вероучението си менонитите стоят близо до баптистите. Те също наблягат най-много на личната вяра в Христа, кръщават възрастните, извършват обряда на хлебопреломлението, преди който си измиват краката. Много менонити отказват да служат в Съветската армия.

През последните години голяма активност проявяват проповедниците на „християните от евангелската вяра“, или *петдесетниците*, които не влязоха в обединението на баптистите и евангелистите през 1945 г., или го напуснаха по-късно. Те набират последователи предимно измежду баптистите.

Името на сектата е свързано с евангелската легенда за това, че на петдесетия ден след възкръсването на Христа светият дух се явил на апостолите и те получили дарбата да говорят на различни езици. Петдесетниците вярват, че през време на молитвените събрания на всяко от тях също може да се яви „светият дух“. Като се стараят да стигнат до такова състояние (чрез

продължително постене, дълги, монотонни събрания и т. н.), петдесетниците се докарват до невменяемост, мятат се в истерика и крещат безсмислени думи, които представят за „истински чужди“ (така нареченото „кръщаване от светия дух“). Тежкия, мрачен характер на петдесетническите продължителни „молитви със сълзи“, виковете и истерията действуват потискащо върху психиката на хората и често водят до нервни заболявания. Сред петдесетниците са широко разпространени най-различни „пророчества“, ширят се най-безсмислени слухове, които възникват в резултат на „тълкуването“ на несвързаните викове на вярващите през време на „говоренето“. В сектата има не малко религиозни фанатици. Мнозина проповедници на петдесетниците не признават дълга да се брани отечеството с оръжие в ръце, враждебно се отнасят към общественополезния труд, а някои изнасят антисъветски проповеди.

Тази секта е разнородна: в нея има много враждуващи помежду си течения. Преди всичко тя се дели на воронаевци, проникнали у нас от САЩ, и смородинци, които са се разпространили от скандинавските страни. Последните са малобройни, наричат ги още единственици, тъй като не признават тройствеността на бога. Те не изпълняват и обряда на измиването на краката. В първата група съществуват групите на ционистите, викачите и др.

Близки до петдесетниците са мурашковците — секта, основана в Белорусия от афериста Иван Мурашко през 1930 г. Нейните обреди имат особено жесток характер. Мурашковците порязват телата на вярващите и използват кръвта от раните за причестяване.

През 80-те години на миналия век в Русия са се появили *адвентистите на седмия ден*. По своята социална същност и по вероучението си те са близки до баптистите. Разликите във вероучението на адвентистите на седмия ден засягат три точки. Адвентистите вярват в най-скорошното пришествие на Христос, който, според техните уверения, ще устрои на земята страшен съд, ще накаже грешниците и ще построи хилядолетно божие царство. Другояче си представят те и безсмъртието на душата. Те учат, че душата на човека умира заедно с тялото и ще бъде възкресена заедно с него едва след второто пришествие, когато бъдат възкресени правед-

ниците, а след хилядолетното царство божие — и грешниците; след възкръсването си грешниците ще бъдат унищожени до един, а праведниците ще бъдат взети на небето. Характерна черта на сектата е почитането на съботата като божествено „знаме и паметен ден“. В петък в момента на залязването на слънцето те посрещат съботата със специална молитва и на другия ден не работят. Обикновено адвентистите не празнуват християнските празници и спазват редица забрани в областта на храната (не ядат свинско месо, риба без люспи и т. н.). Ръководителите на сектата изискват всеки член да внася една десета от доходите си за нуждите на общината (така наречената десетина). Тази секта е малка, има регистрирани молитвени домове.

В Молдавия и Украйна се срещат така наречените адвентисти-реформисти, които се появили скоро след Първата световна война. По вероучението те малко се различават от адвентистите на седмия ден, но от религиозните си възгледи правят открито антиобществени изводи. Те провъзгласяват необходимостта от строго спазване на санитарната реформа (оттук идва и името на сектата), чиято същност се свежда до това, че вярващият не бива да работи в събота, трябва да избягва „мрежите на дявола“ (под това се разбира цялото наше съветско общество, култура, училища), не бива да служи в Съветската армия, да взема участие в изборите, да встъпва в брак. Сред адвентистите-реформисти се разпространяват разни нелепи слухове за „знамения“, които предвещават „края на света“, а сред ръководителите им има голям брой антисъветски настроени хора.

През периода на Отечествената война в нашата страна започнаха да се появяват последователи на „свидетелите на Йехова“ — извънредно реакционна религиозно-политическа организация.

Вероучението на сектата се гради върху тълкуването на библейските идеи. Йеховистките проповедници се отнасят крайно враждебно дори към сродните им християнски групи, като уверяват, че само те разкриват истинския смисъл на Библията и посочват единствения път към спасението, и като обявяват всички останали църкви за сатанински.

Важно място в идеологията на йеховистите заема вярата във всемогъщия бог Йехова. Те отхвърлят догмата за триединството на бога. У йеховистите християнският бог придобива самостоятелно значение и му се връща името на старозаветния бог Йехова. Според тяхното учение той е единствен, страшен, всемогъщ и зъл бог. Той знае всичко и е в течение на всички земни дела. Христос според учението на йеховистите не е равен на бога-отец. Той е неговото „първо творение“ и е бил изпратен на земята от бога, за да изкупи греховете не на всички хора, а само на избраните от бога за спасяване; Христос е главният, но не единственият „свидетел на Йехова“ на земята. Йеховистите смятат и себе си за „свидетели“, т. е. представители на Йехова на земята. Така нареченият свети дух те разглеждат като проява на силата на бога, а не като самостоятелен ипостас¹. Приемайки библейската легенда за грехопадението на „първите хора“ като причина за всички нещастия на земята, йеховистите учат, че Христос е изкупил греховете не на всички грешници, а само на Адам. Що се отнася до всички останали хора, те могат да си осигурят спасение само ако се присъединят към „свидетелите на Йехова“.

Първостепенно значение в религиозната си пропаганда йеховистките проповедници придават на сплъшването с разкази за сатаната. Те обясняват на вярващите, че това е син на Йехова, който отправил предизвикателство към бога. До известно време всемогъщият Йехова не му пречел да осъществява плановете си за овладяване на земята, понеже проверявал верността на другите „синове божии“; обаче краен резултат от борбата му с бога ще бъде пълната победа на Йехова над сатаната и унищожаването на всички негови привърженици.

Ако адвентистите само чакат второто пришествие в неопределеното бъдеще, то йеховистите смятат, че Христос вече се е появил невидимо на земята през 1914 г. и е повел война със сатаната — втория, непослушния син на Йехова. Христос, твърдят йеховистките проповедници, ще разруши царството на сатаната на земята

¹ Според богословската терминология — едно от лицата на християнската троица. *Бълг. ред.*

и ще сложи началото на райския живот. Но към този живот ще се премине постепенно. Периодът, започнал през 1914 г., ще трае колкото животът на едно поколение и ще завърши с космическа война — армагедон, с която именно иеховистите плашат наивните, използвайки при това страха пред заплахата от атомна война.

Цялата идеология на иеховистите се концентрира около тази точка от тяхното вероучение — сплашването на вярващите с армагедона, с уж неумолимо приближаващата изстребителна война, в чийто огън ще загине цялото човечество с изключение на самите „свидетели на Йехова“. „Армагедонът е близък“ — постоянно повтарят сектантските проповедници, — вече са настъпили „последните дни за спасение“. Човеконенавистническата същност на идеологията на „свидетелите на Йехова“ се вижда дори само от факта, че днес те обикновено отъждествяват армагедона с трета световна война, която уж носела „край на земния свят“. Сплашването с армагедона и с картините на страшни мъчения са главното средство за религиозна пропаганда на тази секта.

Иеховистите смятат за „избраници на бога“ само себе си. За всички останали християни те пророкуват гибел, която си представят като смърт без възкръсване. Ад е вечният гроб. А иеховистите ще възкръснат и телесно, и духовно и ще живеят в охолство в продължение на 1 000 години на земята, която ще се преобрази чудесно. А най-избраните иеховисти, праведниците, на брой 144 000, ще живеят на небето с Христос.

Идеологията на „свидетелите на Йехова“ има ярко изразен антисъветски характер. Ръководителите препоръчват на членовете на сектата да бойкотират мероприятията на съветската власт: да не участвуват в изборите („нашите гласове вече са дадени на Йехова“), да не служат в Съветската армия („всички сме небесни воини на Йехова“), да не се занимават с общественополезен труд, да не пушат децата си на училище и т. н.

Сектата провежда дейността си тайно, като урежда конспиративни събрания и използва системата на шифрована кореспонденция, явки, куриери, пароли и т. н. У ръководителите на сектата неведнъж са били намирани в специални скривалища средства за печатане и разпространяване на нелегална литература и списания

та „Кула на стражата“ и „Информатор“, които се печатат в Ню Йорк, където се намира центърът на тази организация.

Разбира се, трябва добре да различаваме ръководителите на общините, мнозина от които са враждебно настроени към нашия строй и пропагандират идеи, заимствувани от издаващите се в САЩ списания, и обикновените членове, които поради ниската си съзнателност се оставят да бъдат сплашени и понякога не си дават сметка за действителната политическа същност на идеологията на „свидетелите на Йехова“.

В Упал и околните области тук-там са се запазили последователи на шабс-капитан Илин, който в средата на XIX в. създал сектата „дясно братство“, или „сионски клон“ (така наречените йеховисти-илинци). Нейното верование представлява смесица от елементи на юдаизма и християнството. Главната идея на това верование е борбата между бога и сатаната. Нашето време илинци разглеждат като непосредствено преддверие на „страшния съд“ и на „края на света“. Те черпят идеите си от Апокалипсиса, както и от съчиненията на Илин и неговите последователи. Те са крайно непримирими към другите религиозни течения и ги наричат сатанински прегради. Към мероприятията на съветската власт те обикновено се отнасят враждебно, защото я обявяват за власт на сатаната. Дейността си провеждат тайно. Сега броят на последователите на сектата не е голям.

В края на XIX — началото на XX в. от православната църква се отцепили редица групи, наречени според имената на техните ръководители: йоанити, илидодоповци, иннокентиевци и др. Тяхна характерна черта било проповядването на „скопощния край на света“, съществуването на голям брой най-различни самозвани „профи“ и „христи“ сред тях. Те никога не са имали някакво голямо разпространение, представлявали са затворени общини на религиозни фанатици.

За пример можем да вземем иннокентиевците, които са се появили в началото на XX в. в Молдавия. Основателят на сектата йеромонах Йоан Левизор (с църковно име Иннокентий) се обявил за „жив бог“, способен да прави чудеса и да посочва пътя към „спасението“. Той проповядвал скорошна „гибел на света“ и приканвал да се налуша грешният свят, възхвалявал страданията

и самоизтезаването в най-крайна, безчовечна форма. Били създадени „райски пещери“, в които живеели последователите на Инокентий, за да се очистят от грехи. Проповядването на напущането на света, сплашването с наказанието на „страшния съд“ и фанатичният аскетизъм са се запазили във възгледите на инокентиевците и до наши дни.

По своите политически убеждения водачите на инокентиевците са реакционни, те се обявявали против съветската власт, против присъединяването на Бесарабия към СССР, против социалистическите преобразования на село. През последните години в сектата се забелязва недоволство. Някои видни ръководители скъсаха с нея. Напущат я и мнозина обикновени вярващи.

Враговете на съветската власт охотно са използвали религиозните групи на инокентиевците, йоанитите и редица други за прикриване на антисъветската си дейност. Особено оживена стана дейността на църковните монархисти през периода на колективизацията на селското стопанство; те създадоха редица контрареволуционни групи — фьодоровци, червенодраконовци, имяславци и др., които по класовата си същност представляваха кулашки организации, които се бореа против социалистическите преобразования на село. Те са запазили изцяло култа и обредността на православие и използват религиозната му догматика за обосноваване на своята борба против социализма. Особено настоячиво те проповядвали „скорошната гибел на света“ и идването на антихриста. Почти всички тези групи прекратиха съществуването си към началото на 30-те години. Но остатъци от тези кулашко-монархически религиозни групи са се запазили и до наши дни, по-специално под името привърженици на „истински православната църква“ (ИПЦ).

Под това име вътре в православната църква в края на 20-те години възникна организация на църковните монархисти, която си постави за цел да се бори срещу съветската власт. Тази организация имаше филиали в много области на страната и особено активизира дейността си през периода на колективизацията, когато голям брой кулашко-монархически прояви се прикриваха с религиозни лозунги.

Последователите на ИПЦ не признават православната църква, която се възглавява от патриарха, защото я смятат за продала се на антихриста. Те са запазили свещеническият институт, но признават за свещеници само ония лица, които са ръкоположени от последователите на Тихон. Понеже тях хората се броят на пръсти, на редица места обредите се извършват от самите вярващи. Видна роля в групите на ИПЦ обикновено играят монахините. Обикновено именно около тях се групират последователите на ИПЦ. Обредността на ИПЦ е традиционно православна: нейните привърженици имат в къщите си голям брой икони, четат православни молитви, празнуват църковните празници и т. н. Запазвайки православната догматика, те я приспособяват за своята враждебна политическа пропаганда. Като се позовават например на библейските текстове (на пророчествата на Даниил и Исая, на Апокалипсиса и др.), те говорят за нашето време като за непосредствено преддверие на „края на света“. Стремейки се да откъснат вярващите от влиянието на нашия живот, те ги плашат, че в света господствувал антихристът, който поставял своите примки. За да не попадне в тях, истинският християнин трябва да води затворен, отшелнически живот, да прекарва цялото си свободно време в молитви, да не работи в колхоза и предприятието, да не взема участие в обществения живот. Членовете на сектата се отказват да участвуват в изборите, не приемат пенсии, не пушат децата си на училище по-горе от IV клас, не им разрешават да стават пионери и комсомолци.

По своите политически убеждения последователите на ИПЦ в огромното си мнозинство са заклетни монархисти. Между тях е особено силен култът към Серафим Саровски — православен светец, канонизиран по нареждане на Николай II, често се срещат най-различни мошеници и авантюристи, които се представят за оцелели членове на царското семейство и по-специално за великия княз Михаил. Групите на ИПЦ са многобройни.

Последователите на ИПЦ са се нарекли „истински православни християни“. Пак така са се нарекли и групите вярващи (ИПХ), възникнали на базата на ИПЦ през 30—40-те години, които са променили някои дребни подробности в обредността, организацията и догматиката. Те отхвърлят свещеническият институт. В молитве-

ните си събрания четат църковни акатисти и пеят съчинени от самите тях песни, пропити с мрачни, песимистични настроения. За тях е характерен строгият аскетизъм: членовете на сектата обикновено дават обет за безбрачие, често постят.

ИПХ придават особено значение на изворите — обикновено това са ручей и езера, където по големите църковни празници се събират едновеци. Там пристигат най-различни „прозорливци“, поклонници, светци, юродивци. Напоследък броят на „светите извори“ е намалял значително.

На редица места от ИПХ са се отделяли така наречените мълчаливци, религиозни фанатици, които отказват да говорят със заобикалящите ги друговеци. Те живеят от милостиня или се издържат от роднините си. Фигурата на мълчаливеца, този човек-паразит, човек-безумец, символизира логически и исторически края на църковната контрареволуция, която се противопостави на народа.

В Урал, в Сибир и другаде под наименованието „истински православни християни“ са известни някои разновидности на старообредството. Те запазват старообредската обредност, отличават се със затвореността си и с враждебното си отношение към властта като „изобретение на дявола“.

Състоянието на местните сектантски общини и степента на влиянието на тяхната пропаганда до голяма степен зависят от това, доколко настойчиво и умело се борят местните обществени организации за превъзможване на религиозните остатъци. Там, където към това пристъпват с разбиране и се стремят атеистическата правда да стигне до всеки вярващ, броят на сектантските общини обикновено намалява, а религиозните проповедници не само не са в състояние да разширят влиянието си, но и отстъпват или дори скъсват със сектите, с религията.

Нашите пропагандисти и агитатори са намерили доста пътища към съзнанието на вярващите-сектанти. В по-голямата си част членовете на сектантските общини

са честни и добросъвестни труженици и дълг на атеистите е да им разкрият вредата от религията, да им помогнат да станат съзнателни членове на съветското общество, което се бори за изграждането на щастлив живот за всички.

Г Л А В А 10

ИСЛЯМ

Възникване и основни черти на исляма. Култът на Аллах. Пророци. Предание за Мохамед. Влияние на древноарабските култове на християнството, юдаизма и зороастризма. — *Коранът.* Съдържание на корана: представи за вселената, Земята и човека, смисъл на живота и общественото развитие. Морал и нравственост, отношение към жената. Догмата за предопределението. Социална същност на корана и неговите най-нови тълкувания. *Течечия и секти в исляма:* сунити, шити, исмаилити, вахабити, бабиди, бехансти, суфизъм. — *Обреди, празници и обичаи:* ураза, ураза-байрам, курбан-байрам. Култът на светните. Използване на исляма от империалистите.

Ислямът — или мюсюлманството — е една от най-разпространените религии в света, възникнала в Азия, на Арабския полуостров, преди около тринадесет и половина века. На територията на нашата страна ислямът започва да се разпространява още през периода на ранното средновековие. В СССР последователите на тази религия живеят предимно в републиките на Средна Азия и в Казахска ССР, в Северен Кавказ, в Закавказието, в Татария, Башкирия и някои области на Руската федерация.

В чужбина ислямът е разпространен главно в Пакистан, Индия, Индонезия, Афганистан, Иран, Турция, в държавите на Арабския изток и в значителна част от Африканския континент.

Възникване и основни черти на исляма

Ислямът е възникнал в Арабия в началото на VII в от нашата ера. Неговият произход и характерни черти са обусловени преди всичко от особеностите на историческото развитие на народите в Арабския полуостров.

Още в дълбока древност, много векове преди да възникне ислямът, в Южна Арабия и в крайната ѝ северо

западна част съществували големи, развити по онова време държави. Но, под ударите на съседните държави — главно на Иран и Византия, — както и във връзка с изменението на търговските пътища, могъществото на тези държави с течение на времето отслабнало.

Край северните граници на Арабия се създали обединения на арабски племена, които имали полувоенен характер. Едно от тези обединения служело на Византия, друго — на Иран.

В резултат на развитието на занаятите и търговията и на тяхното отделяне от земеделието и скотовъдството сред арабите постепенно се извършвал процес на разлагане на първобитно-общинния строй и на зараждане на класи. Наред с родовоплеменната аристокрация се появили са'луки — бедняци, лишени от средства за производство и обременени с дългове. Значителни размери взело робовладението и особено лихварството. На някои места се появили зачатъчни форми на закрепостяване на земеделците.

Въз основа на тези социално-икономически процеси сред арабите възникнали и започнали да се развиват идеите за ново обединяване на племената, което би създавало по-голяма устойчивост в живота на номадите и на заседналите племена и би ги предпазвало от нахлуване на чужденци. Според тогавашните условия тези идеи се изразявали в религиозна форма.

Образуването на отделни обединения на арабските племена водело до разлагане на старите, многобожни религии на арабите, до обединяване на тези родови и племенни култове. Боговете и храмовете на най-могъщите племена започнали да заемат господстващо положение, а боговете и светилищата на слабите, подчинените родове и племена — мястото на второстепенни богове и светилища.

Този процес се изразил особено ярко в град Мека (областта Хиджаз), който бил един от най-големите търговски и политически центрове на Западна Арабия. Тук, както и на някои други места в Арабия, съществували робовладението и търговията с роби, било широко развито лихварството, уреждали се панаири. Аристокрацията на господстващото в Мека племе курейшити (курейш) в началото на VII в. подчинила много съседни племена.

Със засилването на могъществото на курейшитите видно място сред другите светилища заел намиращият се в Мека племенен курейшитски храм Кааба (Ка'ба). Древният бог на племето курейшители — Аллах¹ — получил значението на главен бог сред боговете на зависимите от курейшитите арабски племена. Боговете на тези племена, например богинята ал-Лата (или Илат) на племето Сакит, били наречени деца на Аллах. Покъсно Аллах бил обявен за единствен истински бог, макар остатъците от многобожие (например почитането на добри и зли духове, светии и т. н.) да са се запазили в исляма и до днес.

Проповедниците на „истинността“ на еднобожието и същевременно изразители на идеите за политическо обединение на арабските племена на разни места в Арабия били хора, които се представяли за пророци. В областта Хиджаз тези проповедници били известни под името ханифи, т. е. търсачи на истината, хора, които се обявили против старите родови култове, хора, които не признавали юдаизма и християнството, но проповядвали еднобожие. Между тези „търсачи на истината“ имало хора, които притежавали политическа власт. В стигналите до нас предания за дейността на тези пророци (например Мусейлима в областта Йемама, Мохамед — в Мека и Ясриб) има много недостоверни неща.

Същевременно не можем да не подчертаем, че създаденото с течение на времето предание за пророк Мохамед, в една или друга степен подложено на реалистична критика, и досега лежи в основата на неговата биография. От самия него не са се запазили никакви данни. Според преданието Мохамед се е родил в Мека около 570 г. на нашата ера и произхождал от рода хашим на племето курейшители. Родителите и близките му роднини не били заможни хора и рано осиротелият Мохамед трябвало да стане пастир, а след това продавач. Само женитбата му с богатата вдовица Хатидже изменила материалното и общественото му положение. Според преданието Мохамед започнал да проповяд

¹ Името на този бог — Аллах — произлиза от арабското „илах“ — „божество“ — с прибавяне на определения член — „ал“ или от арамейското „аллах“ — „бог“. Името „Аллах“ сега се употребява и като синоним на думата „бог“.

ва новата вяра в Мека около 610 г., но по онова време той нямал успех сред своите съотечественици.

Съдържанието на неговите проповеди, доколкото можем да съдим за тях по корана, а също и по мюсюлманското предание, свидетелствува, че новите религиозни представи на арабите възникнали и се развивали под влияние на промените, които ставали в социално-икономическия живот.

Приемането на еднoboжните религии, като християнството и юдаизма, от някои арабски племена станало възможно затова, защото тяхното обществено развитие стигнало до противоречие със съществуващите у тях стари родови и племенни култове.

Ханифите и другите пророци изразявали в религиозна форма идеите за политическо обединение на арабските племена в борбата им против чужденците и затова те отричали юдейския и християнския бог, обръщайки се към старинната, национално-арабска традиция на монотеизма¹. Но и юдаизмът, и християнството допринесли не малко за разлагането на древноарабските вярвания и повлияли за формирането на ханифските вероучения, а чрез тях повлияли и върху исляма.

Пророците обещавали близки промени в живота на арабите, а също идване на избавител от бедите и настъпване на края на света. Пророците казвали, че скоро ще дойде „вест“ и ще настъпи „час“, след който ще свършат всички несгоди на арабите. За тези пророчески проповеди може да се съди по корана, в който неведнъж се провъзгласява, че „часът непременно ще настъпи“ (15, 85; 20, 15)². Но когато — въпреки уверенията в скорошното настъпване на „часа“ — той не настъпвал, а животът си оставал все тъй тежък, тогава започнали да поучават хората, които се вълнували: „Заповяданото от бога ще настъпи: не молете то да се ускори“ (16, 1); „всяко нещо си има определено време“ (20, 129); „чакай търпеливо, докато бог изпрати съд“ (10, 109) и т. н.

Подобни призови към търпение, разбира се, не зовели хората към борба за по-добра участ, а, напротив,

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избрани писма, стр. 78.

² Тук и по-нататък първата цифра в скобите означава главата, а втората — стиха от корана.

Можели само да ги отклоняват от тази борба, да ги обезоръжават. Но те отразявали настроенята на широките маси и затова се разпространили широко, особено в Мека, Ясриб и в такива земеделски области като Йемама.

Твърде характерно е също така, че дори когато рисували фантастичните картини на настъпването на „последния час“, пророците намирали думи да осъдят обичаите на първобитно-общинния строй, които започнали да противоречат на развитието на обществото. Така например те осъждали жестокия обичай да се закопават в земята новородените, ако първото дете в семейството е момиче.

Очевидно в началото на втората четвъртина на VII в. в Западна Арабия се създадо голямо обединение на арабски племена с център град Ясриб (днешна Медина).

Начело на тази нова държавна формация застанали ханифи. Част от тях произхождали от Мека, откъдето те били принудени да се изселят поради преследването им от техните политически противници. Според мюсюлманското предание начело на тези преселници стоял пророк Мохамед. От традиционната дата на това преселване (хиджра) — 622 г. на новата ера именно се води мюсюлманският лунен календар.

Борейки се против редица устои на родовото общество, пророците от Ясриб се борели и против родовите религии и проповядвали вярата в един бог — Аллах.

Някои от божествата на древните араби в ранния ислям пък станали местни светии. Така например и в исляма арабите продължили да се кланят на големия сив камък близо до Таиф, свързан в миналото с култа на богиня ал-Уза. Запазени били култът на древно-арабския храм в Мека — Кааба, с неговия „черен камък“ и други „светини“, както и почитането на духове (джини). Имената на отделните богове станали епитети на Аллах; например негов епитет станало името на бог Рахман, чийто култ очевидно се е проповядвал в областта Йемама от пророк Мусейлима още преди проповедите на ханифите в Мека и Ясриб.

Названието на новата религия — „ислям“, което значи „покорност“, „предаване себе си на единния бог“ — изразявало основното политическо искане на

привържениците на началния ислям, които установили своя власт в Ясриб. Хората, които приели тази покорност (ислям), започнали да се наричат предани — мюслимами, мюсюлмани.

До възникването на исляма религиите на арабските племена отразявали главно безсилието на древните раби в борбата им с природата и имали за цел да възвеличават властта на родовете и племенните вождове. А ислямът, който възникнал през периода на обединяването на арабските племена и развитието на класовите отношения, отразил социалния гнет, защищал интересите на експлоататорската върхушка. „Вярващи — обръща се коранът към безимотните, — подчинявайте се на бога, подчинявайте се на неговия пратеник и на онзи от вас, които имат власт“ (4, 62).

Редица особености на исляма са свързани с това, че той се появил и започнал да се оформя през периода на зараждането и развитието на феодалните отношения при запазване на първобитно-общинния и робовладелския строй, както и при наличие на значителни противоречия между номадското и уседналото население.

Отделни стихове на корана, в които се осъжда лихварството, отразяват интересите на малоимотните и бедните слоеве от населението на Мека, към които също така се обръщали пророците, свидетелствуват за съществуването на класови противоречия между привържениците на тази религия. Но позицията на пророците по този въпрос, доколкото може да се съди за нея по корана, била крайно непоследователна. Защото що да забрана е да се вземат проценти, да се взема изпъриедно голяма „лихва“, когато веднага се прави уговорката: „Ако се покаете, капиталът ще остане във вашите ръце“ (2, 279). Историята на Арабия и на другите страни, в които ислямът станал държавна религия, показва, че лихварството там продължавало да съществува, макар понякога и в прикрити форми.

В мюсюлманските общини религията не премахвала социалните противоречия. Богатите и силните на деня и в мюсюлманските общини потискали своите единорци измежду бедните и безимотните.

В 630 г. или около това време търговската Мека монополизирала пред засилването се обединението на арабските племена, възглавявани от мюсюлманите на Яс-

риб. Образувалото се ново, още по-голямо обединение на арабски племена постепенно се оформило като феодална държава (халифат), начело на която стоял халиф, обединяващ светската и духовната власт. Идеология на халифата станал ислямът.

В началния период на исляма почти не съществували в него специални норми на култа освен онези, които били заимствувани от религиите на древна Арабия (постенето, празникът на жертвоприношението, посещаването на храма Кааба и други светини на Мекка, измиването преди молитва).

Подробната разработка на мюсюлманските догми и на нормите на култа се отнася към по-късния период от историята на халифата. Но при халифите в ислям бил развит култът към личността, а формирането на самата религия било персонифицирано, сведено до „чудотворната“ дейност на пророк Мохамед.

Вероучението на исляма е изложено в корана, и също и в сборници от предания (суна) и в мюсюлманските законодателни книги (шерият), съставени в ранното средновековие.

Коранът

Коранът (по арабски „кур'ан“, което буквално значи „четене“) се смята за главна „свещена книга“ на исляма, подобно например на евангелията в християнството. В страните, в които ислямът е запазил значението си на държавна религия, коранът се изучава в училищата и много негови положения (също както шериятът и суните) имат сила на закон. Над корана се полага клетва: отделни екземпляри от корана и извадки от тях се представят за талисмани, притежаващи особена магическа сила.

Според мюсюлманското учение коранът не е сътворен от никого, той съществува предвечно; неговият оригинал се пази под престола на Аллах и бог го е предал като откровение на пророк Мохамед на части чрез Джебраил¹. В действителност обаче тази книга, състояща се от 114 глави, различни по обем, е съставена

¹ Джебраил -- ангел, който съответствува на християнския архангел Гавраил.

през VII век, през управлението на първите арабски халифи.

Съдържанието на корана не е еднородно: в него има много митове и легенди, заимствувани и преработени от вярванията на древните араби, а също и от други, по-ранни от исляма религии, особено от юдаизма и християнството. Коранът е написан в римувана проза, която се появила у арабите много преди исляма; но в корана няма единство на стила. В представите за света, изложени в него, има много противоречия. Същевременно той представлява интерес за характеризиране епохата на възникването на исляма, на обществения живот на арабите от онова време, както и периода на започването на завоевателните войни извън Арабия. Забележително е например включването в корана на главата „Плячката“, която призовава да се участва във военните походи и определя как трябва да се поделя заграбеното. Старанието, усърдието (джихад) в битката с друговерците се тълкува като война за вярата: войната се нарича път божи, а за заграбеното се говори като за „благо“ (33, 19), разпалва се фанатизъм. Коранът освещава и обременителните данъци (джизя, харадж), събирани в държавата на халифите.

Към най-старите места на корана спадат очевидно онези, които съдържат лаконични клетви, причудливо отразили зависимостта на древните араби от природните явления, наивната им вяра в могъществото на божеството, както и отделни черти от техния обществен живот. Например: „Кълна се в небето, което праща дъждовете; кълна се в земята, която ражда тревите...“ (86, 11). Или: „Кълна се в смокинята и маслината; кълна се в планината Синин и в този безопасен град...“ (95, 1—3). Тези клетви били свързани с очакванията за промени в съдбините на хората, с вярата в близкото настъпване на „последния ден“, предсказван от пророците.

Митовете и легендите за пророците, обикновено придружени със закани, че онези, които не слушат „вестителите на бога“, ще бъдат наказани, заемат около една четвърт от целия коран. Така например в него има митове за Нух (Ной), Ибрахим (Авраам), Юсуф (Йосиф Прекрасни), Муса (Моисей), Сюлейман (Соломон), Иса

(Исус) и др. И авторите на корана не са могли да прикрият изобилието на леко подновените стари предания (8, 30—31). Характерно е също, че хариджитите, последователи на едно от ранните течения на исляма, не признават дванадесета глава на корана („Юсуф“), като смятат, че даденият в нея разказ за прекрасния Юсуф е несъвместим с божественото слово. А според твърденията на мюсюлманските богослови от шиитското направление част от корана е загубена.

Една от най-важните пречки за научен анализ на корана в страните, в които ислямът е държавна религия, до последно време си остава догмата, че коранът не е сътворен от никого, или, с други думи, че той е предвечен. Наистина тази догма още в ранното средновековие предизвиквала спорове, а последователите на течението на мутазилитите (от арабската дума „мутазила“ — „отдалечаващи се“, „отделящи се“) я отхвърляли. Изхождайки от нея, мюсюлманските богослови твърдят, че цялата премъдрост и съвършенство са заключени в корана, и поради това никакви други произведения освен корана нямат цена. А изложените в корана представи за човека и заобикалящата го природа са наивни и твърде ограничени. В него не са намерили отражение постиженията на науката и културата, каквито е имало още в древния Китай, Индия, Египет, Гърция, както и във Вавилон, Асирия, доислямските южно- и северноарабски държави. Дори за Арабия и за арабите в корана няма нищо ново в сравнение например с произведенията на древноарабската поезия. От древния свят коранът е заимствувал преди всичко не позитивното знание, а неверните, фантастичните предания и религиозните митове. В неговите разкази има много неща, сходни с преданията на библията.

И тук, както в библията, историята на света се свежда до творческата дейност на разумното (антропоморфно) божество Аллах. Също както в библията — само с една дума бог създава света. Аллах казал: „Да бъде“ — и се появили „небесата и земята“ (6, 72). Той „сътворил седем небеса (като ги поставил) едно над друго във формата на сводове“ (67, 3). Бог направил и украсил небето така, че „в него няма нито една пролука“ (50, 6). От седемте небеса „най-долното небе“ „украсил със светила и ги поставил за отразяване на

„Аполоните“ (67, 5). Той „му заповядал (на небето) да произвежда тъмнината на нощта, накарал го да гори утринната заря“ (79, 29). Ако Аллах пожелае, казва се в корана, той може „да събори“ върху хората „някакъв отломък“ (34, 9).

Според корана земята представлява неподвижна плоскост, която се държи в равновесие от издигнатите върху нея планини (16, 15, 51, 48). А човекът е създаден от Аллага, „който му вдъхнал своя дух. Той е дал на вас (хората) слух, зрение, сърце“ (32, 8 и др.). Но от какво Аллах е сътворил първия човек — Адам, на този въпрос коранът не дава никакъв отговор. Ту се казва, че от земя, ту — от глина или само от нейната „същност“, ту — от суха „звънтяща“ глина или обратно — от лепкава, следователно влажна; казва се още, че го е създал от грънчарска глина, а в един стих — от вода. Подобни факти говорят, че коранът включва противоречиви предания и следователно автор на тази книга не е било едно лице.

Според корана човек „е сътворен слаб“ (4, 32), „божлив“, „малодушен“ (70, 19), „припрян“ (17, 12). „Който го сполети злощастие, той се оказва малодушен, когато го сполети благополучие — той се оказва непослушен“ (70, 20—21).

Следователно коранът не само че дава неверни сведения за произхода на човека, но и подценява неговото достойнство, разум и безгранични творчески сили.

Според корана колкото и да се старее човек, той няма да създаде на земята нищо хубаво, защото поради „грехопадението“ на прародителите му „златният век“ е останал далеч назад, а „животът в тукашния свят е измамна утеха, съблазън, суетно труфило, тщеславие...“ (57, 19). И онзи, „който иска да сее за този живот... не ще има вече никакъв дял в бъдещия“ (42, 19). Според корана призиването на човека не е да награжда по-добър живот на земята, а, понасяйки търпеливо лишенията, негодите, насилията и безпощадния гнет на експлоататорите, да отправя мислите си към личното „спасение“ в несъществуващия рай, в „жизната“, който щял да настъпи след смъртта. Това учение на корана е антисоциално, то поддържа у хората необществени, а егоистични чувства.

Подобно на всяко религиозно учение за задгробния живот разказите в корана за прелестите на мюсюлманския рай винаги са били в експлоататорското общество класово оръдие на силните на деня, средство за превръщане на трудещите се в безволни роби. Колкото по-тежко и безизходно е било положението на експлоатираниите в действителността, толкова по-ярко и привлекателно са рисували служителите на религията фантастичния рай. Също такава е значението и на мита за мъченията на грешниците в мюсюлманския рай.

С приказката, че след смъртта ще кажат на покорниците: „Влезте в рая и се възрадвайте — вие и вашите съпруги“ (43, 70), коранът се опитва да прикрие и осветеното от него потискане на жената.

Като паметник на класовото общество коранът естествено осъжда някои обичаи на предишната епоха. Например в него кръвосмесителните бракове между най-близки роднини се наричат „лош обичай“ и „лош път“ (4, 26—27); коранът порицава и споменатия вече древен обичай да се заравя в земята новороденото момиче, ако то е първо дете в семейството. Но същевременно коранът, който осветява обществения строй, разделен на антагонистични класи, разрешава многоженството, продажбата на невести, омъжването на малолетни и други положения, които подценяват жената в морално, юридическо и имуществено отношение. Според корана например за девойки-сирачета мъже могат да се женят дори без да искат съгласието им „за две, за три, за четири“ наведнъж (4, 3). А при поделба на наследство „делът на мъжа се равнява на два женски дяла“ (4, 175), „един дял на сина се равнява на дяловете на две дъщери“ (4, 12 и сл.); като свидетели в съда само две жени могат да заменят един мъж (2, 282) и т. н.

В корана се казва: „Мъжете стоят по-горе от тия (жените) по своето достойнство“ (2, 228); „мъжете стоят по-горе от жените, защото бог им е дал предимство над тях“, и още затова, защото мъжете „правно разходи“ за жените си (4, 38). Коранът дава упитателни за жената наставления: „Онези, които са опасни със своята упоритост, ги вразумявайте — отделяйте ги от своето ложе, бийте ги“ (4, 38). Според корана мъжът има право да убие непокорната си жена (4, 19)

(С) пренебрежение към жената е проникнат и разказът в корана, че жената на Адам е „сътворена“ в същото време, когато му давали „за храна осем добитъка в четири чифта“ (39, 8).

Тези поучения на корана са намерили продължение в разработеното въз основа на него мюсюлманско законодателство — шериат. Според шериата, който бе в сила в Туркестан до социалистическата революция, „мъжът има право да лишава от свобода непокорната си жена... Мъжът може да се разведе с жена си по свое желание и усмотрение, без да ѝ обяснява причините... Жената никога не може да се разведе с мъжа си против неговата воля...“ (2, 43). А в тълкуването на мюсюлманското право „Хидая“ („Ръководство“), съставено през XII в. от шейха Бурханадин Алли ал Маргинани и имало силата на закон в Средна Азия, Индия и Турция, се казва, че след като плати откуп за непестата — махр, калим, — „мъжът получава пълна власт над жена си“ (кн. 2, гл. 3).

Шериатът разрешаваше на мъжа в известни случаи дори да убие жена си. За това той трябваше само да заплати глоба на роднините на убитата, и то двойно по-малко, отколкото за убийство на мъж.

Коранът представя също така за божествени исканията жените да носят ритуалните покривала и да се държат затворени. Например предлага се на „дъщерите... и съпругите на вярващите“ плътно да се прикриват с покривалата, така че никой да не ги познае (33, 59). В 24 глава на корана се дава подробна регламентация как, кога и какво да прави жената. Отстъплението от този „регламент“ строго се наказваше.

Позовавайки се на тези положения на корана, патристите на традицията и сега искат да запазят унищителните за жената ритуални превръзки и покривала: ширанджа и чачван (намятан от главата надолу халат с фалшиви, отметнати на гърба ръкави и гъста мрежа от черни конски косми, която плътно закрива лицето и сърдите на жената) — за узбечките и таджикските; чачира, която напълно прикрива фигурата на жената — за азербайджанките и дагестанките; яшмак (було, което прикрива устата и носа) — за туркменките. За да попречат жената да се освободи от тези отживелици, които ѝ причиняват голяма физическа и обществена

вреда, моллите разпалват фанатизъм сред техните мъже и бащи, плащат ги с нелепи басни, обявяват се против това — жените да носят съвременното красиво и удобно облекло. В Хива например за тази цел започнали да разпространяват слухове, че от гроба на местния мюсюлмански светия Пахлаванат се чул глас, който забранявал на жените да носят кърпи. Това, казвали моллите, е гласът на самия свети Пахлаван.

В републиките на Кавказ, Средна Азия, Казахстан и в други райони на нашата страна, където по-рано законите на шерията и адата са имали неограничена сила, съветската власт е направила твърде много за нейното разкрепостяване на жените. Хиляди и хиляди жени активно участвуват във всички области на обществения, държавния и научния живот. Същевременно на редица места все още съществуват остатъци от миналото, не са редки случаите, когато например родителите и братята са готови да получат калим за дъщеря си или сестра си, с други думи, да продадат девојките без да се съобразяват с нейното желание и чувства. Наистина сега понякога наричат калима „подарък“ и вземат парите, но това не променя същността на този позорен обичай, чиято отвратителност се задълбочава от обстоятелството, че при такъв откуп често омъжват непълнолетни.

В буржоазните страни, в които господствува капитализмът, под прикритието на корана и шерията и до наши дни се култивират най-различни форми на експлоатация на жената, оправдава се нейното духовно и физическо робство.

Коранът оправдава експлоататорското общество като „божествен“ ред, освещава неравенството, класово-потисничество, робството като предопределение от Аллаха. „Ние — казва се в корана от името на бога — раздаваме... жизнените потребности в този земен живот, издигаме едни над други по звания, така че едни... държат други като подвластни на себе си роби (43, 31). Според корана бедността, тежките човешки страдания, социалната несправедливост, робството и т. н. са от бога.

На корана почиват също мюсюлманските учения които делят всички хора на „правоверни“ и „неверници,“ а страните в света — на „дар-ул-ислям“ — стра-

ни на исляма, и „дар-ул-харб“ — страни на войната, т. е. немюсюлмански страни. „Коранът и почивашото на него мюсюлманско законодателство — пише К. Маркс — свеждат географията и етнографията на различните народи до простата и удобна формула на делението им на две страни и две нации: правоверни и неверници. Неверникът — това е „харби“, враг. Ислямът поставя неверниците вън от закона и създава състояние на непрекъсната вражда между мюсюлманите и неверниците.“¹

Експлоататорите неведнъж са използвали разпалването на вражда между хората от различните вероизповедания, култивирано от исляма, както и от другите религии, за отслабване на националноосвободителното движение на народите от Изтока. Така постъпила например империалистите при разделянето на Индия в 1947 г. на Индийски съюз и Пакистан, извършено по религиозен признак.

В корана голямо място заема догмата за фаталното предопределение. К. Маркс пише: „... фатализмът е стожер на мюсюлманството“.² Действително, като изобразява човека безволен и слаб, във всичко зависещ от бога, коранът заявява: хората могат да искат само онова, което иска бог (81, 29), те „нямат свободен избор“ (28, 68). в тези стихове коранът отрича свободата на човешката воля, самостоятелността на личността, а с това и ролята на народа като истински творец на историята, създател на всички материални и духовни ценности.

Наистина на някои места в корана се казва, че хората могат да постъпват и не така, както ги учи бог. Но това се казва обикновено като заплаха: с други думи, постъпвайте, както си щете, но ще ви сполети наказание, бог не ще ви пощади.

Нелогичността, изкуствеността и противоречивостта на тази догма неведнъж са предизвиквали спорове и разногласия сред самите богослови. Тези спорове са намерили израз по-специално в религиозно-философското течение на мутазилитите. И макар мутазилитите и техните привърженици да били преследвани, репресии-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. 10, стр. 167.

² К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч., т. 9, стр. 427.

те не могли да изкоренят тяхното учение, да пресекат съмненията в правилността на тези и на други религиозни догми. Във връзка с това богословите от сунитското направление на исляма разработили сложни „теории“, които имат за цел да „съгласуват“ догмата за предопределението с практиката. Та нали например шериятският съд наказвал хората за действия, за които — според учението за предопределението, според корана — те не са били свободни. Известният арабски поет и мислител Абул-Ала ал-Ма'ари. (973—1057 г.) пише: „Ако онзи, който извърши престъпление, е лишен от свободна воля, то не е ли жесток произвол да бъде той наказван за тези постъпки? Нали когато господ е създавал рудата, е знаел предварително, че от нея ще бъдат направени блестящи мечове. Знаел е също, че с тези мечове хората ще проливат кръв.“ Абул-Ала не давал предпочитание на никоя религия и се отнасял еднакво към техните „свещени книги“. Той пише: „Вярата и неверието... са предания, които се разказват от поколение на поколение... Коранът, чийто текст грижливо се изучава, библията, евангелията... всеки народ си има своя лъжа, в която обаче хората свято вярват. Може ли след това някой народ да се хвали, че той върви по праведния път?“

Времената, когато се смяташе, че знаенето на корана е най-голяма добродетел и признак на всестранна образованост, минаха и никога няма да се върнат. И трудовете на отделни прогресивни литератори от Близкия Изток за корана се говори вече не като за нещо намиращо се извън времето, „несътворено“, а като за съчинение, което представлява определена епоха от арабската литература и писменост наред с другите нейни произведения.

Трезвата критична оценка на ученията и догмите, изложени в корана и в други съчинения, представляващи мюсюлманското богословие за „божествена истина“, помага на мнозина да разберат тяхната нелогичност и антинаучност, да преодоляват успешно религиозните предразсъдъци. „Не е нужно да разказвам как загубих вярата си в истинността на „свещените писания“ пише бившият ахун Абаз Алеуули, който загубил много години за изучаване на корана и неговите тълкувания и се учил в четири мюсюлмански медресета. — Нима

един здравомислещ човек ще се съгласи например с такава мюсюлманска догма като „предопределението“, според която съдбата и постъпките на всеки правове-рен са предварително предопределени от аллаха, с други думи, че бедният трябва да си остане беден, богатият — богат, нещастният — нещастен и т. н.? Или няма може един честен човек да се съгласи с това, че в името на разпространението на исляма правоверният трябва да поробва и дори да унищожава хората от друга вяра? А именно към това призовават догмите на мюсюлманството.“

В статията си „Не вярвайте на ефендиевците“, публикувана в 1960 г., Хамид Батчаев — бивш ефенди (молла) от Архиз (Карачаево-Черкеска автономна област) пише: „Коранът гласи, че хората ще поискат само тогава, когато поиска Аллах (76, 30). Изхождайки от това, вярващите мюсюлмани гледат на всички явления като на неизбежни, предопределени от самия Аллах, които човек не е в състояние да измени. Ако се вярва на това, то и моето отказване от религиозните убеждения е също предопределено от самия Аллах. Но ако Аллах съществуваше, той едва ли би ме върнал към неверието. Работата обаче е там, че никакъв Аллах и никаква свръхестествена сила не съществуват... Аз живях доста години и се убедих, че религията е абсурдна и вредна. Затова открито заявявам, че се отказвам от религиозните убеждения, отказвам се от задълженията си като ефенди и призовавам всички, които още се намират под влиянието на религиозната заблуда, да отворят очите си за заобикалящия ги живот, да разберат, че нито Аллах, нито каквато и да било непостижима сила, а самият човек е направил мощните машини, построил е фабрики и заводи, проникна в тайните на атома, създаде изкуствените спътници на земята, изкуствената планета, изпрати на луната вимпела на СССР, фотографира невидимата страна на луната, успешно пусна космическия кораб и се готви за пътешествия към другите планети на слънчевата система.“

Течения и секти в исляма

Още в ранния ислям между неговите последователи възникнали разногласия. Една част от вярващите си построили в Медина дори отделна покрита джамия. Коранът обявил тези хора за „лъжци“, които искат да предизвикат „разрив сред вярващите“, а техният храм — за „джамия на вредата“ (9, 108—111). С образуването на халифата и особено с приемането на исляма от хора, принадлежащи към различни племена и народи, разногласията по въпросите на вярата все повече се усложнявали. В условията на средновековието, когато господствувала религиозната идеология, противоречията в политическата и икономическата област почти неизбежно придобивали характер на религиозни спорове, на разцепления, на сектантски течения и ереси. При това обикновено „правоверно“ се оказвало онова течение или направление, към което се придържали управляващите феодални среди. Институциите на това направление освещавали съществуващия правов ред, възвеличавали или дори обожествявали управляващата династия.

Такова „правоверно“ — или, с други думи, ортодоксално — направление в исляма, което и до днес има най-много последователи, станал *сунизмът* (от арабката дума „суна“ — „обичай“, „предание“). Но още в условията на средновековието и отделните ереси, и сектантските учения широко се разпространявали, а понякога ставали официална идеология на управляващите среди в големите феодални държави на Изтока. В последния случай те загубвали характера си на преследвана секта или ерес и получавали значението на ново течение на исляма. Така е било например с *шиизма*, който и сега е второто по численост течение в мюсюлманството.

Наред с пророк Мохамед сунитите почитат още четири „правоверни“ халифи, които са управлявали последователно през 632—661 г. — Абу-Бекър, Омар, Осман, Али, както и техните приемници — халифите от омейядската и абасидската династия. Шиитите пък отричат сунитските халифи като узурпатори с изключение на Али. Шиитите противопоставят на сунитските халифи дванадесет свои имами, потомци на халифа

Али и Фатима, дъщеря на пророк Мохамед. Някои шиити обожествяват халифа Али и го поставят дори по-горе от Мохамед.¹ Според една шиитска легенда бог веднъж казал на Мохамед: „Ако не беше ти, не бих създал небесата, но ако не беше Али, не бих създал тебе.“ Според вярванията на шиитите дванадесетият шиитски имам „изчезнал“ в края на деветия век. Той станал махди — „ръководен“ от бога, месия на исляма. Според учението на шиитите бъдещото появяване на махди ще изпълни с правда земята, поразена от несправедливостта. И сунитите имат учение за махди, макар и да го обосновават другояче. Но, както и учението на шиитите, то насажда у хората неправилен възглед за бъдещето на човечеството, призовава към пасивно съзерцание, към бездейно очакване на деня, когато ще дойде махди, който щял да установи справедлив социален строй.

Постепенно различията между шиитите и сунитите се проявили и в религиозния култ. В шиизма се развил култът на мъчениците и мъченичеството, възникнали траурни празненства, например известните под названието „дни на убиването“ (рузи катл), или шахсейвахсей, след който следва четиридесетдневен траур — ербаин. Главни места за поклонение на шиитите станали: в Ирак — Неджеф с джамията, където се намират гробниците, приписвани на Адам, Нух (Ной) и на халифа Али (друг „гроб“ на Али, почитан от сунитите, се намира в Афганистан — в Мазари шериф), Кербела с джамията и гроба на сина на Али — Хюсеин, в Иран — Мешхед с джамията и гроба на осмия имам Али-Риза, Кум с гроба на неговата дъщеря Фатима и др.

При господството на сунитското направление на исляма, чиито привърженици жестоко преследвали всички, които мислят другояче, шиитското вероучение се разработвало тайно. Ето защо в шиизма и в някои не-

¹ Халифът Али и неговите синове Хасан и Хюсеин били протежета на политическата група, към която се отнася ранният шиизъм. Думата „шиити“ произхожда от арабското „ши'а“, което значи „политическа група“, „партия“. Първоначално думата „ши'а“ се употребявала за последователите и на двете враждували политически групи, всяка от които, обосновавайки своите искания, се опирала на преданията за началния ислям (суна). Понятието „сунити“ в смисъл на „последователи на течение в исляма“, както и „шиити“, е от по-късно време.

гови секти (например в исмаилизма) било развито учението, че е допустимо да криеш вярата си, когато нейното откриване може да бъде опасно. В наше време тази доктрина (такъйя) е един вид официална санкция на двуличието и лицемерието.

Господстващите експлоататорски класи неведнъж са използвали различията в догматиката и обредите на шиитите и сунитите за провокационно разпалване на кървави междуособици и вражди между вярващите. Войните между шаховете на Иран, където от началото на XVI в. шиизмът е признат за държавна религия, и турските султани, които се провъзгласили през същия век за сунитски халифи, се обявявали и от двете страни за религиозни, за битка за исляма.

През годините на гражданската война и на интервенцията контрареволуционерите в стремежа си да отслабят единството на трудещите се, вдигнали се на борба за социалистическа революция, неведнъж са се опитвали да посеят шиитско-сунитска вражда в Закавказието.

Несъгласия и разпри е имало и между привържениците на различните течения на едно и също направление на исляма. Такива са например сблъскванията между шиитите и сектантите бабиди и бехаисти в Иран. По заповед на генерал губернатора на Техеран през май 1955 г. бе организирана голяма кампания против бехаистите и бяха разрушени храмовете им в Техеран.

През нашето столетие значение на своеобразно протестантско течение в исляма придоби сектата на *вахабитите*, учението на която е държавна идеология на Саудитска Арабия. Възникването на сектата спада към средата на XVIII в. и е свързано с обединителното движение на арабите, насочено против господството в Арабия на турските султани — халифите, свързано е с борбата, която имаше прогресивен характер. Вахабитите учат, че никой не може да бъде посредник между хората и бога, и наричат себе си еднoboжници — мувахидун. Названието „вахабити“ им е дадено от техните „правоверни“ противници по името на първия водач на сектата богослова Мохамед ибн Абд ал-Вахаб (1703—1791 г.).

Измежду другите секти от ново време най-разпространен бе *бабизмът*. Тази секта възникна и се раз-

пространи в Иран през 40-те години на миналия век. Тя е получила името си от прозвището на нейния основател Сеид¹ Али-Мохамед (1820—1850 г.) — „Баб“, т. е. „врата“, през която ще се открие на хората новата вяра и през която ще дойде махди. В 1847 г. Баб се обявил за махди. Главното в неговото учение, което отразявало преди всичко недоволството на търговските среди в Иран от произвола на шахската власт и на феодалите, при които се засилило заробването на страната от чуждите, особено от английските капиталисти, било изложено в книгата „Беян“ („Откровение“). В учението на Баб са намерили израз идеите за естественото равенство на хората и вярата, че скоро ще настъпи светото царство, отредено само за бабидите.

Борейки се против нормите на ортодоксалния ислям, бабидите допусkali редица отстъпки в областта на обредността и по-специално смятали, че не е задължително жените да носят чадра. В края на 40-те и началото на 50-те години на XIX в. бабидските призови предали религиозна окраска на широките антифеодални въстания на селяните и на демократичните градски слоеве в Иран. Тези въстания били жестоко потушени от шахските власти и от висшето шиитско духовенство, което обявило дори свещена война (джихад) против въстаналите. По заповед на шаха през юни 1850 г. бил разстрелян самият Баб.

След кървавия разгром на бабидските въстания, преследвана политически, сектата на бабидите минала в нелегалност. Само малцина бабиди успели да избягат въвн от страната.

Същевременно през втората половина на XIX в. в Близкия Изток се развива *бехаизмът*, който по своя произход е свързан с бабизма. Бехаизмът е всъщност космополитично религиозно учение, което отразява интересите на компрадорската буржоазия. Дисс то е разпространено не само в страните на Близкия и Средния Изток, но и в Западна Европа и в Северна Америка. Сектата е получила названието си от прозвището „Бе-ха-Ула“, т. е. „Блясък божи“, под което е известен ос-

¹ Сеид — титла на лица, които водят родословието си от потомците на пророк Мохамед — от неговата дъщеря Фатима и халифа Али.

новоположникът ѝ Мирза Хюсеин-Али (1817—1892 г.). Беха-Ула бил един от учениците на Баб, но се отказал от всичко демократично в движението на бабидите и в своите поучения отразил ярко страха на компрадорите от размаха на антифеодалното движение в Иран. Бехаизмът защитава частната собственост и социалното неравенство; той смята за недопустима борбата против властите и класовата борба. Според бехаизма служенето на „бога-истина“ се състои в занимаване с някаква работа: занаят, търговия и т. н. Бехаизмът отменил забраната на лихварството, която съществувала в корана.

Бехаизмът отрича характерната за исляма обредност и проповядва космополитичните идеи за отказване от националните граници, от държавната независимост и суверенитета и проповядва необходимостта от съединяване на науката и религията.

От IX в. насам в сунизма и шиизма се разпространява доста мистичното течение тасавуф, или, с други думи, *суфизъм* (дервишизъм).¹ През средните векове суфиите образували големи и разклонени организации, своеобразни ордени. В някои феодални държави на Изтока техните учения придобили значение на държавна идеология.

Суфизмът има строга духовна йерархия, няколко стади или етапи на така нареченото приближаване към бога и изисква от своите последователи (последователи — мюриди) да се подчиняват напълно на наставниците си — муршиди, шейхове. Според учението на суфиите у вярващия, който „изчезва в бога“, „изгаря в него“, трябва да бъде убита всяка самостоятелност на мислите и действията, да бъдат унищожени всички жизнени интереси, които го свързват с обществото, с другите хора. „Освен лика ти (на бога. Л. К.) нищо друго не искам да виждам“ — гласи един от принципите на суфизма. Това учение води началото си от

¹ Тасавуф — съзерцание, мистицизъм. Суфизъм — от арабското „суф“, т. е. вълна; суфий — човек, който носи власеница, аба. Дервиш — отварящ вратата, прекриващ прага по пътя (към бога), мистик; в преносен смисъл — просяк, скитник, бедняк. Учениците или последователите, ръководителите на суфийските общини — шейхове, пирове, ишани, устази — също се наричат муриди (муриди), т. е. „търсещи“.

древното вярване във фантастичното същество (божество, дух), проява или изтичане (еманация) на което били душите на вярващите. Откъснати от своя източник, душите страдали и се стремели отново да се съединят с него. Според тези схващания видимият свят е призрачен, той е само „отражение на небесния“, или, с други думи, отражение на свойствата и качествата на божествения абсолют. Според това схващане и човешката личност, и изпитваните от човека добро и зло нямат никакво значение; за истински реалности се смятат само бог и неговата проява (душата). Следователно суфизмът призовава трудещите се да се помиряват със социалния гнет, с бедствията, които търпят в експлоататорското общество. „Гладът е храна на Аллаха. С нея той съживява телата на праведниците“ — така казал пратеникът на Аллах — Мохамед, както твърдят теоретиците на суфизма.

Между суфиите е имало и такива като поета от XV в. Панахи, който не се побоял да разкаже как ръководителите на суфизма, шейховете, които се представяли за чудотворци, всъщност надминали дявола. Иблис, „по коварство и по мошеническо измамване“. „Пазят се от течащата вода, а у дома си пият мюсюлманска кръв. Претендират за наука, смирение и богобоязливост, само че претенциите им не отговарят на действителността. Хвалят се, че са достигнали стадия хакикат (т. е. достигане на „истината“, сливане с бога. — *Ред.*) ... но постоянно се стремят към разврат... Те са врагове на науката и разума...“¹

Да се мисли, че страданието прави хората по-добри — това е все едно да се смята, че ръждата изостря ножа, че калта спомага за чистотата, а тинята — за прозрачността на водата. Целта на човешкия живот не трябва да бъде печал и страдание, а радост, освобождение от скърбите и мрачните мисли — така учел азърбайджанският поет Мирза-Шафи (умрял в 1852 г.). Поетът осъждал също така и обичая жените да носят чадра, защото той унижава достойнството им. Онзи, който е посадил в пустинята дори едно дърво, пише

¹ Критиката на Панахи се е запазила по полстата на персийския ръкопис „Бахтиар-наме“ от XVII в. Виж *Е. Э. Бертелс*, Ноня версия Бахтиарнамэ „Известия АН СССР“, отд. хуман. науки, 1929, стр. 249—276.

Мирза-Шафи, е по-добър от аскета, който двадесет години е изтезавал там плътта си.

В своята история суфизмът е изпитал значителни влияния от религиозните учения на Запада и Изтока и по-специално от страна на будизма. А извършваните от суфиите религиозни обреди (зикр) са много близки до шаманските култове с тяхната вяра в сношаване на шамана с „духа“ или „духовете“ през време на религиозния екстаз, камлания, който се придружава с игри, с биене на дайре и т. н. В Чечено-Ингушетия религиозните обреди на суфиите (мюридите) се придружават с общо ритуално скачане под ударите на барабан. Обредите обикновено траят няколко часа, до късна нощ, като изтощават психически и физически участващите в тях.

Историята на Изтока от ново време дава особено много примери за използване на суфизма от реакционерите с цел да запазят изостаналостта, крепостничеството и невежеството. Връзката на организациите на суфиите с монархическия строй в Турция бе толкова голяма, че след като бе унищожен султанатът (1922 г.) и халифатът (1924 г.) и бе установен републикански начин на управление там, в 1925 г. бяха разтурени и премахнати дервишките ордени, техните манастири и домове за молитва — текета, завиета и др. Представителите на организациите на суфиите, например шейхът Саид, бяха активни участници в антиреспубликанските въстания.

В нашата страна (през годините на гражданската война) в Северен Кавказ под мюридски флаг контра-революционерите образуваха цяла „империя“ начело със „светия“ шейх Узун-хаджи. „Аз — заявяваше Узун-хаджи — усуквам въже, за да избеса всички инженери, студенти и изобщо всички, които пишат отляво надясно.“ Един от центровете на средноазиатския суфизъм, който се намирал в селището Шахимардан (днес Хамзабад), беше гнездо на контрареволуционното басмачество. По-късно, в 1929 г., в Шахимардан реакционните водачи на суфиите и буржоазните националисти, които служеха на империалистите, убиха видния узбекски писател Хамза Хаким-заде Ниязи.

Ръководителите на суфийските (мюридските) „братства“ и днес проповядват упадъчност, борят се против

новите, социалистическите форми на живот, против науката, изкуството и просветата. Така например Харон Тайсумов, който в 1960 г. се отказа от религията и от ръководството на групата мюриди „Кунта-хаджи“ (Чечено-Ингушетия), пише: „Във всички групи тамадите (ръководителите на мюридските общини. — *Ред.*) говорят и учат мюридите, че животът на земята е нищо. Те убеждават: истинският, вечният и хубавият живот ще настъпи след смъртта. Трябва човек да се готви за този задгробен живот; колкото повече мъки и лишения претърпиш в този свят, толкова по-добре ще ти бъде на онзи свят... Много тамади, молли и шейхове говорят, че в близко бъдеще трябва да настъпи край на този свят. Аз самият неведнъж съм бил принуден да говоря на мюридите за щастие на онзи свят. Но трябва да кажа, че същевременно нито за минута не забравях себе си и се стараех да уредя колкото може по-добре живота си тук, на земята. Приемах подаръци, имах семейство, деца и стопанство.

През време на моленията на мюридите често се водят вредни разговори. Там се говори, че младежите не трябва да се учат в училище, особено девойките. Говори се, че не трябва да се ходи в клубовете, на кино и на концерти, защото всичко това било голям грях. Моллите и тамадите често казват, че учението в училище развращава младежта и тя престава да вярва в бога.

За всекиго е ясно колко вредни са днес тези проповеди за съветските хора и особено за младежта. Обръщам се към вас, младежи, и казвам, че по-добре е да живееш добре на земята, отколкото да мечтаеш за несъществуващия рай на „онзи свят“. Бъдете винаги сред онези, които работят честно в колхозите и совхозите.“

Обреди, празници и обичаи

Една от отличителните черти на исляма е това, че при него има много сложна обредност, свързана с остатъците от характерното за религиите на древния Изток „отделяне на човека от човека“ (Ф. Енгелс), според което хората от различните вери не можели заедно нито да ядат, нито да пият, нито да се занимават съв-

местно с една или друга работа.¹ Според мюсюлманското учение вярващите трябва не само да признават догматичните принципи на исляма (т. е. да вярват в единството на бога, в пратеничеството на Мохамед и в божествената мисия на другите пророци, в съществуването на ангели и дяволи, в предвечността на корана, в рая и ада, във възкръсването на мъртвите и т. н.), но и да се молят пет пъти в денонощието, да плащат на духовенството религиозни данъци (закят и др.), да спазват постите и празниците, да ходят на поклонение и да изпълняват другите обреди и обичаи. Както и в религиите на древния Изток, човек може да докаже, че принадлежи към исляма преди всичко като участва в жертвоприношенията и процесите, като изпълнява подробните предписания за храненето, измиването и др.

Тази обредност е обоснована както в корана, така и особено в по-късните предания (суна) и в сборника закони — шериата. При това в различните мюсюлмански секти и течения в редица случаи тези „обоснования“ са различни.

Предписанията и забраните на шериата са съставени така, че с участието в жертвоприношенията, със спазването на подробните предписания относно храненето, измиването и т. н. да се уплете целият живот на вярващия, да се постави той под контрола на исляма и на неговите проповедници. В шериата например се говори как трябва да се ляга и става от постелята, как трябва да се измива човек, да яде, да се държи с другите членове на семейството, да сключва търговски сделки, как да убива дивеча през време на лов и т. н. За пример на вярващите се сочат „отците“ на исляма. Между тях са Ахмед ибн Ханбал — водач на сунитското течение на ханбалитите, който уж не ядял дори диня, тъй като в корана и суната не било казано дали пророк Мохамед е ял диня, и „свети“ Абу-Язид Бистами, който не ядял зелени пъпешки, защото не знаел как пророкът е режел такива пъпешки.

Значителна част от обредите и обичаите на исляма са заимствувани от старите, доислямски култове, но в исляма тези обреди получили нов социален смисъл. На-

¹ Виж *К. Маркс и Ф. Енгелс*, За религията, стр. 189.

Пример ислямът е заимствувал обичая мюсюлманите да се молят пет пъти на денонощие (салат, намаз) от съществуващата в Иран и някои други страни на Изтока древна религия зороастризм. Преди това заимствуване в исляма се изпълнявали само три молитви, т. е. колкото и в религиите на доислямска Арабия.

Запазвайки старото си магическо значение, молитвите в исляма същевременно все повече и повече започнали да се използват за защита на властта на феодалите; в джамиите богослужението се придружавало със специална проповед — хутба, в която се възвеличавал управляващият халиф, султан, хан.

Подобно изменение на социалната роля на древните религиозни обичаи е характерно и за мюсюлманския пост през месец рамазан (саум, ураза́, орудж), през който вярващите са длъжни в продължение на тридесет дни от сутрин до вечер нищо да не ядат и да не пишат, да не вдишват никакви миризми, да не се къпят и т. н. Този пост също така води началото си от куловете на древна Арабия, но в исляма той е получил друго тълкуване и е бил свързан с мита за първото „изпращане свише“ корана на Мохамед именно през този месец.

Превръщането на древноарабския пост в мюсюлмански било улеснено от разпространяването на исляма сред неарабските народи и от приемането в халифата на особен лунен календар, летоброенето в който започва от 16 (по-точно 15) юли 622 г. на новата ера. В този календар годината е с 11 дни по-къса от слънчевата. Във високосните слънчеви и тъй наречените навървни лунни години тази разлика се увеличава или намалява с един ден. Тъй като постът бил преместен през месец рамазан (рамадан) на новия календар, това го откъснало (както и другите пости и празници на исляма) от стопанския живот на древните араби, който бил свързан по-рано.

Изпълнението на обредите на постенето през рамазана винаги се отразявало тежко на здравето на вярващите, на тяхната трудоспособност. През време на постенето вярващите физически отслабват, поради което не могат да работят пълноценно в производството, не могат да се учат, вредят на себе си и на децата си. През 1959 г. в Карачаево—Черкезка автономна област,

в аула Красний восток умрели от изтощение няколко кърмачета. тъй като майките им, които спазвали уразъ нямали достатъчно мляко.

Много вреди причинява и празникът на отговорието след постенето през месец рамазан — уразъ-байрам, или, с други думи, ид ал-фитр, който се придружава с пиршество. През време на него духовенството събира от вярващите под формата на милостиня специална такса — „освобождение от празника на отговорието“ (закат ал-фитр). През време на устройването на богослужения на уразъ-байрам понякога се събират ирващи от различни селища, намиращи се далеч едно от друго, и това води до неявяване на работа, до провал на производствените задачи. През такива дни понякога се провалят и занятията в училище, тъй като вярващите родители не пускат децата си да се учат. Подобни факти е имало, както се отбелязва в местния печат, и през 1960 г., например в Чечено-Ингушетия.

Празнуваният 70 дни след уразъ празник на жертвоприношението — курбан-байрам, по произхода си също така свързан с древноарабските култове. Още много преди възникването на исляма този празник и поклонничеството в Мека (хадж), което се прави по това време, били обичайни за редица племена в Западна Арабия. Като дойдели в Мека, за да извършат в окръжностите и пред храма на Кааба жертвоприношения и други обреди, вярващите молели бога да даде добър приплод на техните стада, богата реколта от нивите от финиковите палми и т. н. Много от тези древни доислямски обичаи са запазени в исляма, макар сега да са откъснати от стопанския момент, който по-рано бил определящ, и да се тълкуват по нов начин. За обосноваване на жертвоприношението ислямът използва същото библейско предание за опита на праотеца Авраам (Ибрахим) да принесе в жертва на бога сина си Исак (в мюсюлманската версия — Исмаил). Според този мит който символизира преминаването от човешки жертви към жертвоприношения на животни, вместо Исмаил се заколи овен. Ислямът обещава рай на онези, които правят жертвоприношения за курбан-байрам. При това според шерията, за греховете на един човек е необходимо да се заколи овца и коза, за греховете на десет души — крава и вол; а за греховете на десетина камила.

В нашата страна, където широките маси са се отърпнали от религията и са престанали да празнуват курбан-байрам и други религиозни празници и обреди, да запазят тези култове в какъвто и да е вид, някои мюсюлмански проповедници вече не изискват на курбан-байрам непременно да се коли овен, крава или камила и позволяват стойността на жертвеното животно да се заплаща в пари. На редица места обаче обичаят на курбан-байрам да се устройват жертвени пиршества и досега се е запазил в стария си вид, което много време на народното стопанство, тъй като клането на допитък през време на празника води до намаляване на общия му брой. Освен това празничните пиршества обикновено се придружават с масови отсъствия от работата. Подобни случаи има и при други празници и обреди на исляма, по-специално през време на шахсей-ахсей и ербаиш, празника на възнесението, или пътешествието на пророка по небето—раджаб-байрам (ми'радж), празника на рождението на пророка — мулюд и т. н.

Но най-вредното в спазването на тези празници е това, че чрез тях служителите на култа създават условия за своята религиозна пропаганда и за разпалване на религиозен фанатизъм. Това тяхно оръжие за религиозна пропаганда може да им се отнеме само като се издържат в бита на вярващите мюсюлмани нерелигиозни празници и обреди, които да украсяват техния живот и бит.

Народите на Съветския изток имат свои революционни, истински народни празници, свои национални традиции, обичаи за тържествено чествуване на забележителни дати в живота на децата и възрастните. Народите в нашата страна имат и масови народни фестивали и празненства: сабантуй (празник на плуга) — в Татария и Башкирия, пахта-байрами — празник на започването на памукоберитбата в Узбекистан и др. Но всичко това не са религиозни празници. И съветските народи имат всички възможности да празнуват любимите си празници и паметни дати наистина тържествено, така че те да се запомнят като дни, пълни с дълбок смисъл и ярки впечатления. У човека, който изгражда колективизма, всичко трябва да бъде красиво. Това важи и за външния духовен облик, и за поведението му. Ислямът,

като антинаучна и чужда на народа идеология, е несъвместим с прогресивния мироглед на съветския човек.

Напоследък новите, социалистическите празници и обреди като юбилеи на града или колхоза, ден на урожая, ден на зрелостта и пълнолетието придобиват все по-широко и по-широко разпространение и все повече изтиквават религията от битата на хората. Съветските празници са празници на свободата, на творческия радостен труд и на щастливия живот. И религиозните празници, които освещават невежеството, некултурността и мрака, които носят песимизъм и неверие в творческите сили на хората, няма да устоят пред тях.

Голяма вреда причинява на вярващите-мюсюлмани също така обичаят да се посещават различни светни гробници или други почитани места — мазари, пир-тюрбе, пир-оджахи и т. н., където се извършват общи богослужения — и други култови действия. За да посетят такива места, вярващите често предприемат пътувания, които ги откъсват от тяхната работа и водят до значителни разходи. А изпълнението на самите религиозни обичаи унижава достойнството на човека като го кара да моли за „милост“ несъществуващите бог и светии.

Между мюсюлманските светии (вали, аулия) има много султани, халифи, ханове и бейове. С помощта на този култ в исляма, както и в християнството и в други религии, отдавна се обожествявала властта на експлоататорите. Използвайки култа на светиите, служители на мюсюлманската религия и досега, въпреки пълното и окончателно ликвидиране на експлоататорския строй в нашата страна, карат вярващите да отправят молитви към отдавна умрелите експлоататори, чийто гнет трудещите се в нашата страна отхвърлиха преди около половин век. Разбирайки цялата фалшивост на подобно положение, една част от мюсюлманските служители на култа сега се обявяват против почитането на някои светии и свещени места, като обявяват техния култ за отстъпка пред многобожието и езичеството. С това тези служители един вид застават на позициите на реформистките и ссктантските течения като вахабитите, учението на които те до неотдавна отричаха като ерес. Впрочем тези кръгове на мюсюлманското духовенство и до последно време продължават да на

ползват култа на други светии и свети места, за да получават с негова помощ огромни доходи.

Също така в отделни случаи духовенството започна да „разрешава“ чачванът да се приготвя не от конски косми, а от боядисана в черно марля, и да се заменя с широка басмена кърпа, паранджата да се шие не по традиционната форма, а във формата на лек халат, да се носи по-къса чадра и т. н. И тук духовенството прави отстъпки не в името на освобождаването на жената и изобщо на вярващите от унижителните предписания на исляма, а за да ги запази и затвърди. Такива пазители на старината искат с цената на отделни изменения да увековечат и затворничеството на жените, и калима, като го наричат „подарък“, и всички религиозни празници, и ритуалното обрязване, като ги представят за национални обичаи. Те например се опитват да представят чадрата, чачвана, паранджата и яшмака за украшение, да ги представят за символи на нравствената чистота на жената, макар че на всички е добре известно, че в действителност чадрата винаги е била символ на унижение и заробване на жената. Под чадрата неведнъж са се скривали не само любовници и разложители, но и различни авантюристи. Така например съвсем неотдавна под чадрата се опита да избяга от Багдад заклетият враг на иранския народ Нури Саид.

За да засили религиозното въздействие и за да привлече повече вярващи в джамиите, духовенството се опитва също така да използва постиженията на изкуството, техниката, науката, на различните области на знанието, които по своята същност са дълбоко атеистични, противостоящи на исляма, както и на всяка друга религия.

До неотдавна ислямът забраняваше да се изобразяват живи същества и човекът. Тази забрана спъваше сериозно развитието на живописата, на изкуството в много страни на Изтока. А сега в някои от тези страни дори при джамиите се продават ръчно нарисувани или отпечатани художествени изображения на пророк Мохамед, на халифа Али, на неговите синове и т. н. Джамиите се електрифицират, вярващите се призовават на молитва по огромни радиовисокоговорители, инсталирани на минаретата. Религиозните текстове и проповеди се записват на грамофонни плочи.

●
● ●

Както видяхме по-горе, ислямът никога не е представлявал някаква единна богословска „схема“, независима от древните религиозни представи на хората, които го изповядват. На различните места, където е разпространен, той е възприемал влиянието на други култове и по този начин е получавал известни различия. С една дума, ислямът, както и всяка религия, е историческо явление, което подлежи на изменения и е ограничено във времето.

Въпреки редицата си особености, историята на исляма в много отношения е сходна с някои черти от историята на монотеистичните култове. И неговите корени са главно социални. Оформил се в условията на феодализма, той е отразил интересите на господстващите експлоататорски класи. Социалният гнет, противоречията, които разяждат антагонистичното общество, са източник за постоянно поддържане на религиозните настроения изобщо, в това число и на исляма: в наше време и мюсюлманските проповедници, и мюсюлманският печат поддържат сред вярващите маси привидната безпомощност пред стихийните сили на социалното потисничество в капиталистическите страни, призовавайки ги да очакват покорно от всевишния по-добър живот. Така например в излизащото в Лондон списание „The Islamic Review“ на цяла страница се набират с тлъсти букви следните съвети: „Нас ни молят да търсим помощта на бога в търпение и молитва, тихо и смирение не можем да молим по-добре, освен да повторим молитвата на Авраам, на пророка: „Господи! Удостои ме с мъдрост, за да се съединя с истината.“¹

С развитието на капиталистическите отношения идеолозите на буржоазията все по-често се опитват да реформират исляма, както и другите религии, та в новите условия тази религия да служи още по-добре на експлоататорите. Такова именно приспособление лежи в основата на новите тълкувания на исляма, особено в чужбина. Тези тълкувания не винаги се приемат от вярващите маси, но те все повече се разпространяват

¹ S. Vahiduddin. The Qur'an on prayer. „The Islamic Review“, vol. XLV, 1956, № 1, p. 5.

сред служителите на култа. Те засегнаха и представите на Аллах, и това, как да се разбират съдържащите се в корана ярки описания на рая и ада, на възкръсването на мъртвите, и редица други въпроси. Властта на монополистичния капитал е безлична. И като че ли отразявайки това обстоятелство, богословите в буржоазните страни сега поставят на пръв план текстовете от корана, които съдържат следи от религиозно-философски (гностически) влияния, където бог се представя като безлично същество (24, 35: „бог е светлината на небесата и земята“). А другите места, в които Аллах е представен като някакъв всемогъщ творец и деспот, надарен с антропоморфни черти, сега те тълкуват като иносказания. При това те представят за иносказания дори ярките описания на ада и рая, докато по-рано съмнението в тяхната реалност се считаше за най-голям грях, за неверничество. Но и сега мюсюлманските богослови се стремят да запазят антинаучната представа за душата, че уж тя била някакъв „двойник“ на човека, защото отказването от подобни представи би довело до подкопаване на самите основи на религията.

От приспособяването на исляма към новите условия биха искали да се възползват и представителите на колонизаторските среди в Западна Европа и Америка. Те кокетират с мюсюлманското духовенство, издават списания и сборници, посветени на проблемите на историята и на съвременния ислям, организират съвещания по тези въпроси и т. н.

Нещо повече, западните империалисти поддържат, снабдяват с оръжие и боеприпаси такива реакционни банди като „Дар-ул-ислям“ („чертозите на исляма“), които дълго време се бореа против Индонезийската република под лозунгите на панислямизма. Панислямистките призови се използват за реакционни цели и в редица други страни, особено в Иран и Пакистан. През последните години религиозната пропаганда в Иран, съпроводена с откриване на нови богословски училища и джамии, се засили рязко.

Фактите обаче показват, че осъществяването на плановете и начинанията на съвременните мюсюлмански богослови и буржоазните изтоковеди да използват исляма и да го модернизират в интерес на реакционната,

империалистическа буржоазия става все по-трудно и по-трудно. В чужбина, в страните на Изтока, в които е разпространен ислямът, особено в ония, които си извоюваха политическа независимост и активно се борят за мир и прогрес, се вдигнаха и все повече укрепват силите, водещи борба против безправията, рутината и законостенялостта. За тези страни, които вървят по пътя на националната независимост, е твърде характерна една черта, отбелязана от Н. С. Хрущов през време на посещението му в Афганистан. „Няма да крия — казва Н. С. Хрущов, припомняйки си неотдавнашната среща с жителите на столицата на приятелски Афганистан, — най-много ме трогна това, че между десетките хиляди жители на Кабул, които стояха от двете страни на улиците, можях да видя множество открити и усмихващи се женски лица, да слушам техния приятелски привет. Те стояха наред с мъжете, без паранджа, която така ги обезобразяваше, превръщаше ги в безлични сенки. Припомних си, че преди четири години аз не срещнах по улиците на Кабул нито едно незабулено женско лице.“¹

За да засилят влиянието си върху вярващите, мюсюлманските служители отделят много внимание за приспособяването на своята религия и към условията на нашата страна. Това приспособленчество има вече доста дълга история. Така например още в 1925 г. на Дискусионния конгрес на мюсюлманското духовенство и вярващите от Адигейско-Черкезката автономна област те например взеха следното решение: „Установява се, че доводите на старото духовенство за задгробния живот, за съществуването на ангелски души, на съд и гроба над умрелия мюсюлманин, оживяването на умрелия в гроба след погребението и четенето на молитви не почиват на нищо и са измислица на други религии. Занапред да не се допускат такива и особено от днес нататък да се премахнат.“²

Такива решения обаче никога не са се приемали от всички вярващи. В дадения случай, въпреки че е взето

¹ „Правда“ от 6 март 1960 г.

² „Дискусионный съезд мусульманского духовенства и верующих Адигейско-Черкесской автономной области“, Майкоп, 1925 г., стр. 27.

такова решение, по-голямата част от мюсюлманското духовенство и досега учи, че съществували ангели и задгробен живот, че след смъртта в гроба се извършва разпит на покойника от ангелите Накир и Мункир и т. н. За да „подскаже“, на умрелия правилните отговори, моллата и сега остава за малко при гроба на вярващия, след като останалите, които са придружавали покойника, си отидат.

Моллите приспособленци започнаха да говорят, че почитането на камъните по планинските седловини и при многобройните гробници (мазари, тюрбе) са проява на езичеството, но същевременно продължават да представят други камъни за „свещени“, дори за пуснати на земята от рая (като например „черния камък“, взидан в стената на храма Кааба), организират поклонения до тези камъни и т. н. Следователно тук имаме отказване само на думи или отказване от незначителни подробности, от дреболии, които не играят сериозна роля в религиозната пропаганда.

Подобни хитрувания не могат да спрат закономерния процес на окончателно отдръпване на вярващите мюсюлмани от религията.

ГЛАВА II

БУДИЗЪМ

Възникване на будизма. — Легендата за буда. — Будисткото вероучение. — Разновидности на будизма: хинаяна, махаяна, ламизъм. — Църковна организация и религиозен култ. — Социалната роля на будизма.

Изисквайки отказване от всички радости на живота и безропотно понасяне на всички несгоди и трудности, будизмът учи, че животът във всичките му прояви е само страдание. Страданията можели да се избягнат само след дълга поредица от прераждания и след като се стигне до небитие — нирвана. Според будизма основа на всичко съществуващо е непознаваемото духовно начало, наричано буда в себе си; видимият свят, природата е само проява, отражение на тази безлична божествена същност.

В Индия сега будистите са сравнително малко — около 5 на сто от населението. Будизмът е господстваща религия в Непал, Бирма, Тайланд, Цейлон, Камбоджа, Лаос и Виетнам. Будизмът е доста разпространен в Китай, особено в Тибет и в Япония. В СССР тази религия се среща сред бурятския, калмицкия и тувинския народи.

Възникване на будизма

Будизмът е възникнал в Индия около шест столетия преди нашата ера и се е разпространил впоследствие в редица страни на Изтока. Будистката църква смята за начална дата на възникването на будизма 544 г. преди н. е., годината на смъртта на легендарния Гаутама, комуто приписват основаването на тази религия. През този период в Индия протичал процес на консолидиране на дребните племена и образуване на едри робовла-

делски деспотии. Господстващата дотогава брахманска религия била религия на ранното робовладелско общество в Индия, тя освещавала раздробеността на племената и кастовата разединеност. Естествено в условията на развито робовладение и на образуване на едри деспотии брахманизмът престанал да задоволява ръководните кръгове на робовладелската класа.

Будизмът, който започнал да проповядва равенство между хората (равенство в задгробния живот, а не на този свят), обективно съдействувал за отслабването на кастовата и племенната ограниченост. За едрите робовладелци, по-голямата част от които принадлежали към кастата на кшатриите, оспорваща ръководното положение на жреческата каста на брахманите, тази позиция на будизма била напълно приемлива. Благодарение на подкрепата на кшатриите будизмът успешно изместил брахманизма и от времето на династията на Мауриите (IV в. преди н. е.) тази религия станала господстваща в Индия. За засилването на будизма съдействувал особено много третият император от тази династия — Ашока (273—232 г. преди н. е.), който придал на будизма значението на господстваща религия. Пак по негово време будизмът започнал да се разпространява и вън от пределите на Индия — в Цейлон и в страните на Югоизточна Азия. Малко по-късно, през I век от н. е., будизмът започнал да се разпространява в Китай, през IV в. — в Япония, през XVI в. — в Монголия, през XVII—XVIII в. — в Русия, сред бурятите и тувинците.

В самата Индия будизмът бил най-разпространената религия в продължение на редица столетия, обаче въпреки голямото си влияние той не успял да преодолее кастовостта и да надвие влиянието на брахманизма. Това обстоятелство, както и фактът, че на възникващия през VI—VII в. феодализъм в условията на Индия съответствувала повече кастовата система, спомагали за отслабването на влиянието на будизма и към X в. тази религия имала в Индия само незначителен брой последователи. Тя отстъпила ръководното положение на индуизма, който възприел много неща както от будизма, така и от брахманизма.

Легендата за буда

Легендата приписва основаването на будистката религия на индийския принц Сидарта Гаутама. Обаче научно обосновани доказателства за съществуването на такъв човек няма. Легендата за този принц била написана от будистки монаси няколко столетия след началото на разпространението на будизма. Дори само това обстоятелство ни кара да се усъмним в достоверността на биографията на Гаутама. В неговата биография се разказва за непорочното зачеване и безболезненото раждане от царица Майя на сина ѝ Сидарта Гаутама. Говори се за многобройните чудеса, които ставали при това. Твърди се, че младенецът още на седмия ден бил проходил и започнал да говори. Тези и други подобни митове за обстоятелствата на появяването на принца свидетелствуват убедително, че имаме работа не с биографията на действително съществувал човек, а с измислена личност, около която авторите на биографията са се постарали да създадат ореола на божественост. Легендите за буда Гаутама по много неща приличат на по-късните легенди за Христос. Легендата разказва, че на принц Гаутама дошло „просветление“ и му се открили свише „благородните истини“ за пътищата на „спасението“ на хората от страданията на живота и за постигането на покой (нирвана). Гаутама започнал да проповядва тези истини и основал от своите последователи монашеска община. Започнали да го наричат „буда“, което значи „просветлен“.

Разпространението на будизма било обусловено от исторически причини. Неговите поучения отговаряли на интересите на робовладелците, по-късно на феодалите и най-сетне на буржоазията и се внедрявали от тези класи в съзнанието на трудещите се маси. Поради това будизмът станал господстваща идеология в редица азиатски страни. Обаче от времето, когато капитализмът създаде своя гробокопач — работническата класа, когато възникна новата идеология на тази прогресивна класа — научният комунизъм, положението започна да се променя. Народите на Изтока се събудиха за творческа, революционна дейност. Влиянието на характерните за будизма идеи на пасивност и „съзерцателност“ върху масите започна да отслабва. Народните маси в коло-

ниалните страни се вдигнаха на борба за независимост и свобода, вдъхновявани не от призивите на буда към смирение и непротивене, а от революционните идеи за действително равенство на хората. Старите реакционни идеи, включително и будистката идеология, постепенно загубват влиянието си върху масите.

Будисткото вероучение

Будистките „свещени книги“ (канон) се състоят от близо десет хиляди страници, което значително надхвърля обема на християнската библия. Будисткият канон е разделен на три части (питаки). Първата питака — „Виная“ — съдържа материал за будистката църковна община и за нейните правилници. Втората питака — „Сута“ — излага основните догми на будизма във формата на диалози — беседи на буда. Третата питака — „Абидама“ — съдържа тълкования на основните догми на будизма. Освен тези питаки в канона влиза и един сборник от будистки поеми, посветени на буда и неговото учение. Сборникът се нарича „Сута-Нипата“. В канона влиза също и „Джатаки“ — сборник от разкази за 550-те предходни прераждания на буда; това е главно фолклорен индийски материал.

В канона не се говори за съществуване на конкретна личност — бог, творец на вселената, но той учи, че в света господства някакво непознаваемо духовно същество, пребиваващо в състояние на вечен покой. Това същество е буда в себе си, буда в нирвана. Целият материален видим свят според будизма не съществува реално, а представлява само илюзорна проява на мистичното духовно начало — на буда. Според будистките представи съществуват три свята: земният свят — светът на чувствата, към който принадлежат животните, хората, духовете; небесният свят — светът на формите, числен с богове, и светът на абсолютната пустота, в който се намира буда. При това постоянно и неизменно съществува висшият тайнствен свят на пустотата — изпълнение на вечното духовно начало; а другите светове са преходни, те представляват само друга форма на битието, проява на същото това духовно начало — на буда.

В края на краищата земята и целият видим материален свят, наричан сансара, ще изчезне и ще се съедини с висшия свят на пустотата, на вечния покой — нирваната. Така че според будизма действителният, материалният свят е временен, преходен фактор, а постоянна и вечна основа на всичко е духовното начало. Понятието „нирвана“, което съвпада всъщност с понятието за това духовно всеобхватно начало, се характеризира от будизма по следния начин: „Съществува, ученици, убежище, дето няма нито земя, нито вода, нито светлина, нито въздух; дето няма нито безкрайност на пространството, нито безкрайност на разума, нито каквото и да било; дето няма нито представи, нито тяхното отсъствие, дето не съществува нито този свят, нито друг свят, ни слънце, ни луна. Това, ученици, не е появяване, не е унищожаване и не е постоянство. Това съществува без основа, без развитие, без опора, това е край на страданията.“¹

Крайната цел, идеалът на хората, учи будизмът, трябва да бъде постигането на нирвана чрез освобождаване от веригите на материята — сансарата. Учението за това е основата на приписваните на Гаутама проповеди за четирите „благородни истини“. Тези „истини“ се свеждат към следните положения:

1. Животът е страдание. 2. Причината за страданията са желанията, страстните влечения. 3. Човек може да се избави от страданията само като задуши в себе си желанията, страстите. 4. За да задуши желанията и се избави от страданията, човек трябва да следва посочения от буда Гаутама спасителен път, който води към нирвана.

Будизмът проповядва, че и след смъртта си човек не престава да съществува, понеже всичко в света, включително и хората, е резултат от временните комбинации на най-малките частички на духовното начало — буда в себе си. Тези частички, наричани в будистката литература „дхарми“, образуват в своето движение и хората. Смъртта на човека означава само разпадане на дадена комбинация дхарми, но не и тяхно унищожаване. Веднага след смъртта на човека неговите дхарми образуват нова комбинация и умрелият

¹ Цит. по кн.: Г. Ольденбург, Будда, его жизнь, учение и община, М., 1898, стр. 263.

се възражда отново, обикновено пак в образа на човек. Преродилният се човек е органически свързан с умрелия си предшественик, тъй като сборът от дхармите си остава същият — променя се само тяхната комбинация. Основата на това мистично учение будизмът е заемствувал от брахманизма, който проповядвал преселването на душите, но в будизма понятието душа като неизменна, строго индивидуализирана субстанция е заменено с понятието комбинация от дхарми.

Според будисткото вероучение човек е обречен на множество прераждания и самият носи отговорност за своето поведение и начин на живот при предшествуващите си прераждания. Тази отговорност, това възмездие за поведението през предишните прераждания се нарича в будистката литература закон на кармата. Законът на кармата станал основата на социалните възгледи на будизма, същността на които се свежда до това, че положението и съдбата на хората са предопределени предварително, че ако човек е беден и безправен, това е карма за лошото му поведение през неговите предишни съществувания и, обратно, богатството и знатността на човека са карма, награда за доброто му поведение в миналите прераждания. Естествено такова учение напълно задоволява експлоататорските класи, защото оправдава социалното неравенство и експлоатацията.

Основните изисквания на будисткия морал се състоят в това — човек да се съсредоточава върху вътрешното си самоусъвършенствуване чрез благочестиви размишления, четене на молитви, потискане на страстите и желанията, чрез въздържание и монашески живот, чрез смирение и непротивене на злото.

Будисткият канон съдържа например такива наставления: „Много вижда, много чува тук човек, за много неща мечтае. Разрушаването на онези желания и страстни влечения към нещата, които са скъпи на човека — това е то неизменното състояние на нирвана“; и по-нататък: „Който не враждува с никого нито със слово, нито с мисъл, нито с действие, който е познал до съвършенство вечната истина (т. е. будисткото учение — *Ред.*) и жадува само за блаженството на угасването, той върви по верния път.“¹

¹ „Сутта-Нипата“, М., 1899. стр. 149, 70.

Спазвайки тези правила, човек — уверява будизмът — може постепенно, в продължение на редица прераждания, да стигне до нирвана, т. е. да излезе от кръга на живота и да се съедини с буда в себе си, който се намира в пустота и покой. При това има не малко случаи, когато будистката църква е провъгласявала някои хора за достигнали нирвана скоро след тяхната смърт и дори още приживе. Наистина такива успехи по пътя на „спасението“ обикновено постигали само висши будистки йерарси или светски управници; така например и миналото били смятани за живи буди (хубилгани) много висши ламы в Монголия, а в Тибет и сега има ламы, почитани като буди. От светските управници будистката църква е провъзгласявала за прерожденци на буда много монголски ханове, руски царе и т. н.

Смята се освен това, че будистките монаси — ламите — имат повече шансове за достигане на нирвана в сравнение със светските будисти. А изобщо, както е казано в една от будистките книги: „За заслуги, спечелени през живота, човек след смъртта се преселва в царството на тенгриите (боговете. — *Ред.*); оттам за нови добродетели минава в по-горните страни на блаженството (т. е. в нирвана. — *Ред.*), но щом в живота се отдава само на удоволствия, то след смъртта си той отива в ада... Онзи, който мисли за бъдещата си съдба, раздава щедро милостиня и затова във всяко прераждане се ползва с богатство и почести, със знатен произход, могъщество и власт.“¹

Наред с нирвана като вечна форма на задгробно състояние, учи будизмът, съществува рай за праведниците и ад за грешниците. Райт, или царството на небесните жители — тенгриите — служи, така да се каже, като междинна инстанция към нирвана.

Раят според представата на будистите се намира в „средния свят“ на небесните жители, в „светлата земя“ Сукавати, чийто повелител е буда Амитаба. Този буда, както и всички буди, трябва да се намира във висшия свят — в нирвана, обаче той, загрижен за „спасението“ на хората, казал: „Не желая вечен покой, щом като жи-

¹ Цит. по кн.: *О. Ковалевский*, Буддийская космология, Казань 1837, стр. 86—87.

вите същества, които мислят за мен, не ще могат да се прераждат в моята светла земя.“¹

Пребиваването в рая според будисткото вероучение не е постоянно, то е нещо като трамплин за преселване във висшия свят, за постигане на нирвана. Смята се, че и в рая духовното начало, намиращо се в човека, все още е в рамките на материята и само във висшия свят — нирвана — този дух се освобождава напълно от материалните окови и се слива с първоначалния дух на света.

Ако води несъответстващ на будистките правила живот, човек може да се прероди не само в беден, безправен човек, но и в животно и на края може да се намери в ада в образа на отвратителни чудовища и твари, претърпяващи всевъзможни мъки. Начело на ада стои докшит (зъл дух), наричан Ерлик-хан.

По-горе казахме, че за разлика от християнството будизмът не признава конкретна личност — бог, творец на вселената, като смята, че основа на всичко е безликото, непознаваемо духовно начало. Обаче на практика будистката църква е заселила с богове и духове — добри и зли — небесата, земята и земните недра. Будисткият пантеон наброява над хиляда различни буди начело с буда Гаутама, още повече бодисатви, т. е. същества, преодолели процеса на прераждането, но не потопили се още в нирвана.

Будите и бодисатвите, според представата на будистите, могат да слизат на земята и въплътили се в някакъв човек, да проповядват будисткото учение и да насочват хората по пътя към постигане на нирвана.

За будистката църква, особено за ламаистката ѝ разновидност, е характерен широко развитият монашески институт. Например в МНР преди революцията от 1921 г. имало над сто хиляди ламы, в Бурятия преди Октомврийската революция имало около шестнадесет хиляди ламы, в Калмикия — около три хиляди.

¹Цит по кн.: О. О. Розенберг, О миросозерцании современного буддизма на Дальнем Востоке, П., 1919, стр. 51.

Разновидности на будизма: хинаяна, махаяна, ламаизъм

Основните канонични положения, по-специално посочените по-горе четири „благородни истини“, се признават от всички будисти, в религиозните представи на будистите от една или друга страна няма никакви съществени различия. В миналото будизмът се подразделял на два вида: *хинаяна* и *махаяна*. Мохаянисткото направление възникнало през I в. от н. е. в Индия. Но и в този случай различията засягали не принципи въпроси, а методите, пътищата към „спасението“. Хинаяна (което значи „малка колесница“) учела, че „спасението“, постигането на нирвана е възможно само след като човек стане монах. А махаяната (т. е. „голямата колесница“) смятала, че постигането на нирвана е възможно под ръководството на църквата и за всеки будист-мирянин.

Мохаянистите провъзгласили идеята на месиянството, твърдейки, че будите могат по свое желание да спадат от небето на земята, да се въплътят в хора с цел да проповядват будисткото учение и да оказват помощ при постигането на нирвана. Мохаянистите въвели и понятията ад и рай. По-достъпните възможности за „спасение“ осигурили на махаянистката разновидност на будизма широко разпространение. Мохаянизмът се утвърдил главно в Китай, Япония, Монголия, сред бурятите, калмиците и тувинците.

В Тибетския район на Китай, както и сред монголиците, бурятите, калмиците и тувинците махаянисткия будизъм получил разпространение под формата на ламаизъм.

За основател на ламаистката разновидност на будизма се смята тибетският лама Цзонхава (роден в 1357 г.). В областта на догматиката Цзонхава придавал особено значение на мистиката, богослуженията и обредността. Обаче главното, с което е известен Цзонхава в историята на будизма, е реформата на будистката църква.

Реформата се изразила в издигане ролята на духовенството чрез провъзгласяването на тезата, че ламата е добър приятел и учител на миряните и че само чрез посредничеството и помощта на ламата мирянинът ще може да тръгне по пътя към спасението, по пътя към постигането на нирвана. Цзонхава разработил устава на

ламаистките манастири (дацаните), вътрешния им ред. Той признал на ламите правото да имат частна собственост, което дало възможност на манастирите да натрупат ценности, да се превърнат във феодални владения на висшите ламы.

В догматично отклонение ламаизмът е ортодоксален будизъм, но има свои особености в областта на култа и обредите, които особености възникнали под влиянието на особените исторически условия на разпространението на будизма в Централна Азия. Например през VII в. будизмът започнал да се разпространява в Тибет, където по онова време възниквали феодалните отношения и бил широко развит шаманизмът. Шаманистите вярвали, че светът е населен с духове, които неотстъпно преследват човека по петите и всеки момент могат да му нападат, да му донесат нещастие. Особени, „специалисти“ по свързването с духовете — шамани — се занимавали с подкупване на духовете, принасяли им жертви.

Будизмът, бързо приспособен от феодалите към условията на Тибет, възприел и шаманските обреди, и пантеона на тибетците. Висшите духове на шаманизма били прибавени към будистките богове като „защитници на религията“, а много от шаманските обреди — в ламаисткия култ. Централно място в тоя култ заело почитането на свещенослужителя — ламата — като посредник между хората и бога, който заменил шамана, поемайки всички негови функции в борбата със злите духове, в жертвоприношенията, заклинанията на злите сили и пр. Редица богове от будисткия пантеон, според уверението на ламаизма, се въплътяват във висшите ламы и ги правят живи богове. Ламаизмът е характерен с особено масовото развитие на монашеството, с изобилието на манастири, с включването в пантеона на местни божества — духове, а в ритуала — на стари, шамански обреди.

Църковна организация и религиозен култ

Различните секти на будизма се различават една от друга не по канонични, принципни признаци, а само със своята обредност и по вътрешното устройство на манастирите. Тези различия се обуславят от това, че при разпространяването си в различните страни будизмът

възприемал в своята църковна, богослужебна практика и обредите на изместваните местни религии. Будистката църква не представлява единно цяло като католиците. Тя се състои от самоуправляващи се църкви, неопределени от йерархия в общобудистки мащаб. Далай-лама е само глава на будистко-ламаистката църква в Тибетския район на Китай, на него не му е подведомствено будисткото духовенство в другите райони на Китай, а още по-малко в другите страни.

Основа на будистката църква във всички страни, където е разпространен будизмът, са манастирите. Манастирите се подразделят както по засманото от тях манастирите и храмовете положение, така и по поетни обети. Градацията по обети е следната: убаша — послушник, банди — първа монашеска степен, гецул — втора степен, гелун — трета монашеска степен. Монаси, като правило, могат да бъдат само мъжете; жените могат да дават първични обети, и то само в преклонна възраст, при това те живеят не в манастира, а в дома си.

Някои висши йерарси и настоятели на най-големите манастири се почитат като прерожденци (хубилгани) на будите и бодисатвите. Така например далай-лама се смята за прерожденец на бодисатва Авалокитешвара, а панчен-лама — за прерожденец на буда Амитаба. В предреволюционна Монголия главният лама на монголските будисти се смятал за хубилган на бодисатва Чжеб цзун-Дамба, а в цяла Монголия имало около стотина лами-хубилгани, живи буди, на които вярващите се молели и принасяли жертви.

Богослуженията в будистките храмове се извършват само от ламите, без присъствието на миряните и се състоят в хорово четене на будистки текстове от канони. Много миряни се събират за различните религиозни празници — мистерии. Най-популярни у ламаистите са религиозните мистерии: цам, кръговратът на Майдари цзулайн хурал (празник на кандилата), цаган-сара хурал (новогодишно богослужение, обоной-тахилга. Празникът цам е своеобразен религиозен спектакъл, в който ламите слагат маски с изображението на различни будистки божества и духове и танцуват под звуците на манастирския оркестър. След свършването на танците и пантомимите от манастира изнасят символична фигура на злия дух и я изгарят. Празникът обоной-тахилга

га е посветен на чествването на духовете на планините или на дадена местност. В чест на тези духове се издига жертвеник, така нареченото обо, във формата на купчина камъни или пръчки, върху които се слагат символичните жертви във вид на парченца храна, парцалчета, дребни монети и т. н. Такива обо се издигат обикновено в планинските проходи, на върховете на хълмовете. Тяхното освещаване става с четене на молитви от ламите и завършва с народни празненства. Очевидно в далечни времена обо служели у монголците като пътепоказатели, но на тяхното изграждане придали религиозен характер още шаманите. Поради популярността на обо будистката църква била принудена да приеме този обичай и му придала религиозна окраска.

Будисткото духовенство има голямо влияние върху вярващите, които смятат, че без помощта и съветите на ламата не може да се разчита на добро прераждане, на постигане на нирвана. Ето защо ламата ръководи вярващите през целия им живот: той извършва обрета при раждането на детето и го кръщава, чете заклинания и молитви до леглото на болния човек, извършва погребалните обреди. В жилищата на будистите на лично място се поставят статуетки на буда и пред тях — съдинки със символични жертви като вода и парченца храна.

Обредността и цялата църковна практика на будизма имат за цел да насаждат в съзнанието на хората всякакъв род суеверия, да замъгляват главите на хората с измислици за демони, за живи богове и др. т. Цялата тази църковна практика отговаря на мистичния мироглед на будизма.

Трябва да отбележим, че редица празници и обреди с развитието на културата, с намаляването на броя на дацаните и ламите, с масовото откъсване на трудещите се от религията в Бурятия, Тува и Калмикия вече принадлежат на миналото. Но част от тях още се запазват

Социалната роля на будизма

Будизмът е също толкова реакционен, колкото и всяка друга религия. Обаче много буржоазни учени изказват друго, противоположно мнение, като твърдят,

че религията и по-специално будизмът спомага за смекчаване на нравите и подпомага прогреса.

Тези погрешни възгледи са опровергани убедително от самия живот, от историята на монголския народ. След революцията от 1921 г. основната маса от монголския народ се откъсна от будисткия мироглед и сега в МНР във връзка с намаляването на броя на вярващите ламаисти са останали само няколко манастира с незначителен брой ламии.

Въпреки твърденията на буржоазните социолози, будизмът винаги е играл реакционна роля в живота на обществото, той е призовавал и призовава към покорност на съдбата, към непротивене на злото, към лично, а не към обществено усъвършенствуване, към отказване от радостите на живота и именно с това винаги отвлечал вниманието на своите последователи от проблемите на класовата борба.

Феодалите в Тибет и Монголия, кулаците и нойоните в Бурятия, богатите в Тува и Калмикия векове наред са използвали будистките поучения за съдържане на желанията и за непротивене на злото за потискане на трудещите се, за ограбване на народа.

Като оръдие за потискане на трудещите се будизмът е един от съществените фактори за икономическата и културната изостаналост на народите, които са изповядвали тази религия. По-специално това особено ясно личи от историята на монголския, тибетския, бурятския и калмицкия народи.

Будизмът започнал да се разпространява в Русия под формата на ламаизъм от края на XVII — началото на XVIII в. в бурятските райони на Забайкалието. Пак през XVII в. част от ойротските племена се преселили от Джунгария (сега провинцията Синцзян в КНР) в астраханските степи на Русия и създали там калмицката народност. Калмиците изповядвали ламаизма още преди да се преселят в Русия. Ламаизмът получил частично разпространение и сред малобройните народности на Източен Сибир: сред тувинците (сойотите) и евенките (тунгусите).

Прониквайки в Монголия, Бурятия, Тува, ламаизмът поглъщал местните вярвания, като им придавал будистки характер. В едни случаи между ламите и местните шамани се разгаряла остра конкурентна борба, в други

те мирно съжителствували, допълвайки се взаимно в духовното поробване и ограбването на трудещите се. В Тува много от обредите се извършвали съвместно от ламата и шамана.

Царското правителство не пречело на ламаизма да се разпространява, тъй като се стремяло да използва ламаисткото духовенство като оръдие на своето господство над бурятския народ. И ламаистката църква оправдала покровителственото отношение на властите. Бурятските ламы обожествили императрица Екатерина II, като я провъзгласили за хубилган на будистката богиня Дараехе, а впоследствие и следващите царе били признавани за хубилгани на тази богиня. В чест на руските царе се издигали ламаистки храмове (суме); така, през 1896 г. в чест на коронацията на Николай II били издигнати храмове в Цголския и Агинския дацани; през 1904 г. бил построен храмът в Цулгинския дацан по случай раждането на престолонаследника — Алексей. През 1908 г. по ходатайство на хамбо-ламата в един от храмовете били донесени портретите на царя и царицата със собственоръчните им подписи и поставени на почетни места в храма.

Отправяйки молитви за благоденствие на царя и царското правителство, висшите ламы всячески укрепвали и господството на нойоните (дворяните) над трудовите маси на бурятския народ и сами експлоатирали трудещите се.

През периода на Великата октомврийска социалистическа революция висшите ламы се обявили против съветската власт. Главата на бурятските ламаисти Церемпилов през ноември 1919 г. разпратил по дацаните послание, в което, като призовава бурятите да поддържат Колчак, пише: „Под ръководството на държавната власт на адмирал Колчак и неговите последователи се благоустроява животът на нашата Руска държава.“

Съпротивата на висшите ламы срещу мероприятията на съветската власт продължавала и впоследствие. Социалистическото преустройство на живота на бурятския народ се извършвало в обстановка на ожесточена класова борба срещу ламите.

Във Външна Монголия (сега МНР) преди революцията имало над 700 манастира и над 100 хиляди ламы, а населението било към 600 хиляди души. Някогашният

огромен относителен дял на ламите в състава на монголското население вече сам по себе си говори за крайно отрицателната роля, която ламаизмът играел в икономиката на монголския народ, като откъсвал такава значителна част от мъжкото население от производителния труд. Издържането на паразитичната армия от ламите изцяло лягало върху останалото, аратското (селското) население.

Висшите ламите били същевременно и едри феодали. Те разполагали с огромен брой крепостни арати — шибинари. Враждебно отношение от страна на ръководните кръгове на ламите срещнала и народната власт, която се утвърдила след революцията от 1921 г. в Монголия. Ламаистките манастири били основните крепости на контрареволуцията в МНР.

В Тибет доскоро съществуваше феодален строй и при това ламаизмът и ламаистката църква бяха един от устоите на този строй. Провеждането на демократични реформи там се бавеше поради пречките от страна на бившето тибетско правителство. Както е известно, това реакционно правителство в сговор с империалистите влязло през март 1959 г. контрареволуционен метеж. Ликвидирането на този метеж, отстраняването на реакционерите от местното правителство ускори провеждането на демократичните реформи.

Ламаизмът е служил като идеологическо оръжие не само в ръцете на местните феодали, но е бил използван и от империалистите за прикриване и поддържане на агресията в страните на Азия. Тази политика на използване на будизма за агресивни цели широко се прилагала в миналото от японските империалисти. Под знамето на реакционната идея за панбудизма те водели пропаганда за обединяване на всички будисти под ръководството на Япония и използвали реакционните феодални слоеве на духовенството за утвърждаване на своето господство в окупираните райони на Китай и други страни в Азия. Установено е, че японските империалисти са имали тесни връзки с ръководителите на контрареволуционните заговори на ламите в МНР и с тях им оказвали активна помощ. Известни са също така и нееднократните опити на английските и американските империалисти да използват будизма и реакционните кръгове на ламите за откъсване на Тибет от Китай.

Мощното антиимпериалистическо освободително движение в Азия, което доведе до извоюването на независимост от бившите колониални народи, подбуди и значителна част от будисткото духовенство, особено неговите низши слоеве, които стоят близо до масите, да застанат на патриотичните позиции на борба срещу колониализма, за независимост на своите страни, за мир. В това отношение показателни са общополитическите решения, приети през ноември 1956 г. на четвъртата световна конференция на будистите. Тази конференция се изказа единодушно за мир, против войната, против произвеждането и прилагането на атомно оръжие, за петте принципа на мирното съвместно съществуване — панчашила.

Сега по-голямата част от будисткото духовенство в СССР и другите социалистически страни се отнася лоялно към държавната власт. Обаче промяната на политическите позиции на значителна част от будисткото духовенство в страните на социализма не променя антинаучната и реакционна същност на самия будистки мироглед.

Будистките религиозни представи, създавани и внедрявани в съзнанието на хората в продължение на хилядолетия, пречат на вярващите да станат докрай съзнателни, активни строители на комунистическото общество. Грижите за спасението на душата им пречат да насочат всичките си сили към борба за щастието на хората на земята, не позволяват на научните знания и на напредничавия комунистически морал да се разпространяват сред тях, култивират индивидуализъм, егоизъм и отживелици от стария бит.

Участието на вярващите в будистките празници и спазването на будистките обреди от тях често причиняват непосредствена вреда на колхозните и совхозните стопанства, като отвличат хората и ги карат да отсъствуват от работа. Под маската на тази религия често действуват различни шарлатани, които се представят за „светци“ и водят паразитичен живот.

Ясно е, че будистките догми и обреди запазват и в условията на нашата страна реакционния си характер. Съдържащите се в будисткото възпитание религиозен фанатизъм, религиозна отчужденост и страх от небесните сили са дълбоко чужди на съветските хора, които изграждат комунизма.

Трети раздел

ИЗГРАЖДАНЕТО
НА КОМУНИЗМА В СССР
И ПРЕОДОЛЯВАНЕТО
НА РЕЛИГИОЗНИТЕ
ОТЖИВЕЛИЦИ

ГЛАВА 12

ОТНОШЕНИЕТО НА КПСС И СЪВЕТСКАТА ДЪРЖАВА КЪМ РЕЛИГИЯТА И ЦЪРКВАТА

Програмните положения на комунистическата партия по религиозния въпрос. Връзката на атеистичната пропаганда с политическите задачи на пролетариата. — Осъществяването на свободата на съвестта в СССР. Ленинският декрет „За отделянето на църквата от държавата и на училището от църквата“. Основните черти, които характеризират свободата на съвестта в СССР. — Социалистическото строителство в СССР и религията. Широката пропаганда на атеизма. Масовото отдръпване на трудещите се от религията. Усъвършенстване на формите и методите на атеистичната пропаганда. — Задачите на атеистичната работа в съвременните условия. Постановлението на ЦК на КПСС от 10 ноември 1954 г. Разгърнатото строителство на комунизма и преодоляването на религиозните отживелици.

При определяне на своето отношение към религията комунистическата партия и съветската държава се ръководят от интересите на трудещите се по преустройството на човешкото общество, от интересите на изграждането на комунизма.

В съвременната епоха, в епохата на прехода от капитализма към социализма, в периода на разгърнатото строителство на комунизма в нашата страна по всички направления се засилва идеологическата борба. Човекът на комунистическото общество трябва да има ясен мироглед, да е освободен напълно от всякаква мистика, идеализъм и невежество, от представи, които пречат на научното разбиране на живота. Именно затова комунистическата партия се обявява против религията, поставяйки като едно от своите програмни искания окончателното и пълно преодоляване на религиозните отживелици.

Програмните положения на комунистическата партия по религиозния въпрос

Опирайки се на теоретическите положения на пролетарския атеизъм, комунистическата партия е разработвала много преди победата на Великата октомврийска социалистическа революция основните програмни искания по отношение на религията и църквата. *Партията никога не е гледала на борбата против религията като на самоцел. Тя винаги е подчинявала антирелигиозната пропаганда на класовата борба на пролетариата.* „Борбата против религията — казва В. И. Ленин не трябва да се ограничава с абстрактно-идеологични проповед, не трябва да се свежда до такава проповед, тази борба трябва да се свърже с конкретната практика на класовото движение, насочено към премахване социалните корени на религията.“¹ Само в такава практическа борба за осъществяване на своите политически и класови цели пролетариатът може да усвои социалистическата идеология.

Марксистката партия на работническата класа събира под знамето на борбата за осъществяване на комунистическите идеи всички трудещи се, независимо от това, дали те са вярващи или са атеисти. Това задължава челния отряд на пролетариата да издига в тази област такива лозунги, които да не разединяват различните слоеве на трудещите се, да не подкопават тяхното единство в борбата против експлоататорите, а да ги сплотяват, да ги обединят за разрешаване задачите на социалистическата революция. В. И. Ленин нееднократно е предупреждавал, че внасяйки острота в религиозната борба, ние можем да озлобим масите. „Такава борба засилва разделянето на масите по принципа на религията, а нашата сила е в единението.“²

В условията на капиталистическото общество, където всички права на трудещите се — включително и свободата на съвестта — се погазват, за програмно искание на партията на комунистите по въпросите на религията К. Маркс и Ф. Енгелс смятаха борбата за установяване свобода на съвестта, за правото на всеки човек

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 15, стр. 411.

² В. И. Ленин, Съч., т. 28, стр. 179.

да вярва в който бог иска, да изповядва каквато религия желае, да я сменя или да не признава никаква религия, т. е. да бъде атеист. Истинска гаранция за това те виждаха в пълното отделяне на църквата от държавата.

К. Маркс и Ф. Енгелс изтъкваха същевременно, че ако по отношение на държавата религията трябва да бъде частно дело, то партията на пролетариата не може да гледа на религията като на частно дело, а си поставя за задача последователната идейна борба против нея. В „Критика на Готската програма“ К. Маркс пише: „Всеки трябва да има възможност да удовлетворява своите религиозни и телесни нужди, без полицията да си пъха носа в това.“ Но работническата партия би трябвало... да изрази своето убеждение, че буржоазната „свобода на съвестта“ не е нищо друго освен търпимост към всички възможни видове **религиозна свобода на съвестта** и че тя — работническата партия, — напротив, се стреми да освободи съвестта от религиозната упойка.“¹

Особено актуална беше разработката на тези въпроси за обществените условия в Русия, дето религиозният гнет взе особено тежки форми. Лозунгът свобода на съвестта отговаряше на задачите на революционната подготовка на масите, на мобилизирането на всички трудещи се в борбата за събаряне на самодържавието, за ликвидиране на феодално-капиталистическите отношения в Русия. Пролетарската революция трябваше да премахне не само властта на помещиците и буржоазията, но и жестокия и деспотичен гнет на духовенството над хората от всички националности и вероизповедания в Русия.

По своя политически строй царска Русия беше една от изостаналите страни на света. Нейният обществен и държавен строй не допускаше каквото и да било свободомислие, дори формално провъзгласяване на демократичните права. В страната действаха средновековни закони, погазваше се свободата на съвестта.

Управляващите класи в царска Русия разбираха каква мощна сила на въздействие върху масите представляват религията и църквата и всячески поддържаха

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Избр. произв., т. II стр. 31.

религиозните обединения и на първо място господствувашата православна църква. В страната се наброяваха около 80 хиляди църкви и молитвени домове, десетки хиляди свещеници и монаси, за издръжка на църковния апарат от държавния бюджет се отпускаха всяка година милиони рубли злато. Църквата владеше огромни земи, заедно с манастирите тя притежаваше над 2 600 хиляди десетини земи, имаше промишлени предприятия, беше акционер на банки и т. н. Тя беше тясно свързана със самодържавието, защитаваше неговите устои.

Църквата се използваше от помещиците и буржоазията преди всичко като оръдие за заробване на трудещите се, като средство за „утешаване“ на измъчените и нещастни народни маси. Тя помагаше да се укрепва царският строй и затова царизмът ѝ предоставяше широки права и привилегии, оказваше ѝ материална поддръжка.

Без участието на църквата в царска Русия не се извършваше нито едно държавно мероприятие. Със своите благословии или проклетия тя съпровождаше всеки човек от деня на неговото раждане до гроба му, понякога дори анатемосваше умрели хора. Регистрирането на ражданията, на браковете и смъртните случаи се извършваше само от църквата. Това ѝ даваше в ръцете силно средство за въздействие върху поведението на хората. Дори погребването на умрелия не ставаше така, както искаха неговите близки, ако църквата е била недоволна от неговото поведение приживе. В съда, в служебните работи, в личния живот — навсякъде се искаше от човека религиозна клетва и свидетелство на свещеника за честност и благонадеждност. На духовенството открито се предписваше: ако някой при изповед съобщи на своя духовен отец за някакъв умисъл що се отнася до честта и здравето на владетеля или за измяна — духовният отец трябва да донесе за това незабавно.

Църквата действуваше като открит враг на просвещението и науката, като гонеше от учебните заведения прогресивните учители и преследваше проявите на свободата на мисълта сред младежта. Явно насилие над съвестта на гражданина беше организацията на възпитанието в царска Русия. Училището се намираше в ръцете на църквата. Един от задължителните предмети в

училището беше „закон божи“. Учениците и учителите бяха задължени да ходят на църква.

Православната църква служеше вярно на царското самодържавие в провеждането на неговата външна политика, в осъществяването на национално-колониалния гнет, в разпалването на национална вражда между трудещите се.

Към различните религии царското правителство се отнасяше различно. Господствувашо положение в страната заемаше Руската православна църква. Тогавашните закони защитаваха православната вяра, жестоко преследваха онези, които я сменяха, и забраняваха разпространяването на каквато и да било друга религия. Органите на държавата смятаха като най-важна характеристика на гражданина неговото вероизповедание. За религиозната принадлежност трябваше да се посочва във всички официални документи. Съобразно с това се установяваха за едни привилегии, а за други — ограничения. А онези, които сменяха православната си вяра с каквато и да е друга, ги обявяваха за „вероотстъпници“, изпращаха ги на заточение в далечни краища. Царският „сборник от закони“ гласеше: „Който... се осмели умишлено да порицава християнската вяра или православната църква или да се гаври със светото писание, се лишава от всички имуществени права и се изпраща на заточение на каторжна работа от 6 до 8 години.“ За „друговерците“, както тогава наричаха неправославните, съществуваша всевъзможни ограничения.

Програмата за освобождаване на трудещите се от тази жестока и деспотична власт на църквата беше разработена от В. И. Ленин.

В. И. Ленин изтъкваше, че свобода на съвестта може да се осигури само след като се събори царското самодържавие и се замени с република. По такъв начин разрешаването на религиозния въпрос се свързваше пряко с общите задачи на политическата борба на пролетариата.

Борейки се за установяване свобода на съвестта, за обявяване на религията за частно дело по отношение на държавата, за отделяне на църквата от държавата и на училището от църквата, В. И. Ленин същевременно постоянно подчертаваше, че по отношение на революционната партия на работническата класа религията

не може да бъде частно дело. „Нашата партия — пише В. И. Ленин — е съюз на съзнателни, челни борци за освобождение на работническата класа. Такъв съюз не може и не трябва да се отнася безразлично към несъзнателността, невежеството или мракобесието под формата на религиозни вярвания. Ние искаме пълно отделяне на църквата от държавата, за да се борим против религиозната мъгла с чисто идейно и само с идейно оръжие, с нашия печат, с нашето слово. Но ние основахме свой съюз, РСДРП, между другото именно за такава борба против всякакво религиозно затъпяване на работниците. И за нас идейната борба не е частно, а общопартийно, общопролетарско дело.“ „Нашата програма — подчертава В. И. Ленин — изцяло е построена върху научен, и то именно материалистически мироглед. Ето защо разясняването на нашата програма по необходимост включва и разясняването на истинските исторически и икономически корени на религиозната мъгла. Нашата пропаганда по необходимост включва и пропагандата на атеизма.“¹

За разлика от материалистите от миналото, които вече са издигали идеята за борба против религията, но не са свързвали тази борба със задачите за освобождение на човечеството от оковите на социалния и духовния гнет, марксизмът-ленинизмът не ограничава тази борба с абстрактно-просветителска проповед, а винаги я поставя във връзка с конкретните задачи на класовото движение на трудещите се за определени практически цели в икономическата и политическата област, за революционно преустройство на обществото.

„Марксистът — казва Ленин — трябва да бъде материалист, т. е. враг на религията, но материалист диалектически, т. е. поставящ борбата с религията не абстрактно, не на почвата на отвлечената, чисто теоретическа, винаги равна на себе си проповед, а конкретно, на почвата на класовата борба, която се води *на дело* и която най-вече и най-добре възпитава масите. Марксистът трябва да умее да държи сметка за цялата конкретна обстановка, винаги да намира границата между анархизма и опортюнизма (тази граница е относителна, подвижна, променлива, но тя съществува), да не из

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 10, стр. 77.

пада нито в абстрактния, словесен, на дело празен „революционаризм“ на анархиста, нито в еснафщината и опортюнизма на дребния буржоа или либералния интеллигент, който се бои от борбата против религията, забравя за тая своя задача, примирява се с вярата в бога, ръководи се не от интересите на класовата борба, а от дребната, мизерна сметчица: да не обиди, да не отблъсне, да не изплаши — от премъдрото правило: „живей и оставяй и другите да живеят“ и т. н. и др. п.“¹

В. И. Ленин винаги се е борил както против тези, които се опитват да поставят религиозния въпрос на първо място, което съвсем не му принадлежи, така и против онези, които се придържат към неутралитета по отношение на религията. Той искаше борбата против религията да бъде подчинена на главната задача — на задачата за събаряне властта на помещиците и капиталистите. Класовата, политическата борба, подчертава Ленин, трябва да се поставя на пръв план, като се противодействува на разделянето на работниците в тази борба на атеисти и неатеисти. От тези Ленинови указания нашата партия винаги е изхождала и изхожда при разрешаването на всички въпроси, засягащи отношението ѝ към религията и църквата.

В програмата си, приета на II конгрес на партията в 1903 г., комунистическата партия не включваше искането за атеизма на всички нейни членове. В програмата се посочва, че партията смята за необходимо да поди борба за отделяне на църквата от държавата и на училището от църквата (§ 13), за предоставяне на всички граждани неограничена свобода на съвестта, премахване на съсловията и пълно равноправие на всички граждани независимо от пол, религия, раса и националност (§ 7).²

В интерес на делото на революцията В. И. Ленин смяташе за възможно приемането в партията и на онези революционно настроени работници, които не са скъсали още с религията, с вярата в бога. В статията си „За отношението на работническата партия към религията“ той пише: „Ние трябва не само да допускаме,

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 15, стр. 414.

² „КПСС в резолюции и решения на конгресите, конференциите и пленумите на ЦК, ч. 1, стр. 31.

но и усилено да привличаме в с.-д. партия всички работници, които са запазили вярата си в бога, ние сме безусловно против дори и най-малкото оскърбление на техните религиозни убеждения, но ние ги привличаме, за да ги възпитаваме в духа на нашата програма, а не за активна борба против нея.“¹

В. И. Ленин не допускаше никакви компромиси по отношение на религиозната идеология, подценяване на вредата от религията. Когато след поражението на първата руска революция се появи такава опасност, той поведе решителна борба против богостроителството и боготърсачеството сред известна част от партийната интелегенция. Богостроителите (Луначарски, Базаров и др.) проповядваха създаването на нова, „социалистическа“ религия, опитваха се да съединят марксизма и религията, да рафинират, да подновят религиозната идеология.

Като оцени подобни опортюнистически колебания на неустойчивите членове на партията като предателство, отстъпление от марксизма, отдръпване от социалистическата идеология, В. И. Ленин доказва, че боготърсачите и богостроителите паливат вода във воденицата на враговете на работническата класа, защото, разкрасявайки на дело идеята за бога, създателите на „новата религия“ разкрасяват оковите, с които експлоататорите сковават трудещите се, помагат им да държат народа в робство.

Ленинската програма по религиозния въпрос е блестящо приложение на материалистическата диалектика. Партията на пролтариата се бори за най-широки демократични права, включително за пълна свобода на съвестта. Тя изгражда своята програма върху научна основа, несъвместима с религията, води борба против религиозната идеология, стреми се да освободи трудещите се от нейното влияние.

Основно искане на работническата партия по въпросите на религията беше осъществяването свобода на съвестта, отделянето на църквата от държавата и на училището от църквата. Същевременно партията и в условията на антагонистичното общество разкриваше на трудещите се с всичките ѝ достъпни идейни средства про

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 15, стр. 415.

дата от религиозната упойка, водеше борба с всички опортюнистически тенденции по отношение на религията. Тя разобличаваше решително опортюнистите от II Интернационал, богостроителите, боготърсачите, които гледаха на религията като на частно дело по отношение на пролетарската партия.

Осъществяването на свободата на съвестта в СССР

Лозунгът свобода на съвестта беше провъзгласен от буржоазията, когато тя водеше борба за власт против господството на феодалите и феодалната църква. *Провъзгласявайки свобода на съвестта на думи, буржоазията никога не осъществяваше такива на дело.* Това тя не можеше и да направи, защото, както и всички експлоататорски класи преди нея, беше кръвно заинтересована да се запази религията като оръдие за духовно заробване на трудещите се, за потискане на революционното движение.

За илюстрация на това могат да се посочат редица задължителни религиозни ритуали, запазили се в много буржоазни държави. От тях са останали: религиозната клетва в административните и съдебните органи, четенето на молитви на заседанията на правителствените органи; използване на изповядването и други религиозни тайнства с полицейски цели, религиозно-църковно освещаване на ражданията, браковете, погребенията и други актове на гражданското състояние.

Формалното провъзгласяване на свобода на съвестта и дори отделянето на църквата от държавата в някои буржоазни страни (в САЩ, Франция и др.) фактически е само прикритие, маскировка на насието на буржоазията над съвестта на народните маси. Истинска свобода на съвестта в тези страни липсва. Това се проявява преди всичко в преследването на атеизма и забраната на атеистичната пропаганда. В САЩ например конституциите на редица щати искат от всички граждани задължително участие в религиозните церемонии. В много щати на атеистите е забранено да заемат държавни длъжности. В 16 щата „богохулството“ се наказва или с глоба от 30 до хиляда долара, или със затвор от 30 дни до 3 години.

В някои буржоазни страни и сега се ограничава свободата на вероизповеданието. В Испания, Португалия, Италия и Израел все още има държавни религии, които се ползват с особени привилегии. Така в Израел господството на равините се разпростира върху всички страни на личния живот на хората. Религиозното насилие тук се съединява с расизма, който се използва от империалистите за разпалване на война против арабските народи. В училище се втъпява у децата религиозен фанатизъм и нетърпимост, особено по отношение на арабските народи.

Църквата и религията често се използват от империалистите за прикриване на престъпните им завоевателни планове за поробване на народите. „Когато европейските колонизатори дойдоха в Африка, те имаха библията, а ние имахме земята. Сега ние имаме библията, а те — земята“ — казват африканците.

Ясно е, че буржоазията, така заинтересована от религията, не може да осъществи истинска свобода на съвестта. *Само социалистическата революция осигури пълна свобода на съвестта, включваща правото не само да не се вярва в никакъв бог, но и правото да се води антирелигиозна пропаганда.*

С победата на Октомврийската революция е свързан новият етап на борбата на прогресивните сили на обществото против религията, новият период в осъществяването на програмните искания на комунистическата партия за спасение на народните маси от религиозния гнет. Това намери своето законодателно отражение в знаменитите декрети на Октомври.

Ленинският декрет „За отделяне на църквата от държавата и на училището от църквата“, приет на 23 януари 1918 г., заедно с другите законодателни актове на съветската държава, приети през първите години на революцията, премахна привилегиите на църквата, разтрогна съюза между държавата и църквата, който съществуваше преди установяването на съветската власт.

Отделянето на църквата от държавата завинаги премахна всякакво насилие над съвестта на гражданите, защото то им даваше възможност сами, без какъвто и да било натиск от страна на държавата да решават въпроса за отношението към религията и църквата. Декретът осигури на трудещите се пълна свобода на съ-

вестта, нанесе съкрушителен удар върху политическото и духовното господство на църквата и осигури широки възможности за освобождение на народните маси от религиозната упойка.

Свободата на съвестта в СССР се характеризира със следните основни черти:

1. Отделяне на църквата от държавата. Държавата не се намесва във вътрешните работи на църквата (догматични и канонични), като осигурява свободно извършване на обредите, ако те не нарушават обществения ред и не се придружават от посегателство върху личните права, чест и достойнство на гражданите. Осъществяването на свободата на богослужението се гарантира от съветското законодателство, което предвижда отговорност на лицата за накърняване правата на вярващите. Църквата няма право да притежава собственост, отстранена е от държавния бюджет, премахнати са религиозните церемонии и обреди, преди революцията извършвани при действия на държавни и обществени организации, както и религиозната клетва, забранено е да се събират принудително пари в полза на религиозните обединения. Църквата няма право да се намесва в държавните работи. Предоставяйки на религиозните обединения свобода на дейността за задоволяване на религиозните потребности на вярващите, съветската държава строго наказва всякакви опити да се използва църквата за враждебни на съветския народ политически цели. Не намесвайки се в каноничния живот и в съдържанието на вероученията, тя обаче не може да бъде равнодушна, ако дейността на религиозните обединения или на служителите на култа е насочена против съветския строй. „В нашата страна — подчертава Н. С. Хрущов — има много църкви и всяка една от тях има пълна свобода на действие, ако не се намесва в политическия живот на държавата. Ако служителите на църквата започнат да преплитат своята религиозна дейност с политическа агитация против съветския строй, това ще бъде нарушение на нашата конституция. И съветският народ не ще допусне такава намеса на църквата в работата на своята държава.“¹

¹ „Правда“, 29 ноември 1957 г.

2. Равенство на всички граждани в правата независимо от това, дали са вярващи или не. От всички официални документи посочването на религиозните убеждения на гражданите се премахва. Всички граждани са освободени от принудително участие в религиозните организации. Регистрирането на актовете на гражданското състояние се извършва само от държавните органи.

3. Свобода на антирелигиозната пропаганда. Съветската държава смята за една от най-важните си задачи грижата за повишаване на културното равнище на трудещите се и затова не може да се помирява с непросветеността и невежеството на вярващите. Осигурявайки пълна свобода на съвестта, тя поставя същевременно задачата за освобождение на трудещите се от религиозните отживелици.

4. Религията във всички нейни форми е частно, лично дело на всеки вярващ, дело на неговата съвест. Всеки гражданин на СССР е свободен в избора си на религия и смяната на религиозните убеждения. В СССР няма господстващо вероизповедание и каквото и да било преследване на друговерците. Всички вери, църкви и секти са равни пред закона. Всички вярващи — православни, католици, лютерани, мюсюлмани, будисти, баптисти и т. н. — се ползват с равни права.

5. Забрана да се отклоняваме от изпълнението на своите граждански задължения, да оскърбяваме, физически и морално да осакатяваме хората, позовавайки се на религиозни възгледи. На тази основа в СССР не се разрешава дейността на всевъзможни антисъветски и религиозно-фанатични секти: неховисти, петдесетници, адвентисти-реформисти, истински православни християни, инокентиевци, иоанити, скопци, хлисти, мълчаливци, пустинници, свободни християни и т. н.

6. Отделяне на училището от църквата, т. е. прекратяване на принудителното религиозно възпитание на децата, насилственото им приобщаване към религията. Религията е несъвместима с науката, затова държавата не може да допусне в училищата да се насажда у децата враждебна на научния мироглед религиозна идеология. Това би било насилие над съвестта и чувствата на децата. В нашата страна във всички граждански

учебни заведения преподаването на религиозните вероучения не се допуска.

Ленинският декрет „За отделяне на църквата от държавата и на училището от църквата“ не само провъзгласи права на гражданите за свобода на съвестта, но и гарантира фактически такива права. Такава гаранция е нашата социално-икономическа система, съсредоточаването на цялата икономическа и политическа власт в ръцете на трудещите се.

Комунистите си поставят за цел пълното ликвидиране на класите, на класовото и националното потисничество и експлоатация, пълното премахване на онези отношения, които са породили религията и спомагат за нейното запазване. В социалистическото общество са ликвидирани класите, заинтересовани от разпространяването и укрепването на религията. В нашата страна са ликвидирани частната собственост, безработицата, нищетата и безправията на трудещите се. По този начин са подкопани най-дълбоките корени на религията. Работническата класа, селячеството и интелигенцията в нашата страна не се нуждаят от религия. Напротив, те са заинтересовани от по-скорошното изкореняване на всички остатъци от експлоататорското общество. Именно всичко това е най-здравата и реална основа на свободата на съвестта в СССР.

Първите декрети на съветската държава се осъществяваха в обстановка на гражданска война. Трябва да се каже, че декретът за отделяне на църквата от държавата и на училището от църквата беше посрещнат от мнозинството на трудещите се маси с одобрение. И обратно, разбитите експлоататорски класи и служителите на култа посрещнаха декрета с омраза и злоба. Съборените класи, чуждестранните интервенти още от първите дни на установяването на съветския строй широко използваха религиозния фанатизъм сред известна част от населението и религиозните организации против народната власт. Църквите и молитвените домове често се превръщаха в центрове на антисъветски заговори. Белогвардейщината оправдаваше и най-жестоките си престъпления с името на бога. Не малко служители на църквата с оръжие в ръце вземаха участие в борбата на контрареволуционните сили в Русия и интервентите против съветската държава. В армиите на Кол-

чак и Деникин се създаваха „полкове на Исус“ и „полкове на богородица“.

През последните години много от служителите на култа бяха организатори и активни участници в контрареволуционни организации, които си поставяха за цел събарянето на светската власт и реставрирането на буржоазния строй. Амвоните на църквата често се използваха от духовенството за антисъветски проповеди. Религиозната пропаганда беше наеочена тогава главно към подкопаване на държавата на работниците и селяните, към проваляне на социалистическото строителство в нашата страна, към подкрепа на съборените експлоататорски класи. Борбата на религиозните организации и духовенството против декрета беше част от тяхната обща борба против светската власт и показваше на практика на широките народни маси антинародната, реакционната роля на религията и църквата.

В хода на социалистическото строителство трудещите се все повече се убеждаваха, че политиката на светската държава по отношение на религията и църквата напълно отговаря на интересите на народа.

Социалистическото строителство в СССР и религията

Великата октомврийска социалистическа революция премахна завинаги господството на буржоазията и помещиците, сложи началото на социалистическите преобразования в нашата страна. Едно от основните места в това преобразование се отреждаше на културната революция, която трябваше да обхване най-широките маси на народа. Повдигането на културното и общообразователното равнище на светските хора включва освобождението им от религиозните предразсъдъци.

От стремежа да се осъществи напълно и докрай свобода на съвестта на светските граждани, да се повиши тяхното културно равнище са проникнати всички партийни и държавни документи, както и мероприятията, които се отнасят до антирелигиозната работа.

VIII конгрес на нашата партия, състоял се през март 1919 г., посочва, че приемането на декрета за отделяне на църквата от държавата и мероприятията, свързани с осъществяването на свобода на съвестта,

са само начало в работата на комунистическата партия по атеистичното възпитание на трудещите се. В приетата на конгреса програма бяха набелязани конкретните пътища за освобождение на трудещите се маси от религиозните предразсъдъци. В новите условия, когато бе извоювана диктатура на пролетариата, към членовете на партията се предявяваха по-високи изисквания: всеки комунист да бъде атеист и да върши сред вярващите активна атеистична работа. „По отношение на религията — се подчертава в програмата на партията — РКП не се задоволява с декретираното вече отделяне на църквата от държавата и на училището от църквата, т. е. с мероприятия, които буржоазната демокрация излага в своите програми, но никъде в света не е довела докрай поради многообразните фактически връзки на капитала с религиозната пропаганда. РКП се ръководи от убеждението, че само осъществяването на планомерност и съзнателност в цялата общественостопанска дейност на масите ще повлече след себе си пълно отмиране на религиозните предразсъдъци. Партията се стреми към пълно разрушаване на връзката между експлоататорските класи и организацията на религиозната пропаганда, като съдействува за фактическото освобождение на трудещите се маси от религиозните предразсъдъци и като организира най-широка научно-просветна и антирелигиозна пропаганда. При това необходимо е грижливо да се избягва всякакво оскъряване чувствата на вярващите, което води само към укрепване на религиозния фанатизъм.“¹

Конгресът изискваше от всички партийни и държавни органи безусловно спазване на конституцията на съветска Русия, признаваща пълна свобода на вероизповеданието за всички граждани, и обърна внимание върху недопустимостта на каквито и да било ограничения на това право и дори сянка от насилие по въпросите на религията.

Същите тези въпроси бяха предмет на обсъждане на пленума на ЦК на РКП (б) през август 1921 г. В неговото решение се подчертава необходимостта от строго спазване на 13-та точка от програмата на пар-

¹ „КПСС в резолюции...“, ч. I, стр. 363.

тията, която точка изисква да се провежда антирелигиозна пропаганда.

Относно членовете на партията, заемащи отговорни постове, за нарушаване на тази точка от програмата, т. е. за извършване на религиозни култове, се препоръчваше да се взимат най-строги мерки — включително и изключване от партията.

Пленумът на ЦК на РКП (б) обърна особено внимание върху организирането на широка пропаганда на атеизма сред вярващите. Основното съдържание на тази работа, посочваше пленумът, трябва да се състои в това — на мястото на религиозния мироглед да се постави научната система, разкриваща всички въпроси, отговорите на които трудещите се маси търсеха в религията. В решението на пленума се изтъкваше необходимостта от връзка на научно-атеистичната пропаганда с въпросите на преустройството на икономиката на страната, на културата и бита на хората и с другите мероприятия.

Пленумът постави пред партийните организации изискването да разширят рамките на антирелигиозната пропаганда, да я задълбочат, да се борят не против каквито и да било отделни религиозни групи, а против всякакъв религиозен мироглед изобщо, внимателно избягвайки всичко онова, което би давало повод да се допуска, че в нашата страна хората се преследват заради вярата.

Въпросите на идейната борба с религията се обсъждаха на XII и XIII конгреси, също и на конференциите и пленумите на ЦК на партията преди и между тези конгреси. В приетите решения партията проявяваше особена грижа за усъвършенствуване на формите и методите на антирелигиозната устна и печатна пропаганда, предпазвайки от оскърбяване чувствата на вярващите.

В резолюцията на XII конгрес на партията „За организацията на антирелигиозната агитация и пропаганда“ се подчертава, че революцията е разклатила религиозните предразсъдъци на широките трудещи се маси и е разобличила контрареволуционната роля на църковните организации, които по-рано бяха в служба на капитала и помещническото земевладение, но докато не бъде напълно преустроена старата икономика и

града и селото, отхвърлените от живота религиозни предразсъдъци още дълго време ще имат под себе си почва. В тези условия, се отбелязва в резолюцията, работата на партията по окончателното разрушаване на религиозните вярвания сред трудещите се маси придобива характер на дълбока системна пропаганда на научните възгледи за природата и човешкото общество, нагледно и убедително разкриваща на всеки работник и селянин лъжата на всяка религия.

Конгресът посочи необходимостта от широко издаване на масова научно-популярна литература, осветляваща историята и произхода на религията, на достъпни за средния работник и селянин брошури и листовки, които да разобличават контрареволуционната роля на религията и църквата по отношение на освободителното движение на пролетариата и селячеството, както и класовата подкладка на различните секти, имащи влияние върху масите.

Тъй като сред мюсюлманското население на републиките по това време бяха още твърде силни свързаните с религията средновековни предразсъдъци, които се използваша за контрареволуционни цели, конгресът призна за необходимо да изработи форми и методи на ликвидиране на тези предразсъдъци, вземайки под внимание особеностите на различните националности.

През този период особено значение придобиха разностранността на атеистичната пропаганда, разширяването на нейната сфера и подготовката на атеистични кадри. Във връзка с това конгресът подчерта изключителната важност на антирелигиозната масова пропаганда под формата на живи и достъпни лекции и беседи, при внимателен подбор на лекторите, с привличането за четене на тези лекции на специалисти, естественици и учени-материалисти. Особено внимание се обръщаше върху необходимостта от изработване на методи на антирелигиозна пропаганда в зависимост от социалния състав на аудиторията.

Партията и съветското правителство вземат редица важни практически мерки по идейната борба с религията. В края на 1922 г. започна да излиза масовият вестник „Безбожник“. Той изигра голяма роля в организирането и провеждането на атеистичната работа сред населението. Неговият тираж стигаше до 500 хиляди

екземпляра, редакторът му беше забележителният пропагандист на нашата партия Е. Ярославски.

В 1924 г. бе организирано Дружеството на приятелите на вестник „Безбожник“. В 1925 г. се състоя конгресът на кореспондентите на вестник „Безбожник“ и на Дружеството на приятелите на вестник „Безбожник“, който сложи началото на всесъюзната масова организация — Съюза на войнстващите безбожници. Едновременно с това партийните организации разгърнаха широка устна антирелигиозна пропаганда, особено сред жените и децата.

Социалистическото строителство, осъществяването на петгодишния план за развитие на промишлеността, колективизацията на селското стопанство подкопаваха най-дълбоките корени на религията. Към края на 20-те — началото на 30-те години в страната прекрати своята дейност голям брой религиозни обединения, църкви, молитвени домове и джамии. Характерно за атеистичното движение в условията на преходния период беше това, че отдръпването на населението от религията ставаше интензивно и в еднаква степен както в града, така и в селото, както на православни, така и на вярващи от други религии. Мнозинството от съветските хора се отдръпна от религията.

Всеруският централен изпълнителен комитет и Съветът на народните комисари на РСФСР приеха на 8 април 1929 г. разгърнато постановление („За религиозните обединения“), в което се определяха точно правата на църквата, на религиозните организации и духовенството, ограничени изключително в извършването на религиозния култ. Съветската държава запази за църквата и духовенството само функциите по задоволяване религиозните потребности на вярващите хора. В постановлението бяха формулирани основните положения на съветското законодателство, което забраняваше на религиозните обединения да събират принудително пари, да съдят, да водят актове на гражданското състояние (раждане, брак и смърт), да създават взаимопомогателни каси, благотворителни учреждения, домове за старци, общезития и пр., да се занимават с каквато и да било обществено-политическа дейност сред трудещите се, да оказват материална помощ на своите членове, да организират каквито и да било църковни

кооперативни предприятия и изобщо да използват на-
мъращото се на тяхно разположение имущество за как-
вито и да било други цели, освен за извършване на
религиозни обреди. Църквата и религиозните друже-
ства се лишаваха също от правото да провеждат спе-
циални детски, юношески, женски молитвени и други
събрания, както и шествия и поклонения, да създават
литературни, музикални, трудови и за ръкоделие гру-
пи, кръжоци по обучаване на религия, да устройват
екскурзии, да откриват детски площадки, библиотеки,
читални и пр. Подобни постановления малко по-късно
бяха приети също така от законодателните органи и
на другите съюзни републики.

Наред с това в постановленията на партийните и
държавните органи постсянно се посочваше недопусти-
мостта на каквото и да било администриране по отно-
шение на религията и църквата, закриване на църкви
по административен ред, с прилагане на заплахи и
натиск върху населението и пр.

В средата на 30-те години в СССР победи социализ-
мът, бяха ликвидирани експлоататорските класи, беше
създадена едра промишленост, селячеството тръгна по
пътя на колективното ръководене на стопанството, кое-
то се въоръжаваше с най-нова селскостопанска техника.
Далеч напред отидоха съветските хора в своето кул-
турно развитие. Техният духовен облик не можеше да
се сравнява с хората от царска Русия, обезобразени от
социалния и духовен гнет на експлоататорския строй.
Успешното построяване на социализма и огромната въз-
питателна работа на партията спомагаха както за под-
копаването на социалните корени на религията, така и
за разпространяването на материалистическия миро-
глед сред трудещите се.

Всичко това намери своето пълно отражение в Кон-
ституцията на СССР от 1936 г., която затвърди завое-
ванията на трудещите се в изграждането на социализ-
ма и им гарантира най-демократични права, включи-
телно и пълна свобода на съвестта.

На духовенството бяха предоставени всички поли-
тически и граждански права наравно с всички гражда-
ни на СССР.

Животът напълно потвърди правилността на после-
дователната и дълбоко научна политика на партията

по отношение на религията и църквата. Със завършването на построяването на социализма в нашата страна по-голямата част от съветските хора преминаха на позициите на атеизма.

На предишните си политически позиции не можеше да остане и църквата. Съветската действителност силно повлия върху самите служители на култа. Повечето от тях тръгнаха по пътя на лоялно отношение към съветската държава. Отечествена война показа всички промени, които се бяха извършили сред духовенството през годините на съветската власт. Ръководителите на редица религиозни обединения излизаха през тези дни с патриотични послания и призови, организираха събирания на пари в църквите за фонд на Съветската армия.

Но същевременно фактите неопровержимо говорят и за това, че много представители на духовенството си сътрудничели с хитлеристите в окупираната територия, призовавали са вярващите да бъдат покорни роби на фашистките завоеватели. Например един от позорните актове на предателска дейност на голяма група от православното духовенство, която се намираше през време на Великата отечествена война на белоруска територия, беше свиканият от „князете на църквата“ на 30 август 1942 г. в Минск при активното съдействие на фашистките власти на така наречения събор за обявяване на Белоруската православна църква за автокефална (независима).

Антинародна, предателска роля изигра и „Православната мисия“, резиденцията на която се намираше в Псков. Членовете на мисията, като се почне от главатарите и се свърши с редовите, служеха на фашистката полиция. С помощта на свещениците те събираха сведения за настроенятия на населението в окупираните райони, за партизаните и съветските патриоти, предаваха в ръцете на фашистките палачи всички, които се обявяваха против хитлеристкия „нов ред“. „Мисионерите“ водеха също така разюздана фашистка и антисъветска пропаганда, като проповядваха и изнасяха лекции и разпространяваха антисъветска литература. Мисията обличаше в расо всички, които мразеха съветския строй и бяха готови да сътрудничат с хитлеристите.

Много католически свещеници също сътрудничеха с окупаторите. Ксендзите често предаваха партийни и съ

етски активисти, партизани и техните свръзки, призоваваха своето паство да оказва помощ на немско-фашистките завоеватели във войната срещу Съветския съюз.

Войната, която беше сурово изпитание за съветския народ, показва неговите високи морално-политически качества. Но — както и всяко бедствие — тя спомагаше и за съживяване на религиозните отживелици сред някои неустойчиви хора, които започнаха да търсят утешение в религията. От това умело се възползваха религиозните проповедници за засилване на своето идеологическо въздействие върху хората. Върху скръбта, върху страданията на народа църквата се стремеше да укрепи своите позиции.

В трудните за нашата страна години на Великата отечествена война комунистическата партия продължаваше неизменно да провежда линията на идейна борба против религията.

За да се контролира дали местните държавни органи, както и религиозните обединения правилно провеждат съветското законодателство за култовете и разглеждат предварително различните практически въпроси, отнасящи се до съответните религиозни обединения, в 1943 г. бе създаден Съвет по въпросите на Руската православна църква и в 1944 г. — Съвет по въпросите на религиозните култове при Министерския съвет на СССР. В повечето области, краеве и във всички републики на страната посочените организации имат свои изпълномощници, които изпълняват тези функции по места.

В 1944 г. ЦК на КПСС прие постановление „За организацията на научно-просветната пропаганда“. В него Централният комитет задължи партийните организации да разгърнат широко пропаганда на природонаучните знания и определи ясно съдържанието, формите и методите на научно-атеистичната пропаганда. В своето решение ЦК на партията посочи, че пропагандирането на природонаучните знания придобива в нашата страна все по-голямо и по-голямо значение. За да се подобри тя коренно, препоръчва се да се привлекат по-широко силите на съветската интелигенция, да се направи научно-атеистичната пропаганда достъпна, популярна и същевременно напълно отговаряща на съвременното равнище на науката.

Задачите на атеистичната работа в съвременните условия

Грандиозните социални преобразования, станали в нашата страна през годините на съветската власт във всички сфери на обществения живот, разрушиха почвата, която векове наред хранеше и поддържаше в съзнанието на масите религиозния мироглед. Те доведоха до това, че основната маса на населението скъса с религията, освободи се от религиозната упойка и застана на позициите на материалистическия, атеистичния мироглед. Това е огромно постижение на новия, социалистическия обществен и държавен строй.

Сега, след като в нашата страна социализмът удържа пълна и окончателна победа и въпрос на постоянни грижи на съветските хора стана построяването на комунизма, главна задача на антирелигиозната пропаганда стана борбата за възпитаването на новия човек на комунистическото общество, напълно свободен от отживелиците на миналото. Религията през периода на постепенното преминаване от социализма към комунизма съществува като отживелица от миналото в съзнанието на нашите хора. Отживелиците от капитализма, включително и религията, тровят съзнанието на съветските хора и унижават човешкото достойнство.

Сред населението на Съветския съюз все още има хора, които като честни граждани, изпълняващи добросъвестно своя дълг към държавата, се намират под влияние на религиозните предразсъдъци. Религиозните отживелици се проявяват в спазването от част на населението на религиозните празници и обреди, в посещаването на така наречените „свети“ места, носенето на фередже, извършването на жертвоприношения и пр. Всичко това често се придружава с нарушаване на трудовата и държавната дисциплина, нанася вреда на народното стопанство, спъва нашето постъпателно движение напред.

Понастоящем партията придава изключително значение на пълното преодоляване на отживелиците от миналото в съзнанието на хората. В редица извънредно важни решения по въпросите на идеологическата работа, включително и в постановлението на ЦК на КПСС от 10 ноември 1954 г. „За грешките в провеждането на

научно-атеистичната пропаганда сред населението“, партията определи точно и ясно задачите на научно-атеистичното възпитание на масите. Централният комитет посочи сериозните недостатъци и грешки в осъществяването на програмните искания на партията по въпросите на преодоляването на религията. Тези недостатъци се състоят в това, че много партийни и обществени организации, идеологически учреждения все още незадоволително осъществяват ръководството на научно-атеистичната пропаганда сред населението, някои от тях подценяват тази работа като важно средство за комунистическото възпитание на трудещите се, проявяват гърпимост към отделни факти на оскърбяване чувствата на вярващите и на администриране. Същевременно Църквата и различните религиозни секти, възползвали се от отслабването на атеистичната работа, значително оживиха своята дейност и приспособявайки се към съвременните условия, активизираха пропагандата на религиозната идеология.

В документите на партията по въпросите на атеистичната пропаганда, приети през следвоенния период, се обръща внимание върху това, че в борбата против религиозния мироглед все още недостатъчно се използват огромните възможности, с които разполагат партията и съветската държава за идеологическото възпитание на масите — лекционната пропаганда, печатът, радиото и културнопросветните учреждения. В новите условия ЦК на КПСС изисква от партийните, държавните, професионалните, комсомолските организации и научните и културни учреждения решително да подобрят съдържанието и да разширят формите и методите на устната и печатна научно-атеистична пропаганда, да я направят по-разнообразна и диференцирана, отделяйки особено внимание на работата сред най-изостаналата част от населението, неосвободила се от религиозните вярвания и предразсъдъци. Централният комитет още веднъж напомни указанието на В. И. Ленини, че ние не можем да смятаме религията за частно дело по отношение на нашата партия, че пропагандата на атеизма трябва да съставлява една от важните задачи на възпитателната работа. Комунистите и комсомолците, се подчертава в партийните документи, трябва да бъдат в авангарда на

борбата против всевъзможните религиозни предразсъдъци и суеверия.

Съставна част на атеистичната пропаганда трябва да бъде достъпното обяснение на масите на най-важните явления на природата и обществото, особено по такива въпроси като строежа на вселената, произхода на живота върху Земята, съвременните постижения в областта на астрономията, биологията, физиката, химията и другите науки, разобличаването на реакционната роля на религията в обществения живот, разкриването на вредата на религиозните суеверия и отживелиците и пр.

Засилването на атеистичната работа спомагаше за по-нататъшното разпространяване на материалистичните възгледи, за освобождаването от религиозния плен на нови групи трудещи се.

Въпросите за възпитанието на хората в духа на комунизма бяха поставени задълбочено и всестранно през XX и XXI конгреси на КПСС. В решенията на XXI конгрес на партията, който набеляза грандиозен план за разгърнато изграждане на комунизма в нашата страна, беше подчертано известното положение на марксизма-ленинизма, че за преминаването към комунизма е необходима не само развита материално-техническа база, но и високо равнище на съзнателността на всички граждани на обществото. Делото на изграждането на комунизма, се казва в резолюцията на конгреса, изисква коренно подобряване на цялата работа по възпитанието на съветските хора, по повишаването на тяхната комунистическа съзнателност и активност, по формирането на новия човек в духа на колективизма и трудолюбието, на съзнанието за обществен дълг, в духа на социалистическия интернационализъм и патриотизъм, в духа на спазването на възвишените принципи на комунистическия морал, на нормите и правилата на социалистическото общество.

В постановленията на ЦК на КПСС „За състоянието и мерките за подобряване на масово-политическата работа сред трудещите се от Донецка област“, „За задачите на партийната пропаганда в съвременните условия“ и други партийни документи, приети след XXI конгрес на КПСС, се изтъква, че атеистичната работа трябва да бъде подчинена на общата задача за из-

граждането на комунистическото общество — създаването на материално-техническа база на комунизма, защото високата съзнателност на хората се формира в процеса на труда, в тяхната борба за построяването на новото общество. От своя страна комунистическата съзнателност е извънредно важен фактор, който ускорява създаването на икономическа и културна база на комунизма. Въпросите за възпитанието на трудещите се маси придобиват в съвременните условия, се подчертава в решенията на КПСС, изключително важно значение и стават централни въпроси в дейността на партийните, държавните, комсомолските и други обществени организации. Това произтича от грандиозните планове за построяването на комунистическото общество, начертани от партията.

Докато по-рано, през преходния период, антирелигиозната пропаганда се съчетаваше с разобличаването на враждебната, контрареволуционна дейност на църковниците и религиозните обединения, то сега, когато са подкопани социалните корени на религията и са ликвидирани експлоататорските класи, основно съдържание на атеистичната пропаганда е идейната борба против религията, разпространяването сред трудещите се материалистическите знания, разобличаването на антинаучната същност на религиозните възгледи.

У нас все още се срещат хора, които неправилно разбират свободата на съвестта. Те мислят, че това е само свобода за разпространяване на религиозните възгледи, свобода за дейността на религиозните организации. Тълкувайки едностранчиво конституцията на СССР, те мислят, че свободата на съвестта изключва активната, настъпателна и боева антирелигиозна пропаганда, и често дори смятат, че при социализма религията вече не играе реакционна роля. По този начин лозунгът за свободата на съвестта се лишава от своето главно съдържание: създаването на благоприятни условия за атеистично възпитание на широките трудещи се маси. Такова разбиране на свободата на съвестта води към примиренческо отношение към религията, което е в угода само на религиозните проповедници и служителите на култовете.

Трябва да се каже, че религиозните проповедници доста умело използват недостатъците, грешките и не-

сполуките в атеистичната работа. Възползвайки се от ограниченото, примиренческото тълкуване на свободата на съвестта от някои ръководни дейци и от отслабването на атеистичната пропаганда в отделни райони на страната, служителите на култа често правят опити да излязат извън рамките, определени за тяхната дейност от съветските закони. Те изкусно използват своите проповеди в подкрепа на мероприятията, провеждани от съветската държава, за издигане авторитета на религията и църквата. Те си създали специален актив от вярващи, който се занимава с мисионерско-проповедническа дейност.

Промени се и тактиката на свещенослужителите във взаимоотношенията с вярващите. Те угодничат пред религиозните хора, занимават се с благотворителност. Ръководителите на редица секти, с цел да привлекат в своите общини колебаещите се в религиозно отношение хора, освен индивидуалната работа организират вечеринки, екскурзии, масови развлечения, създават също хорови, музикални, драматични колективи и пр. Напоследък във връзка със засилването на атеистичната пропаганда служителите на религиозните култове понякога се опитват дори да противодействуват на мероприятията по разгръщането на атеистичната работа сред населението. Някои от тях подбуждат вярващите да се отказват от изпълнението на своите граждански задължения, създават групи и курсове за децата по религиозно обучение, организират поклонения на така наречените „свети“ места, обхождат домовете за събиране пожертвувания в полза на църквата, фабрикуват „чудеса“, опитват се да организират преследване на хора, скъсали с религията. Много сектантски организации се отклоняват от регистрация, извършват религиозно-фанатични обреди, разпространяват „писма от небето“, заплашват с пророчества за „края на света“ и т. н.

Всичко това стана възможно в резултат на отслабването на вниманието към антирелигиозната работа от страна на някои партийни, държавни и комсомолски организации, както и на сериозните грешки от страна на органите, които трябва да следят за последователното провеждане в живота на съветското законодателство за култовете.

Но неправилно би било да представяме работата в смисъл, че в нашата страна се извършва процес на засилване на религиозността сред населението. Напротив, фактите говорят, че въз основа на икономическите успехи, на повишаването на културното равнище на трудещите се, постиженията на науката и техниката, както и на търпеливата възпитателна работа на комунистическата партия вярващите масово се отдръпват от религията.

Разумно организираната научно-атеистична пропаганда спомага за по-бързото преодоляване на религиозните предразсъдъци.

Осигуряването в нашата страна на свобода на съвестта съвсем не означава, че комунистическата партия е започнала да се отнася неутрално към религиозните отживелици. Марксистите-ленинисти винаги са се борили против духовното упойване на народните маси и тази борба стана по-конкретна и настъпателна особено след като комунистическата партия стана управляваща партия.

За съветската държава съвсем не е безразлично дали се разпространява религиозната упойка сред народа или не. Социалистическата държава, ръководена от комунистическата партия, не може да стои настрана от активната борба с религиозните предразсъдъци, които спъват развитието на нашето общество по пътя на прогреса и разцвета на всички творчески сили на народа. Съвестта като израз на социалистическото съзнание на съветския човек му диктува да бъде непримирим към всичко, което спъва нашето движение към комунизма. Ето защо партията си поставя за задача да се създадат условия, при които религията да отмре напълно.

Едно от неправилните тълкувания на политиката на партията по отношение на религията е опитът от страна на отделни ръководни дейци да водят борбата срещу нея посредством различни административни мерки, да сведат атеистичната пропаганда всъщност до всевъзможни оскърбявания на чувствата на църковнослужителите и вярващите, до осмиване на религиозните обреди и пр. Търпеливата, убедителната възпитателна работа в тези случаи понякога се подменя по същество с груби нападки против вярващите. Ясно е, че

ролята на културно-масовата и природонаучната работа с вярващите при това обикновено се подценява и принижява. Такова извращение на указанията на партията по въпросите на формите и методите на атеистичната работа води често до стесняване на научно-атеистичната пропаганда и нанася голяма вреда на борбата против религията, пречи на преодоляването на религиозните отживелици, помага на църковниците и сектантите да укрепват религиозния фанатизъм, създават почва за засилване на влиянието на религиозните възгледи.

Класиците на марксизма винаги са разобличавали подобни методи на борба против религията. „Преследванията — пише Ф. Енгелс — са най-доброто средство да се укрепят нежелателните убеждения! Едно е несъмнено: единствената услуга, която в наше време може още да се окаже на бога — това е да се провъзгласи атеизмът за принудителен символ на вярата.“¹

Основният път за преодоляването на религията, както и на другите отживелици на миналото в съзнанието на хората е привличането на всички слоеве на населението към активно изграждане на комунизма.

В зависимост от историческите условия методите и формите на борба на нашата партия против религията си се променяли, но при всички обстоятелства партията винаги е гледала на религията като на антинаучен, реакционен мироглед. Цялата работа по „освобождаването на съвестта от религиозното суеверие“ партията винаги е искала и иска да се води чрез търпеливо и настойчиво разясняване на реакционния характер на всяка религия, в никакъв случай да не се оскърбяват чувствата на вярващите. „Трябва да се има предвид — се подчертава в постановлението на ЦК на КПСС от 10 ноември 1954 г., — че оскърбителните действия по отношение на църквата, духовенството и вярващите граждани са несъвместими с линията на партията и държавата при провеждането на научно-атеистичната пропаганда и противоречат на конституцията на СССР, която предоставя на съветските граждани свобода на съвестта.“²

¹ К. Маркс и Фр. Енгелс, За религията, стр. 133.

² Коммунистическая партия и Советское правительство о религии и церквей, Госполитиздат, 1959, стр. 107.

В преодоляването на религиозните предразсъдъци основен метод трябва да бъде идейната борба на материалистическия мироглед против антинаучните възгледи за света. Партията е смятала и смята, че да се пропагандира научният мироглед — това съвсем не значи, че религиозният въпрос трябва да се поставя на пръв план: това би отклонило трудещите се маси от тяхната главна цел — изграждането на комунизма. Тя изисква от своите членове умението настойчиво и търпеливо да възпитават масите в хода на борбата за комунизъм, водеща всъщност към пълно отмиране на религията. Единството на всички трудещи се в постигането на тази велика цел за нас е над всичко.

В съвременните условия, учи партията, всички форми на идейната пропаганда трябва да бъдат подчинени на основната задача: на изпълнението на величествените планове за разгърнато комунистическо строителство, на укрепването силите на социалистическия лагер, на борбата за мир и демокрация в целия свят.

КПСС възпитава народите в нашата страна в духа на комунизма, в духа на научния, материалистическия мироглед. Тя има за цел в хода на комунистическото строителство напълно да освободи съзнанието на всички граждани в нашето общество от религиозните отживелици, които сковават инициативата на трудещите се и със своите антинаучни представи и морал спъват комунистическото строителство.

„В съвременните условия въпросите на идеологията придобиват особено значение. На успехите на социализма експлоататорската класа противопоставя все по-активната идейна обработка на масите, мъчи се да ги задържи в духовен плен на буржоазната идеология. Комунистите виждат своята задача в това — да разгърнат решително настъпление на идеологическия фронт, да се борят за освобождаване на народните маси от духовното робство на всички видове и форми на буржоазната идеология, включително от разложителното влияние на реформизма, да разпространяват сред масите прогресивните идеи, осигуряващи обществен прогрес, свободолюбивите демократични идеи, идеологията на научния социализъм.

Историческият опит показва, че отживелиците на капитализма в съзнанието на хората се запазват дълго

време и след установяването на социалистически строй. Затова е необходимо партията да разгръща огромна всестранна работа за комунистическото възпитание на масите, за повишаване на марксистко-ленинската подготовка и закалка на кадрите на партията и държавата¹ — се казва в Заявлението на съвещанието на представители на комунистическите и работническите партии.

¹ „Заявление на съвещанието на представители на комунистическите и работническите партии“. 1960, стр. 55.

ГЛАВА 13

РЕЛИГИОЗНИЯТ МОРАЛ И КОМУНИЗМЪТ

Морал и религия. Историческият и класовият характер на морала. — Религиозният морал — оправдане на поробването и експлоатацията на трудещите се. Проповядването на покорност и търпение — главна черта на религиозния морал. Лицемерният характер на нравствените поучения на религията. — Противоположността между комунистическия и религиозния морал.

От появяването на идеите на научния комунизъм до ден днешен буржоазията полага отчаяни усилия, за да представи комунистите като рушители на морала: като отричали съществуването на бога и проповядвали атеизъм, комунистите били отричали и морала.

Проповедниците на религията твърдят, че религията е единствената основа на морала. Те уверяват, че без вяра в бога, без постоянно чувство за отговорност пред всевишния всички нравствени понятия — съвест, дълг, чест, добродетел и др. — губят смисъла си. Който не вярва в бога, за него не можело да има нищо свято, нищо достатъчно авторитетно, с което той би могъл да съобразява сериозно, той е лишен от нравствена сила, която би го подтиквала към добро и би го въздържала от зло. Освен това, казват те, само страхът пред божия съд може да държи човека в определени рамки на поведение, да контролира всекидневно неговите постъпки.

През цялата история на експлоататорското общество господстващите класи са гледали на религията и морала като на нещо неразривно, немислимо едно без друго. Идеолозите на съвременната буржоазия, както и средновековните църковни „отци“, употребяват тези две думи като синоними и уверяват, че да бъдеш нравствен — това значи непременно да вярваш в бога, а да вярваш в бога — значи да бъдеш нравствен. А който

не вярва в бога, той, както твърдят те, е непременно безнравствен човек.

Какво е обаче истинското взаимоотношение между религията и морала? Има ли поне частица истина в подобни твърдения?

Морал и религия

Моралът е една от формите на общественото съзнание, която отразява исторически създадите се норми на поведение на хората. Специфичната обществена роля на морала се състои в оценяване поведението на човека и в регулиране на неговите постъпки. Докато правото представлява съвкупност от писани закони, охранявани от силата на принудата, моралът представлява съвкупност от неписани закони и именно исторически създали се норми на поведение, охранявани изключително от силата на общественото мнение.

Най-важните категории на нравствеността са: добродетел, справедливост, чест, съвест, дълг и т. н. В съответствие с тези категории едни постъпки на хората се разглеждат като добродетелни, справедливи, честни, а други — като лоши, несправедливи, нечестни. Първите са достойни за похвала, поощряване, подражанис и се преценяват като нравствени: вторите заслужават осъждане и се преценяват като безнравствени. За нравствено винаги се е считало и се счита всичко онова в поведението на човека, което носи добро и е насочено против злото.

Това обаче съвсем не значи, че моралът е нещо над-исторично, извънкласово. Въпреки че едни и същи категории служат за мерило на нравствеността, то оценката на едни или други постъпки през различните исторически епохи или дори през една и съща епоха, но от различни класи съвсем не е еднаква и често дори е право противоположна. Целият въпрос е там, че самите тези категории не са вечни. Нравствено е всичко онова, което е справедливо, честно, добродетелно. Това е безспорно. Но кое е справедливо и кое не, кое е добро и кое лошо, кое е честно и кое нечестно — това съвсем не е прост и безспорен въпрос.

В наше време например всеки, който се опита да унищожи физически хората, които са загубили способ-

ност да се трудят и нямат възможност да покриват разходите, които се правят за издръжката им, ще предизвика всеобщо възмущение. Но на времето това е било норма, утвърдило се правило. В първобитното общество не само че убивали нетрудоспособните, но често ги и изяждали. Тази толкова жестока практика била обусловена от това, че поради крайно ниската производителност на труда всеки член на обществото можел да произвежда не повече от онова, което било необходимо за собственото му потребление и в най-добрия случай — за изхранване на малолетните деца. Всеки нетрудоспособен лягал като непосилно бреме на гърба на първобитния колектив. Затова унищожаването на нетрудоспособните не възмущавало никого и във всеки случай не се смятало за престъпление.

Но подобни различия в оценката на едни или други действия и постъпки се отнасят не само до хората от различните епохи. В една и съща историческа епоха различните класи оценяват далеч не винаги еднакво кое е добро и кое зло, кое е честно и кое не. По редица твърде важни въпроси на обществения живот работниците и капиталистите имат не само различни, но и право противоположни възгледи. Например добро или зло е частната собственост върху средствата за производство, справедливо ли е деленето на обществото на имотни и безимотни, целесъобразно ли е капиталистическият строй да бъде заменен от социалистическия — по всички тези и други подобни въпроси ние напразно бихме очаквали единство във възгледите между капиталиста и съзнателния работник.

Робовладелецът смята за напълно нормално и справедливо робите да бъдат лишени от всички човешки права и да бъдат приравнени с добитъка. Крепостникът помещик смятал за кощунство всеки опит на крепостните селяни да се освободят. Капиталистът смята за свое безспорно право, за безспорна справедливост да извлича свръхпечалба от своята собственост, като експлоатира безпощадно и ограбва работника и неговото семейство. Съзнателният работник не може да се помирява с това положение и смята за върховен дълг да води свещена, непримирима борба против него.

Както виждаме, няма и не може да има вечни, еднакво приемливи за всички хора понятия за добреде-

тел, справедливост, чест, съвест, дълг и т. н. Хората от различните епохи и особено представителите на различните класи влагат различен смисъл в тези понятия.

Това значи, че моралът, или нравствеността, има ярко изразен исторически и класов характер. В класовото общество той оправдава и защитава интересите на една или друга класа, неговите принципи и поучения изразяват отношението на хората към своята класа, към своята партия, както и към враждебните класи и партии. В категориите и понятията за нравственост се отразяват икономическите условия, при които живеят хората, обществените класи, както и произтичащите от тези условия интереси и стремежи.

А какво представлява религиозният морал? Дали той прави изключение от общото правило? В какво съотношение се намират неговите принципи и поучения с интересите и стремежите на едни или други класи, а значи и с нормите и изискванията на техния морал?

Религиозният морал представлява нравствените принципи и норми на поведение, които произтичат от религиозното обяснение на света, от религиозното разбиране на същността и смисъла на човешкия живот.

При оценката на поведението на хората религиозният морал си служи със същите нравствени категории, с които си служи и светският морал. Особеното в него обаче е това, че той обявява тези категории за свръхестествени, предписани свише, дадени от извънчовешко, божествено начало. Кое е добро и кое зло, кое е честно и кое не и т. н. — това според религията е установено веднъж завинаги от бога и е неподсъдно на човека. Ето защо от религиозна гледна точка нравствено е всичко онова, което съответствува на волята на бога и, обратно, онова, което не съответствува на волята на бога, е безнравствено. Особеното в религиозния морал е това, че той изтъква волята на бога като единствен критерий на нравствеността.

В действителност религиозният морал има също така земно съдържание, както и светският. Той съвсем не е даден от някакъв бог, а е породен и се поддържа от определени условия на земния живот. В религиозното правоучение се отразяват във фантастична религиозна форма онези норми на поведение, които са се формирали в даденото общество от само себе си в про-

цеса на всекидневния живот. Най-обикновените земни изисквания и интереси на хората, на определени класи се обличат във формата на неземни, божествени предписания.

Енгелс пише, че всяка религия е фантастично отражение в главите на хората на господстващите над тях външни сили, отражение, в което земните сили приемат формата на неземни. В религиозния морал исторически създадите се норми на поведение на хората поради определени обществени условия намират фантастично отражение във вид на извънисторически, свръхестествени, уж от бога дадени предписания. Под формата на уж вечни, от бога дадени заповеди и наставления на религията се проявяват историческите, светските, класовите понятия и норми на морала.

Защитниците и проповедниците на религията винаги са твърдели, твърдят и днес, че религията е общочовешко достойние, че единственото предназначение и цел на религията е да насочва хората по верния път, да не ги дели на класи или съсловия, да не прави разлика между имотни и безимотни. Всички са равни пред бога — ето една от най-гръмките фрази на религията.

В действителност религиозният морал съвсем не е безразличен към интересите на класите, не стои настрана от класовата борба. Нещо повече, в класовото общество нравствените поучения на религията се поставят изцяло в служба на класовите интереси, санкционират такива норми на поведение, които укрепват господството на едни класи над други.

Изтъквайки като критерий на нравствеността божията воля, проповедниците на религиозния морал оставят в сянка факта, че от името на бога говорят хора, и именно онези, които освен всички други привилегии се ползват и от привилегията да тълкуват волята на бога. На практика волята на бога винаги е била воля на господстващата класа.

Наистина в религиозната нравственост се отразяват, макар и в изопачен вид, и нуждите на потиснатите класи, на трудещите се. Не бива да забравяме, че религията прониква преди всичко в съзнанието на онези, които са най-поробени и най-много се нуждаят от утеха — в съзнанието на експлоатираните маси. В. И. Ленин е виждал главната причина за вярата в бога в

Класовото общество в безсилието на експлоатираните класи в борбата им срещу експлоататорите. Ето защо нуждите и възжеланията на трудещите се не са могли да не намерят отражение в религията, в религиозното нравоучение.

Но нравоученията на всички съвременни религии са се формирали под определящото въздействие на идеологията на господстващите класи, която в течение на цялата история на класовото общество е била и си остава господстваща идеология. Нравствените принципи и изисквания на религиозния морал са се формирали и тълкували не от трудещите се, а от идеолозите на господстващите класи, каквито са били „отците“ и законодателите на църквата. В резултат изискванията и нормите на религиозния морал се оказват само изисквания и норми на морала на господстващите класи, които потъпкват и изопачават всичко онова, което нахожда от трудещите се, от народа. Оказва се, че религиозният морал е само една от формите на изразяване на морала на господстващите експлоататорски класи.

Поради положението си в обществото господстващите експлоататорски класи са принудени да си служат с параван, да скриват истинския смисъл на своя морал. Те не могат да признаят открито факта, че проповядваните от тях морални норми целят не благо на човечеството и дори не благо на мнозинството, а теснокласовите, егоистичните интереси на малцинството. Да признаят това — значи да се противопоставят на мнозинството от обществото, а това не е изгодно и дори е опасно за тях. За експлоататорските класи и за техните идеолози е нужна религия, вяра в бога, за да прикриват своите антинародни интереси и под формата на религия да представят своя морал за общочовешки, за единствено възможен, даден от бога.

Следователно зад принципите на религиозния морал се крият принципите на светския морал и главно на морала на господстващата класа. Макар религиозният морал да се позовава на волята на бога, на предписанията свише, неговите нравствени закони не съдържат нищо неземно, надисторическо, извънкласово. В робовладелското общество религиозният морал е служил за прикритие на историческото и класовото съдържание на робовладелския морал, във феодализма — на

феодалния, а в капиталистическото — на буржоазния морал.

Призивите за добро, справедливост, честност и т. н., с които изобилствуват религиозните нравоучения, ни най-малко не променят положението, защото, първо, всички тези възвишени понятия, както вече отбелязахме, са твърде променливи, относителни и, второ, служейки на господстващите експлоататорски класи, религията е влагала в тези понятия обикновено смисъла, който е бил изгоден за експлоататорите. С цялото съдържание на своите нравоучения религията служи на обществения строй, основан на поробването и експлоатацията на трудещите се.

Марксизмът-ленинизмът разобличава измислицата за надисторическото, извънкласовото съдържание на морала, включително и на морала, който се проповядва от името на бога. Моралните принципи се установяват върху земна основа и именно въз основа на условията на материалния живот на дадено общество, на дадена класа. Религиозният морал не е никакво изключение. Той е породен от определени исторически условия и в класовото общество е класов, както и всяка идеология.

Що се отнася до твърденията, че вярата в бога била с нищо незаменима нравствена сила, подтикваща към добро и непозволяваща да се върши зло, то по този повод може и трябва да се каже следното.

Животът ни учи, че и най-искрената вяра в бога е твърде слаба пречка за недостойно поведение и дори за престъпления. На практика дори най-набожните в постъпките си се съобразяват преди всичко с хората, с общественото мнение, а не с бога. Френският атеист от XVIII в. Пол Холбах е бил много прав, когато е писал: „И най-религиозните хора често оказват по-голямо уважение на лакея, отколкото на бога. Човек, който твърдо вярва, че бог всичко вижда, всичко знае и навсякъде присъствува невидимо, си позволява насаме такива постъпки, на каквито не би се решил никога в присъствието на последния измежду смъртните.“¹

¹ П. Голбах, Письма к Евгению. Здравый смысл, изд. АН СССР, 1956, стр. 364.

И това лесно може да се разбере. Човекът с всички свои чувства, мисли, желания и възгледи е продукт на заобикалящите го условия на живот, на общественото битие. Неговото съзнание е отражение на всичко онова, което го заобикаля, което има реално значение за неговия живот. Вярващият в бога знае не по-зле от невярващия, че колкото и да се моли, богатата, необходими за живота му, няма да паднат от небето. Самият живот го учи и дори го принуждава да се съобразява на първо място не с бога, а със заобикалящите го реални условия, в това число и със заобикалящите го хора. Колкото и дълбоко да вярва човек, въпреки своите религиозни убеждения, той пак съгласува постъпките си преди всичко с онова, което е необходимо за реалния живот, а после вече мисли за несъществуващото небесно царство. Надеждите за небесното царство могат само да пречат и наистина пречат на човека и неговите земни работи, защото го отвличат от тях, но те не могат да го накарат да пренебрегне напълно изискванията, които животът поставя пред него, да не спазва правилата на поведение, които възникват и се установяват въз основа на тези изисквания.

Ето защо дори за най-религиозния човек съдът на хората, общественото мнение практически са много по-действени и авторитетни, отколкото тъй нареченият „божи съд“. В практическия си всекидневен живот вярващите много не се стесняват от бога и ако някой от тях се решава на престъпление или си позволява просто неприлична постъпка, той се оглежда дали няма наблизо някакъв човек и най-малко от всичко се оглежда за бога, макар и да вярва, че бог всичко вижда и че нищо не може да се скрие от него.

Историята на човешкото общество свидетелствува, че религията ни най-малко не е пречела и не пречи да се прави зло, да се извършват понякога най-кошмарни престъпления. Нещо повече, безброй много злини и престъпления са извършени с името на бога в душата и са отправена към него молитва на уста. Във връзка с това не можем да не припомним например позорната дейност на католическата инквизиция. Колко човешки живота е погубила тя, колко хора е изтезавала и изгорила на кладите! Между унищожените от нея хора е имало не малко велики учени на своето време, мъже

ствени борци за истината, за щастието на човечеството. Религията не само че не е предпазвала от тези престъпления, а напротив, благославяла ги с „в името на бога“.

Пък и може ли вярата в бога да възпира от престъпления и още повече от недостойни постъпки, ако съгласно самата религия всеки грях може да бъде изкупен с молитва? Бог, както твърди църквата, е безкрайно добър и милостив. Достатъчно е човек да се помоли усърдно, за да се освободи от греха. През средните векове католическата църква узаконила дори търговията с тъй наречените индулгенции — опрощаване на греховете. Според учението на самата църква излиза, че човек може лесно да изкупи греховете си. Какво струват тогава приказките, че вярата в бога била огромна сила, която възпирала хората от недостойно поведение, от престъпления! Напротив, щом като грехът може да бъде изкупен, щом като той може да бъде опростен чрез молитва, то религията един вид насърчава и подтиква онези, които имат влечение към престъплението, като им подшушва, че винаги могат да се споразумеят с бога.

Църквата, която има полза от това, придава изключително значение на догмата за изкуплението. Тя открито проповядва идеята, че най-важното в живота на човека е да признае своята греховност, да се разкае пред бога с молитва на покаяние. За бога е много по-добре, по-праведно и по-угодно човек да греша, но да се разкайва „искрено“, отколкото да не греша и да не се разкайва. Църквата твърде явно предпочита онези, които, макар и да грешат, се разкайват, пред онези, които няма за какво да се разкайват. В евангелията от името на божия син Исус Христос направо се казва: „На небето ще има повече радост за един каещ се грешник, отколкото за деветдесет и девет праведници, които нямат нужда от разкаяние.“

Обръщането към бога — молитвата — най-често е посветена на това, да се очисти човек от греха или нещо повече — да получи от бога санкция за престъпление. Това е отразено ярко в реалистичните художествени произведения. Например в романа на А. М. Горки „Тома Гордеев“ е описана следната картина:

„Като пристигна с парахода по време на молебена, Тома застана отстрани и скрит зад търговците, наблюдаваше цялата служба.

Те стояха в благоговейно мълчание; лицата им бяха благочестиво съсредоточени; молеха се ревностно и усърдно, като въздишаха дълбоко, кланяха се ниско и с умиление вдигаха очи към небето. А Тома гледаше ту един, ту друг и си припомняше онова, което знаеше за тях.

Ето Луп Резников — той започнал кариерата си като съдържател на публичен дом и забогатял някак изведнъж. Разправят, че удушил един от своите гости — богат сибирец... Зубов на младини се занимавал със закупуване на селска прежда. Два пъти фалирал... Кононов, преди двадесетина години, бил съден за палеж, а сега също се намира под следствие за развращаване на малолетни. Заедно с него — за втори път вече по също такова обвинение — е привлечен под отговорност и Захар Кирилов Робустов — пълен, нисък чък търговец с кръгло лице и весели сини очи... Между тези хора няма почти нито един, за когото Тома да не знаеше нещо престъпно...

„Преструват се“ — възкликваше в себе си Тома. А застаналият близо до него гърбав и куц Павлик Гушчини, който неотдавна бе докарал до просяшка тояга децата на малоумния си брат, шепнеше проникновено, вперил единственото си око в мрачното небе:

— Го-осподи. Да не яростию твоею обличиши мене, ниже гневом твоим накажеш мене...

И Тома чувствуваше, че този човек призовава боги с непоклатима, дълбока вяра в неговата милост...

Всичко това се връза в паметта на Тома и го караше да недоумява пред хората, които умееха твърдо да вярват в милостта на бога, но бяха тъй жестоки към човека.

Картината, нарисувана от великия художник, е извънредно убедителна и правдива. Сама по себе си благочестивата набожност не пречи да се води безчестен, безнравствен живот. Ако вярващият е честен и живее достойно, това съвсем не значи, че той е такъв благодарение на религиозните си възгледи. Не, той е такъв по същите причини, както и всеки честен невярващ човек. Вярата в бога не добавя нищо към неговата чест.

ност, макар може би и самият той да не съзнава това и да обяснява достойните си постъпки със своите религиозни възгледи.

Там, където управляват експлоататорите и където църквата заема господстващо положение, най-кошмарните престъпления са били придружавани и се придружават обикновено с молебени и молитви. И това е ставало не само в миналото, но става и сега. В това отношение особено показателна е дейността на съвременните подпалвачи на война.

И наистина какво може да бъде по-престъпно и по-греховно от избиването на милиони хора? Би могло да се очаква, че човек, който вярва в бога, ще отдаде всичките си сили, а ако е нужно и живота си, за да предотврати такова едно световно бедствие като съвременната война. А всъщност кого виждаме сред подпалвачите на война? Най-често дълбоко набожни хора. Такъв беше например Хитлер. Той не ядял месо, понеже смятал, че е грешно да се убиват животни. Но той е убиец на милиони хора, в това число на старци, жени и деца! Предприемайки това престъпление, той не се побоя от бога, в когото вярваше твърдо и непоколебимо.

Известно е, че и в наше време в буржоазните страни има не малко набожни хора, правоверни християни, които се позовават на бога и християнските нравствени принципи в своите многобройни призови за война против социалистическите страни, за засилване надпреварата във въоръжаването, за заробване на други народи. Всички християни би трябвало да призовават хората към миролюбие, към разоръжаване, към борба против империалистическата система на експлоатация и унищожаване на човека от човека. На практика подпалвачите на война, които често се позовават на християнските принципи, полагат всички усилия за изостряне на международното напрежение, стремят се да продължат състоянието на студена война, за да могат при случай да разпалят нова война, която би причинила невиджани разрушения на цели страни, би превърнала в развалини най-големите центрове на световното производство и на световната култура и би донесла гибел и страдание на стотици милиони хора.

Пита се, какво струва в такъв случай чувството за отговорност пред бога? Ако вярата в бога не може да

спре хората дори пред такова престъпление като масовото унищожаване на хора, то как може да се говори, че тя била основа на морала?! Страхът пред бога, както се вижда, е твърде слаб, за да попречи, за да възпре някого от злини и престъпления. Ако подпалвачите на война все пак не се решават да започнат война, това се обяснява не с някакъв страх от бога, а с това, че се боят от гнева на народите. В дадения случай те се грижат не за своите работи в бъдещия задгробен свят, макар мнозина от тях да вярват в съществуването на този свят, а за съдбата си в земния живот.

Такава е цената на вярата в бога и на чувството за отговорност пред него като основа на морала.

Но и това още не е всичко. Религията, вярата в бога не само че е твърде ненадеждна преграда към аморалните и дори престъпни постъпки, но тя с всички свои нравоучения оправдава и защитава най-отвратителната, съществуваща от векове несправедливост — заробването и експлоатирането на трудещите се, проповядва такива норми на поведение, които поддържат експлоататорския строй и на практика носят не добро, а зло на по-голямата част от човечеството — на трудещите се. Значи религията не само не е основа на морала, но и нещо повече — тя е безнравствена.

Религиозният морал — оправдание на заробването и експлоатирането на трудещите се

Религиозното нравоучение е изложено в обширната религиозна литература, в многобройни църковни обръщения и проповеди, в различни църковни документи. Главен източник на нравствените предписания на религията са така наречените „свещени писания“. В юдаизма това са книгите на вехтия завет; в християнството — книгите на вехтия и новия завет; в исляма — коранът и т. н. Дейците на църквата подчертават особено морално значение на десетте божии заповеди, изложени във вехтия завет, на планинската проповед на Исус Христос в новия завет, на поученията на пророк Мохамед в корана и т. н. В тези книги се съдържат легенди за живота и дейността на различни светии, праведници, божии угодници, които представляват обри

зци на религиозно благочестие, нагледни примери за религиозна нравственост.

Трябва да кажем, че нравствените поучения на религията, които са разхвърляни в „свещените писания“ и други източници, са твърде противоречиви. Тези книги и други религиозни писания, които представляват събрани легенди, чиито автори са били много хора, живели в различни условия, нееднократно допълвани и изменяни, са се оказали сбор от най-противоречиви, понякога изключващи се взаимно нравствени предписания и препоръки. В тях може да се намери и оправдание, и осъждане на всяка постъпка.

„Свещените книги“ рекламират милосърдието и същевременно в тях се описват актове на безкрайна жестокост на самия бог. На едно място в евангелието Христос говори за своята миротворска мисия, а на друго място заявява, че той е донесъл със себе си меч, а не мир. Библейската заповед предписва: „Не убивай.“ Но пак в библията се описва масово избиване на напълно невинни хора, в това число на жени, деца и старци, било със знанието на бога, било по пряко негово указание. Библейската заповед повелява: „Не прелюбодействуй“. И пак в библията се разказва как предани и угодни на бога „праведници“ са развратничели, как са имали десетки и стотици жени и наложници.

Но колкото и разнородни и противоречиви да са нравствените повели на религията, в тях доминира една обща идея: проповядване на покорност, кротост и търпение. В тази идея е същността, главното съдържание на религиозния морал. И работата не е само и не е толкова в това, че религиозните книги изобилствуват с открити призови за „подчинение спрямо своите господари“, за „непротивене на злото“, за безропотно понасяне на всички неслоди мъки и страдания. Главното е това, че тези повели органически произтичат от самата същност на религиозното вероучение.

Както е известно, моралът е преди всичко съвкупност от неписани закони. При религиозния морал това означава, че главното му съдържание, неговата същност са не толкова заповедите и наставленията, записани в един или друг източник, включително и в „свещените писания“, колкото ония норми на поведение, ония нрав-

ствени закони, които сами по себе си по необходимост произтичат от религиозния мироглед, от религиозното вероучение независимо дали тези закони са записани в някакви източници или не.

За да не сгрешим при оценката на едно или друго явление, за него трябва да съдим не по случайни неговии признаци, а по същността му, по неговите характерни страни или черти. Ако за религиозния морал съдим по отделните му поучения, без да ги свързваме с основното съдържание, със същността на религиозното вероучение, можем да си съставим само погрешна представа за него. Така например в библията има заповед „почитай баща си и майка си“. Ако за религиозния морал съдим по тази заповед, то какво по-хубаво от това? Но, първо, тази заповед органически ни най-малко не е свързана с религиозното вероучение, ни най-малко не произтича от вярата в бога като творец и повелител на света и човека и, второ, тя не е чак толкова привлекателна, ако се има предвид смисълът, който самата библия влага в нея, а именно: главата на семейството е неограничен господар на своите деца, дори дотам, че има пълно право по своя воля да обрече на смърт всяко едно от тях, като го принесе в жертва на бога. На доста места в библията се разказва как родители са принасяли децата си в жертва. Същото е и със заповедта „не кради“, целият библейски смисъл на която е бил — охрана на частната собственост на робовладелците.

Заповедите „не убивай“, „не кради“, „не прелюбодействуй“, „почитай баща си и майка си“ имат съвсем друг смисъл, а не този, който влагат в тях онези, които биха искали да намерят в религиозния морал нещо хубаво, благородно. По своя истински смисъл и значение тези заповеди са предназначени да пазят интересите на имотните класи, да защитават техните привилегии и собственост. И наистина с какво е могла да бъде полезна заповедта „не кради“ за робите, за крепостните селяни, за пролетариите, за всички ония, от които всъщност е нямало и какво да се краде, и — нещо повече — които експлоататорите през цялата история на класовото общество са ограбвали напълно, без да смятат това за кражба?

· А кое е главното съдържание, същността на религиозния морал и по какъв начин неговите поучения следват от религиозния мироглед?

Изходна позиция на религиозния морал е учението, че освен земния, реалния живот има и неземец, задгробен живот, който очаква всеки от нас след смъртта. При това земният живот е нещо съвсем временно, мимолетно, докато задгробният продължава безкрайно, вечно. Значението на земния живот се било свеждало именно до това — да подготви човека за бъдещия вечен живот, да провери хората, да отдели праведниците от грешниците. Това е основата на всяко религиозно учение.

Но какво следва оттук? Оттук следва, че трябва да се мисли преди всичко не за земния, реалния, а за измисления задгробен живот и не само да не се стремим към щастие, а да бягаме от него и да се грижим само за „спасението на душата“. Тъй като според учението на религията небесно благополучие може да бъде дадено преди всичко на онези, които страдат в земния живот, които са съумели да изпият до дъно пълната чаша на земната горест, то би било безумие да протестираме против тежката участ, да се борим за по-добър живот, да се стремим към земно щастие. Напротив, колкото по-тежко живее човек, толкова по-добре. Блажени са страдащите, бедните, нещастните; страдайте и се радвайте на страданията си — ето какво произтича от основните изходни положения на религията.

Пита се, кому е нужно всичко това? Нима не е ясно, че подобни проповеди, отправени към потиснатите, към трудещите се, винаги са служили и служат на една цел — да ги държат в робство. Вместо да призовава трудещите се да се борят за освобождение от робството и експлоатацията, религията винаги ги е съветвала само едно — да понасят безропотно страданията си, утешавайки се с надеждата за награда на небето. С други думи, религията винаги е проповядвала и проповядва такива норми на поведение, които са изгодни не за трудещите се, а за техните врагове, за поробителите на трудещите се, при това тези норми винаги са се поднасяли и се поднасят от името на бога, като негови ненарушими заповеди.

Само със средствата на насилието експлоататорите не биха могли да запазят господството си над по-голямата част от обществото — над трудещите се. За тази цел не по-малко необходимо е оръдие за духовно поробване, каквото е религията.

Имайки предвид ролята и предназначението на религията в класовото експлоататорско общество, Маркс я нарича „опиум за народа“. Както сладките сънища при употребата на опиум се плащат скъпо, с цената на отравянето, разрушаването на организма, така и утехата, която носи на потиснатия трудещ се вярата в подобър задгробен живот, се постига с цената на отказване от всякаква надежда за по-добро бъдеще в реалния живот, убива в съзнанието му всеки стремеж към това бъдеще, обрича го на безпросветно робство.

Ленин нарече религията „духовна ракия“. С това той извънредно сполучливо определи ролята на религията в условията на класовото експлоататорско общество като средство за заблуждаване и затъпяване на трудещите се. Експлоататорите използват религията, за да държат трудещите се в състояние на своеобразно опиянение и да им пречат да преценят трезво положението си и да започнат борба за своето освобождение. Ето защо борбата за унищожаване на класовия експлоататорски строй и за изграждане на общество без класи и без експлоатация на човек от човека включва и борбата за освобождаване на трудещите се от религиозната заблуда.

В течение на векове и хилядолетия религията е изпълнявала ролята на духовно оръдие в ръцете на робовладелците, помещиците и капиталистите, насаждала е сред масите онези именно морални качества, онези норми на поведение, които са помагали на експлоататорите да затвърдяват своето господство и власт над трудещите се.

Само на трудещите се религията никъде и никога не е служила и никога и в нищо не им е била полезна. Напротив, тя винаги е била вредна за тях, защото им е пречела да осъзнаят необходимостта да се борят против своите поробители. „Оногова, който цял живот работи и се намира в бедност — пише В. И. Ленин, — религията го учи на смирение и търпение в земния живот, като го утешава с надежда за небесна награда. А оне-

зи, които живеят от чужд труд, религията ги учи на благотворителност в земния живот, като им предлага твърде евтино оправдание за цялото тяхно експлоататорско съществуване и като им продава на изгодна цена билети за небесно благополучие.¹

Според религиозния морал небесно благополучие могат да заслужат както бедните, така и богатите, както експлоатираните, така и експлоаторите, само че цената на това благополучие не е еднаква за тях: бедните трябва цял живот да се трудят, да понасят търпеливо лишенията и бедността, да се подчиняват безропотно на своите господари, докато за богатите е достатъчно да съчувствуват на бедните и да им помагат с трохи от несметните си богатства.

Наистина в християнските „свещени книги“ се казва, че по-лесно е камила да мине през иглено ухо, отколкото богатият да влезе в царството небесно. Ясно е, че тези думи са отправени не към богатите, а към бедните, за да не завиждат те на богатите и главно да не пожелават техните богатства. В този смисъл в Библията има строго предупреждение: не пожелавай къщата на ближния си, нито вола му, нито добитъка му, нищо, което принадлежи на ближния ти. А когато религията се обръща към богатите, тя ни най-малко не ги лишава от надеждата за небесно царство. Нещо повече, тя им предлага билет за небесния рай на твърде ниска цена. Докато бедните трябва цял живот да страдат за този билет, да търпят лишения и да превиват гръб пред богатите, за богатите е достатъчно да въздишат по повод на тежката участ на бедните и нещастните.

Главният смисъл на религиозния морал е оправдането на всякакво потисничество, защитата на обществения строй, който почива на експлоатацията на човек от човека. „Бог е създал едни да бъдат роби, а други — господари“ — убеждава религията вярващите. Значи правото да се експлоатират, поробват и ограбват трудещите се е дадено от бога и поради това е нерушимо. Който посмее да вдигне ръка срещу експлоататора, той посяга срещу самия бог. Който реши да се бори против робовладелския, крепостническият или капиталистическият

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 10, стр. 74—75.

строй, той отива против бога, а това, първо, е безнадежно, защото бог е всемогъщ и, второ, носи най-жестоки наказания.

Безропотно подчинение, търпеливо понасяне на мъките и страданията — ето нормите, които религиозният морал внушава като висша добродетел. Подчинявайте се на господарите си, молете се за ония, които ви обиждат, ако ви ударят по дясната буза, подложете и лявата и т. н. — ето образците на поведение, които религиозният морал ни приканва да следваме. Християнството сочи като образец на нравствено поведение църковния образ на Исус Христос.

В евангелията се разказва неправдоподобната легенда как божият син Исус Христос слязъл на земята и принесъл себе си в жертва, за да спаси хората, доброволно понесъл неописуеми страдания и мъченическа смърт. Векове и хилядолетия християнската църква упорито пропагандира тази легенда, като призовава да се следва примерът на самия бог („Христос е търпял и на нас е заповядал да търпим“). Като сочи за пример митичния Исус Христос, църквата векове наред е внушавала на трудещите се идеята: колкото и да се гаврят с вас вашите мъчители, поробители и потисници, съумейте всичко да изтърпите, да понесете, да изстрадате; бог вижда всичко, той ще оцени всичко и ще ви заплати стократно всичко; бъдете кротки като „агнеца божии“, не само не роптайте против съдбата си, но и я благославяйте; радвайте се, че ви е отредена същата съдба, която бе отредена и на нашия господ Исус Христос. Ето какъв морал произтича от легендата за живота и страданията на Христос.

Същото проповядват и всички други съвременни религии. В корана — „свещената книга“ на исляма — се предсказва, че скоро ще настъпят „краят на света“ и „страшният съд“. На „страшния съд“ ще бъде произнесена вечната присъда — едни в рая, други в ада. А на кого коранът обещава място в рая? Само на онези, които са живели праведно на земята. При това първият и най-важен признак на „праведния“ живот е търпението, подчинението, безпрекословното изпълнение на всички предписания на корана, които се състоят изцяло от наставления за необходимостта да се подчиняваме на онези, които имат власт, и че е грешно

да завиждаме на богатите и да мразим враговете и оскърбителите си. Самото название на мюсюлманската религия — „ислям“, преведено от арабски език, значи „покорност“.

Според учението на будизма всеки сам е виновен за съдбата си: ако страда, това значи, че той се разплаща за своето поведение в предишните си възплъщения. И ако човек иска в бъдещите си възплъщения страданията и негодите му да се прекратят, той трябва да понася съдбата си безропотно и търпеливо. За образец на такова поведение се сочи самият Буда, който доброволно се отказал от радостите на живота и си избрал отшелнически живот, изпълнен с лишения и страдания.

Идеята за покорност, за примирение със съдбата пронизва всички религии на класовото общество.

В християнското нравоучение централно място заема проповядването на любов към ближния: „Обичай ближния си както самия себе си.“ Идеолозите на експлоататорските класи, особено идеолозите на съвременната буржоазия, виждат в тази проповед върха на човеколюбието, образец на хуманност. Но истинското предназначение на християнската проповед за любов към ближния съвсем не е да пропагандира хуманни взаимоотношения между хората, а да примирява трудещите се с техните потисници, да ги обезоръжава пред поробителите им, да изтръгва от ръцете им такова важно оръжие в борбата им за техните права като омразата към враговете, осъзнаването на своите класови интереси и задачи. Там, където противостоят една срещу друга враждебни класи, няма и не може да има истински човешки, хуманни отношения между хората; там, където трудещите се стенат под ярема на експлоатацията, истински хуманист е не онзи, който проповядва съгласие и взаимна любов между трудещите се и техните поробители, а онзи, който застава на страната на трудещите се и води последователна борба за тяхното освобождение.

Любовта към човека изисква да се мразят виновниците за страданията на милиони хора, които са пречка по пътя към създаване на щастлив живот за народа. Онзи, на когото са близки и скъпи нуждите и мечтите на трудещите се, той не може да се помири с поробителите на трудещите се и още по-малко — да пропо-

вядва любов към тях. Онзи, който се кълне в любов към човека, без да прави разлика между експлоататори и експлоатирани, той или се заблуждава, или съзнателно лъже и скрива истинските си възгледи и цели. Проповядването на класов мир е съзнателно или несъзнателно предателство спрямо трудещите се, средство за измамването им. Какво хуманно може да има в една идея, която на практика служи за увековечаване заробването на трудещите се? Как може да се говори за хуманност на едно нравоучение, което в течение на цялата история на класовото общество се е използвало и се използва и сега в света на капитализма като идейно оръжие в ръцете на експлоататорите за заблуждаване и затъпяване на трудещите се с цел да бъдат те безмилостно експлоатирани?! Как може да бъде призната за хуманна една проповед, която зад паравана на човеколюбието е учила и учи трудещите се да обичат онези, които в името на собственото си освобождение и на щастнето на своите деца трябва да мразят и срещу които трябва да водят непримирима борба?!

Буржоазните идеолози не виждат нищо нехуманно и безнравствено в това, че при капитализма работниците са принудени да работят за капиталистите, да умножават техните печалби и да влачат мизерен живот. Тях ни най-малко не ги възмушава и не ги трогва потискането и безправията на трудещите се. Не ги възмушават колониалното грабителство, заробването и експлоатирането на народите в Африка и Азия, в южноамериканските страни, нещо повече, те искат да бъдат жестоко смазвани и най-малките опити на работническата класа и на колониалните народи да се освободят. Но щом работникът, трудещият се вдигне ръка срещу капиталиста, за да защити своите права и човешкото си достойнство, от страна на буржоазните идеолози се надига вой, че се нарушавали принципите на хуманността и човеколюбието. Идеолозите на буржоазията стават особено жалостиви и мекосърдечни, когато стане дума за съборената буржоазия, на която са отнети фабриките и заводите и която поради това е лишена от възможността да експлоатира работническата класа. Тях ги отвращава и възмушава като „нехуманна“ всяка мярка, дъ която е принудена да прибегне работническата класа, за да отблъсне ожесточената съ-

протива на буржоазията и да защити своята власт от посегателствата на контрареволуцията. Колко вой имаше от страна на световната буржоазия, че Великата октомврийска социалистическа революция била „нехуманна“! Колко „чувствително“ реагира тя на всеки революционен акт в страните от социалистическия лагер! Като проклинат от името на бога най-хуманните събития в историята, идеолозите на буржоазията показват истинския смисъл и цената на християнския хуманизъм, истинската същност на религиозния морал.

Такава е същността и социалната роля на религиозния морал.

Както виждаме, *религиозният морал е морал на защитата и оправдаването на отношенията на господство и подчинение, на строя на експлоатация и заробване на трудещите се.*

Противоположността между комунистическия и религиозния морал

По-горе отбелязахме, че хората от различните епохи и особено представителите на различните класи оценяват далеч не еднакво едни и същи обществени явления, едни и същи постъпки и че поради това понятията за нравственост са променливи, относителни. От това обаче съвсем не следва, че няма никакъв обективен критерий по въпросите за нравствеността. Такъв критерий има и той е посочен за пръв път от марксизма: това са интересите и благополучието на по-голямата част от обществото — на трудещите се, на най-широките народни маси. Всичко в поведението на хората, което отговаря на интересите на трудещите се, което служи за благополучието на народа, е справедливо, добродетелно, честно, а значи и нравствено. Всичко, което е в ущърб на народа, което му вреди — е несправедливо, лошо, нечестно, а значи и безнравствено. Тук става дума не за отвлечените понятия добро или зло, справедливост или несправедливост, а за това, кое е справедливо и честно от гледна точка на трудещите се, на народа. Преданост не към измислен бог, чиято воля може да се тълкува и така, и иначе, а преданост към трудещите се, към народа — ето действителната, а не митична основа на истинския морал.

Такъв именно е комунистическият морал. За разлика от другите форми на морал комунистическият морал не се прикрива с надисторичност и извънкласовост, не говори от името на целия човешки род. Той говори направо и открито от името на работническата класа, служи за осъществяването на нейната историческа мисия, изразява нейните класови интереси. Но тъй като основните интереси на работническата класа съвпадат с основните интереси на всички трудещи се, комунистическият морал е същевременно морал на всички трудещи се, морал на най-широките народни маси. Когато обществените класи изчезнат, когато в целия свят бъде изградено безкласовото комунистическо общество, тогава комунистическият морал ще стане единственият морал и ще престане да бъде класов. Ето защо, ако говорим за общочовешки морал, за тази роля може да претендира само комунистическият морал, защото той изразява интересите на абсолютното мнозинство от хората, а в бъдещото комунистическо общество ще представлява норми на поведение за всички членове на обществото, за цялото човечество.

Комунистите не само не отричат морала — те се борят за най-благородни и нравствено възвишени цели. Задачата, на която комунистите посвещават целия си живот, е борбата за освобождение на трудещите се, т. е. на преобладаващото мнозинство от човечеството, от социално потисничество и заробване, за премахване на огромната социална несправедливост. Има ли нещо по-нравствено от тази възвишена цел?

Комунистите се борят против религията и провъзгласяват нравствените си принципи, без да се позовават на божествен авторитет. Една от особеностите на комунистическия морал е именно това, че той няма нужда от авторитета на несъществуващ бог, няма нужда от религиозен параван за обосноваване на своите морални принципи, защото няма какво да крие от народа. Комунистическият морал е подчинен на интересите на работническата класа, на всички трудещи се. За него интересите и благого на народа стоят над всичко. „Нравственост е това — казва В. И. Ленин, — което служи за разрушаване на старото експлоататорско общество и за обединяване на всички трудещи се около пролетариата, който създава новото, комунистическо

общество.“¹ Всички принципи на комунистическия морал имат една цел — освобождаване на работническата класа, на трудещите се от социалното потисничество, изграждане на комунистическо общество. За една тъй възвишена и благородна цел не е нужно да се позоваваш на божията воля: справедливостта на тази цел е очевидна и ясна от само себе си. Правото дело не се нуждае от религиозна мъгла, от предписания свише, от авторитета на измислен бог.

Но може да възникне въпросът: дали под влияние на новите условия не се е променил и религиозният морал? За разлика от миналото сега религията в нашата страна не може да бъде оръжие в ръцете на едни класи за поробване на други, защото у нас отдавна вече няма противоположни, враждебни една на друга класи. Може би поради това сега тя е престанала да бъде вредна, реакционна идеология. Ако в миналото господстващите класи са можели да я използват в свой интерес, защо да не може да направи същото и работническата класа, още повече, че сега църквата заема напълно лоялна позиция спрямо съветската социалистическа държава и много видни представители на църквата участвуват активно в борбата за мир?

Разбира се, въпреки крайния си консерватизъм религията не може да не се влияе от живота, да не се приспособява към новите, изменили се условия. Вземайки под внимание тези условия и по-специално по-расналата социалистическа съзнателност на съветските хора, в това число и на мнозинството от вярващите, църковниците се отказват от най-нелепите догми и поучения, правят едни или други изменения в нравствения си кодекс, опитват се да обновят религиозното правоучение. Но религията и нейният морал не могат да бъдат освободени от главното — от вярата в бога и в задгробния живот. А това значи, че при всички и всякакви условия тя по начало противостои на всичко, към което се стремят съветските хора, борещи се за нов живот, за комунизъм.

И наистина при всички и всякакви условия религията е вяра в бога и в неговото всемогъщество. Църквата учи, че всичко, което става наоколо, е проява на божия-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 31, стр. 290.

та воля и промисъл. Наистина църквата не отрича и свободата на човешката воля, във всеки случай тя смята, че човек е отговорен за постъпките си. Но това напълно противоречи на изходната идея на религията, че бог е сътворил човека и цялата вселена. В крайна сметка според религията всичко е от бога и само от бога. В евангелията се казва, че дори косъм не може да падне от главата на човека без волята господня. И никой от съвременните църковни законодатели не е отменял и не може да отмени тази догма. Нейното отменяване би било равносилно на отказа от религията изобщо.

Цита се, какво биха могли да постигнат съветските хора, ако в живота си се ръководеха от подобна догма? Нима биха могли на времето да отхвърлят от плещите си ярема на експлоатацията, а след това и да изградят социализма? Само след като се отказаха от надеждата в бога, разчитайки на себе си, трудещите се в нашата страна, ръководени от комунистическата партия, събориха господството на помещиците и капиталистите и изградиха новия, социалистическия живот, а сега изграждат широко комунизма.

Най-важните качества на строителя на комунистическото общество са активност, вяра в собствените сили, умение да преобладава преградите по пътя към целта, висока съзнателност и преданост към комунизма, а религията е идеология на пасивността, на бездействието, на сляпото преклонение пред несъществуващия бог и пред някаква си уж от бога предопределена съдба. Проповедниците на религията винаги са внушавали на вярващите мисълта, че човек е нищо пред бога, че е раб божи, негова твар, земен прах. Висша добродетел на религиозния морал е било и си остава осъзнаването от страна на човека на неговата пълна нищожност пред бога, самоунижаването му пред него, безпрекословното му подчинение пред неговата воля. Според религията човек дори и да може да постигне нещо, то за тази цел той има само един единствен път — да се моли усърдно, да прави поклони до земята и да моли от бога милостиня, подаяние.

И това не е случайна черта на религиозния мироглед, а израз на неговата същност. На времето религията е била породена от чувството за безсилие, за без-

помощност пред стихийните природни сили и пред социалното потисничество. Тя е плод на разочарованието на човека в способностите му да постигне нещо със собствени сили, плод на неговото отчаяние и на капитулирането му пред непреодолимите по онова време трудности на съществуването.

Ето защо дори сега, когато в нашата страна условията се измениха коренно, когато е ликвидирана социалната почва, която поражда вярата в бога, религиозните предразсъдъци, доколкото те все още живеят в съзнанието на известна част от населението по силата на традицията, карат вярващите, както и преди, да се уповават на бога, да се ръководят от това, че всичко е от бога — „животът, земята, душата и средствата за живот“. Оттук, както учат църковниците, следва, че съветските хора, дори и да постигат успехи и победи в изграждането на новия живот, дължат това не толкова на своя самоотвержен труд и борба, колкото на бога.

Вместо вяра в собствените сили религията насажда вяра в благодатта на несъществуващия бог; вместо активност — пасивност и бездействие; вместо упоритост и настойчивост — безпомощност и безсилие. *Поради самата си същност религиозните предразсъдъци създават и затвърдяват у хората такива морални качества, които не помагат, а ни пречат да решаваме всекидневните задачи на комунистическото строителство, да осъществяваме нашата велика цел — комунизма.*

Но работата не е само в това, че религията насажда слабост, пасивност, неверие в собствените сили, бездействие и т. н., т. е. морални качества, с които не може да се стигне до комунизма. От религиозното вероучение следва, че човек трябва да мисли преди всичко не за земното, а за небесното щастие, да се грижи не как да подобри живота си на земята, а как най-добре да се подготви за преминаването към някакъв задгробен, отвъден свят.

Между служителите на църквата в нашата страна сега ще се намерят малцина, които да хулят социализма и още повече комунизма. Най-често те са готови да признаят, че комунизмът, към който се стремим, е щастливо общество. Но... това според тяхното учение е земно щастие, то е само един миг в сравнение с онова

щастие, което чака праведниците след смъртта. Всички ние сме пътници на този свят и мястото на нашето постоянно, вечно пребиваване е на оня свят, на небето и за него ние трябва да мислим преди всичко, за него да се готвим и към него да се стремим. Ето към какво призовава в крайна сметка религията дори и тогава, когато църквата се отнася лоялно към борбата на съветския народ за комунизъм.

За какво могат да ни вдъхновят подобни проповеди и призови? Те могат да ни внушат само безразличие към нашата велика цел, да убият у нас всяко желание да изграждаме и укрепваме щастливия живот на земята. Ако вярващите сериозно се надяваха на небесна награда, нима биха могли да бъдат активни и съзнателни строители на комунистическото общество? Разбира се, не. Стремещт за преустройство на обществото на справедливи начала би загубил всякакъв смисъл за тях, още повече че, както учи религията, райските врати са отворени преди всичко за онези, които са понесли търпеливо и безропотно всички неслоди на земния живот.

За щастие на самите вярващи на практика те много не се съобразяват с тези поучения на религията. Въпреки религиозните им възгледи и чувства, те ни най-малко не са лишени от здрави стремежи към реалното, т. е. към земното благополучие, към земните радости. Обикновено вярващите се ръководят не толкова от поученията на религията, колкото от изискванията на практическия, всекидневния живот, от нормалните човешки потребности и стремежи.

От това обаче ни най-малко не следва, че религиозните възгледи и чувства не играят никаква роля в живота и дейността на вярващите. Ако вярващите вървят под общо знаме с невярващите в борбата за комунизъм, това те правят въпреки религиозните си убеждения. Религиозните убеждения не им помагат, а им пречат в това благородно дело, намаляват в една или друга степен тяхната активност, съдържат ентузиазма в труда, сковават творческата инициатива.

Религиозните предразсъдъци са явна пречка за комунистическото възпитание на трудещите се.

Известно е, че извънредно важна черта на духовния облик на новия човек — члена на комунистическото

общество — е колективизмът и другарската взаимопомощ. „Един за всички и всички за един“ — ето една от моралните норми, един от неписаните, но задължителни закони на комунистическото общество. Преодоляването на буржоазния индивидуализъм и егоизъм и укрепването на колективизма е първостепенна задача на всички наши обществени организации. Осъществяването на тази задача е неразривно свързано с превъзможването на остатъците от религиозния морал, който представлява средоточие на индивидуализма и егоизма.

От гледище на религията целият смисъл на живота на човека се свежда до това — да угоди на бога. Както по-рано, така и сега църквата призовава вярващите никога да не забравят бога, да посвещават на него и само на него всички свои помисли и дела.

Но какво значи всичко това? Това значи, че във всекидневния си живот, в своето поведение и постъпки трябва да се съобразяваме преди всичко не с интересите на обществото, не със заобикалящите ни хора, а с бога. Първата грижа на всеки човек трябва да бъде личното му спасение, изкупването на собствените му прегрешения пред бога (не пред хората). „Всеки — за себе си, бог — за всички“ — ето какво произтича от религията и представлява една от най-важните норми на нейния морал.

В това отношение особено показателна е идеологията на сектантството. В съответствие с християнското вероучение сектантските проповедници на всяка крачка напомнят на вярващите, че всичко мирско е суетно и че трябва да помнят само за едно — за „небесното отечество“ и за техния „вечен господар“. А за тази цел е необходимо да стоят колкото се може по-далеч от мирските работи, да се затворят и вглъбят в себе си, да се изолират, да се откъснат от обществото, от хората. На сектантите се препоръчва да не четат книги и вестници, да не слушат радио, да не ходят на кино, в клуба, да не посещават лекции. Сектантите не желаят да пушат децата си на училище, не им разрешават да стават пионери, да участвуват в училищните обществени мероприятия. Краен индивидуализъм и егоизъм — ето какъв морал насажда сектантското вероучение, както и всяка религия.

Също такава подкрепа намират в религията и всички други остатъци от старата идеология и морал. Националистическите предразсъдъци, феодално-господарското отношение към жената, нехайното отношение към труда и т. н. — всичко това най-тясно се преплита с религиозните предразсъдъци, в които намира взаимна подкрепа и опора.

Наистина, както отбелязахме по-горе, в съответствие с новите условия служителите на религията се опитват да направят едни или други промени в своите нравствени наставления. Така например сега те не говорят, че трудът бил наказание божие за човешките грехове, че бил бreme, което бог стоварил върху човешкия род. Те са готови да снемат от труда печата на презрението, наложен му от библейското предание за грехопадението на човека. Но от това работата не се промени много. Дори тогава, когато църковниците благославят труда, те призовават хората да го посвещават не на обществото, а на господата бога, т. е. да се трудят не заради човека и неговото реално щастие, а заради Христос, заради митическото небесно благополучие.

Такова тълкуване на целта и характера на труда едва ли може да вдъхнови някого за трудови подвизи. Трудът в угода на бога по нищо не се отличава от труда за изкупване на греховете. В тълкуването на религията и на църквата, както и по-рано, трудът не е нищо друго освен някаква съдбоносна, продиктувана от бога обязаност. Това няма нищо общо с отношението към труда като творчество, дерзание, изграждане на щастливо общество на земята, към труда като наслада, какъвто ще стане той при комунизма. Религията „украсява“ дори митичния небесен рай главно с това, че допуснатите там праведници завинаги ще бъдат избавени от труда. Мечтата за такъв идеал може ли бъде разбрана в условията, когато трудът е бил проклятие, изнурително задължение да се работи за други. Но колко далеч е той от идеала на прогресивния човек от социалистическото общество, да не говорим вече за човека на бъдещето, за когото трудът ще бъде първа жизнена потребност!

Религията винаги е помагала на буржоазията да разпалва национална вражда с това, че е противопоставяла едни на други хората с различна вяра и в оправдан

вала гоненията против ония, които мислят другояче. Колко различни вероизповедания има на света! И всяка религия счита за истински само „своя“ бог, а всички останали — за неистински; хората пък, които се покланят на други богове, тя преследва с всички средства и насажда у своите последователи презрение и омраза към тях.

В нашите условия, когато е установена нерушима дружба между народите, религията пречи за преодоляването на чуждите на съветската идеология остатъци от буржоазен национализъм.

Още по-очевидна е непосредствената връзка на религията с такъв остатък като феодално-господарското отношение към жената. Религията винаги е оправдавала и оправдава неравноправието на жената с мъжа. Нещо повече — никоя друга идеология не унижава жената и нейното човешко достойнство така, както прави това религията. В това отношение особено ярък пример е моралът на исляма, който изисква от жената да се подчинява на мъжа буквално робски.

Религията пречи за изкореняването на остатъците от неправилното отношение към жената като към уж непълноценен човек, пречи за развитието и укрепването на комунистическото семейство, изградено върху пълното равноправие на жената и мъжа.

С една дума, няма нито един предразсъдък, който да не е свързан с религиозния морал и който да не намира у него оправдание и защита.

Вярващите често казват, че християнското учение било твърде близко до идеите на комунизма. При това изтъкват обстоятелството, че тази религия проповядва братство и всеобща любов между хората, проявява състрадание към онеправданите и нещастните, грижи се за благоденствието и щастието.

Какво може да се каже във връзка с това?

Християнството наистина провъзгласява лозунги за братство, за всеобща любов между хората, за равенство на всички пред бога. В религиозните проповеди може да се чуят не малко въздишки по повод на тежката участ на бедните и нещастните. Те изобилствуват с приказки за спасение на хората, за тяхното щастие и благополучие. Но всичко това са само думи.

В действителност религията пречи да се намерят реални пътища за истинско братство, за справедлив обществен строй, за освобождение на трудещите се. Да призоваваш към братство роби и робовладелци, селяни и помешчици, пролетарии и буржоа — значи да мамиш трудещите се, да ги примиряваш с техните поробители, да затрудняваш борбата им за освобождение. Да проявяваш състрадание към бедните, без да засягаш и разобличаваш обществените отношения, които ги обричат на бедност — значи да хвърляш прах в очите на трудещите се. Да проповядваш възможност за равенство при господството на експлоататорите — значи да приспиваш съзнанието на трудещите се, да сееш празни и вредни илюзии. Всички тези проповеди и призови не само че никога не са пречили, но само са помагали на експлоататорите да потискат експлоатираните, не са отслабвали, а са засилвали още повече безправията на трудещите се.

Истинско братство и равенство между хората могат да бъдат постигнати не чрез примиряване на трудещите се с техните потисници, а чрез непримирима, докрай последователна борба против тях. Който се стреми не на думи, а на дело към братство и равенство между хората, той не може да не се бори за освобождаване на по-голямата част от човечеството — трудещите се маси — от нищожната шепка експлоататори. А в течение на цялата история на класовото общество религията нито веднъж не е призовала трудещите се да отхвърлят от плещите си своите потисници. „Обичайте враговете си... и се молете за ония, които ви обиждат“ — ето към какво винаги ги е призовавала и ги призовава религията.

За какво братство и равенство може да става дума там, където стоят една срещу друга враждебни класи, където щастието и благополучието на едни се гради върху нещастieto и безпросветната нищета на други, където всички богатства, създадени от трудещите се, принадлежат на експлоататорите?! Но там е именно работата, че проповедите на религията целят не братство и равенство в истинския смисъл, а прощаване на потисниците и експлоататорите, любов към тях като към себе си, равенство на всички „пред бога“.

Както разказва Горки, един от американските крале на сџоманата, обръщайки се към работниците, разсъждавал: „Какво значи равенство тук, на земята? Стремете се само да се равнявате един с друг по чистота на душата си пред лицето на вашия бог. Носете търпеливо кръста си и покорността ви ще облекчи този ваш товар. С вас е бог, деца мои, и нищо повече не ви трябва.“

Излиза, че истинското братство и равенство трябва да се чака не тука, не в реалния живот, а някъде в измисления задгробен свят. А тук, в земния живот, например в капиталистическото общество, трябва покорно да носим кръста си, да се примиряваме със съдбата си, колкото и нещастна да е тя, и да виждаме във всеки човек, включително и в своя потисник, родна душа, да живеем в мир и съгласие със своите врагове, въпреки униженията и обидите, които те ни причиняват.

Но такова братство не може да задоволи трудещите се. Те искат братство не на думи, а на дело, не в измисления задгробен свят, а в реалния живот. Ето защо, осъзнали своето положение, те се борят и не могат да не се борят за правото си на човешки живот, за правото си да се ползват от богатата, които са създадени от техния труд. А за тази цел има само един път — да се ликвидира онзи строй, който лишава трудещите се от това право и който религията винаги е оправдавала от името на бога, и да се изгради комунистическо общество.

Загубили надежда да намерят на всяка цена оправдание за религията, нейните защитници често казват и така: всички наставления и заповеди на религията преследват една велика и с нищо несравнима цел — да подготвят хората за царството божие и да им осигурят вечно блаженство. При това те уверяват, че дори и да не е съдено това блаженство да се осъществи, само мисълта за него може да направи и прави човека щастлив. Само вярващият, уверяват църковниците, може да бъде истински щастлив; а невярващият е дълбоко нещастен дори от това, че пред него няма нищо утешително, че животът му е постоянно отровен от мрачната перспектива, че след смъртта си ще изчезне безследно и безвъзвратно. Ето защо за човека немалко нищо по-важно и необходимо от вярата в бога и от светата молитва.

Но какво представлява щастието, което религията обещава и към което зове? Първо, това не е действително, а измислено щастие, не е реалност, а празна илюзия, мит, нещо, което не съществува и не може да съществува. Второ, за да постигне човек това несъществуващо щастие, той трябва да бъде дълбоко нещастен. Ако надеждата за небесно благополучие беше само една празна мечта и толкова, това още би било нищо, не би било голяма беда. Но тази надежда се дава с цената на отказване от радостите на реалния, всекидневния живот. Религиозният морал призовава вярващите да жертвуват действителното щастие пред измисленото, да предпочитат илюзията пред реалността. Според религията небесната награда се дава преди всичко на онези, които през целия си земен живот мислят само за бъдещия задгробен живот, всичките си земни помисли и дела посвещават на него, отказват се заради него по възможност от всички земни радости и съблазни. С други думи, религиозният морал учи хората да се отказват от истинското щастие заради мечтата за несъществуващото щастие в измисления небесен свят.

Още Енгелс в един от своите ранни трудове, като сравнява първоначалното християнство с работническия социализъм, отбелязва и подчертава принципната разлика между тях: „Както християнството, така и работническият социализъм проповядват бъдещото спасение от робството и мизерията; християнството търси това спасение в задгробния свят, след смъртта, на небето, и социализмът — в този свят, в преустройството на обществото.“¹

А що се отнася до твърденията, че самата надежда за небесна награда и за вечен задгробен живот били благотворна, защото правела човека щастлив, това, разбира се, са празни приказки. Според самата религия освен небето има и преизподня, където грешниците са изложени на вечни мъки и неописуеми изтезания. Докато раят е привлекателен, то адът е ужасен. А нали самата религия всекидневно в течение на векове и хилядолетия твърди, че само избраните могат да се надяват на „царството небесно“, а на останалите е от

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, За религията, стр. 298.

редена ужасната съдба на вечни мъченици. Много лесно е да се попадне в прензподнята, но да се заслужи небесният рай е извънредно трудно. Но ако това е така, тогава какво утешително има тук? Не е ли по-добре да нямаш никаква надежда за награда на небето, но затова пък да се избавиш от страха пред ужасите на божие наказание?

В едно от писмата си до някоя си Евгения — твърде суеверна и набожна жена — Холбах основателно отбелязва: „Ако, както често повтаря християнската религия, броят на избраниците не е голям, блаженството — трудно постижимо, а броят на осъдените — огромен, тогава кой ще поиска вечен живот, рискувайки напълно очевидно вечно да страда? Не е ли по-добре човек изобщо да не се ражда, отколкото ще не ще да участва в такава една опасна игра? Пък и представата за небитието не е ли по-приятна от мисълта за едно съществуване, което толкова лесно може да доведе до вечни мъки? Позволете ми, уважаема госпожо, да се позова на самата Вас; ако преди да се появите на света, Ви бяха дали възможност да избирате между живота и небитието, като при това Ви предупредяха, че ако изберете първото, ще можете да избегнете вечните мъки само в един случай от сто хиляди — нима не бихте предпочели да живеете?“¹

Легендите на религията за вечните мъки са толкова мрачни, че могат да отровят целия живот на вярващия. Вярващият, ако вярва сериозно на религиозните легенди, е не толкова окрилен от перспективата за щастие на небето, колкото потиснат от страха пред вечните мъки в ада.

Така че няма точка, където би могло да се намери действителен допир между комунистическия и религиозния морал. Между тях няма и не може да има нищо общо, те са диаметрално противоположни, несъвместими. Изразявайки в продължение на векове и хилядолетия моралните принципи на класовото, експлоататорско общество, религиозният морал представлява остатък от миналото. Патриотизмът, грижливото отношение към социалистическата собственост, самоотверженият труд и благо на социалистическото общество, хуманиз-

¹ П. Голбах, Письма к Евгении. Здравый смысл, стр. 126.

мът, интернационализмът и всички други черти на комунистическия морал така или иначе намират противодействие от страна на религиозния морал.

Комунистическият морал е истински морал, морал, който изразява пряко и открито интересите на преобладаващата част от човечеството на трудещите се. Религиозният морал е мним морал, прикриващ аморализма, безнравствеността на поробителите на трудещите се.

Комунистическият морал възпитава борци за истинско щастие на хората, борци, способни да преустройват обществения живот в интерес на трудещите се. Религиозният морал, напротив, подкопава силите на човека, внушава му мисълта, че в живота нищо не може да бъде променено, и го обрича на пасивно очакване на Божиите милости.

Комунистическият морал е морал на новия свят, на който принадлежи бъдещето. Религиозният морал е морал на стария свят, за който всичко е вече минало и който няма никакво бъдеще, свят, който върви към неизбежна гибел.

Комунистическият и религиозният морал са също тъй противоположни, както са противоположни свободата и робството, светлината и мракът, истината и заблудата. Ето защо преодоляването на предразсъдъците на религията и нейния морал е съставна част на комунистическото възпитание.

Г Л А В А 14

РЕЛИГИОЗНИТЕ ОТЖИВЕЛИЦИ В СССР И ПЪТИЩАТА ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕТО ИМ

Причините за запазването на религиозните отживелици в СССР. Икономически и исторически причини. Изоставането на общественото съзнание от общественото битие. Влиянието на капиталистическия лагер. — Пътищата за освобождаване на трудещите се в СССР от религиозните отживелици. Участието в изграждането на комунистическото общество. Повишаването на културата. Разпространяването на научните знания. Преустройството на битовите отношения. Новите народни обичаи и традиции. — Съдържание, форми и методи на атеистическата пропаганда. Лекциите. Четенията и беседите. Индивидуалната работа с вярващите. Масовите атеистични мероприятия.

Едно от най-важните завоевания, постигнати от нашата страна под ръководството на комунистическата партия, е това, че по-голямата част от трудещите се в СССР се освободиха завинаги от религиозните предразсъдъци. СССР стана първата в света страна на масовия атеизъм. Обаче религиозните отживелици в съзнанието на известна част от съветските хора още са запазили, а това без съмнение си има свои причини. Познаването на тези причини е важно за успешната идейна борба за пълно и окончателно освобождаване на трудещите се в СССР от отживелиците на религиозния мироглед.

Причините за запазването на религиозните отживелици в СССР

Най-общите причини за запазването на отживелиците от миналото в съзнанието на част от съветските хора са *изоставането на общественото съзнание от общественото битие и влиянието на капиталистическия свят.*

Общественото съзнание на хората — техният мироглед, морал, психология — се определя от общест-

веното им битие. Но всички промени, които настъпват в живота на хората, се отразяват в съзнанието им не веднага, а само след изтичането на известен срок. Затова дори след сериозни обществени промени старите възгледи, старият морал, старите идеи и представи съществуват успоредно с новите. Старите идеи и възгледи мъчно умират.

В различните сфери на духовния живот процесът на социалистическото преустройство на съзнанието на съветските хора е протичал и протича не едновременно. Така например в областта на политическата идеология, която стои по-близо до икономиката, съветските хора, включително и огромното мнозинство от вярващите, отдавна са възприели социалистическите възгледи. Но що се отнася до религията, нейните отживелици още упорито се задържат в съзнанието на една част от съветските хора.

В. И. Ленин говореше за икономически и исторически корени на религията. И партията в борбата си за преодоляване на религиозните отживелици винаги е изхождала от това положение. Така например през периода на преминаването от капитализма към социализма в самата икономика на страната още имаше почва, която подхранваше религиозността на масите. Във връзка с това в резолюцията на XII конгрес на партията (април 1923 г.) „За организирането на антирелигиозната агитация и пропаганда“ се отбелязва: „Докато още революционният процес не е преобразил икономиката на милионите селски стопанства, които продължават да съществуват в същите условия на тежка зависимост от природата, в каквито са се намирали в течение на векове, докато частнокапиталистическите производствени отношения в градовете продължават да се запазват и дори да се развиват в условията на пени и докато нашето училище и политикопросветната ни работа още не са в състояние да обслужат трудещия се град и особено селото — дотогава разклатените и подкопани от живота религиозни предразсъдъци още дълго време ще запазват почвата под себе си.“¹

В резултат на социалистическата индустриализация, на колективизирането на селското стопанство и осъще

¹ „КПСС в резолюции . . .“, т. I, стр. 640.

ствяването на културната революция в нашата страна победи социализмът. На практика се потвърди Марксовата теза, че процесът на общественото материално производство ще отхвърли от себе си религиозното покривало, „когато стане продукт на свободно обединили се хора и ще се намира под техния съзнателен планомерен контрол“¹.

При социализма религиозните вярвания станаха отживелица от миналото. При капитализма религията не е отживелица от феодализма, защото в икономиката на капиталистическото общество има дълбоки корени, които подхранват религията. В преходния период от капитализма към социализма религията още не се е превърнала окончателно в отживелица от миналото, понеже в икономиката тогава още има, особено на село, условия, които съдействуват за запазването на религиозните предразсъдъци. Едва след победата на социализма социалните корени на религията в СССР бяха подкопани окончателно, едва тогава изчезна базата, на която в миналото се опираше църквата.

Религиозните вярвания могат да имат хранителна почва само в такива икономически отношения, които пораждат у широките маси чувството за социална потиснатост, които носят на хората неочаквани бедствия. Главните корени на религията при капитализма са се намирали и се намират в класовото потисничество, в стихийността на икономическото развитие на обществото, в привидната пълна безпомощност на трудещите се пред слепите сили на капитала. А след победата на социализма икономическият строй на обществото спомага за все по-пълното преодоляване на религиозните отживелици.

В СССР е ликвидирана частната собственост и експлоатацията на човек от човека. В нашата страна отношенията между класите — работническата класа и колхозното селячество — се базират върху социалистическата собственост върху средствата за производство и са пропити с другарско сътрудничество и взаимопомощ.

Социалистическият принцип на разпределение „От всекиго според способностите, всекиму — според труда“

¹ К. Маркс, Капиталът, т. I, стр. 111.

е могъщо средство за включване на хората в изграждането на комунизма, за възпитаването им в духа на новото отношение към труда, за увеличаване на производителността на труда и за непрекъснатото повишаване на културата на гражданите на съветското общество. При това в процеса на развитие на нашето общество все по-голямо значение придобиват материалните стимули за труд. Всичко това помага да се преодолеят отживелиците от миналото, включително и религиозните отживелици, в съзнанието на строителите на комунизма.

В експлоататорските общества пазарът е подчинен на стихията. Там отношенията между хората са скрити зад отношенията между вещите — стоките, поради което се създава невярна представа за същността на обществените отношения. Маркс нарича това явление стоков фетишизъм и отбелязва, че то е сродно с религиозните заблуди и ги подхранва. Търговията в СССР е търговия без капиталисти, без кризи на пласмента. Търговията на колхозния пазар, макар и да не се планира от държавата, се намира под регулиращото въздействие на планируемата държавна търговия. Колебанията на цените на колхозния пазар се движат обикновено по линията на незначителното и временно покачване на цените на някои хранителни стоки, когато те не достигат в държавната търговска мрежа. Но това не може да поражда у хората мисли за някакви действущи тук тайнствени сили, както става под влияние на стихията на капиталистическия пазар.

По такъв начин в икономическите отношения на съветското общество в условията на победилия социализъм и през периода на преминаването от социализъм към комунизма няма никаква почва за религията. Това е трайната основа на спечелените от нас победи над религията и великият залог за бъдещето и окончателно преодоляване в нашата страна.

Религиозните отживелици имат и исторически корени. Оформилите се в далечното минало религиозни представи за заобикалящия човека свят, заповедите и обредите на религията векове наред са били насаждани в съзнанието и бита на широките маси. И сега в обстановката на победилия социализъм те се крепят пред всичко поради традицията и навика. „Традициите на

Всички мъртви поколения тегнат като кошмар над умовете на живите“¹ — пише образно К. Маркс за подобни традиции.

А защо битовите традиции оказват толкова сериозно влияние върху запазването на религиозните отживелици? Изследванията на този въпрос показват, че повечето вярващи в нашата страна са хора на напреднала възраст. А у такива хора често пъти една от главните причини за религиозните отживелици са насадените от детските години традиции. При това най-консервативен елемент в тези овехтели традиции често пъти е не толкова вярата в бога или пък особено някакви теоретични, богословски доводи в защита на тази вяра, колкото навикът да се спазват религиозните обреди. Обредната страна е най-консервативният елемент в религиозните отживелици. Не са редки случаите, когато хората не вярват в съществуването на бог или се колебаят по този въпрос, но държат в домовете си икони, кръщават децата си, изпълняват други религиозни обреди. На въпроса, защо правят това, те отговарят: „Не сме го установили ние — не е наша работа и да го рушим.“

По-възрастните вярващи следят дали се спазват религиозните празници и обреди и се стремят да възпитават младежта в религиозен дух. Пак те образуват обикновено актива на религиозните общини.

От казаното произтича, че изоставането на общественото съзнание от общественото битие, което се проявява в безкритичното усвояване на старите, религиозни традиции, е една от най-общите причини за религиозността сред главната маса вярващи съветски граждани.

Другата обща причина за съществуването на религиозните отживелици — влиянието на капиталистическия лагер — е свързана с това, че социалистическата революция не се извършва едновременно във всички страни. Преминаването от капитализма към комунизма в международен мащаб представлява повече или по-малко продължителен процес на последователно отпадане от системата на капитализма на отделни страни или групи страни при узряването на необходимите за

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 8, стр. 117.

това условия. „Някои ръководители — каза Н. С. Хрущов в доклада си пред XXI конгрес — подценяват вредата от буржоазните влияния върху съветската младеж, като смятат, че буржоазията е далеч от нас и няма достъп до нашата младеж. Но това е заблуждение. Ние не бива да пренебрегваме възможностите за буржоазно влияние и сме длъжни да водим борба срещу него, срещу проникването на чужди схващания и нрави сред съветските хора и особено сред младежта.“¹

Политиците и идеолозите на империализма водят настойчива пропаганда срещу научния комунизъм по всички линии, включително и активна религиозна пропаганда. Религиозните организации в империалистическите страни по всички начини — чрез печата и радиото и с други средства — всякак се стараят да съживяват и поддържат религиозните предразсъдъци сред съветските граждани. Има случаи, когато в пощенски пратки, изпратени на съветски граждани от капиталистически страни, е била слагана религиозна литература. Понякога като туристи в СССР пристигат активни религиозни проповедници. А някои секти в нашата страна (например „Свидетелите на Йехова“) под прикритието на религията проповядват неизбежността на скорошния „страшен съд“, който ще се прояви във формата на нова световна война.

Една от причините за запазването на религиозните отживелици е и опасността от война. В. И. Ленин отбелязва, че войната буди у масите бурни чувства, които нарушават обикновеното състояние на психиката, сее ужас и отчаяние. „Оттук — засилването на религията.“²

Втората световна война, която беше породена от непримиримостта на противоречията на империализма и беше непосредствено разпалена от стремящите се към световно господство германски фашисти, донесе огромни лишения на човечеството и особено на съветския народ, който изигра решаваща роля в разгромяването на фашистките пълчища. Фашистките завоеватели причиниха огромни щети на нашата страна. На територията на СССР бяха разрушени 1710 града, над 70 хиляди села, близо 32 хиляди промишлени предприятия. Хитлеристите разориха и разграбиха 98 хиляди колхоза, 1876 сов-

¹ „XXI извънреден конгрес на КПСС“, стр. 62.

² В. И. Ленин, Съч., т. 21, стр. 276.

хози и 2 890 МТС. Но най-тежката загуба във Великата отечествена война беше гибелта на милиони защитници на социалистическата родина.

Съветският народ под ръководството на комунистическата партия с чест издържа изпитанията на войната. Същевременно ужасите на войната, свързаните с нея огромни лишения и трудности и загубата на близки пораждаха у част от съветските хора чувство на объркване, а в редица случаи доведоха до засилване на религиозността, особено в райони, които бяха окупирани временно от врага. В тези райони съветските хора изпитваха особено големи лишения и терор. Освен това там хитлеристите по най-различни начини подпомагаха дейността на религиозните организации, откриваха молитвени домове, издаваха религиозна литература, активизираха религиозната пропаганда. Не е случаен фактът, че в Украйна, ако се гледа пропорционално на населението, сега има повече православни църкви и сектантски молитвени домове, отколкото в РСФСР.

Заплахата от нова, още по-изстребителна и унищожителна война, която се опитват да наложат на човечеството тъмните сили на империалистическата реакция начело с агресивните кръгове в САЩ, поражда у всички хора по земята тревога за бъдещето. „Сега в света няма страна, където опасността от нова война да не висне непрекъснато над домашните огнища, да не помрачава радостта на живота, да не поставя въпроси, пълни с тревога:

какво ще стане утре, след месец, след година? Ще изгорят ли отново в пламъка на войната нашите къщи, всеунищожавашите атомни и водородни бомби ще донесат ли внезапна смърт на нас и нашите деца?“¹ — се казва в „Манифеста на мира“, който бе приет на Съвещанието на представители на комунистическите и работническите партии през 1957 г.

Религиозните проповедници и особено адвентистите и йеховистите широко използват поражданата от заплахата от война тревога за утрешния ден за поддържане на религиозните настроения у вярващите.

Но в наши дни силите на мира и социализма толкова пораснаха, че съществува реална възможност да се пре-

¹ „Декларация на съвещанието... Манифест на мира...“, стр. 24.

дотврати войната, да се изключи тя от живота на обществото, като се обуздаят агресорите и се осъществи програма за всеобщо и пълно разоръжаване, за което настойчиво се бори Съветският съюз и цялото прогресивно човечество.

Съвещанието на представители на комунистическите и работническите партии, което се състоя през м. ноември 1960 г., подчерта:

„Историята възложи голямата отговорност за предотвратяването на нова световна война на първо място на международната работническа класа. Империалистите се сговарят и обединяват, за да разпалят термоядрена война. Международната работническа класа трябва да сплоти редовете си, за да спаси човечеството от катастрофата на нова световна война. *Никакви различия по политически, религиозни и други въпроси не трябва да пречат на сплотяването на всички сили на работническата класа против опасността от война.*“¹

Една от най-важните причини за запазването на религиозните отживелици е слабостта на антирелигиозната работа по места и активната дейност на църковниците и проповедниците. Там, където е отслабена идейната борба срещу религиозните предразсъдъци, църковниците и сектантите сполучват да забавят откъсването на вярващите от религията, да ги задържат под своето влияние, а понякога и да привлекат към религията нови лица, които преди това не са имали отношение към нея.

Изправени пред непрекъснато развиващия се процес на откъсване на нови и нови слоеве трудещи се в СССР от религията, служителите на култа вземат редица мерки за заздравяване на своите позиции. Те подсилват кадъра на църковните служители и проповедниците, установяват по-здрава връзка между централните и периферийните си организации. За да засилят въздействието си върху чувствата на вярващите, молитвените домове широко използват живописа, музиката, песенето и т. н.

С цел да заздравят влиянието си върху вярващите и да привлечат към религията нови лица, църковниците и сектантите, понякога подпомогнати от нехайството на местните организации, които трябва да се

¹ „Заявление на съвещанието...“, стр. 28.

грижат за спазването на съветското законодателство за религиозните култове, излизат и извън рамките на законността. Понякога те се занимават с организирано преподаване на религия на деца, привличат малолетни за прислужване по време на богослужения, провеждат в молитвените домове „художествени“ вечери, занимават се с парична благотворителност и т. н.

Духовенството на различните религии и сектантските проповедници широко използват недостатъчното културно равнище на вярващите и им поднасят като наука разни наивни религиозни представи. При това те често пъти спекулират със затрудненията на науката. На мнозина вярващи още им липсват каквито и да било солидни знания за живота на природата и обществото. Между съветските граждани още има, както показва последното преброяване на населението, известен брой неграмотни (1,5 на сто от възрастното население на страната) и полуграмотни. Поради това именно служителите на култа успяват да поддържат в съзнанието на такива вярващи неверни представи за света и морала, вярата в чудеса и т. н.

И в градовете, и в селата повечето вярващи са жени. Това, естествено, е отражение не на някаква особеност, „вътрешна“ склонност на жените към религията, а преди всичко на запазилите се и досега в нашето общество остатъци от стария бит. Над трудещата се жена векове наред е тегнало не само робството, което тя изпитвала наравно с мъжа; потискали я и неравноправието с мъжа, и претрупаността ѝ с работа в домакинството. Октомврийската революция, социализмът направили съветската жена равнопавна с мъжа във всички области на обществения живот, като ѝ осигурили равно с това на мъжа заплащане на труда, почивка, достъп до образованието и т. н. Но областта на домашните отношения и обстановката на домашното стопанство се преобразяват значително по-бавно от другите страни на живота. „Тук обикновено внедряването на революционно-културни отношения и на комунистически отношения между хората среща най-голяма съпротива. Битът най-трудно се поддава на промяна!“ — казва М. И. Калинин.

¹ М. И. Калинин, О комунистическом воспитании, М, 1956, стр. 64.

Особено упорито старите нрави и обичаи се крепят сред мюсюлманите в републиките на Средна Азия, Кавказ и Закавказието. Там и до ден днешен има жени, които ходят с фередже. Понякога вярващи родители омъжват непълнолетните си дъщери. В постановлението на Централния комитет на КПСС „За задачите на партийната пропаганда в съвременните условия“ специално се подчертава необходимостта от безпощадна борба с проявите на феодално-бейско отношение към жената.

Жената и сега в сферата на бита носи по-голям товар и има повече грижи от мъжа. Комунистическата партия и съветското правителство правят много за облекчаване труда на жената като майка и домакиня: открити са и се откриват огромен брой столове, детски ясли и градини, предприятия за битово обслужване и т. н. Но все пак в бита са се запазили остатъци от някогашното неравенство между жената и мъжа. Жените домакини отделят за децата и кухнята почти цялото си време, а това откъсва много от тях от производството, от трудовия колектив, от обществения живот. „Трябва да се създадат условия — каза в доклада си пред XXI конгрес на КПСС Никита Сергеевич Хрущов, — които биха позволили на всички жени да използват по-широко своите права, знания, своя талант на попрището на производствената, общественополезна дейност.“¹

За запазването на религиозните отживелици в нашето общество още оказва известно влияние зависимостта на селскостопанското производство от неблагоприятните стихийни явления на природата: сушите, сланите, епидемиите по добитъка и т. н. Обаче в наши дни тази зависимост е много по-малка, отколкото, да речем, през първите години на съветската власт. Днес обликът на съветското село се определя от совхозите, колхозите и РТС, които използват огромна маса техника и научни методи на водене на стопанството. Сега селските труженици не се чувствуват беззащитни пред неблагоприятните сили на природата. Към това трябва да се добави, че съветската държава винаги оказва помощ

¹ Н. С. Хрущов, Контролни цифри за развитие на народното стопанство на СССР през 1959—1965 година, стр. 64—65.

на населението на пострадалите от стихийни бедствия райони. Обаче на отделни места, в отделни случаи още се правят молебени по време на суша, чествуват се религиозните празници, свързани по произход със селскостопанското производство и т. н.

Има и други, по-частни причини и условия за съществуването, а понякога и за засилването на религиозните отживелици в нашето общество, които трябва да се вземат под внимание, когато става дума за отделни местности, за отделни групи граждани, за отделни лица. Процентът на вярващите например е относително по-висок в прибалтийските републики и в Молдавия, отколкото в централните области на СССР. Това се обяснява с обстоятелството, че тези републики по-късно от другите влязоха в състава на Съветския съюз. У отделни лица религиозността се поддържа, а понякога и появява във връзка с житейски трудности, с тежки преживявания, с нещастия в личния им живот.

Пътищата за освобождаване на трудещите се в СССР от религиозните отживелици

През последните години процесът на отказване на вярващите от религията значително се разшири и засили. Някакви точни данни за броя на вярващите в СССР няма. Това се обяснява с факта, че данни за вероизповеданието не се искат в никой официален документ и никой не е длъжен да дава сведения за своето вероизповедание или атеизъм, държавните органи не правят никаква статистика на гражданите по този признак. Но това не означава, че ние изобщо нямаме данни, които да ни отговорят на въпроса: расте ли, или намалява броят на вярващите в страната, как се разпределя главната маса вярващи според местожителството (града, селото, отделните републики и области), по възраст, пол и т. н.

Намаляването на броя на православните храмове, молитвените домове и параклисите, на джамиите, синагогите и т. н. е неоспоримо доказателство за масовото отказване на трудещите се в СССР от религията.

Броят на случаите на отказване от религията бързо се увеличава и свидетелствува за дълбоката ѝ криза.

Тях не може да ги отмине дори светият синод на православната църква, който на 30 декември 1959 г. постанови да се лишат от сан и от „всякакво църковно общуване“ бившите свещеници А. Осипов, Н. Спаски и П. Дармански като „публично охулили името божие“ и за същия „грех“ да се отлъчат от църквата Е. Дулуман и други „бивши православни миряни“.

С религията скъсаха седемдесетгодишният Кадир Расулев, който от 1945 до 1949 г. бил мухтасиб (т. е. епископ) астрахански, бившият ходжа Пир Нияз Ходжа (Хорезм), бившият иннокентиевски „архангел“ А. Куляки, бившият католически ксендз И. Рагаускас и много други.

Ако анализираме изказванията на бившите вярващи за причините, които са ги довели до скъсване с религията, ще видим, че най-важната и решаващата от всички причини, които са спомогнали за това, е нашата съветска действителност.

В основата на преодоляването на религиозните отживелици, както и на всички отживелици от миналото в съзнанието на съветските хора, лежи закономерният процес на развитие на социалистическото общество към комунизма.

„Ние не само теоретически — каза Н. С. Хрущов на XXI конгрес на КПСС, — но и от богатия си жизнен опит разбрахме дълбоката истина на научния комунизъм, че революционната практика играе решаваща роля за изменение условията на живота и възгледите на хората. Най-добрата школа за възпитание, най-строгий учител е животът, нашата съветска действителност.“¹ Практиката на съветските хора, осъществяването на най-светлите идеали на хуманизма, радостта на творчеството, величието и реалността на грандиозните обществени преобразования — това най-много кара вярващия да се събуди от религиозния кошмарен сън.

Нашият обществен строй разкрива широки възможности за растеж на активността и съзнателността на трудещите се. „Само със социализма — пише В. И. Ленин — ще започне бързото, истинско, действително масово, при участието на *мнозинството* от населението,

¹ Н. С. Хрущов, „Контролни цифри за развитие на народното стопанство на СССР...“, стр. 61.

а след това и на цялото население, движение напред във всички области на обществения и личния живот.“¹

Главна роля в преодоляването на отживелиците от миналото в съзнанието на съветските хора играят повишаването на материалното благосъстояние на трудещите се, установяването на нови, социалистически отношения между хората, социалистическият труд, широкото участие на масите в обществения и политическия живот, повишаването на културата на съветските хора. Затова основно средство за преодоляване на религиозните отживелици е въвличането на трудещите се в активна практическа борба за комунизъм, в производствения, политическия и културния живот.

Отдръпването на трудещите се в нашата страна от религията започна още през първите години на съветската власт. Участието на масите в революцията, във войната срещу белогвардейците и интервентите и в социалистическото преобразяване на живота на страната, осъществяването на програмните положения на партията спрямо религията и църквата, осигуряването на свобода на съвестта и отделянето на църквата от държавата и на училището от църквата изиграха главна роля в отказването на вярващите от религията. Освен това многобройните факти на контрареволуционна дейност на служителите на култа през първите години на съветската власт на всяка крачка убеждаваха съветските хора в реакционността на църквата и лицемерието на религиозните принципи. Особено бързо настъпваше процесът на отказване от религията сред квалифицираните работници, активни участници в революцията. Много по-бавен беше този процес сред неквалифицираните работници, селяните, занаятчиите и безработните.

Отказването от религията през първите години на съветската власт се ускоряваше и от обстоятелството, че църквата, която осветяваше царския строй и вярно служеше на помещиците и капиталистите, се обяви против социалистическата революция. Контрареволуционната дейност на религиозните организации отблъсна от църквата много вярващи, част от които може би не скъсаха напълно с религията, но несъмнено тръгнаха по пътя към освобождаването от религиозните предста-

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 25, стр. 501.

ви. За позамислянето на мнозина вярващи допринесоха и анатемите, които патриарх Тихон отправяше срещу съветската власт, и неговата съпротива срещу конфискуването на църковни ценности в помощ на гладуващите в Поволжието, и контрареволуционната дейност на онова духовенство, което се бореше срещу съветската власт с оръжие в ръце, като организираше „дружини на светия кръст“, „полкове на Исус“, „полкове на богородица“ и др. т.

Най-често хората, които скъсваха с религията, бяха активни участници в революцията, в гражданската война, активни строители на социализма и комунизма. Практическото участие в изграждането на социализма им показва нагледно реакционността на религията, която пречи на изграждането на новото общество.

Целият съветски народ с огромно творческо въодушевление осъществява програмата за разгърнато изграждане на комунизма. Величествените перспективи на комунизма вливат в сърцата на трудещите се кипяща енергия, желание да осъществят по-бързо набелязаните от партията задачи. Ярък израз на това е широко разпространяване на колективите за комунистически труд, чиито членове водят борба не само за повишаване на производителността на труда, но и за възпитаване у своите членове на комунистическо съзнание, непримиримост към разните отживелици от миналото, една от които именно е религията.

Цел на комунистическото строителство е създаването на общество, в което човешката личност ще получи неограничени възможности за всестранно развитие — интелектуално, естетическо, физическо. През периода на разгърнатото изграждане на комунизма се решават най-важните задачи на комунистическото строителство в развитието на производителните сили, усъвършенствуват се производствените отношения и политическата организация на обществото, развива се културата и се формира новата, комунистическа личност.

„Социалистическото общество се усъвършенствува непрекъснато, става все по-зряло, ежедневно в него се раждат комунистическо отношение към труда и другите елементи на бъдещото комунистическо общество. Все по-съвършени стават методите на ръководене на социалистическата икономика и на икономическото планира-

не. Непрекъснато се развива социалистическата демокрация, разширява се участието на народните маси в ръководството на стопанското и културното строителство, отделни функции на държавата постепенно преминават към обществените организации.“¹

Успехите на промишлеността и селското стопанство в процеса на изграждането на комунизма ще доведат до редица сериозни социални изменения. С развитието на производителните сили ще се развиват и производствените отношения, което в края на краищата ще доведе до възникване на една обща форма на социалистическа собственост, до ликвидиране на класовите различия. Селскостопанският труд ще стане една от разновидностите на промишления труд. А това значи, че в процеса на ликвидиране на съществените различия между града и селото в последното ще бъдат създадени същите условия за преодоляване на религията, каквито наблюдаваме в града.

Развитието на селското стопанство през периода на разгърнатото изграждане на комунизма ще означава ликвидиране на всички остатъци от някогашната изостаналост на селото. Широкото приложение на машините и внедряването на постиженията на агротехническата наука в селскостопанското производство означават, че селскостопанското производство все по-малко ще зависи от капризите на природата, макар че тъкмо на село засега са най-мъчно изкореними отживелиците от религиозния възглед за света и някои хора продължават да смятат реколтата за божи дар; но съзнанието на вярващите все повече се обогатява с разбирането на силата и могъществото на науката, на нелепостта и вредността на религиозните представи и обичаи.

Героят на социалистическия труд В. Дмитриев от колхоза „Пушкин“, Ленинградска област, разказва: „Защо получих 500 центнера картофи от хектар? Защото дружа с науката. А ако четях евангелисто и правех така, както учи църквата, щях ли да получа такъв добив? Разбира се, не. Аз още помня религиозните процесии, разните водосвети и молебени. А резултатът беше

¹ „Заявление на съвещанието на представители на комунистическите и работническите партии . . .“, стр. 16.

30—50 центнера. Вече съм на 60 години, но аз системно чета научната книга, разбирам, че без нея не може да се живее. Не случайно народната поговорка казва: „Който знае много — бог не му трябва.““

По-нататъшната механизация и автоматизация ще доведат до премахване на съществените различия между умствения и физическия труд. Този процес ще се подпомага и от трудовото възпитание в училище, от заздравяването на връзката между училището и живота. Премахването на съществените различия между хората на умствения и физическия труд предполага нарастване на активността и съзнателността на строителите на комунизма, всестранно развитие на физическите и умствените способности на личността, освобождаване на личността от отживелиците от миналото, включително и от религиозните отживелици.

С всеки нов ден в нашата страна все по-широко се разгръща активността на народните маси във всички области не само на икономическия, но и на политическия живот. Това се изразява например в засилването на ролята на обществеността във всички области на нашия живот. С напредването на нашето общество към комунизма в дейността на обществените организации се въвлича все по-голяма маса от населението, което създава условия за по-широко участие на трудещите се в активния обществен и политически живот, което подпомага откъсването им от религията.

Такива са главните пътища за изработване на научно-атеистичен мироглед у съветските хора. Съветският народ се избави от някогашния мрак, от невежеството и некултурността, които се насаждаха в царска Русия от експлоататорите.

Комунистическата партия непрекъснато се грижи за повишаване на материалното благосъстояние и културата на народа. В СССР за трудещите се е осигурен широк достъп до образованието. Изключителните постижения в науката и техниката, включително и в областта на завоюването на космоса, нагледно показват, че нашите хора имат всички условия, за да осъществяват и най-смели замисли.

Най-голямо историческо завоевание на комунистическата партия и съветския народ е това, че в условията на съветския строй израснаха нови хора, активни и

съзнателни строители на комунизма, дълбоко уверени, че те сами, със собствените си сили, без помощта на „божието милосърдие“ могат да бъдат господари на щастието си.

Културната революция в нашата страна приобщи милиони труженици към науката и културата, даде възможност на най-широките маси да овладеят научния, материалистическия мироглед. Нашият народ постигна огромни успехи в ликвидирането на някогашното невежество и изостаналост. Ако преди революцията 73,5 на сто от населението бяха неграмотни, то през 1959 г. неграмотните бяха само 1,5 на сто. Сега в нашата страна всички видове обучение обхващат над 50 милиона души. В СССР има 766 висши учебни заведения, 3 346 техникума и други средни специални учебни заведения. В тях се обучават над 4 милиона души.

В началото на ХХ в. в царска Русия броят на лицата с образование над първоначалното е възлизал на 1,4 милиона души. Това са били предимно капиталисти, помещици, чиновници, служители на култа и членове на семействата им. Сега 71,2 милиона трудещи се имат образование над първоначалното, от тях 58,7 милиона души са с висше, средно и непълно средно.

Всичко това не можеше да не доведе църквата до загубване на влиянието ѝ сред широките маси на трудещите се. Младото поколение съветски хора се състои в абсолютното си мнозинство от атеисти.

Развитието на всички страни от живота на нашето общество по пътищата към комунизма предполага все по-голямо внедряване в живота на съветските хора на постиженията на науката.

Комунизмът се изгражда по научен план, разработен на базата на марксистко-ленинската теория, която научно разкрива законите на общественото развитие. Само на базата на грандиозно развитие на всички науки може да се поставя задачата да се създаде материално-техническата база на комунизма, да се преобразят всички страни на бита на съветските хора. А развитието на науката и приобщаването на всеки съветски човек към нейните постижения са едно от важните средства да бъдат изгонени от съзнанието на масите религиозните представи. Успехите на съветската наука имат голямо значение не само за бързото развитие на съветската

икономика. Всяка крачка на науката разрушава религиозните представи за всемогъществото на бога, убеждава мнозина в силата на знанията, в силата на марксистко-ленинската теория, а следователно и в слабостта и безпочвеността на религията, на вярата в свръхестественото.

Всяко ново постижение на науката разклаща устоите на религията. Успехите на съветската наука в овладяването на космоса разрушиха вековната религиозна легенда за небесата като нещо божествено, недостъпно за властта на човека. И това беше направено от съветски хора с помощта на науката, напук на религията.

Постиженията на науката все повече карат да се замислят и мнозина служители на религиозния култ и дори довеждат някои от тях до открито скъсване с религията. Така например свещеник В. И. Розин от село Сидорково, Ярославска област, след изстрелването на третата космическа ракета заявил на събралите се в църквата вярващи: „Днес служба няма да има. Аз, граждани, се отричам от религиозните убеждения. Хората се научиха да покоряват природата, изпратиха вимпел на Луната, фотографираха обратната ѝ страна, изпращат ракети в космоса. И в тия работи им помага не господ, а науката.“

Съветският народ постигна огромни успехи в преобразяването на битовите отношения между хората. Определяща роля в това отношение изигра подобряването на материалното положение и издигането на културното равнище на трудещите се, засилването на ролята на обществените организации и на училището във възпитанието на младото поколение, осъществяването на равноправието между мъжа и жената. Разгърналото се в страната движение за комунистически труд също предполага не само съзнателен и творчески труд в производството, но и преустройство на целия бит на комунистически начала. Не само да се трудим, но и да живеем по комунистически, като превръщаме принципите на комунистическия морал в норми на ежедневния живот — такава задача си поставят милионите участници в това движение.

Когато всички съветски хора преустроят бита си според комунистическите принципи, религията ще бъде изтласкана и от последното си убежище. Защото тя се

крепи най-здраво именно на базата на остатъците от стария бит. Защитниците на религията често пъти внушават на вярващите, че религиозните обичаи са национални, народни обичаи, като представят необосновано много исторически възникнали норми на човешките колективи за религиозни. Именно в някои страни на нашия бит, в претовареността на жените с домакинска работа и т. н. се крият причините за голямата религиозност на жените, които още не са въвлечени в активния обществен живот. Именно в бита, в семейството по-възрастното поколение вярващи оказва влиянието си върху младежта, като ѝ предава старите обичаи и традиции.

Борбата за по-нататъшно подобряване на живота на трудещите се обективно ще подпомага утвърждаването на новия бит. Подобряването на системата на общественото хранене, на работата на пералните и другите комунални учреждения, внедряването на съвременната техника в бита, разширяването на мрежата от детски ясли и детски градини, от училища-интернати и т. н. ще спомогнат извънредно много за окончателното освобождаване на жените от тежките домакински задължения, ще им създадат по-широки възможности за активно участие в обществения живот на страната. А това в края на краищата ще доведе до по-бързо отдръпване на вярващите жени от религията.

С въпросите за преустройството на бита е тясно свързана и борбата за внедряване в нашия бит на нови традиции вместо старите, много от които и досега се използват от религията. Силата на традицията е голяма сила, с която ние не можем да не се съобразяваме. Невъзможно е да се преодолеят старите обичаи, без да се даде нещо срещу това, понеже обичаите са се създавали векове наред и здраво са влезли в бита на много хора. Затова разпространяването сред народа на нови обичаи и традиции и освобождаването на старите народни обичаи от религиозната черупка имат голямо значение за атеистичното възпитание на трудещите се. Такива празници като Празника на зимата, пролетните празници, Празника на плодородието все повече изместват религията от бита ни.

По такъв начин отказването на трудещите се от религията при социализма е неизбежен, закономерен про-

цес. Той свидетелствува за голямата жизненà сила на комунистическия мироглед, за огромното му въздействие върху умовете на хората.

Обаче преодоляването на религиозните отживелици в съвременните условия, заместването на антинаучния, религиозния мироглед с научен се извършва далеч не стихийно. Това е процес на остра идейна борба. Затова най-важното средство за преодоляването на религията е атеистичната пропаганда.

Съдържание, форми и методи на атеистичната пропаганда

Научно-атеистичната пропаганда е важна съставна част от идеологическата работа на партията и има за цел да разпространява научни, материалистически знания сред масите, да освобождава хората от влиянието на религиозните предразсъдъци. Тя представлява *съвкупност от форми, методи и похвати за идеологическо убеждаване, целящо да възпита у трудещите се истински научен, диалектикоматериалистически мироглед, непримирим към всяка религия.* Като неотделима част от комунистическото възпитание научно-атеистичната пропаганда не е самоцел, а е подчинена изцяло на задачите на комунистическото строителство, тясно е свързана с възпитаването на комунистическа нравственост у масите.

Атеистичната пропаганда се гради върху твърди научни основи. Тя взема под внимание конкретно-историческата обстановка, социално-класовите и гносеологичните корени на религиозната упойка, цялата сложност на религията като форма на общественото съзнание.

Днес, когато борбата срещу религиозните предразсъдъци е идеологическа борба на научния, материалистическия мироглед срещу антинаучния, религиозния мироглед, в основата на научно-атеистичната пропаганда лежи популярното разясняване на най-важните явления в живота на природата и обществото, които потвърждават правилността на материалистическите възгледи за развитието на света.

Какви са главните черти и особености на научно-атеистичната пропаганда?

Научно-атеистичната пропаганда има боеви, настъпателен характер, страстно защитава научния, материалистическия мироглед от нападките от страна на привържениците на религията.

Войнстващият характер на пропагандата на атеизма не се състои в употребата на остри думи и изрази по адрес на служителите на култа, а в дълбокия анализ, убедителната аргументация и неопровержимата логика, с която се доказват истинността на диалектикоматериалистическия мироглед и несъстоятелността, погрешността и фалшът на религиозния. Търпеливото, настойчиво убеждаване и просвещаване са главните методи на научно-атеистичната пропаганда.

Оттук произтича, че атеистичната пропаганда трябва да бъде пропаганда

— *научна*, т. е. дълбоко, аргументирано разкриваща научните основи на материалистическия мироглед, който се опира на целия сбор от знанията за природата и обществото;

— *популярна*, т. е. близка и разбираема за широките маси на трудещите се, използваща живи, образни и увлекателни форми;

— и, най-сетне, *системна*, водена ежедневно, а не от време на време, на кампании.

За да се разработи правилна тактика на борбата с религията, много важно е да се вземат под внимание разните страни и елементи на религиозното съзнание, т. е. да се вземе под внимание фактът, че религията представлява не само превратен мироглед, но и превратна система от морални догми, че тя не само замъглява разума на човека, но и паразитира върху неговите чувства, върху емоционалното отношение на човека към света, а и се старее да диктува поведението на вярващите, техния бит, навици и обичаи.

Оттук между другото произтича, че в атеистичната пропаганда трябва да се използват извънредно богатите възможности на изкуството — художествената литература, живописата, киното, театърът, телевизията, радиото, музеите, — за да се засили нейното психологическо, емоционално въздействие върху вярващите.

Необходимо качество на научно-атеистичната пропаганда, от което до голяма степен зависи успехът и ефикасността ѝ, е нейната конкретност, предметност,

тясна връзка с практиката на изграждането на комунизма, с живота на завода, фабриката, совхоза, колхоза и т. н.

Да се провежда конкретно научно-атеистичната пропаганда значи да се пристъпва диференцирано към отделните групи вярващи: да се познават спецификата на религиозните им представи, промените, настъпили в съзнанието на вярващите през годините на съветската власт, умело да се вземат под внимание особеностите на възрастта, пола и националността, както и ролята и степента на разпространение сред тях на разните религиозни обреди.

Познаването на тези особености позволява да се избера правилна насока и най-подходящи форми и методи на атеистичната пропаганда сред различните групи вярващи (работници, селяни, жени, младежи, както и сред сектантите, православните, мюсюлманите и т. н.) и по този начин да се ликвидира шаблонът, стандартът, механичният подход в пропагандирането на атеизма.

Така например, понеже мнозинство сред вярващите винаги са били и са възрастните жени, вдовиците и домакините, които не вземат участие в обществения живот, главната задача на атеистичната пропаганда сред жените се състои в това, да се събудят у тях идейни интереси, да се привлекат те към съдържателен, активен обществено-политически живот. Атеистичната пропаганда, особено в районите, където е разпространен ислямът, е призвана да води безпощадна борба с всички опити за поробване и унижаване на жената в семейството и бита на базата на религиозните канони и предписания. Тя трябва да се стреми да буди у вярващите жени чувството им за човешко достойнство, да ги освободи от гнета на псевдонационалните обичаи и религиозни предразсъдъци.

Формите и методите на атеистичната пропаганда се определят от конкретно-историческите условия на идеологическата борба с религията. Разпространените през първите години на съветската власт, когато духовенството заемаше контрареволуционни позиции спрямо съветската държава и повечето трудещи се още се намираха под влияние на религията, форми на пропагандиране на атеизма като диспути с църковниците, антирелигиозни карнавали и т. н. в съвременните усло-

вия са престанали да отговарят на задачите и изискванията на научно-атеистичната пропаганда.

Като част от комунистическото възпитание научно-атеистичната пропаганда използва всичките му средства: печата, радиото, киното, телевизията, всички форми и видове пропаганда — устна и печатна, масова и индивидуална.

Днес в пропагандата на научния, материалистическия мироглед сред трудещите се най-голямо значение имат лекциите, четенията, груповите беседи, индивидуалните беседи с вярващите, масовите атеистични мероприятия (вечерите за въпроси и отговори, тематичните вечери, срещите с бивши вярващи, читателските конференции и др.).

Лекциите по научен атеизъм. Най-важна, най-разпространена и масова форма на устна пропаганда на научните знания е лекцията. Особеността на лекцията се състои в това, че тя дава възможност да се изложи логически последователно, системно, аргументирано и сравнително пълно дадена тема.

Много важно е тематиката на научно-атеистичните лекции да бъде широка и разнообразна и да обхваща всички области на съвременното научно знание. Лекциите на природонаучни теми имат за цел да покажат как успехите на съвременните науки за природата — астрономията, физиката, химията, биологията, физиологията — потвърждават правилността на материалистическия възглед за света и убедително опровергават религиозните измислици за сътворяването на света от бога, за неизменността на природата, за божествения произход на живота и човека, за безсмъртието на човешката душа и т. н.

Понеже всяка религия набляга на обществените и моралните проблеми, т. е. стреми се да даде свое обяснение за причините на социалното зло, за законите на движението на обществото и т. н., в атеистичната пропаганда голямо значение имат лекциите на обществено-научна тематика: за движещите сили на историческото развитие, за произхода на семейството, за възникването на класите, за причините, които пораждат войните, а също и лекциите на специално атеистични теми: за произхода на религията и за нейната социална същност.

за противоположността между комунистическата и религиозната нравственост и т. н.

Понеже атеистичните лекции са предназначени най-вече за вярващите, а повечето от тях обикновено се въздържат да посещават клубовете и дворците на културата, най-удобно е тези лекции да се организират в промишлените предприятия през обедната почивка, във фермите, полските станове, в домоуправленията, агитпунктовете и т. н., т. е. там, където има възможност за среща с вярващите.

От лектора атеист се изисква не само да притежава широк научен кръгзор, но и да познава дълбоко конкретните въпроси, да разбира правилно съдържанието и тенденциите на съвременната религиозна идеология, да познава формите и методите на работа на църковниците и сектантите, да умее да разобличава техните извращения, с които те се опитват да „примирят“ науката и религиозната вяра, да приспособят религиозната идеология към съвременните условия.

Необходимо е да се стремим да направим лекцията конкретна и целеустремена, да я свържем тясно с живота, с практическите задачи, да използваме местен материал. Голямо значение има умението на лектора да се нагоди към конкретната аудитория, да се съобрази със спецификата на разпространеното в дадения район, град или колхоз вероизповедание, както и с пола, възрастта и професията на вярващите, с историческите особености на жизнените им условия.

Голямо значение има формата на атеистичната лекция. Тя трябва да се чете не аполитично, а със страстна партийна убеденост, от позициите на войнствуващия материализъм. Яркия, образен език, простото и достъпно излагане на материала, изобилието на конкретни факти, убедителната аргументация, умението на лектора да стигне до ума и сърцето на всеки слушател — това са необходимите качества, които осигуряват успеха на лекцията сред аудиторията. Действеността на лекцията зависи до голяма степен и от това, ще бъде ли илюстрирана тя с нагледни помагала: картини, таблици, макети, диапозитиви и др. т., както и с филми. Много ценна форма на лекционна пропаганда са циклите от лекции с научно-атеистична тематика. Цикълът от лекции дава на слушателя систематизирани знания, дава

възможност да се развие определена тема, да се осигури постоянен състав на аудиторията. Такива цикли от лекции се провеждат във формата на научно-атеистични лектории, неделни атеистични четения и т. н., организирани в клубовете или в дворците на културата.

Четенията и беседите. Проста и достъпна форма на атеистична пропаганда са четенията на научно-популярна и атеистична литература, на материали с атеистична тематика от вестниците и списанията. Груповите четения са удобни с това, че могат да се провеждат навсякъде: през обедната почивка в завода, в колхозните и совхозните ферми, в бригадите, в полските станове, в общежитията, в домашна обстановка и т. н. Тази форма не изисква сложна и продължителна подготовка. Трябва само материалът да бъде интересен, да прави впечатление, да привлича вниманието и същевременно да позволява на пропагандиста да направи необходимите атеистични изводи. Четенията са от особено голяма полза, когато съставът на слушателите се запазва. На практика четенията често пъти се превръщат в групови беседи.

Груповите беседи, които преминават под формата на взаимни въпроси и отговори, имат неоспоримото качество на непосредственото общуване между пропагандиста и хората. В процеса на откровената размяна на мнения пропагандистът по-лесно може да разбере интересите на вярващите, характера на религиозните им убеждения и да им обясни тяхната погрешност и научна несъстоятелност. Положителното качество на беседата се състои тъкмо в това, че тя е оперативна и може да бъде проведена навсякъде, където има хора.

Понеже в хода на беседата е невъзможно да се изложи пълно и системно дадена тема, задачата на беседчика се състои именно в това — да покаже на базата на някакъв конкретен отделен ярък пример (от местния живот, от вестниците) вредата, реакционния и антинаучен характер на религиозните отживелици и суеверията, лицемерието на религиозния морал и последователно, логически да изведе слушателите до мирогледни атеистични изводи. За да се направи беседата интересна, тя трябва да се гради предимно върху местен материал, като се подбират вещо фактите и се знае кое интересува и вълнува хората.

За да се повиши резултатността и ефикасността на беседите с вярващите, те се провеждат обикновено със сравнително постоянен кръг от слушатели по цикли. Цикълът от беседи с вярващите предвижда редица конкретни теми на атеистична тематика с оглед на спецификата на даденото вероизповедание.

Така например за вярващите християни беседите могат да се проведат на такива теми като „Учи ли на добро светото писание?“, „За ада и рая“, „За молитвата“, „Как се отнася религията към жената“ и т. н.

Индивидуалната работа с вярващите. Опитът от атеистичната пропаганда в съвременните условия ни убеждава, че най-действена и резултатна е индивидуалната работа с вярващите. Важността на индивидуалните форми на работа произтича от това, че вярващите в нашата страна са значително по-малко от атеистите, че причините за религиозността им в повечето случаи са дълбоко индивидуални, лични. Освен това мнозина вярващи, особено сектантите, избягват да посещават клубовете и лекциите и предпочитат интимната обстановка за разговорите за религията. Както показва опитът, най-голям резултат дават такива методи на индивидуалната пропаганда като беседите с вярващите, четенето заедно с тях на атеистична и научно-популярна литература, разговорите с тях в домашна обстановка, по време на разходка и т. н.

Много трудно е да се завоюва доверието, да се намери подход към вярващия човек, у когото често има предубеждение против атеистичната пропаганда. От атеиста се иска извънредно много внимание, тактичност и деликатност към вярващия човек, страстно желание да му помогне да се освободи от религиозната упойка, да го приобщи към пълнокръвния и кипящ живот на нашата страна.

Простата, топла беседа е незаменима форма за работа с вярващите, особено с по-възрастните. Само по такъв начин може да се посее съмнението в душата на вярващия, да се превърне колебаещият се в атеист. Беседата с вярващия не бива да се започва веднага с разговор за вярата: това може да направи събеседника подозрителен и да го отблъсне. Като добро начало и основа за беседата може да послужи някой конкретен факт, дописка или статия във вестник. Много важно е

пропагандистът на атеизма да знае условията, в които живее вярващият, неговите интереси и наклонности, причините, които са го тласнали към религията. Това ще му помогне да набележи правилен път за въздействие върху вярващия.

Беседите с вярващите се изграждат по такъв начин, че, от една страна, да им се разясни вредата от религиозните предразсъдъци, погрешността на религиозния възглед за света, да се разкрият противоречията на „свещените книги“ и, от друга страна, на базата на ярки примери от живота да им се покажат величieto на трудовите подвизи на съветските хора, благородството и хуманността на комунистическата нравственост и твърдо и последователно да бъдат доведени те до убеждение в правилността на научния, материалистическия мироглед. В хода на беседата пропагандистът трябва да препоръча на вярващите някоя добра брошура, да ги посъветва да чуят лекция, да видят филм, които биха им помогнали да разберат заблуденията си.

Голямо значение има непринуденият характер на беседата. В домашна обстановка, където вярващият се чувства свободно, задава много въпроси и се изказва, беседчикът-пропагандист по-лесно може да разбере характера на убежденията му, да поговори с него откровено. Успехът на беседата до голяма степен зависи от самия пропагандист, от това, доколко той е известен на хората като прогресивен, високонравствен и осведомен човек. Само в такъв случай вярващият ще слуша атеиста, ще вярва на неговите думи, доказателства и убеждения.

Основното изискване към индивидуалната работа с вярващия е да не се стремим веднага да го направим атеист. Не бива да забравяме, че отказването от религията е резултат на дълги съмнения и размисъл, че религиозните убеждения имат жизнени причини, оформяли са се дълго време и могат да се преодолеят само постепенно.

Задачата на пропагандиста се състои преди всичко в това, да събуди у вярващия съмнение в правилността на неговите убеждения, да го накара да мисли, да създаде у него навик да чете научна литература, а след това да го приобщава постепенно към колектива, към активния културен и обществен живот. В индивидуал-

ната работа с вярващите родители трябва да ги убедим да прекратят религиозното влияние върху децата, да не насилват съвестта и убежденията им.

Само настойчивата и търпелива индивидуална работа с вярващите може да донесе успех.

Масовите атеистични мероприятия. Вечерите за въпроси и отговори на атеистични теми са достъпна, будеща жив интерес у слушателите масова форма на пропагандиране на атеизма. Добре подготвените вечери за въпроси и отговори на атеистични теми обикновено се провеждат при голямо стичане на народ.

Особеност на тази форма на пропаганда е това, че тя позволява да се предизвика активност на аудиторията, най-пълно да се научи кое интересува и вълнува хората, особено вярващите, да се отговори на въпросите им. Затова тя е една от най-действените форми. Обикновено тези вечери се посещават и от вярващи, които знаят, че на зададените въпроси ще отговарят изчерпателно специалисти.

Тематиката на тези вечери може да бъде крайно разнообразна, например: „На каква правственост учи религията“, „Науката и суеверията“, „Медицината и религията“, „Спътниците и бог“.

Вечерите за въпроси и отговори на атеистични теми се организират в клуба или двореца на културата съвместно със сътрудниците на Дружеството за разпространяване на политически и научни знания, с представители на партийните и комсомолските организации. Организаторите на вечерта и активистите провеждат събиране на въпроси сред населението по набелязаната тема, разработват програма на вечерта, подготвят нагледни помагала, диапозитиви, филми. На вечерта се поканват неколцина — обикновено трима—четирима — най-квалифицирани специалисти: научни работници, лекари, учители и др., които в сбита форма, но увлекателно и популярно отговарят на зададените въпроси, като се стремят да събудят у слушателите интерес към темата, към научните въпроси. Вечерите за въпроси и отговори преминават в тесен контакт с аудиторията. Активното участие на слушателите се изразява в това, че в хода на вечерта те задават много нови въпроси, проявяват голям интерес към отговорите. В края на ве-

черта се прожектират научно-популярни и художествени атеистични филми.

Интересна форма на масова пропаганда на атеизма са тематичните вечери. В тематичната вечер комплексно се използват разнообразни форми на пропаганда: лекции, беседи, консултации, изложби на атеистичната книга, прожектиране на филми, речи, художествена самодейност. Тематиката на вечерите е широка и разнообразна, например: „Религия, медицина и знахарство“, „Науката и религията за произхода на живота“, „Чудеса без чудеса“, „Изкуството в борбата с религията“ и др.

През време на тематичните вечери пред слушателите изнасят лекции и доклади учени-специалисти — химици, физици, математици, биолози, правят се опити, показват се диапозитиви, правят се прегледи на атеистичната литература, консултации край изложбите. На края се изнася концерт на художествената самодейност, прожектират се научно-популярни и художествени филми.

Вечерите на занимателната наука или на „чудесата без чудеса“ представляват разновидност на тематичните вечери. Вечерите, посветени на занимателната астрономия, биология или химия на тема „Небето без бога“, „Тайните на мозъка“, „Как химията разобличава чудесата на религията“ и др., се съпровождат с лекции на учени, с демонстрации на интересни физически, химически и биологически опити, с прожекция на научно-популярни филми, които разобличават религиозните „чудеса“ и показват тържеството на науката.

Те се ползват с голяма популярност сред населението, спомагат за развиването на интерес към науката и научния мироглед.

Като форма на пропагандиране на атеизма вечерите — срещи с бивши вярващи, са особено ценни, защото привличат много вярващи. Тези вечери обикновено се провеждат под названието „Защо престанохме да вярваме в бога“. На тези вечери се поканват бивши служители на култа, бивши учащи се в духовни академии и семинарии, бивши сектантски проповедници и презвитери — хора, които по едни или други причини са скъсали с религията. Ярките живи разкази на онези, които от личен опит са се убедили в лъжливостта на религиозния възглед за света, в лицемерието на религиозния морал,

в аморализма на духовенството, в противоречията на „свещените книги“ и са намерили в себе си сили да разкъсат религиозните вериги — такива разкази правят голямо впечатление на хората, карат вярващите да се замислят върху своите религиозни убеждения, пораждат съмнение в истинността на тези убеждения. Бившите служители на култа и вярващи посочват много ярки факти, които разобличават грозната задкулисна дейност на църковниците и сектантите, тяхното лице, което те крият от обществеността. Всичко това обуславя голямата действеност и резултатност на тази форма на пропаганда.

Действеността на такива масови форми на пропаганда на атеизма като вечерите нараства, ако се вземат под внимание интересите на различните групи от населението и се провеждат специални вечери на атеистични теми — за младежта, работниците, жените, интелигенцията.

Специално място между формите на атеистична пропаганда заемат читателските конференции за обсъждане на популярни атеистични брошури и на художествени произведения на атеистични теми — като например „Чудотворната“ от Тендряков, — както и на статии от вестници и списания, на фейлетони. Тези мероприятия, които обикновено се провеждат от служителите на клубовете и библиотеките, не са само пропаганда на научно-атеистичната литература, но и често пъти се превръщат в сериозно обсъждане на въпроса, в дискусия за атеистичното възпитание, за необходимостта от борба с религиозните отживелици и суеверия. Понякога в обсъждането на атеистична литература вземат участие и вярващи хора.

За атеистична пропаганда сред населението се използва и такава интересна форма на разпространяване на политически и научни знания като устните списания „Искам да зная всичко“, които се организират от домовете на културата и селските клубове във формата на устни съобщения по различни въпроси на науката и живота. Освен въпроси по международното положение и различни новини из областта на науката и техниката в тези списания се включват и теми по научния атеизъм. Успехът на този род списания зависи до голяма сте-

пен от фантазията и изобретателността на организаторите.

Доста голяма роля в атеистичното възпитание на трудещите се играят посещенията на антирелигиозните и краеведските музеи (например на Музея по история на религията и атеизма в Ленинград), посещенията на театрални постановки и гледането на художествени филми с атеистична насоченост.

Напоследък възникнаха и се разпространиха широко домовете и клубовете на атеистите. Те се организират по инициатива на партийните и комсомолските организации, на местните секции на Дружеството за разпространяване на политически и научни знания, на актива от представители на интелигенцията, студенти и др.

Тези доброволни обществени организации, които се превръщат в центрове за пропагандиране на атеизма по места, си поставят задачата да активизират научно-атеистичната пропаганда, да издигнат научното ѝ равнище и нейната популярност, да я направят системна и боева, реагираща оперативно на събитията в живота. В съветите на клубовете и домовете на атеиста влизат учени, преподаватели във висши и средни учебни заведения, сътрудници на културно-просветните учреждения, представители на партийните, комсомолските и профсъюзните организации.

Съветите ръководят работата на секциите на клуба или дома на атеиста, организират лекции, тематични вечери, вечери за въпроси и отговори, срещи с бивши вярващи и т. н. в различните клубове и дворци на културата, в парковете за отдих и култура, в големите предприятия. Членовете на тези обединения говорят с вярващите, провеждат сред тях активна индивидуална работа.

Научно-атеистичната пропаганда е насочена не само срещу идеологическото влияние на църковниците и сектантите, но и срещу опитите на църковниците да използват в свой интерес народните традиции, изпитваната от трудещите се необходимост да украсят бита си с ярки празници и обреди. Общеизвестно е, че мнозина ходят на църква и извършват обреди (кръщение, венчаване, конфирмация и т. н.) не защото вярват в бога, а защото спазват традицията, защото ги привлича живописният, тържествен празничен характер на це-

ремониите, които отбелязват такива важни моменти в живота на човека като раждането на детето, достигането на пълнолетие, встъпването в брак и т. н. За да се противодействува срещу разлагащото влияние, което религиозният култ оказва в бита, голямо значение има това — да се внедряват в бита нерелигиозни празници и обреди.

Сега на редица места са намерили широко разпространение семейно-битовите празници: рожденият ден на детето, денят на пълнолетието, провеждани в противовес на църковното кръщение и причестяване (на конфирмацията у католиците), комсомолските и народните сватби, празнуването на трудови юбилеи и др.

В много републики тържествено се празнуват и такива народни и обществени празници като Празника на плодородието, Празника на зимата, Празника на пролетта, юбилея на града, предприятието или колхоза и др.

Така например в РСФСР се урежда навсякъде Празник на руската зима (в противовес на заговезни), през време на който се организират карнавални шествия, масови игри, балове, возене с тройки и т. н. На традиционната форма на заговезни се придава ново, отразяващо съвременния живот съдържание.

В Литовската ССР интересно минава Празникът на пролетта, който обикновено се провежда една седмица преди великденската неделя. Преди това се обявява „седмица на чистотата“. В деня на празника се организират тържествени карнавални шествия, големи концерти, балове, различни игри. В резултат на това се разстройва така наречената страстна седмица. На самия великден католическите църкви са полупразни, защото вярващите вече са взели активно участие в Празника на пролетта.

Всички тези ярки, пъстри празници стават популярни, превръщат се в традиции. Но нерелигиозните празници и обреди, макар и да са важна страна на атеистичната пропаганда, само отвличат вярващите от изпълняването на религиозните обреди, а съвсем не разрушават религиозните представи. Затова те се допълват със системна пропаганда на научния, материалистическия мироглед и на възвишените принципи на комунистическата нравственост.

Многобройните и разнообразни форми и методи на пропагандиране на атеизма, които се използват от комунистическата партия и обществените организации в идейната борба срещу религията, служат за реализиране на Лениновото указание, че на масите трябва да се дава „най-разнообразен атеистично-пропаганден материал, да се запознават с факти от най-различни области на живота, да се пристъпи към тях и от една, и от друга страна, за да се заинтересуват, да се събудят от религиозния сън, да се отърсят от най-различни страни, по най-различни начини и т. н.“¹

Осъществяваната последователно и ежедневно все-странна и конкретна научно-атеистична пропаганда заедно с другите средства за комунистическо възпитание е мощно средство за освобождаване на трудещите се от религиозните отживелици и за възпитаването им в духа на единствено научния марксистко-ленински, диалектикоматериалистически мироглед.

¹ В. И. Ленин, Съч., т. 33, стр. 224.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор . . .	3
-----------------	---

Първи раздел

Религия, атеизъм, наука

Глава 1. ВЪЗНИКВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА АТЕИЗМА .	7
Атеизъм и религия	8
Домарксистки атеизъм	10
Марксисткият атеизъм — висша форма на атеизма	44
Глава 2. БОРБАТА МЕЖДУ НАУКАТА И РЕЛИГИЯТА .	60
Непримиримостта на науката и религията	61
Борбата между науката и религията в древния свят и през епохата на Средновековието	64
Освобождаването на природознанието от теологията	71
Съвременният етап на борбата между науката и религията	86
Противоположността между научното и религиозното разбиране за обществения живот	103

Втори раздел

Възникване и развитие на религията.

Критика на религиозните вероучения

Глава 3. ВЪЗНИКВАНЕ НА РЕЛИГИЯТА .	119
Безрелигиозен период	119
Причини за възникването на религията	122
Форми на първобитната религия	123
Религията през периода на зараждането на класовото общество	138
Буржоазните теории за произхода на религията	146

Глава 4. ЮДАИЗЪМ	152
Същност на юдаизма	152
Вярванията на древните евреи	154
Възникването и укрепването на култа на Яхве	157
Юдаизмът в епохата на феодализма. Диаспора. Фарисеи и садукее	163
Талмудът и равинизмът	166
Реформираният юдаизъм и ционизмът	172
Юдаизмът в САЩ	173
Юдаизмът в Израел	176
Юдаизмът в СССР	178
Глава 5. ПРОИЗХОД НА ХРИСТИЯНСТВОТО	182
Митът за Христос	182
Първоизточници на християнството	186
Социални корени и идейни източници на християнството	190
Ранното християнство	196
Възникване на църквата. Ереси	202
Превръщане на християнството в държавна религия	206
Глава 6. ПРАВОСЛАВИЕ	209
Особености на вероучението	210
Църковна организация и култ	213
Приемане на християнството в Рус.	217
Православието в служба на царското самодържавие	219
Църквата и революционното работническо движение	228
Борбата на православието против науката и прогреса	233
Глава 7. КАТОЛИЦИЗЪМ	240
Вероучението и идеологията на католицизма	240
Папството	250
Политическата роля на католическата църква и на Ватикана през периода на империализма	257
Глава 8. ПРОТЕСТАНТИЗЪМ	269
Същност на протестантизма	269
Лютеранство. Калвинизъм. Англиканство	274
По-нататъшна еволюция на протестантизма	284
Идеологически течения в съвременния протестантизъм	292
Глава 9. ХРИСТИЯНСКОТО СЕКТАНТСТВО В СССР	294
Социалната същност на религиозното сектантство	294
Еволюцията на руското сектантство. Сектантството и работническото движение	297
Октомврийската социалистическа революция и сектантството	301

Особеностите на сектантската религиозна организация, обредност и вероучение	303
Съществуващите в СССР секти	312
Г л а в а 10. ИСЛЯМ	330
Възникване и основни черти на исляма	330
Коранът	336
Течения и секти в исляма	346
Обреди, празници и обичаи	353
Г л а в а 11. БУДИЗЪМ	364
Възникване на будизма	364
Легендата за буда	366
Будисткото вероучение	367
Разновидности на будизма: хинаяна, махаяна, ламанизъм	372
Църковна организация и религиозен култ	373
Социалната роля на будизма	375

Трети раздел

**Изграждането на комунизма в СССР
и преодоляването на религиозните отживелици**

Г л а в а 12. ОТНОШЕНИЕТО НА КПСС И СЪВЕТСКАТА ДЪРЖАВА КЪМ РЕЛИГИЯТА И ЦЪРКВАТА	383
Програмните положения на комунистическата партия по религиозния въпрос	384
Осъществяване на свободата на съвестта в СССР	391
Социалистическото строителство в СССР и религията	396
Задачите на атеистичната работа в съвременните условия	404
Г л а в а 13. РЕЛИГИОЗНИЯТ МОРАЛ И КОМУНИЗЪМЪТ	413
Морал и религия	414
Религиозният морал — оправдание на заробването и експлоатирането на трудещите се	424
Противоположността между комунистическия и религиозния морал	433
Г л а в а 14. РЕЛИГИОЗНИТЕ ОТЖИВЕЛИЦИ В СССР И ПЪТИЩАТА ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕТО ИМ	447
Причините за запазването на религиозните отживелици в СССР	447
Пътищата за освобождаване на трудещите се в СССР от религиозните отживелици	457
Съдържание, форми и методи на атеистичната пропаганда	466

Редактор: Лазар Младенов
Худож. редактор: Тотю Данов
Техн. редактор: Стефан Христов
Коректор: Нина Велчева
Корица: Стефан Ковачев

Дадена в прозв. на 15. III. 1962 г. Подп. за печат на 10. V. 1962 г.
Формат 84×108/32. Печ. коли 30¹/₄. Авт. коли 42·70 Изд. коли 22·99.
Тираж 10 000. № 3040. Л. гр. II.

Цена за кн. тяло 0·92 лв. ; за подв. 0·23 лв.

Цена 1·15 ле./1962 г.

Държавен полиграфически комбинат „Димитър Благоев“

Пор. 63